

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ
ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

ANALELE DOBROGEI

Constanța • 2021

An III / 2021
Seria a treia

3

ANALELE DOBROGEI
Revistă de istorie medie, modernă
și contemporană dobrogeană

Seria a treia
An III/2021

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Ioan Aurel Pop, Președinte al Academiei Române, Președinte al Consiliului Științific

Constantin Ardeleanu, Universitatea "Dunărea de Jos" din Galați

Alberto Basciani, Roma Tre University

Daniela Bușă, Institutul de Istorie "N.Iorga" al Academiei Române

Daniel Cain, Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române

Ovidiu Cristea, Institutul de Istorie "N.Iorga" al Academiei Române

Constantin Iordachi, Central European University, Budapesta-Viena

Alp Yücel Kaya, Ege University, Izmir

Krassimira Mutafova, University "Kiril and Metodiu", Veliko-Târnovo

Cosmin Popa, Institutul de Istorie "N.Iorga" al Academiei Române

Anca Popescu, Institutul de Istorie "N.Iorga" al Academiei Române

Ivan Roussev, University of Economics, Varna

COLEGIUL DE REDACȚIE

Constantin Aurel Mototolea, director revistă

Emanuel Plopeanu, editor

Delia Roxana Cornea, redactor-șef

Corina-Mihaela Apostoleanu, membru

Florin Anghel, membru

Constantin Cheramidoglu, membru

Sorin Marcel Colesniuc, membru

Lavinia Dacia Dumitrașcu, membru

Traduceri: Maria Bolocan

Contact: e-mail: analeledobrogei@gmail.com

Autorii articolelor își asumă răspunderea pentru conținutul acestora

ISSN: 1224-4910

CUPRINS

I.DOBROGEA ÎN SECOLUL XX. GEOPOLITICĂ, MINORITĂȚI, CULTURĂ

Sorin Mureșanu, <i>Regimul excepțional în Dobrogea (1878-1909). Reflecții privind procesul integrării la statul român</i>	9
Ion Rîșnoveanu, <i>Dobrogea în geopolitica sud-estului european de la Berlin (1878) la București (1913)</i>	37
Florin Anghel, <i>Țara de la frontieră: Dobrogea de Sud. Nostalgii imperiale la marginile idealului național (1913-1940)</i>	47
Cristian Constantin, <i>Navigația pe Nistru în perioada interbelică. Un memoriu din anul 1933</i>	67
Petrișor Florea, George Ungureanu, <i>Evoluția Iredentei bulgare din Dobrogea interbelică, reflectată într-o sinteză militară din luna aprilie 1938</i>	85
Iuliana Titov, <i>Ecouri tradiționale în interiorul caselor lipovenesti din nordul Dobrogei (sec. al XX-lea)</i>	105
Adrian Stoia, <i>Intervenții în peisajul arhitectural nord dobrogean. Studiu de caz: localitățile Mila 23, Letea, Sfiștofca și Caraorman</i>	117
Alexandru Chiselev, <i>Lestovka și Padrușnik la staroveri. Utilitate și semnificații</i>	129
Cerasela Dobrinescu, <i>Fenomenul migrației la rușii lipoveni din Dobrogea în perioada 1945-1989</i>	143
Metin Omer, <i>Destinul unui intelectual tătar din Dobrogea: Mehmet H. Vani Yurtsever (1907-1994)</i>	151
Adriana Cupcea, <i>Turc, rom, musulman sau clasă muncitoare? Efectele politicilor regimului comunist într-o comunitate de romi musulmani din Dobrogea</i>	169
Mioara Ioniță, <i>Contribuții la istoria unui monument dobrogean închinat lui Mircea cel Bătrân</i>	193

Angela-Anca Dobre, <i>Considerații asupra vieții politice și culturale dobrogene în temeiul analizei presei (1945-1989)</i>	201
---	-----

II. REGALITATEA ȘI DOBROGEA

Mirela-Daniela Tîrnă, <i>Mihai I al României – Noi contribuții documentare privind viața și domnia (1921-1947)</i>	211
Delia Roxana Cornea, <i>Sejururile Regelui Mihai I la Mamaia, ilustrate în presa și fotografiile de epocă</i>	227
Constantin Cheramidoglu, <i>Vizitele regelui Carol I la Constanța, ilustrate în presa de epocă</i>	243
Daniel Citirigă, <i>Un atentat care n-a mai avut loc: Mișcările radicale ungare împotriva familiei regale a României (1922) – Document</i>	265

III. ISTORIE LOCALĂ ȘI NAȚIONALĂ

Marius Motreanu, <i>Considerații privind rolul Diviziilor „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan” în înlăturarea sistemului monarhic din România (1944-1947)</i>	283
Dumitru-Valentin Pătrașcu, <i>Cadre didactice refugiate din Nord-Estul Transilvaniei, stabilite în județul Gorj</i>	299

SUMMARY

I. DOBROGEA IN THE TWENTIETH CENTURY. GEOPOLITICS, MINORITIES, CULTURE

Sorin Mureșanu, <i>The exceptional regime in Dobrogea (1878-1909). Reflections on the integration process in the Romanian State</i>	9
Ion Rîșnoveanu, <i>Dobrogea in the Southeast European geopolitics from Berlin (1878) to Bucharest (1913)</i>	37
Florin Anghel, <i>Border country: South Dobrogea. Imperial nostalgies at the edge of the national ideal (1913-1940)</i>	47
Cristian Constantin, <i>Navigation on the Dniester river during the interwar period. A Memoir of 1933</i>	67
Petrișor Florea, George Ungureanu, <i>The evolution of Bulgarian Irredenta in the interwar Dobrogea, reflected in a military synthesis of April 1938</i>	85
Iuliana Titov, <i>Traditional Echoes inside the lipovans Houses of Northern Dobrogea (Twentieth Century)</i>	105
Adrian Stoia, <i>Interventions in the architectural landscape of Northern Dobrogea. Case Study: the villages of Mila 23, Letea, Sfiștofca and Caraorman</i>	117
Alexandru Chiselev, <i>Lestovka and Podrushnik among Starovers. Utility and meanings</i>	129
Cerasela Dobrinescu, <i>The migration fenomen at Russian Lipovans from Dobrogea in the period 1945-1989</i>	143
Metin Omer, <i>The Destiny of a Tatar intellectual from Dobrogea: Mehmet H. Vani Yurtsever (1907-1994)</i>	151
Adriana Cupcea, <i>Turkish, Roman, Muslim or working class? Effects of Communist regime policies in an urban muslim roma community in Dobrogea</i>	169

Mioara Ioniță, <i>Contributions at the history of a monument from Dobrogea, dedicated to Mircea the Elder</i>	193
Angela-Anca Dobre, <i>Considerations on Dobrogea's political and cultural life based on the analysis of the press (1945-1989)</i>	201

II. ROYALTY AND DOBROGEA

Mirela-Daniela Tîrnă, <i>Mihai I of Romania - New documentary contributions regarding life and reign (1921-1947)</i>	211
Delia Roxana Cornea, <i>The stays of King Mihai I at Mamaia, illustrated by the press of that time and old photographs</i>	227
Constantin Cheramidoglu, <i>The visits of King Carol I to Constanța, illustrated in the press of that time</i>	243
Daniel Citirigă, <i>An attack that has no longer taken place: Hungarian radical movements against the Royal Family of Romania (1922) – a document</i>	265

III. LOCAL AND NATIONAL HISTORY

Marius Motreanu, <i>Considerations regarding the role of the „Tudor Vladimirescu” and „Horia, Cloșca and Crișan” divisions in the removal of the monarchy system from Romania (1944-1947)</i>	283
Dumitru-Valentin Pătrașcu, <i>Refugee teachers from Northeast Transylvania, established in the Gorj county</i>	299

**DOBROGEA ÎN SECOLUL XX.
GEOPOLITICĂ, MINORITĂȚI, POLITICĂ,
CULTURĂ**

REGIMUL EXCEPȚIONAL ÎN DOBROGEA (1878-1909). REFLECȚII PRIVIND PROCESUL INTEGRĂRII LA STATUL ROMÂN

Rezumat: Obiectivul acestui studiu este reprezentat de analizarea motivațiilor care au generat *regimul excepțional* în Dobrogea, după Tratatul de la Berlin (1878) și integrarea la România. După doi ani de guvernare de tranziție, legislatorii români au adoptat așa numita *Constituție a Dobrogei*, lege care a stabilit regulile conform cărora noua provincie avea să fie guvernată. Această lege a inclus multe excepții de la viața socială și administrativă normală a restului României, inclusiv referitoare la drepturile politice. Timp de aproape 30 de ani, locuitorii Dobrogei nu puteau să își exercite aceste drepturi iar administrarea locală era asigurată prin decizii guvernamentale, prefectul fiind autoritate aproape absolută. Această lungă perioadă a *discriminării* a fost justificată de caracterul extrem de diferit al provinciei – social, judiciar, religios, cultural, etnic – după patru secole și jumătate în care provincia a făcut parte din Imperiul Otoman.

Autoritățile române au decis, în lumina acestei realități, că o completă integrare nu poate fi făcută până când populațiile provinciei nu deveneau conștiente de noua situație, de drepturile și obligațiile ce le reveneau. A fost cea mai bună soluție la acea vreme, care a asigurat o integrare lină, fără conflicte etnice sau sociale. În ciuda unor voci din opoziție, legea din 1880 a fost general acceptată, iar opinia publică din România a fost de acord că o integrare imediată și totală nu era cea mai bună decizie. Decidenții români au găsit căile prin care integrarea Dobrogei să devină definitivă, chiar dacă măsurile de excepție au fost necesare.

Cuvinte cheie: Dobrogea, regimul excepțional, integrarea la statul român.

Prin natura, durata și complexitatea implicațiilor sale, reunirea Dobrogei cu România s-a constituit într-o incitantă provocare istorică pentru clasa politică românească, solicitându-i, deopotrivă, tactul, capacitatea de inovație și prospecție socială, toleranța și respectul interesului național.

* Dr., profesor. E-mail: sorin_mureseanu@yahoo.com.

Scurtă vreme după sancțiunea „areopagului” Puterilor de la Berlin, prin care Dobrogea era „reunită” cu România, Mihai Eminescu îi intuia multivalența, relevând câteva fațete care, fie și la modul lapidar, dădeau măsura cuprinderii sale. Actul reunirii Dobrogei îi apărea dificil mai întâi din perspectiva răspunsului la întrebarea „Cum s-o primim?”, urmare a „împrejurărilor”, dar și a posibilităților „de-a armoniza o anexiune de teritoriu pe care de aproape 500 de ani am pierdut-o către turci, cu întreaga noastră manieră de a privi lucrurile, cu moralitatea noastră politică, cu sentimentul nostru de dreptate... A face ce fac toți - reflecta Eminescu – adecă a lua și stăpâni cu baioneta, e lucru ușor; a păstra, însă, acest Orient în miniatură, cu tot amestecul său de popoară, a dovedi că suntem destul de drept și destul de cumpătăreți ca să ținem în echilibru și în bună pace elementele cele mai diverse este o artă, este adevărată politică, pe lângă care politica forței brute e o jucărie. Luarea în posesiune se cerea, prin urmare, tratată *nu ca „o chestiune de dominare, ci de conviețuire, căci nu e vorba de cucerire, ci de uniune* (subl.ns.). Această atitudine credem că ar fi pe deplin corectă” - continua gazetarul de la „Timpul”. Ar fi corectă din punct de vedere al moralității politice, ar fi conformă cu maniera de a vedea a unui popor care, fiind însuși în mare parte apăsător și supus sub popoară străină, nu voiește a face și el ceea ce dorește să nu i se facă.” Astfel s-ar repudia, totodată, orice idee de complicitate pe tema „schimbului” cu Basarabia, „cel puțin pentru conștiința noastră națională”¹.

Principiul moral, atât de apăsător invocat sub incidența sa națională era asociat, cum se vede, unor considerente care, dincolo de aparențele cvasi-umaniste, priveau o realitate istorică mult mai complexă. Integrarea ei în organismul statal al României se anticipa, în consecință, a fi o operă de durată, graduală, în care inovația și tradiția să concure, într-un dozaj bine ponderat, la apropierea scopului final.

O integrare bruscă era socotită, sub multiple aspecte, indezirabilă, generatoare de serioase complicații. Se cuvine considerat, mai întâi, specificul societății dobrogene la momentul demarării procesului: o structură demografică eterogenă, o economie tradițională în care infuzia capitalistă era relativ recentă la scara evoluției istorice, determinând și o configurație socială corespunzătoare, o suprastructură de format în spiritul exigențelor civilizației moderne. După aproape jumătate de mileniu de stăpânire otomană, în Dobrogea trebuiau asanate efectele „carcaselor suprastructurale” impuse de cuceritor: reglementări speciale ale statutului naționalității, natura de excepție a regimului proprietății, o legislație viciată încă de precepte anacronice, spiritul civic alterat de reflexele de mentalitate ale statului autocratic.

¹ M. Eminescu, *Anexarea Dobrogei*, în „Timpul”, 19 august 1878, p. 1-2.

Judecata asupra manierei integrării Dobrogei cu România trebuie întreprinsă și din unghiul de vedere al împrejurărilor politico-diplomatice ale reunirii de la 1878. Trei au fost factorii de impact cei mai influenți: susceptibilitatea privind rațiunile alipirii, asociate prezumției de „schimb teritorial” pentru Basarabia, incertitudinea decurgând din soluția *impusă* (subl.ns.) la trasarea frontierei cu Bulgaria și care generase, cum plastic s-a observat, „iluzia unei frontiere”, amenințarea cu potențiale convulsii naționaliste, de sorginte panslavistă.

Grefată, necesar, pe aceste realități, legislația de integrare avea, prin urmare, de răspuns unor comandamente delicate și cu implicații de durată, care reclamau, totodată, discernământul și cumpănirea legiuitorului între *cerințe incontestabile și constrângeri inerente unei societăți în tranziție* (subl.ns.). Ea nu putea, de asemenea, să ignore procesul în curs, de construcție politică în spirit european pe baze naționale, în contextul căruia se includeau propriile aspirații de reunire pan-românească. O tratare administrativă, insensibilă la particularități naționale, comporta riscul asimilării ca act de anexiune, generând complicații compromițătoare în plan principial-diplomatic, prin asocierea stânenitoare cu atitudinea de forță a Rusiei sau Austro-Ungariei. Miza națională a constituit, de altminteri, o premisă consubstanțială concepției de integrare legislativă a Dobrogei, incluzând, însă, un evantai mai larg de determinări.

Capacitatea de integrare naturală, „luminând cu încetul și fără de comoțiuni sociale spiritul public”², într-o provincie cu specificul etnic multicultural cunoscut, făcea proba toleranței, a împărtășirii valorilor proclamate de „secolul naționalităților”, dezavuând, astfel, severitatea sancțiunii europene de modificare a art. 7 al Constituției și, totodată, orice tentație de apropiere forțată cu politica imperiilor multinaționale vecine. În același timp, ea era înțeleasă ca o condiție „esențială” a existenței și stabilității statului, câtă vreme asimilarea „de plano” ar fi conferit naturalizarea „unor străini care prin ideile și deprinderile lor cosmopolite nu i-ar oferi nici o garanție”³.

Reglementări menite să transplanteze deodată, fără tranziție, instituții sociale și politice moderne într-o realitate vetustă, riscau să submineze pacea socială, pe temeiul unor incompatibilități cutumiare, religioase, sau, pur și simplu, a reticenței la schimbare. Într-o etapă de consolidare a independenței, faptul putea fi cauza unor complicații, frământări, ingerințe externe, care să constituie, dimpotrivă, surse de slăbiciune a statului român. Or, o Românie devenită teatru de dezordine socială, speculată în spirit naționalist și-ar fi negat, ea însăși, rațiunile de

² „Timpul”, an IV, nr.140 din 26 iunie 1879, p. 2.

³ *Ibidem*.

stabilitate și ordine europeană care-i întemeiau existența la frontiera puternicelor imperii multinaționale rivale.

La un alt palier al discuției, apropiat însă ca motivație, este de observat circumspecția izvorând din caracterul frontierei sud-dobrogene, care suscita temeri privind provizoriul stăpânirii teritoriului transdanubian. Deși enunțate în alte împrejurări, considerațiile lui M. Kogălniceanu se raportau la o realitate în plină efervescență în contextul care face obiectul analizei noastre: „...cum este astăzi Dobrogea - spunea acesta - este cu neputință ca România să creadă că va putea face ceva în ea, că va putea lipi țara aceea cu a noastră într-un mod permanent, adică să devie o *Românie transdanubiană* (subl.ns.) fără frică să o pierdem, *pe cât timp pozițiunea noastră de fruntarie nu va fi regulată*” (subl.ns.)⁴.

Complicații de esență erau de anticipat, într-o altă ordine de idei, în *natura specială a regimului proprietății imobiliare* (subl.ns.), ca fundament al dreptului public și constituțional. Or, din acest punct de vedere, dreptul conferit statului otoman conform vechiului Cod funciar, rămas provizoriu în vigoare, de a controla concesiunile feudatare și arendările terenurilor din domeniul public, contravenea principiilor proprietății absolute de tip *quiritar* prescrise de dreptul român.

Probleme de ordin juridic ridicau și prescripția achizitivă a deținătorilor loturilor aflate pe terenurile statului și dreptul de preferință al comunităților sătești. În sfârșit, era de stabilit întinderea fondului funciar ce revenea statului conform normelor de drept și care urmau a fi distribuite. Dat fiind că dreptul de proprietate imobiliară era condiționat de plenitudinea drepturilor civile și politice, era imperativă cerința opțiunii deținătorilor între vechea cetățenie și cea română, vinderea eventuală a proprietății și părăsirea țării, exigențe prescrise și de Tratatul de la Berlin pentru țările din Balcani, iar pentru Dobrogea de art. 7 al Convenției de la Constantinopol din 8 februarie 1879⁵.

Repartiția și structura proprietății, evoluția în timp a acestora aveau, pe de altă parte, *implicații politice* (subl.ns.) cu atât mai preocupante în contextul dezbaterilor privind reforma electorală. Tendinței de liberalizare a sistemului electoral și ponderare a influenței conservatoare, nu-i putea fi indiferentă eventuala extindere într-o provincie cu structură preponderent rurală, cu un nivel de instrucție și educație a populației inadecvat exercițiului politic parlamentar și care, în plus, în virtutea sistemului cenizar, ar fi atribuit alogenilor o reprezentare disproporționată față de ponderea lor demografică. Este semnificativă în acest sens remarca lui I. Câmpineanu privind, e drept, chestiunea israelită, dar pe care ne

⁴ „Monitorul Oficial”, nr.8/1885, D. A. D., ședința din 28 noiembrie 1885, p. 9.

⁵ Liviu P. Marcu, *Reforme agrare din Dobrogea de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX în context sud-est european*, în „Comunicări de istorie a Dobrogei”, 2, 1983, p. 94, 96.

îngăduim s-o extrapolăm contextului dobrogean pentru că reflectă, în esență, o motivație comună a reticențelor oamenilor politici români față de naturalizarea *sui-generis* a străinilor: „Dacă acești străini - își mărturisea neliniștea Câmpineanu - înaintea asimilării în națiunea română ar obține drepturi politice, *cum ei primesc orientarea din afară* (subl.ns.), am vedea curând producându-se în România un fel de dualism de tendințe care *ar fi fatal naționalității noastre* (subl.ns.)”⁶.

Sintetizând, credem că este evidentă responsabilitatea legiuitorului față cu *necesitatea concilierii unui decalaj istoric* (subl.ns.). Cerințelor de accelerare a ritmului istoriei românești pe calea modernizării societății, cărora reunirea Dobrogei le conferea atutul racordării mai facile la dinamica schimburilor internaționale, tot ea le impunea unele limite constrângătoare. Nevoii de construcție modernă, desfășurată și accelerată a societății, în toate componentele procesului de reformă, i se contrapunea, obiectiv, cerința de atenuare a detentei, cu deosebire în plan politic. Era vorba, prin urmare, de un *proces de evoluție spre modernizare cu „două viteze”* (subl.ns.), corespunzătoare stadiilor concrete de dezvoltare istorică a României, respectiv a provinciei sale transdanubiene. Sincronizarea ansamblului urma, așadar, să se producă treptat, pe măsura maturizării condițiilor de compatibilitate ale părților componente, care constituia și finalitatea procesului de integrare deplină.

Circumscriș acestor considerente, statutul special, provizoriu, al Dobrogei nu poate fi interpretat ca expresia unui tratament periferic, deliberat discriminatoriu al guvernelor de la București. Față de miza procesului de modernizare – consolidarea statului național în perspectiva Marii Uniri – opțiunea se integra strategiei de construcție națională, în contextul căreia asimilarea specificității Dobrogei nu trebuia să-l greveze prin inducerea de factori trenanți, ci să evolueze convergent, sincron, într-o aceeași finalitate. Este, în parte, și înțelesul ce transpare din considerațiile expuse în toamna 1878 cu privire la principiile de organizare a Dobrogei, într-un editorial din „Românul”: „Nici o schimbare a situațiunii nu poate fi durabilă, dacă nu va fi gradată, pas la pas, din treaptă în treaptă – consemna autorul. Organizarea cea provizorie a Dobrogei „...cată să fie o punte între trecut și viitor, respectând foarte mult datina de acolo, dar fără a imobiliza, fără a pietrifica această datină. În toate instituțiunile Dobrogei, suntem datori de a introduce de pe acum câte un *element de tranzițiune, care să înlesnească opera viitorului*” (subl.ns.)⁷.

Unor asemenea provocări era chemată să răspundă legislația de integrare a Dobrogei în societatea românească și, în aceste împrejurări, unei situații de excepție

⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Regală, dosar 10/1879, f. 15.

⁷ „Românul”, an XXII, 22 octombrie 1878, p. 1

i-a corespuns opțiunea instituirii unui *regim regulamentar* (noiembrie 1878 – martie 1880) și *legal* (1880 – 1914), cuprinzând *norme de excepție* (subl.ns.) în plan judiciar și politic-administrativ față de „ordinea de drept” din restul țării.

Opțiunea în sine, ca și unele aspecte de detaliu examinate din perspectiva principiilor juridice⁸, au fost criticate de contemporani sau posteritate, cu mai mult sau mai puțin temei. De pildă, în ședința Senatului din 28 septembrie 1878 D. A. Sturdza reproșa guvernului că autorizarea administrării Dobrogei prin regulamente ar consacra superioritatea acestora față de legi, lezând însuși fundamentul Constituției⁹. În principiu corectă, observația senatorului liberal eluda însă tocmai intenția de fapt a legiuitorului, de a nu proceda la o asimilare *ex abrupto* a noii provincii, până ce îndeplinirea clauzelor „areopagului” european, ca și evoluția internă firească, nu vor îngădui integrarea deplină. Departe de a uzurpa autoritatea supremă a legii, regulamentele subliniau, prin urmare, caracterul tranzitoriu al regimului de excepție din Dobrogea, tinzând spre desăvârșita asimilare constituțională. Dincolo de disocierile inerente materiilor deosebite pe care le reglementau, regulamentele de administrație publică în Dobrogea prezentau ca trăsătură comună considerația arătată tradițiilor și intereselor naționalităților, preocuparea de armonizare și circumscriere a lor într-un cadru legislativ compatibil cu structurile statului român.

Regulamentul de administrație publică asupra organizațiunii judecătorești, competenței și procedurii autorităților judecătorești din Dobrogea, promulgat la 11 noiembrie 1878¹⁰, constituia finalizarea unui studiu inaugurat de Ministerul Justiției încă la 13 octombrie și condus de reputatul jurist Eugeniu Stătescu. Principiul guvernator consta în concilierea părților, îmbinarea sistemului numirii magistraților de către guvern cu cel electiv, al asistării judecătorilor de persoane alese de locuitori, care să reprezinte interesele naționalităților.

⁸ Citând lucrarea „De la colonisation chez les peuples modernes”, a lui Leroy Beaulieu, G. G. Angelesco critica, între altele, limitarea libertății de acțiune a vieții municipale - „singurul mijloc de a crea moravuri politice puternice și sănătoase și de a păstra puternice deprinderi private. Orice politică contrară reduce inițiativa cetățenilor și, slăbind responsabilitatea lor, reduce elanul activității lor, ardoarea lor, sub greutatea reglementărilor inutile.” G.G. Angelesco, *Étude sur la Dobrogea au point de vue de l'organisation des pouvoirs publiques*, Édition „Arthur Rousseau”, 1907, p. 124.

⁹ D. A. Sturdza, *Bessarabia și Dobrogea*, București, „Thiel & Weiss”, 1878, p. 12-13

¹⁰ În baza „legii organice” a Dobrogei din 9 martie 1880, tribunalele de ocol erau înlocuite cu judecătoriile de ocol și tribunale de primă instanță la Constanța și Tulcea. Ele beneficiau de o componență mai largă decât în restul țării, exercitând și atribuții de poliție judiciară și de notariat. Principiul s-a extins și în celelalte județe ale României - Gligor Stan, *op.cit.*, p. 223-227.

Regulamentul instituia patru instanțe. Prima emanație directă a spiritului care anima pe legiuitor, o constituiau „judecătoriile de pace”, funcționând în fiecare comună și alcătuite, conform art.1, din primar (*muhtar*) și doi jurați (*azale* sau *ciorbagii*), aleși pe timp de un an de toți locuitorii comunei dintre notabili sau bătrâni. În comunele cu populație mixtă, fiecare naționalitate desemna câte un jurat. Juriul avea doar competența concilierii părților, fără a putea emite sentințe. Procesele-verbale de conciliere pe care juriul le încredința părților aveau putere juridică, dar deveneau executorii doar după omologarea de către tribunalul de ocol din aria de competență. Imposibilitatea concilierii dădea drept reclamantului de a se adresa jurisdicției primei instanțe. Facem precizarea că astfel de judecătorii aveau să se instituie și în celelalte județe ale României în baza legii din 9 martie 1879.

Următoarea instanță o constituia tribunalul de ocol¹¹, formă tranzitorie între judecătoriile de ocol din restul țării și tribunalele județene. Astfel de instanțe funcționau în reședințele plășilor – Tulcea, Constanța, Sulina, Măcin, Babadag, Hârșova, Mangalia, Medgidia, Rasova –, constituirea lor fiind justificată de dificultatea comunicațiilor cu capitalele de județ. Ele se compuneau dintr-un judecător, un supleant, un grefier, doi sau mai mulți comis-grefieri. În instanță, judecătorul sau supleantul său erau asistați de doi membri aleși dintre notabilitățile localității de reședință, cu aceeași preocupare pentru reprezentarea naționalităților, care-și desemnau alesul – în afara oricărei discriminări – prin electori proprii. Art.30 instituia o instanță specifică Dobrogei, funcționând în fiecare reședință de ocol - judecătoriile mahomedane. Ele erau compuse din hoga din localitate și doi membri aleși dintre locuitorii musulmani. Numirile trebuiau confirmate de Ministerul Justiției, conform recomandării muftiului. Se recunoștea populației musulmane dreptul de a beneficia de statut propriu, conform legilor otomane, în cauze privind familia, căsătoria, autoritatea paternă, tutela și minoratul, succesiuni *ab intestat* și testamentare.

Tribunalele de apel Constanța¹² și Tulcea făceau obiectului titlului III al regulamentului. Ele reprezentau, cum afirma G. G. Angelesco - o instanță intermediară între tribunalele și Curțile de Apel din restul României. În competența lor intrau apelurile făcute în ultimă instanță contra sentințelor tribunalelor de ocol și judecătoriilor mahomedane. Completului de judecată, compus din președinte, doi membri, un supleant, un prim-procuror, un procuror, un grefier, unul sau mai

¹² A fost suprimat în martie 1879, funcționând pentru un timp doar Tribunalul de Apel Tulcea. Din 1886, județele dobrogene au intrat sub jurisdicția Curții de Apel din Galați, fiind abandonat proiectul inițial al înființării unei instanțe similare în Constanța (*Ibidem*).

mulți comis-grefieri și patru sau mai mulți copişti, i se adăugau și doi membri aleși pe timp de un an dintre notabilii orașului de reședință al tribunalului. Aceștia reprezentau populația musulmană și creștină, fiind aleși de delegații ocoalelor întruniți la reședința tribunalului de apel.

Autoritatea supremă statuată de Regulament, care particulariza o dată în plus regimul juridic dobrogean, era reprezentată de delegatul special desemnat de ministrul Justiției. El era însărcinat cu aplicarea Regulamentului, până la organizarea definitivă și funcționarea tuturor tribunalelor ce se instituiau, sau care urmau a fi instituite. Este stipulația regulamentară care a suscitat cele mai vehemente critici pe temeiul prerogativelor excepționale cu care fusese investit înaltul funcționar de stat, derogând de la spiritul legii din 9 iulie 1865 care guverna sistemul juridic din România. Delegatul ministrului Justiției avea calitatea să supravegheze activitatea instanțelor din Dobrogea, să constate carențele relevate de practica judiciară, propunând ministerului modificările, ameliorările reclamate de necesități. Suspiciunile cele mai mari le stârnea însă prevederea care împuternicea pe delegat cu supravegherea activității magistraților și propunerea de sancțiuni disciplinare – în baza unor probe elocvente – în caz de lipsuri grave, neglijență, imoralitate sau orice altă culpă compromițătoare pentru demnitatea magistraturii.

Garanțiile oferite magistraților din restul României cu privire la aplicarea pedepselor, inclusiv dreptul de a se apăra în fața Curții sau ministrului Justiției, lipseau din Regulamentul de organizare juridică a Dobrogei. Faptul era interpretat ca o facilitare acordată arbitrariului delegatului ministerial, sau chiar al guvernului, față de magistrații dobrogeni. Posibilitatea nu poate fi exclusă, chiar dacă stadiul actual al investigației nu ne-a oferit probe de această factură. Credem însă că legiuitorul poate fi creditat din câteva considerente privind, pe de o parte, cadrul social dobrogean, pe de altă parte, imprimarea unui spirit legislativ vizând obiective de durată și de mai largă respirație. Sub acest raport, așa cum am mai relevat, demersul factorului legislativ trebuia să se circumscrie preocupării de armonizare a intereselor naționalităților, instaurând un spirit justițiar ferm, atù al consolidării autorității statului. Legea avea, așadar, în Dobrogea, în măsură mai mare decât în restul țării, o funcție educativă, de impunere a respectului conștient al autorității, prin câștigarea încrederii locuitorilor, serios erodată de arbitrariul, de discriminările administrației otomane și celei provizorii, de ocupație rusă. Or, atașamentul populației facilita opera de integrare, consolidând întregul edificiu statal. De aici, interesul particular pentru înnoire, pentru ameliorarea structurilor într-o manieră compatibilă evoluției realităților, integrându-se preocupărilor unificatoare. În această perspectivă, prerogativele de excepție încredințate delegatului ministerial nu ni se par anacronice, el fiind purtătorul principiilor promovate de legiuitor, aplicate în condiții particulare. Împuternicirile sale exprese

aveau, așadar, menirea de a asana eventuale practici discriminatorii, abuzive, de natură să compromită obiective legislative de durată. Ca exponent al autorității centrale, el trebuia să beneficieze de instrumente de intervenție care să impună. Să nu uităm, sub acest raport, componența instanțelor dobrogene, unele sub semnul diletantismului, ca și posibilitatea accederii unor magistrați de reputație îndoielnică din România, care puteau compromite intențiile legiuitorului. De altminteri, trebuie observat că prerogativele sale nu erau discreționare, din moment ce se impunea decizia ministrului, fondată pe probe edificatoare.

În sfârșit, derogarea de la spiritul legii de organizare juridică din România, relativ la garanțiile acordate magistraților, se subsuma aceleiași optici de a impune autoritatea, inclusiv prin metode mai ferme, fortificând și sub acest raport o latură a suveranității românești. Eludarea treptată a notelor de particularitate din regimul organizării judecătorești a Dobrogei, până la confundarea lui cu cel din restul țării¹³, ca și înnoirile promovate în stânga Dunării după modelul dobrogean¹⁴ probează, credem, concepția legislativă expusă mai sus.

Același spirit a guvernat și elaborarea *Regulamentului pentru împărțirea și organizarea administrativă a Dobrogei*, promulgat la 13 noiembrie 1878¹⁵, opera lui C. A. Rosetti, care valorifica lucrările preliminare ale comisiilor militară și civilă de studiu trimise în provincie.

În conformitate cu prevederile Regulamentului, fostul sangeac Tulcea era împărțit în trei județe: Tulcea, Constanța și Silistra Nouă, ultimul cu reședința la Rasova, desființat ulterior prin decretul nr. 668 din 29 martie 1879. Județele se împărțeau în ocoale, corespunzătoare fostelor cazale: Tulcea, Sulina cu Insula Șerpilor, Babadag, Măcin, Constanța, Hârșova, Medgidia, Mangalia și Silistra Nouă. Autoritatea supremă era deținută de prefect, ca exponent al guvernului, căruia i se încredința responsabilitatea asigurării ordinei publice, garantării proprietății, averii, onoarei și libertății locuitorilor, ocrotirii drepturilor și libertăților religioase, fără deosebire de confesiune. Această autoritate se exprima

¹³ Etapele acestui proces sunt marcate de legile din 8 martie 1886, 1 martie 1894, 24 martie 1908, februarie 1913 (*Ibidem*).

¹⁴ *Ibidem*; În Dobrogea s-au experimentat unele dispoziții ale organizării judecătorești, extinse apoi în întreaga țară: judecătorul unic cu caracter facultativ (1909, desființat apoi în 1912), judecătorul de ocol, ca ofițer de poliție judiciară (1907), dreptul tribunalelor de ocol de a face execuții imobiliare (1907), dreptul instanțelor judecătorești de a exercita drepturile Consiliului de disciplină al avocaților. Andrei Rădulescu, *Privire asupra organizării judecătorești în Dobrogea Veche de la anexare până azi*, în „Curierul judiciar”, 1914, p. 35-36.

¹⁵ Pentru comentariul Regulamentului, vezi G. G. Angelesco, *op.cit.*, p.116-127; D. G. A. S., *Îndrumător în Arhivele Statului - Județul Constanța. Prefectura județului Constanța*, Îndrumătoare arhivistice, 13, București, 1977, p. 20-24.

în capacitatea de numire și revocare a primarilor comunelor rurale și urbane, dizolvarea consiliilor comunale și ordonarea de noi alegeri, aprobarea bugetelor și altor lucrări care depășeau competența consiliilor, autoritatea efectivă asupra forței publice și funcționarilor administrativi, indiferent de subordonare. Prefectul era ajutat de un director de prefectură, un șef de birou cu două ajutoare, un translator de limbă turcă, un registrator-arhivar și patru copişti.

Consiliile comunale erau compuse din patru consilieri aleși de locuitorii comunei „conform uzanțelor localității”, auxiliari ai primarului în opera administrativă. Ei puteau fi revocați de prefect „când se dovedește că și-au părăsit sarcinile”.

Asemenea Regulamentului privind organizarea juridică, comentatorii au denunțat omnipotența prefectilor ca sursă potențială a unor practici abuzive, blamând mărginirea conceptuală a legiuitorului în Dobrogea¹⁶. De fapt, ne aflăm în fața unor clișee mentale aplicate unei realități de excepție. Dincolo de sentimentele politice - și, trebuie s-o spunem, paternitatea liderului liberal-radical oferea garanția liberalismului regulamentului la care ne referim - rațiunea de stat trebuia să prevaleze, căci era vorba de edificarea unei opere naționale durabile. În această perspectivă, prefectul era chemat nu numai să transpună în fapt concepția generală, ca exponent al puterii executive, ci să și participe la modelarea, la amendarea ei în funcție de realități. Corespondența cu misiunea delegatului ministerial în materie judiciară se impune, cu surplusul de responsabilitate și autoritate pe care-l comporta în cazul prefectului asumarea practică a întregului eșichier al puterii.

Unele observații sunt, totuși, utile înțelegerii rațiunilor care au determinat elaborarea Regulamentului privind organizarea administrativă.

În primul rând, prefectul era chemat să pună bazele edificiului autorității statului *român prin respectul legii și nu al forței* (subl.ns.), într-o provincie bulversată de război, terorizată de brigandaj, ceea ce impunea nu numai opțiunea locuitorilor, ci și orientarea ei prin oameni atașați scopului. Dată fiind precaritatea educației localnicilor, autoritatea guvernamentală trebuia investit cu capacitatea de a impune aleșilor obștii – purtătorii de opinie și factori de animare ai comunităților – viziunea sa politică integratoare. A lăsa la liberul-arbitru această evoluție, echivala cu însăși subminarea acțiunii de integrare și, implicit, a suveranității statului. Așadar, *prin lege* (subl.ns.), trebuia motivat *respectul pentru lege* (subl.ns.) și pentru autoritatea ce emana din aceasta. Se cuvine, de altminteri, observat că intervenția revocatoare a prefectului asupra primarului și consiliilor comunale survenea doar în împrejurarea declinării mandatului ce le fusese încredințat, compatibil cu investiția legală. Că era loc pentru abuz, nu contestăm, intenția legiuitorului

¹⁶ G. G. Angelesco, *op.cit.*, p. 119.

confruntându-se cu constrângerile realității, care-și exercita funcția corectivă. Autoritatea morală a prefecților dobrogeni, cel puțin până la 1880, oameni de orizont, de concepție, cu mari merite în fondarea suveranității românești în dreapta Dunării, probează seriozitatea preocupărilor guvernului pentru traducerea fidelă a intențiilor sale, străin de tentații discreționare.

Prefectul trebuia, pe de altă parte, să modeleze conștiința civică unor oameni străini de orice tradiție a exercițiului democratic, motiv pentru care credem că se impunea posibilitatea unei intervenții inițiale mai severe asupra factorilor locali. Cu atât mai mult, cu cât puterea acestora se răsfrângea asupra unor comunități care trebuiau emancipate, implicate efectiv în viața societății dobrogene, cultivându-le respectul față de instituțiile statului și, implicit, atașamentul la patria română. Or, constatau contemporanii, administrația locală devenise, în unele cazuri, apanajul unor funcționari venali, care nu s-au ilustrat prin cea mai bună înțelegere a misiunii lor. O consecință, credem, explicabilă prin situația de fapt din provincie și față cu care prefectul trebuia investit cu prerogative exprese de intervenție. Se adăugau sarcinile, cu largi implicații, în domeniul economiei, comunicațiilor, instrucției, impunând fermitatea actului de decizie. Toate convergeau însă spre obiectivul final al facilitării fuziunii legislative. Prescripțiile regulamentare sunt, de altfel, elocvente pentru liberalismul demersului guvernamental. Conform art.16, „scopul pe care prefectul trebuie să se străduiască să-l atingă este legislația țării”, perspectivă în care se recomanda prudență, „lăsând populației timpul necesar să se convingă de utilitatea noilor reforme”. Legiuitorul lăsa la latitudinea prefectului - confirmare a sensului acțiunii sale - „să nu aplice unele părți (din Regulament –n.n.) care ar fi în contrazicere cu deprinderile și cu legislația locală. Faptul de a menține cordialitatea și fraternitatea între diferitele religii și naționalități, prin respectul obiceiurilor și dogmelor fiecărui cult - continua Regulamentul - va fi una din primele preocupări ale prefectului. De asemenea, prefectului îi revenea sarcina, stipulată la art.17, de a consacra deplina egalitate în drepturi a tuturor locuitorilor Dobrogei, considerați „fii ai României”. Până la adoptarea legii organice, prefectul trebuia să-și întemeieze demersurile pe legile și obiceiurile locale, dând însă tot concursul la executarea regulamentelor celorlalte ministere. Art.15 institua, totodată, obligația raportării bilunare asupra oportunităților de optimizare a administrației și reformelor reclamate de cerința „aproprierii de legislația generală a țării.” Așadar, un adevărat „credo” politic sub semnul căruia demara și avea să se dezvolte progresiv legislația unificatoare a Dobrogei cu Țara.

Dincolo de accentele contestatare, regimul excepțional regulamentar și-a validat utilitatea, în linii generale serviciile publice din Dobrogea adoptând până în 1880 o structură funcțională similară celeia din România¹⁷.

Corespunzând unei etape de tatonare și, totodată, prospective, regimul regulamentar de excepție devenise impropriu dezvoltării necesităților, tinzând spre integrarea deplină a teritoriului dintre Dunăre și Mare. În primul rând, prin perpetuarea unei stări de provizorat derivând din necuprinderea juridică a unor domenii indispensabile stabilității și dinamicii sociale: drepturile și îndatoririle dobrogenilor, reglementarea proprietății, raporturile diferitelor culte față de stat, organizarea puterii judecătorești și armatei. Explicația trebuie căutată în complexitatea cadrului social-politic dobrogean, reclamând sondare profundă, discernământ, condiții ce nu puteau fi pretinse legiuitorului de la 1878 la ora incontestabilei priorități a întemeierii autorității de stat românești peste Dunăre. În condițiile în care obiectivul proxim al legiuitorului devenise realitate, consacrarea lui juridică apărea însă imperativă funcționării vieții de stat, întemeierii bazelor legale ale asimilării constituționale a locuitorilor Dobrogei. Faptul era cu atât mai imperativ cu cât afecta regimul proprietății, fundamental oricărui stat modern, subminând garanții obligatorii fluentei tranzacțiilor, premisa revitalizării economice, a credibilității acțiunii guvernamentale, în contextul preocupărilor de punere în valoare a fondului funciar al Dobrogei. Or, sub acest raport, substituirea administrației otomane de către autoritățile române a fost însoțită de extrapolarea - emanând dintr-o interpretare eronată a legislației musulmane - a dreptului suveran al sultanului asupra pământului, socotit patrimoniu exclusiv al statului român, eludându-se drepturi private. În această situație, tranzacțiile cu pământuri, în special între proprietarii turci și sate de români de-a lungul Dunării, conform cutumelor, rămăneau în suspensie, fără temei juridic, în absența unor reglementări românești corespunzătoare celor otomane.

Pe fondul acestui hiatus legislativ, nu trebuie să surprindă proliferarea propagandei favorabile emigrării, pe tema uzurpării de către statul român a dreptului de proprietate în Dobrogea, pentru a-și întemeia opera de „naționalizare”¹⁸. Aserțiunea era neconformă nu numai cu intențiile guvernului, ci dăunătoare însăși obiectivelor de perspectivă vizate în Dobrogea. Iată de ce, *statu-quo*-ul legislației otomane se constituia în soluția cea mai rezonabilă și asigurătoare

¹⁷ Cf. V. M. Kogălniceanu, *Dobrogea. 1879-1909. Drepturi politice fără libertăți*, „Socec & co”, București, 1910, p. 111; apud *Expunerea de motive a Legii pentru organizarea Dobrogei din 9 martie 1880*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 160, 166.

până în momentul prezentării unei legislații românești studiate, echitabile, conformă intereselor naționale.

Regimul regulamentar tranzitoriu se cerea, așadar, suprimat, așezându-se bazele unui cadru legal de o asemenea cuprindere și adâncime, compatibil cu noua fază a acțiunii de integrare deplină a Dobrogei cu România.

Constituția Dobrogei (9 martie 1880)

Acestor comandamente încercau să le confere expresie juridică Remus Opreanu, primul prefect al Constanței și M. Kogălniceanu, elaborând *Legea pentru organizarea Dobrogei*, „Constituția Dobrogei” cum a fost ea apreciată de contemporani, emisă la 9 martie 1880. Acest din urmă apelativ s-ar explica - după unii autori¹⁹ - prin statuarea unui cadru instituțional particular, din unele puncte de vedere, față de cel din România. Legea însuma nouă capitole, reglementând drepturile locuitorilor dobrogeni, administrația, organizarea judecătorească, finanțele, puterea armatăă, dispozițiuni generale și tranzitorii²⁰.

Primul capitol al legii – „Despre teritoriul Dobrogei” – prescria împărțirea în județe – Constanța și Tulcea – ocoale, comune urbane și rurale.

Capitolul al II-lea, unul dintre cele mai consistente ale legii (art.3-24), trata „Despre drepturile dobrogenilor”, statuând asimilarea ca cetățeni români a tuturor locuitorilor Dobrogei, supuși otomani la data de 11 aprilie 1877. Conform art. 5, locuitorii Dobrogei erau egali în fața legii „fără osebite de origine și de religie”, beneficiind de drepturile cetățenești consacrate de Constituția României (art. 6), sub rezerva unor prescripții de excepție, derivând din particularitățile provinciei. Este vorba de reglementarea proprietății și posesiunii imobiliare în Dobrogea și reprezentarea locuitorilor ei în Parlamentul țării, care urmau să facă obiectul unor legi speciale care să confere cadrul deplinei asimilări cetățenești. Până la reglementarea regimului proprietății, legiuitorul prescria *statu-quo*-ul legislației otomane în vigoare până la 11 aprilie 1877 în ce privește dobândirea, conservarea, transmiterea și pierderea acesteia. Guvernului român îi reveneau toate drepturile și atribuțiile care aparținuseră guvernului otoman în această materie. Preocuparea de prevenire a înstrăinărilor de pământuri în detrimentul intereselor statului se traducea în prevederea art. 13 care stipula dreptul de cumpărare a imobilelor rurale doar pentru locuitorii aflați în Dobrogea la 11 aprilie 1877 și îndreptățiți de legile otomane, pentru români și pentru cei capacitați de art. 7 din Constituția României. Se prevedea, totodată, că acest fapt nu împiedica elaborarea unei legi privind

¹⁹ G. G. Angelesco, *op.cit.*, p. 130.

²⁰ În prezentarea legii am apelat la textul acesteia, cu modificările din 30 martie 1886, expus în V. M. Kogălniceanu, *op.cit.*, p. 311-321.

stabilirea de colonii agricole pe domeniile statului. Dimele se desființau pentru totdeauna, fiind înlocuite printr-o dare funciară anuală.

Art. 15 deschidea o altă problemă a capitolului - libertatea conștiinței, învățământ. Se prescria garantarea libertății tuturor cultelor, în măsura în care nu contraveneau ordinei publice și bunelor moravuri. Religia ortodoxă era proclamată dominantă, clerul superior județean și personalul catedralelor din Tulcea și Constanța fiind salariați de stat, restul revenind în sarcina comunelor și comunităților. În continuare, legea prevedea remunerarea de către stat a personalului moscheilor și întreținerea celor din Tulcea, Constanța, Babadag, Măcin, Medgidia, Hârșova, Isaccea, Sulina, Mangalia. Se prevedea și înființarea pe seama statului a unui seminar musulman pentru pregătirea personalului de deservire a moscheilor și învățătorilor din rândul populației turco-tătare. Clerul celorlalte confesiuni, bisericile și templele lor urmau a fi întreținute de comunitățile coreligionare.

Relativ la învățământ, se proclama gratuitatea lui în școlile de stat sau întreținute de comune, ca și libertatea acestuia. Școli primare urmau a se înființa în toate comunele Dobrogei, prevăzându-se libertatea inițiativei diferitelor comunități și particularilor, sub controlul Ministerului Instrucțiunii Publice, cu condiția obligativității învățării limbii române, ca și a limbii materne a fondatorilor.

Administrația Dobrogei, instituțiile județene și comunale făceau obiectul capitolelor III (art. 25-35), respectiv IV (art. 36-56). Se reglementa detaliat împărțirea administrativă a Dobrogei, păstrându-se cadrul organizatoric consacrat de regimul regulamentar. Administrația era încredințată prefectilor, cu atribuții asemănătoare celor din stânga Dunării, administratorilor de ocol și primarilor, asistați de consilii comunale urbane sau rurale. Prefectul, numit de Domnitor la propunerea ministrului de Interne, supraveghea ansamblul serviciilor publice, cu excepția tribunalelor și armatei. El trebuia să asigure exercitarea drepturilor și integritatea intereselor tuturor locuitorilor județului, asanarea abuzurilor și încălcărilor de lege, menținerea ordinei publice. În această perspectivă, în limita legilor, prefectul deținea apanajul puterii publice, putând apela, în caz de necesitate, la comandantul trupelor din județ.

Administratorii de ocol erau asimilați, în planul atribuțiilor și competențelor, cu subprefecții din restul țării, fiind subordonați direct prefectului. Ei exercitau autoritatea tutelară asupra primarilor – cu excepția celor din comunele reședință de județ – putându-i suspenda, sub rezerva confirmării măsurii de către prefect.

Capitolul IV determina *instituțiile reprezentative județene și comunale – consiliile*, după modelul celor din restul României. Membrii Consiliului Județean erau aleși de delegații consiliilor comunale, câte doi din partea fiecărei comune

rurale și trei din partea fiecărei comune urbane. Erau, de asemenea, alegători de drept ai Consiliului Județean cei mai mari contribuabili din comune, câte unul din partea fiecărei comune rurale și doi din partea fiecărei comune urbane. Prefectul avea calitatea de a numi patru membri în Consiliul Județean Tulcea și doi în Consiliul Județean Constanța, dintr-o listă de 12 cetățeni români recomandați de consiliile comunale. Aceștia, împreună cu cei desemnați de votul delegaților, compuneau completul Consiliului Județean, alcătuit din 12 membri. Până la reglementarea reprezentării politice a Dobrogei în Parlament, Consiliile Județene Tulcea și Constanța aveau dreptul să adreseze Domnitorului, la finele fiecărei sesiuni ordinare, prin „deputații”, expunerea „tuturor trebuințelor, îmbunătățirilor și plângerilor județelor lor” (art. 42).

Articolele 47-56 se refereau la constituirea consiliilor comunale și bugetele acestora. Consiliile comunale erau organele administrative în orașe și comunități rurale, din rândul lor desemnându-se câte un primar, revocabil de către ministrul de Interne - în comunele urbane - și prefect în celelalte. Numărul consilierilor comunali se stabilea la 9 pentru comunele Tulcea și Constanța, din care trei erau numiți de prefect dintre notabili și șapte în celelalte comune, din care doi desemnați de prefect. În comunele cu populație mixtă, prefectul avea calitatea - dacă socotea că este de interes local - să fixeze numărul consilierilor ce puteau fi aleși de către fiecare confesiune. Erau alegători și eligibili toți locuitorii, cetățeni ai țării, care plăteau o dare directă către stat de minimum 30 lei în comunele urbane și 18 lei în cele rurale.

Capitolul V (art. 57-63) reglementa *puterea judecătorească*, introducând tribunalele și legile civile și criminale din România, cu unele modificări cerute de împrejurări locale.

Capitolul următor - „*Despre finanțe*” - marca o treaptă a asimilării legilor privind impozitele și finanțele aplicate în România, rămânând la latitudinea guvernului să aprecieze oportunitatea extinderii lor.

Art. 67 al capitolului „Despre puterea armată” consacră scutirea pe termen de zece ani a conscripției pentru armata de linie. În acest interval, în Dobrogea funcționa doar armata teritorială - călărași și dorobanți - destinată serviciului local și care nu putea fi folosită în afara provinciei decât în caz de război. În timp de pace locuitorii recrutați în aceste trupe nu puteau fi întrebuințați în serviciu decât o săptămână pe lună, timp în care erau plătiți și hrăniți conform legii privind armata teritorială. Locuitorii musulmani constituiau companii și escadroane separate, finanțate de stat, conservându-se elementele de port tradiționale. Populația riverană era recrutată, cu predilecție, în serviciul flotei.

Conform art. 77 al ultimului capitol, „Dispozițiuni tranzitorii”, oștirea teritorială din Dobrogea se constituia doar după promulgarea legii pentru reglementarea proprietății rurale.

În sfârșit, art. 73 prescria un termen de trei ani, începând cu 23 octombrie 1878, pentru revenirea la vetre a emigranților din timpul războiului, absenteismul atrăgând decăderea din dreptul de proprietate.

Legea a fost tradusă în limbile naționalităților din Dobrogea, fiind apoi difuzată în toate satele. Ea a fost, de asemenea, tradusă în câteva limbi de circulație europeană²¹.

Discuția legii comportă discernerea câtorva aspecte care par să concentreze ideile diriguitoare ale legiuitorului. Mai întâi, este evidentă preocuparea pentru „asimilațiunea deplină a Dobrogei cu România” (subl.ns.), așa cum mărturisea chiar *Expunerea de motive* a proiectului legii. Asupra acestei chestiuni se cuvine stăruit, întrucât califică o opțiune de principiu, cu implicații asupra întregii opere legislative privind Dobrogea și pentru că inspiră o idee care credem că nu trebuie omisă în judecata asupra trenării acordării drepturilor politice dobrogenilor.

Kogălniceanu avertiza asupra sensului acestei idei, că *nu trebuie asociată cu o „reformă silnică”* (subl.ns.) ce s-ar impune unei țări cu totul străină de România. Organizarea românească a Dobrogei, spunea reputatul om politic, nu făcea decât să consacre „ca drept, o situație existentă ca fapt...” (subl.V.M.K). Noi nu înțelegem prin noua organizațiune a lovi în niciuna din naționalitățile ce se află în Dobrogea²², legea garantând existența egală a fiecăreia. Aceași idee guverna și „asimilarea” politică, conferind garanții excepționale unor naționalități și confesiuni, cu deosebire musulmană, superioare chiar celor rezervate românilor. „Pe tărâmul politic – preciza *Expunerea de motive* – asimilațiunea așternută prin proiectul de lege actual, va fi cu totul în avantajul locuitorilor din Dobrogea, fiindcă asigură fiecăruia din ei aceleași drepturi și îndatoriri, fără osebite de naționalitate și de religie!... Ba, se poate spune că dacă s-au asigurat mai multe garanții unei naționalități și confesiuni speciale, aceasta s-a făcut în favoarea nu a românilor, ci a musulmanilor, a căror (sic!) stabilimente de cult, școli confesionale, moravuri și chiar legislațiune în materie de familie și de succesiune, sunt înconjugate cu garanții excepționale.”

Pe de altă parte, este evident faptul că abolind regimul regulamentar, legiuitorul se vedea constrâns la o reglementare provizorie în unele aspecte ale sale, *din cauza năințuririi unei condiții imanente stabilității, prosperității și potenței politice a cetățenilor: asimilarea proprietății sui-generis otomane, ca proprietate absolută a statului*

²¹ *Ibidem*, p. 124.

²² *Ibidem*, p. 116.

modern (subl.ns.). De aici, persistența clauzelor excepționale, dar și conștiința caracterului progresiv al oricăror reglementări durabile în problema dobrogeană. Este explicația replicii lui Kogălniceanu către adversarii proiectului său, că nu este politic să se condiționeze abolirea regimului legal excepțional de un termen de 2 ani, ci de „rezolvarea unei chestiuni majore pentru stat”²³. (problema proprietății-n.n.).

Critica legii s-a circumscris, de altminteri, acestei problematici, dezbaterile, pasionante desfășurate de-a lungul a nouă ședințe, chiar sub imperiul amenințării unei crize ministeriale, prezentând câteva trăsături comune. Reține atenția, în primul rând, apartenența predilect liberală a opoziției, într-o perioadă de ascensiune a autorității brătieniste.

În al doilea rând, expozeurile parlamentarilor – la Cameră, Pantazi Ghica, I. Ionescu de la Brad, G. Cantilli, D. I. Ghica, N. Fleva, G. Chițu, Șt. Periețeanu-Buzău, Gh. Manu, I. Ghica – sau în Senat, au criticat proiectul legii exclusiv pe tema *persistenței unor clauze excepționale*, chiar în condițiile abolirii provizoratului instituit prin Regulamente, așa cum intenționa proiectul lui Kogălniceanu. Preopinienții au perorat pe tema antiliberalismului proiectului legii, care ar ignora drepturile fundamentale ale omului și cetățeanului, tratându-i pe locuitorii Dobrogei „ca pe o turmă de sclavi”, cum afirma Pantazi Ghica. În numele aceluiași principii liberale, deputatul sancționa *abandonarea suveranității Parlamentului în mâinile administrației* (subl.ns.), fapt de natură să prejudicieze opera națională din Dobrogea, îndepărtând populația. În sfârșit, se exprima opinia *lezării prestigiului internațional al țării* (subl.ns.), contrastând cu demersul bulgarilor și sârbilor care extinseseră constituțiile asupra populațiilor și teritoriilor anexate după 1877-1878²⁴. Calificând drept „draconiană” prevederea privind dreptul guvernului de a suspenda libertatea presei și întrunirilor, virulentul critic se arăta tentat să voteze respingerea proiectului legii care nu organiza, în opinia sa, „nimic”, „având aerul de a da o viață Dobrogei”, când, de fapt, „nu facem decât să-i punem cătușe în ceea ce privește viața morală, viața politică”²⁵.

În același registru critic, D. I. Ghica incrimina împrumuturile „*cu totul discreționare*” *concedate prefectilor* (subl.ns.). În opinia sa, autoritățile comunale și județene „sunt pure iluziuni și nu însemnează nimic; prefectul este tot”²⁶. El se

²³ I. N. Roman, *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei*, „Ovidiu”, Constanța, 1905, p.42; vezi și C. P. Rotaru, *Reforme agrare din Dobrogea Veche (1878-1930)*, Tipografia „C.I.I. Sf. Gheorghe”, Iași, 1930, p. 30.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 24/30 ianuarie (11 februarie) 1880, D. A. D., ședința din 29 ianuarie 1889, p. 549-550.

²⁶ *Ibidem*, p. 548.

pronunța, totodată, pentru prevederea prin lege a termenului până la care se va depune la Cameră legea proprietății și a drepturilor politice, pentru a elimina ambiguitatea proiectului supus dezbaterii.

Abordând tema facultății guvernului de suprimare a libertății presei și întrunirilor, evocată și de alți deputați, G. Chițu califica drept „himerice” întâmpinările unor comentatori ai legii privind potențiale pericole generate de agitații naționaliste în Dobrogea, cu trimitere expresă la o parte a comunității bulgare. Deputatul liberal propunea „în numele liberalismului și al prestigiului României în Europa”, ca guvernul „să acorde toate libertățile dobrogenilor și, dacă temerile sale se vor justifica, să ia măsurile pe care legile țării le îngăduie în asemenea situații.”²⁷ Se cuvine precizat faptul, semnificativ, credem, din perspectiva considerațiilor noastre, că observațiile formulate erau circumscrise unor expozeuri excelând în enunțuri de principiu, pur teoretice, în spiritul „dreptului natural”.

Aparențele ar indica, deci, abandonarea principiilor generoase expuse de autorul legii și îndepărtarea de perspectiva unificării legislative depline. De aici și aserțiunea că problema dobrogeană ar fi constituit doar un apendice legislativ în contextul preocupărilor guvernamentale, abordabil doar în pauza disputelor politicianiste și, atunci, ca paliativ al unor chestiuni generale ale României.²⁸ Judecată, fără echivoc, eronată.

Efuziunile liberale ale vorbitorilor, de bună credință de altminteri, trădau – așa cum cu dreptate observa Kogălniceanu – necunoașterea realității dobrogene, conducând, firească, la superficialitatea analizei și enunțurilor. Restricțiile pe care le impuneau inițiatorii legii, chiar dacă deviau, provizoriu, de la preceptele liberalismului, exprimau o necesitate asumată conștient, în perspectiva consacării virtuale a principiilor constituționale, atunci când împrejurările care le-au impus vor fi devenit caduce. Pentru că, observa M. Kogălniceanu, vechimea și ponderea majoritară a românilor în Dobrogea nu însemna însă că „țara este eminamente și societate românească.” (subl.ns.). Iată de ce, în edificarea spiritului românesc al societății dobrogene, criteriul nu era acela al legilor „cu grămadă”, ci apropierea treptată, naturală a naționalităților „de uzurile și moravurile noastre; lăsați-le să se apropie singure de centrul guvernului!”, spunea inițiatorul legii²⁹.

Animat de aceeași „filozofie” care guvernase elaborarea legii, I. C. Brătianu respingea, la rândul-i, criticile izvorâte din eludarea particularităților provinciei:

²⁷ *Idem*, nr.25/1 (13) februarie 1880, D. A. D., ședința din 30 ianuarie 1880, p. 600-601

²⁸ I. I. Nacian, *Dobrogea. Reformele economice și sociale ce ea reclamă*, „I. Weiss”, 1892, p.6 și următoarele.; G. G. Angelesco, *op.cit.*, p. 170.

²⁹ „Monitorul Oficial”, nr.24/30 ianuarie (11 februarie) 1880, p. 555-556.

„Considerați-o, spunea el, ca o *societate care se formează* (subl.ns.) și asupra căreia avem dreptul de a o conduce până va ajunge în pozițiune să fie asimilată cu noi și s-o băgăm pe deplin în familia românească”³⁰.

În aceeași ordine tematică, G. Mârzescu făcea o inspirată paralelă spre a releva constrângerile care au limitat opțiunile legiuitorului și rațiunile ce se cuvin evaluate în contextul oricărui demers critic. „*Nu pot să dau atenienilor legi mai înțelepte decât poate să le priceapă înțelepciunea ateniană*” (subl.ns.), ar fi spus Solon și dictonul său servea de pretext invitației spre aprofundarea „mai întâi la fața locului” a realității dobrogene. Altfel, considera vorbitorul, o asimilare legislativă intempestivă a Dobrogei la România ar fi „actul cel mai imprudent, cel mai nechibzuit, cel mai pueril”³¹.

În acest sens se pronunța și N. Dimancea, adeptul conceptului de „*libertate raționabilă*”. Nepregătirea spiritului public pentru exercitarea deplină a libertăților constituționale, după secole de despotism, era socotită sursa unor pericole ce priveau superioare rațiuni de stat. „Trebuie ca mai întâi să pregătim pe dobrogeni pentru aceste libertăți (subl.ns.), să punem plugul, să tragem brazda, să aruncăm sămânța deocamdată și, cu timpul, aceste libertăți vor da roade bune și în Dobrogea, cum au dat pretutindeni. Până atunci însă, *rațiunea de stat, datoria de naționalitate înainte de toate, datoria de românism, datoria de santinelă latină la Dunăre ne impun să fim priveghetori* (subl.ns.), să luăm precauțiunile acelea ca în cazuri extraordinare să avem mijlocul legal, fără să ieșim din lege, de a putea să garantăm ordinea în statul român, să garantăm ordinea la gurile Dunării”³².

Conotațiile naționale erau invocate și în pledoaria lui Kogălniceanu pe tema nereprezentării parlamentare a Dobrogei: „...După un regim de sclavie și jug, (voiți –n.n.) să dați toate libertățile de aici și Dobrogei ? Credeți că dați acele libertăți pentru dânșii, pentru România ? Nu, convicțiunea mea plină și întreagă este că acele libertăți nu vor fi nici pentru dânșii, nici pentru România. Iată de ce zic eu, dumneavoastră, liberalii, trebuie să vă gândiți ca mai înainte de a face legi liberale, să faceți legi naționale (subl.ns.). Această lege nu e făcută pentru nimic alt decât pentru ca Dobrogea să facă parte din România și locuitorii ei să se asimileze încetul cu încetul și să devină români”³³.

Examinarea comparativă a legii organice a Dobrogei asociază trăsăturile de excepție la trei compartimente: *cetățenie, cadru administrativ și justiție*.

³⁰ Idem, nr.25/1 (13) februarie 1880, p. 548.

³¹ Idem, nr. 24/30 ianuarie (11) februarie 1880, p. 548.

³² Idem, nr. 25/1 (13) februarie 1880, p. 603.

³³ Idem, nr. 24/30 ianuarie (11 februarie) 1880, p. 552.

Mai întâi, este de observat că românii din stânga Dunării care se stabileau în Dobrogea, nu mai aveau dreptul să participe la alegerile legislative din România dacă nu aveau pământuri sau alte proprietăți în țară, la alegerile municipale dacă nu întruneau censul impus de legea din 1880 și nici la alegerile județene. Sub acest raport, se producea, așadar, o degradare civică³⁴, ei fiind socotiți *cetățeni români dobrogeni* (subl.ns.). Nefiind deplin asimilați în drepturi, cetățenii români dobrogeni nu puteau dobândi proprietăți imobiliare rurale în România, facultate ce constituia apanaj politic³⁵.

În plan administrativ, s-a observat deja *exceptarea Dobrogei de la regimul reprezentativ* (subl.ns.), cetățenii dobrogeni fiind simpli receptori ai legilor care li se aplicau și, totodată, *lipsa controlului parlamentar asupra administrației* (subl.ns.).

Sub raportul organizării locale, operau de asemenea derogări de la legislația comună în sensul *îmbinării principiului electiv cu cel al numirii consilierilor județeni* (subl.ns.). Membrii Consiliului județean nu erau, de altfel, desemnați de votul alegătorilor, ci de delegații consiliilor comunale, pe care urmau să le controleze. Atribuțiile Consiliului Permanent, ale Delegației județene erau încredințate prefectului, numit de guvern și nu ales de consiliu. Asemenea, primarii nu erau aleși de consiliile comunale, ci numiți de ministrul de Interne, sau de prefect, funcție de statutul comunei. În sfârșit, componența colegiilor electorale particulariza situația din Dobrogea, condiționând accesul de plata unei dări directe către stat.

Relativ la organizarea judecătorească, reține atenția *inexistența Curții cu jurați* (subl.ns.), ca și *condiții speciale de admisibilitate în avocatură* (subl.ns.), autorizația ministrului Justiției și competențe disciplinare. Astfel, atribuțiile Consiliului de disciplină aparțineau în Dobrogea atât instanțelor juridice locale, cât și Consiliului de Miniștri care se pronunța în baza referatului ministrului Justiției³⁶.

Desprinsă din contextul firesc, aceste prescripții, care compuneau regimul excepțional din Dobrogea, sunt, desigur, incriminabile. Opțiunea legiuitorului, cum am văzut, fusese însă guvernată de rațiuni ținând de o diversitate de factori implicați. De altminteri, legea organică a Dobrogei avea să întrunească o semnificativă majoritate, fiind adoptată cu 63 de bile albe, contra 2 negre³⁷.

Abolind regimul regulamentar, legiuitorul de la 1880 nu-și făcea iluzia operei finite, a împlinirii rațiunilor care-i dictaseră inițial caracterul de excepție. Conștiința respectului autorității, asumarea conștientă de către toți factorii a sarcinilor publice, formarea unui spirit compatibil cu un real regim reprezentativ,

³⁴ G. G. Angelesco, *op.cit.*, p. 169.

³⁵ I. N. Roman, *Dobrogea și drepturile politice...*, p. 26.

³⁶ *Ibidem*, p. 34

³⁷ C. P. Rotaru, *op.cit.*, p. 32.

proba fidelității naționalităților erau elemente care pretindeau o dezvoltare procesuală, făcând iluzorii orice încadrări în termene legislative. Iată de ce, deși statua încă un regim de excepție pe câteva paliere – restricții privind drepturile electorale, achiziția de proprietăți imobiliare rurale în stânga Dunării, nereprezentarea parlamentară, îmbinarea principiului electiv cu numirea consilierilor județeni, prerogative mai largi conferite prefectului numit de guvern, numirea primarilor de către ministrul de Interne, inexistența Curții cu jurați – „Constituția Dobrogei” crea, totuși, cadrul principal, eșafodajul instituțional al integrării depline a provinciei transdanubiene a României.

Reglementările în domeniul proprietății imobiliare rurale, consacrate prin legea din 3/15 aprilie 1882 și modificările ulterioare până în 1916 au transpus ulterior, în termenii unei noi realități sociale și de drept, regimul funciar din Dobrogea, reformând astfel structura elementară a societății și *creând premisa posesiunii sale reale* (subl.ns.), cum afirmase încă M. Kogălniceanu. Ele au satisfăcut, totodată, cerințe de politică demografică într-o regiune de graniță vulnerabilă și cu o densitate redusă a populației, tinzând la „redefinirea unei frontiere, frontieră nu numai naturală, dar etnică, dincolo de fluviu”³⁸.

Consacrarea în Constituția revizuită din 1884 a cuprinderii județelor din dreapta Dunării în Regatul României, împreună cu care formau „*un singur stat indivizibil*” și extinderea apoi a legii comune de organizare judecătorească (1909, 1912, 1913) au întrunit condițiile abordării etapei finale a deplinei asimilări cetățenești a locuitorilor Dobrogei.

Legea pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea din 19 aprilie 1909 - modificată ulterior în 1910 și 1912 era astfel încununarea unei evoluții graduale de implementare, asimilare și acumularea premiselor parcurgerii unui nou ciclu de mutații structurale, care au apropiat societatea dobrogeană de momentul „deplinei consacării a contopirii sale cu România”. Se împlinea astfel, așa cum afirma I. I. C. Brătianu, o „operă de închegare națională”, de consacrare a integrării Dobrogei ca „încorporare definitivă”. Într-un moment când starea Peninsulei Balcanice anticipa evoluții neliniștitoare pentru statutul politic-teritorial consfințit prin Tratatul de la Berlin, România răspundea, totodată, cerinței „de a se înfățișa perfect unificată din Carpați până spre Balcani” și a-și consolida autoritatea morală „de a reclama drepturi de liberă dezvoltare pentru frații subjugăți, în spiritul rasei noastre”³⁹.

³⁸ Catherine Durandin, *La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de la Dobroudja*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, XX, I, Janvier-Mars 1979, p. 68.

³⁹ Cf. C. D. Pariano, *Dobrogea și dobrogenii*, „Ovidiu”, Constanța, 1905, p. 76-77.

Fără a omite influența factorilor conjuncturali în inițiativa legii – împrejurările vor fi spulberat ezitățile, reclamându-i oportunitatea – aceștia nu au constituit însă *prima ratio* a legiuitorului. Probează, însă, încă o dată, într-o conjunctură tot mai preocupantă, interesul de a sublinia apartenența irevocabilă a Dobrogei la România și a o întări cu noi garanții politice.

După cuprinderea Cadrilaterului între frontierele românești, consacrată prin Tratatul de la București (1913), *Legea pentru organizarea Dobrogei Noi* (1 aprilie 1914) se cuvine considerată sub o dublă semnificație. Este sancțiunea juridică a întrupării unui teritoriu menit chiar prin spiritul Tratatului de la Berlin să confere garanții strategice reale pentru posesiunea trainică a Dobrogei și, totodată, un reluat început. La capătul unui proces de integrare căruia regimul provizoriu de excepție îi fusese o ipostază necesară, chiar dacă frustrantă, realitatea impunea – *spre a întrupa, nu doar a anexa* (subl.ns.) – reluarea, în linii generale, a unei experiențe istorice oarecum similare. Asumarea, într-un context social în esență asemănător, a acelorași opțiuni principiale de „construcție” a integrării, de către o altă generație politică, animată însă de același ideal de împlinit, are, din perspectiva considerațiilor noastre, caracterul unei validări istorice: *validarea unei concepții, a temeiurilor sale fundamentale, a ponderii criteriului național ca rațiune supremă de stat* (subl.ns.), în raport cu care concesiile principiale au însemnat, invariabil, compromisuri inacceptabile.

Fără considerarea acestei din urmă premise, pe care „istoria” reunirii și integrării depline a Dobrogei o ilustrează pregnant, evaluarea procesului riscă să devină speculativă. Este o succesiune de secvențe legislative, coerente în substanța lor normativă, dar cu aparența unei dezvoltări aleatorii, conjuncturale, mereu sub pecetea provizoratului, a abordărilor incomplete și timide. Tocmai o asemenea examinare în evoluții paralele și nu interferențe, circumscrise contextului general istoric românesc, stă la originea vehiculării unor teze – marginalizarea Dobrogei, tratamentul „colonial” al guvernanților, „provizoratul” ca motivație a regimului excepțional, în care aparența se substituie, cel mai adesea, discernerii realității. Indirect însă, ca sursă a erorii, viciul analitic destul de comun în percepția contemporanilor epocii este o confirmare a cuprinderii Dobrogei în acel sistem de corelații prin care evoluția părții se comportă ca o variabilă a stării întregului în care se inserează. Cursul istoriei Dobrogei până la 1878 și, ca o prelungire firească, maniera de concepere a integrării după reunire, obligă la o asemenea abordare.

În spiritul acesteia se cuvin puse în lumină câteva concluzii. Integrarea Dobrogei se cere circumscrisă, dintru început, procesului de modernizare a societății românești în ansamblul său, într-o evoluție tot mai accelerată după cucerirea independenței. Definită, cum s-a spus, ca un proces continuu, multilateral și complex al creșterii, dezvoltării și perfecționării în perioada de restructurare a

societății, în acord cu cadrele evoluției capitaliste⁴⁰, modernizarea presupunea ea însăși o accelerare a istoriei, era ea însăși parte intrinsecă a integrării în Europa civilizată. Pentru România, procesul era cu atât mai stringent cu cât povara istorică era mai apăsătoare; era un *imperativ național*. Așa cum comprehensiv intuise deputatul I. C. Grădișteanu, „România, ca să poată să-și îndeplinească menirea ei, trebuia ca să lucreze mai cu hărnicie și mai cu repeziciune decât celelalte țări, pentru ca să poată să câștige timpul pierdut din pricina vitregiei vremurilor trecute...”⁴¹.

Luarea în posesiune a Dobrogei și sincronizarea sa la cursul societății românești puteau să pară în aceste împrejurări, cum au și perceput unii, ca un „dar funest” și o „datorie oneroasă”. Dificultăților de recuperare a rămănelor în urmă ale societății românești, presante și complexe, integrarea Dobrogei le adăuga altele, de o natură, în bună măsură, particulară. „Carcasele suprastructurale” implantate de factorul cuceritor, starea demografică și a economiei, proprii unei provincii considerate exclusiv prin prisma intereselor strategice, de către o Putere, ea însăși în contratimp cu cerințele veacului, alcătuiau un handicap istoric ce se cerea resorbit; legături naturale, firești trebuiau resuscitate, fortificate durabil prin reconstituirea mediului lor propriu de manifestare; mentalități, cutume și instituții reclamau convertirea în spirit modern, fără a leza resorturi intime de identitate și sensibilitate națională, *construind armonic unitatea în diversitate* (subl.ns.) (grija față de sentimentele naționale ale altora era privită și în oglinda interesului pentru respectul drepturilor propriilor conaționali supuși stăpânirii străine). În plus, procesul de modernizare accelerată a societății românești se cerea înfăptuit în contextul unor coordonate naționale - decalaje de dezvoltare istorică, incidente geopolitice regionale, preeminența Puterilor - care i-au marcat, incontestabil, evoluția. Integrarea Dobrogei, faptul apare ca evident, venea să adauge un factor de vulnerabilitate în plus. Era vorba, în sfârșit, de timpul și tipul de răspuns al unei societăți tradiționale la cerințele schimbării și sincronizării evoluției sale cu ritmul accelerat de înnoire a societății-mamă.

Simultaneitatea celor două planuri – așadar, integrarea Dobrogei concomitent cu nevoia de accelerare a modernizării societății românești – această integrare într-o societate care aspira ea însăși la integrare punea inevitabil clasa politică în fața necesității unei opțiuni conciliatoare. Pe de o parte, societatea românească din stânga Dunării trebuia să-și urmeze cursul reclamat de

⁴⁰ Gh. Platon, *Societatea românească între medieval și modern*, în vol. *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, sub redacția lui Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1993, p. 12.

⁴¹ Cf. Gh. Iacob, *Strategia dezvoltării României de la Independență la Marea Unire*, în vol. *Cum s-a înfăptuit România modernă...*, p. 214.

suveranitatea interesului național (subl.ns.); pe de altă parte, Dobrogea, cu o civilizație istoricește retardată, trebuia adusă la stadiul de „societate românească”. Opțiunea asumată ar putea fi definită ca „evoluție cu două viteze”, sincronizarea urmând să se producă pe măsura depășirii barierelor inerțiale și maturizării condițiilor de compatibilitate.

Pe de altă parte, reluând o pătrunzătoare reflecție a lui E. Lovinescu, o societate dislocată din vechea sa așezare și aruncată pe povârnișul prefacerilor vertiginoase, este fatal *dizarmonică* (subl.ns.). Justețea observației a fost probată de „modelul” societății românești⁴², nefiind nici locul și neavând nici rostul să pledăm o teză devenită aproape truism în istoriografia noastră. În contextul pe care-l analizăm, efectele dislocărilor, fără îndoială, s-au compus, rezultanta concretizându-se pe toate planurile evoluției istorice. Ceea ce s-a dovedit a fi, în ultimă instanță, catalizatorul proceselor de prefacere din societatea românească - observația are însă valoare universală - a fost cuantumul resurselor, nu numai de capital. Într-o societate cu atâtea nevoi ce se cereau obiectiv satisfăcute, alocarea resurselor, oricum insuficiente, era o chestiune de opțiune politică majoră, nu lipsită de accente dramatice. Luarea în posesiune a Dobrogei adăuga unui bilanț și așa copleșit de sarcini, cerințe excedentare, de stringentă actualitate. Erau de instaurat ordinea, de creat o nouă infrastructură economică, socială, instituțională, de întemeiat noi așezări, de asigurat frontierele, de inițiat și dezvoltat legislația reformatoare, de format oameni, în ultimă instanță, de restaurat în parametri compatibili un colț de „lume” românească. Resursele necesare elanului României independente se cereau astfel disipate într-o direcție nu neglijabilă, nu străină interesului național, dar asumată într-un moment complex și delicat, când *prioritățile se cereau altfel distribuite* (subl.ns.). Celebrul adagiul brătienist, cum că în „ordinea rațională interesele Regatului sunt mai presus decât cele de neam, pentru că realizarea lor este garanția împlinirii celorlalte” oferă și în acest caz „cheia” înțelegerii unei concepții de construcție politică națională în care și Dobrogea a fost inclusă după 1878. Necesitățile Dobrogei nu au fost ignorate, au trebuit doar să urmeze o „ordine de priorități”, guvernată de *rațiunea construcției durabile a statului național și posibilitatea accesului la resurse* (subl.ns.). Aserțiunea privind realizarea modernizării României în limitele dependenței necesități-posibilități se verifică întru totul și în cazul integrării Dobrogei; *ritmul integrării a urmat, firesc, diagrama*

⁴² Vezi Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 263-293; Gh. Iacob, *Strategia dezvoltării României...*, p. 133-222; Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare. Europeanism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1995, p. 281-293; V. Axenciuc, *op.cit.*

posibilităților oferite de resurse (subl.ns.), a surmontării altor probleme reclamate de dinamica înnoirilor, într-o societate dizarmonică.

Este, pe de altă parte, evidentă corelarea succesiunii etapelor legislative în Dobrogea cu acumulările în planul maturizării premiselor locale de conversie socială. Sub acest raport, procesul are, fără îndoială, coerență, ritmul său fiind o funcție dependentă de factori obiectivi și subiectivi, deopotrivă locali și de politică generală. Iată, bunăoară, nu se poate exclude influența unor factori de context politic regional asupra cursului legislației de unificare. Coincidența unor repere legislative cu evenimente balcanice nu a fost, probabil, tocmai întâmplătoare. Răspunzând unor necesități reale, ele au satisfăcut totodată și rațiuni conjuncturale, de reafirmare a suveranității românești asupra unui teritoriu în care grija pentru viabilitatea operei de unificare, ca parte a strategiei de construcție națională și nu „legile” anxietății guvernau regimul provizoriu de excepție.

Nu în cele din urmă, se cuvine considerată realitatea că în condițiile inactivismului civic și politic din provincie, întreținut de regimul excepțional, factorii de decizie guvernamentali nu s-au aflat sub presiunea revendicărilor locale, nici a considerentelor electorale care să fi constituit un impuls dinamizator. Administrația, cel mai adesea lipsită de discernământul, viziunea și capacitatea de inovare socială pretinse de problematica atât de complexă a înnoirii societății dobrogene, mentalitățile inadecvate „șocului schimbării” nu au constituit, la rândul-le, catalizatori ai procesului, fondul local necesar de resurse care să susțină o altă dinamică a prefacerilor și, implicit, a integrării. Factorii locali care să sintetizeze și să pretindă satisfacerea nevoilor Dobrogei au fost, așadar, precari și, cel mai adesea, personalizați în locul unui aport instituțional consistent. În aceste condiții, progresele Dobrogei au depins excesiv de prestații personale ale unor prefecți, de calitatea lor umană, de unde și vulnerabilitatea administrației în fața judecății contemporanilor.

Prin prisma acestor considerații, nu aparține, credem, întâmplării percepția contemporanilor privind tratamentul discriminatoriu care ar fi fost rezervat Dobrogei, de o administrație românească preocupată exclusiv de interesele „metropolei”. Pașii spre transpunerea noului, spre împlinirea unor nevoi – incontestabil obiective, incontestabil pertinente – ale Dobrogei au trebuit să se succedă printre alte priorități, într-o cadență impusă de *resurse, de rațiuni și proceduri* (subl.ns.). Este condiția la care obliga stadiul de dezvoltare al societății românești și complexitatea problemelor cărora trebuia să le răspundă.

În momentul în care societatea românească a realizat premisele detentei, interesele „expansiunii” sale comerciale au consonat deplin cu acelea de punere în valoare a resurselor complementului său maritim natural. Marile construcții menite să lege fizic cele două maluri ale Dunării și să dea o nouă dimensiune comerțului

maritim, n-au constituit, cum s-a pretins uneori⁴³, doar materializarea intereselor Țării-Mamă; ele au însuflețit, totodată, viața economică a Dobrogei, consacrand momentul de accelerare a dinamicii proceselor înnoitoare din întreaga societate românească. Dinamica economică și socială într-un semnificativ elan după 1878, diversificarea ofertei locale și a interdependențelor economice românești, expansiunea mediului de afaceri și emulația reală din învățământ și cultură sunt ilustrative pentru această evoluție „în tandem”. Ele fac dovada simptomului general de creștere resimțit și în societatea dobrogeană post-reunire. Este, după părerea noastră, expresia materială a cursului acelui proces de sincronizare, la care ne-am referit, când atingerea unui standard a pretins noi necesități, pe temeiul cărora s-a realizat identitatea intereselor locale și generale. Este, în ultimă instanță, o chestiune de *dialectică a necesităților, posibilităților și oportunităților* (subl.ns.).

Aceleași considerente, asociate altora de sorginte externă, privind proiectele țariste în Balcani, explică, pe de altă parte, invocarea de către unii analiști a temei „provizoratului” stăpânirii Dobrogei, ca motivație a regimului excepțional și viciilor administrației. Nu poate fi contestat faptul că temerile privind riscul subminării statutului internațional al țării consfințit de Tratatul de la Berlin au caracterizat o stare de spirit defel artificială, sau lipsită de temei. Invocarea ei, uneori singulară, alteori excesivă, drept conotație a menținerii regimului excepțional în Dobrogea o socotim, însă, speculativă. Consacrarea și, apoi, treptata restrângere a regimului excepțional a avut motivații complexe, emanând din datele realității social-istorice dobrogene, ca și din resursele societății românești de a realiza în termeni optimi de timp și consistență conversia în spirit modern, care să consfințească integrarea deplină.

Procesul de asanare a caracterelor sale nu a fost lipsit de inconsecvențe sau amânări, de jumătăți de măsură sau decizii conjuncturale. Ele au reflectat o stare a societății, limite umane, obsesia incidenței factorilor de context extern asupra destinului național. Este, însă, de toată lumea acceptat că acest „purgatoriu” al societății dobrogene a corespuns unei *necesități*. Că în umbra lui au proliferat racile administrative, că el însuși a trenat, într-o măsură, evoluția proceselor înnoitoare, reproducându-și premisele, că a generat in Justiție este, de asemenea, adevărat. Este *prețul plătit de o societate depășită de timp, spre a intra în civilizația modernă* (subl.ns.).

Regimul excepțional nu putea fi mai bun decât societatea însăși. Cei investiți să-l „gestioneze” au fost personificarea acestei societăți, depășindu-și rareori condiția, spre a fi la înălțimea exigențelor sale. În același timp însă, nu-i poate fi contestată contemporaneitatea cu semnificative progrese, prefaceri, în toate domeniile de activitate care, în fapt, au apropiat momentul abolirii sale. Nu-i poate

⁴³ C. D. Pariano, *op.cit.*, p. 23-24.

fi contestată contribuția la conservarea caracterelor de specificitate ale Dobrogei, pe care modernizarea le-a afectat, dar nu le-a suprimat. În spiritul considerațiilor noastre, *regimul excepțional a fost*, în ultimă analiză, „instituția” politică prin care s-a concretizat opțiunea evoluției „cu două viteze”, având drept țință integrarea.

Reflecțiile pe care le inspiră încercarea de retrospecție asupra „mersului” integrării Dobrogei în societatea românească nu pot, în sfârșit, să omită *realitatea împlinirii sale într-un mediu multiethnic* (subl.ns.). Mai mult, ea a presupus dislocarea unor statusuri demult înrădăcinate ca apanaj al stăpânirii străine: unul demografic - consecința colonizărilor strategice -, celălalt social. Aceasta adăuga procesului de transformare a mentalităților unei societăți tradiționale, surse de rezistență și, poate, de fricțiune în plus. Este vorba, apoi, de faptul că modernizarea, în difuziunea sa, atinge și resorturi de sensibilitate ale identității naționale, cu potențial risc de degenerare în atitudini sfidătoare sau chiar ostile. Într-un spațiu geopolitic european atât de sensibil la „național” și atât de disputat totodată, manifestările naționaliste puteau fi lesne instrumentate „într-un mod picant” de o Putere interesată, *creând implicații cu risc major pentru stabilitatea statului și eșafodajul politicii „intereselor de neam”*. Autoritatea statală românească, populația Dobrogei au găsit înțelepciunea, tactul, spiritul de toleranță spre a parcurge cu calm, fără convulsii izvorâte din atitudini sau practici discriminatorii, o tranziție la modernitate deopotrivă dificilă și frustrantă. Faptul a fost expresia concretă a practicii preceptelor politicii de integrare afirmate fără echivoc, dintru început, de personalități care au avut misiunea istorică a fundamentării lor și pe care cei meniți să le transpună în Dobrogea le-au împărtășit launtric. Nu este vorba de o construcție teoretică ad-hoc, inspirată de considerente conjuncturale, ci de impulsul natural al unei stări a spiritului public, a structurii ființei etnice românești, care a găsit un răspuns pe măsură din partea comunităților etnice. Așa-numita „chestie bulgară” a avut, mai cu seamă, înțelesuri asociate panslavismului, expresia surescitării spiritului public față de riscul manipulărilor țariste, fără a desemna o stare manifestă sau latentă de ostilitate a minorității bulgare.

Principiile și atitudinile profesate de administrația românească față de naționalitățile Dobrogei au avut în respectul pretins identității, drepturilor conaționalilor de peste munți, un etalon și un filtru exigent al propriilor opțiuni. Consistența prezenței transilvane în populația românească a Dobrogei, ca și în rosturile provinciei, a constituit, sub acest raport, un „*ochi de veghe*” atent și, totodată, un catalizator. Prin concepția și maniera de promovare a „politicii” unității în diversitate, prin construcția socială pe care a împlinit-o, întemeiată pe aceste principii, administrația românească s-a constituit în „artizanul” capricios, deseori corupt și abuziv, dar și merituos al lucrării de conservare a specificității societății românești dobrogene.

Având ca finalitate integrarea în societatea românească, procesul nu poate fi, obiectiv, disociat de problematica acesteia, fără riscul vicierii percepției și, implicit, al concluziilor. Iată de ce, excursul nostru nu s-a dorit o expunere de „circumstanțe atenuante”, ci un recurs la discernământul judecății istorice asupra unei opere oricum încununată: *Dobrogea românească*.

Este ceea ce, dincolo de erori, speranțe amânate, sacrificii prelungite și contestări - reale sau doar malițioase - contează și durează. Este, până la urmă, o reînnoită probă a vigoriei factorilor de sinteză istorică peste întâmplările oamenilor și vremurilor.

THE EXCEPTIONAL REGIME IN DOBROGEA (1878-1909). REFLECTIONS ON THE INTEGRATION PROCESS IN THE ROMANIAN STATE

Abstract: The present paper goal is to analyse the motivations behind the *exceptional regime* in Dobrudja, after the Berlin Treaty (1878) and integration to Romania. After a two year transitory governance, Romanian legislators adopted so-called *Dobrudja Constitution*, a law which established the rules by which the new province was to be governed. This law included many exceptions from the normal social and administrative life from the rest of Romania, including those regarding political rights. Almost 30 years, until 1909, people from Dobrudja cannot exert those rights and the local governance was assured by governmental decisions, the prefect being an almost absolute authority. This long time of *discrimination* was justified by the very different - social, judiciary, religious, cultural, ethnic - character of the province, after four and a half centuries of inclusion in the Ottoman Empire.

Romanian authorities decided, in view of this reality, that a complete integration cannot be made until the people of the province become aware of their new situation, rights and obligations. It was the best solution at that time, which assured a smooth integration, without social or ethnic conflicts. Despite of some voices from the political opposition, the law from 1880 was generally accepted and the public opinion from Romania agreed that an immediate and total integration was not the best decision. Romanian decidents found the ways through which integration of Dobrudja become permanent, even if exceptional measures was needed.

Keywords: exceptional laws, Dobrudja, integration

DOBROGEA ÎN GEOPOLITICA SUD-ESTULUI EUROPEAN DE LA BERLIN (1878) LA BUCUREȘTI (1913)

Rezumat: Prezenta lucrare evidențiază importanța provinciei Dobrogea, în cadrul concursului regional al Marilor Puteri. Pentru România, Dobrogea a fost un alt element de dispută cu Rusia, întrucât ulterior a insistat asupra păstrării unor privilegii militare după 1878. Mai mult, distanța foarte redusă dintre Cernavodă-Constanța și frontiera bulgară a tulburat clasa politică românească, care a profitat de ocazia celui de-al doilea război balcanic pentru lărgirea frontierei sudice a Dobrogei. În general, Dobrogea a fost importantă pentru geografia politică a regiunii, inclusiv în cadrul relațiilor bilaterale și strategiilor dintre Marii Puteri. Primul Război Mondial a sporit această importanță, Dobrogea devenind teatru de război.

Cuvinte-cheie: Marile Puteri, România, Imperiul Otoman, Războiul Balcanic, Primul Război Mondial

Agravarea conflictului mocnit din zona balcanică, care constituia un potențial de instabilitate în Europa de Sud-Est, avea să transforme tendințele de emancipare ale creștinilor de aici, fie ei de filiație slavă ori latină, într-o *criză orientală*¹ îndreptată împotriva Imperiului Otoman, promițând să prefigureze importante schimbări geopolitice în arealul vizat. România, în plin proces de transformare politică și modernizare a aparatului de stat, nu a stat deoparte, ci s-a implicat, mai întâi pe cale diplomatică, ulterior direct cu forțele sale armate, în ultimul război declanșat între Imperiul Otoman și Rusia de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Evident, războiul a reprezentat o ocazie unică de a repune în discuție interesele politice ale Marilor Puteri, cu precădere în timpul tratativelor de pace de

* Cercetător științific III, Muzeul Militar Național *Regele Ferdinand I*. E-mail: ion.risnoveanu.cta@gmail.com

¹ Ioan Munteanu, *Interferențe geopolitice la Dunărea de Jos în etapa modernă*, Editura Pronostic, București, 1999, p. 56.

la San Stefano și Berlin. România a fost animată de un țel lipsit de astfel de adaosuri încărcate de mercantilism și tendințe hegemonice, intrând în război pentru a-și dobândi independența. Pentru România, acesta a fost războiul în urma căruia și-a reîntregit teritoriul cu cea mai mare parte a străvechiului pământ românesc ce-i deschidea drumul maritim spre lume – Dobrogea².

Întrucât funcționarii otomani dețineau informații nu numai despre intensă circulație de știri și persoane în ambele sensuri ale Dunării, dar și despre sprijinirea de către România a luptei de eliberare a poporului bulgar, valiul de Rusciuc a ordonat, în anul 1876, mutaserifului din Tulcea să ia măsuri împotriva pătrunderii prin Dobrogea a ziarelor de limbă bulgară tipărite la București; în același timp, la sfârșitul anului, noi trupe otomane au debarcat la Constanța sub conducerea lui Ali Riza Pașa, comandantul șef al garnizoanelor din întreaga provincie. Stabilindu-se la Tulcea, Măcin, Isaccea Babadag și Hârșova, pe frontiera cu România, acestea au întreprins ample lucrări de fortificații și amplasamente de artilerie³.

Această orientare avea în vedere atât o eventuală atitudine ostilă a guvernului român, cât și, mai cu seamă, un atac al Rusiei într-o regiune binecunoscută de statele majore și topografii militare ai armatei sale.

Trecerea Dunării în Dobrogea și ocuparea acesteia de către Corpul XIV Armată rus a fost o manevră derutantă pusă la cale de Cartierul General țarist pentru a atrage atenția turcilor de la adevăratul curs al invaziei la Sud de Dunăre, care urma să aibă loc în apropiere de Zimnicea.

După ocuparea provinciei, gurile Dunării au fost blocate cu corăbii încărcate cu piatră și scufundate, astfel încât bastimentele turcești, care deja se retrăseseră la Silistra după scufundarea monitorului *Lufti Djelil* în fața Brăilei⁴, nu mai puteau fi ajutate de restul flotei otomane rămase în Marea Neagră⁵.

² Valentin Ciorbea, *Dobrogea în geopolitica României și a Europei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Dobrogea. 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Valentin Ciorbea (coord.), Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, p. 217.

³ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 270.

⁴ *Ibidem*, p. 272.

⁵ *Ibidem*.

După confruntările armate din sudul Dunării și Caucaz⁶, conflictul armat ruso-româno-otoman s-a transferat la masa diplomaților, mai întâi la San Stefano (19 februarie/3 martie 1878) și, peste câteva luni, la Berlin (1/13 iulie 1878)⁷.

Prim diplomat al politicii externe românești, Mihail Kogălniceanu a revendicat pentru România, încă din 1876, gurile Dunării, o parte a litoralului românesc și a Dobrogei⁸. Demersul marelui diplomat a deschis în politica externă a României, „o nouă direcție spre Marea Neagră, în esență o reorientare geopolitică spre Dobrogea, regiune inclusă de marii voievozi ai românilor în preocupările lor”⁹, a cărei importanță pentru viitorul statului modern român, independent și angajat în concertul țărilor europene, avea să se dovedească, prin deschiderile sale, decisivă.

În timpul lucrărilor Congresului de la Berlin, la care delegația României nu a fost admisă, Mihail Kogălniceanu a reamintit participanților termenii înțelegerii de la Livadia. Făcându-se Rusiei concesiile cerute la gurile Dunării, în schimbul cedărilor la care a fost obligată în alte direcții, s-a ajuns la semnarea actului final. El confirma recunoașterea independenței României căreia, prin articolul 46, îi reveneau, de asemenea, „insulele formând Delta Dunării, sangiacul Tulcei cuprinzând districtele Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Kiustendge, Medgidia, cât și ținutul situat la sudul Dobrogei, până la o linie care, plecând de la răsărit de Silistra, răspunde la Marea Neagră, la miazăzi de Mangalia”¹⁰. Linia frontierei urma să se fixeze la fața locului de comisia europeană instituită pentru delimitarea frontierelor Bulgariei.

Izvoarele istorice, și avem în vedere rapoartele diplomatice de epocă, dovedesc că Rusia a acționat pentru menținerea Dobrogei sub control militar¹¹, regiunea jucând, prin poziția sa, un rol geostrategic esențial în politica Sankt-Petersburgului de a accede la Strâmțori¹².

⁶ Nicolae Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875-1878)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 167. Constantin Căzăniștean, Mihail E. Ionescu, *Războiul neatârării României. Împrejurări diplomatice și operații militare. 1877-1878*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 123.

⁷ Sorin Liviu Damean, *România și Congresul de Pace de la Berlin (1878)*, Editura Mica Valahie, București, 2005, *passim*.

⁸ Mariana Cojoc, *Importanța geopolitică a ținutului dintre Dunăre și Mare la sfârșitul secolului al XIX-lea în Dobrogea - repere istorice*, Mihai Lupu (coord.), Editura Europolis, Constanța, 2000, p. 124.

⁹ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 181 și urm.

¹⁰ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. IX, București, 1955, p. 377.

¹¹ Trupele Corpului rus, comandate de generalul-locotenent Apolon Ernestovici Zimmerman, au forțat Dunărea în apropiere de Galați și au ocupat teritoriul Dobrogei până la aliniamentul Cernavoda-Constanța. Vezi *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, Editura Militară, 1987, p. 660.

¹² Surse diplomatice franceze din Constantinopol evidențiau faptul că România semnalase că Rusia nu cedează Dobrogea fără să aibă autorizația păstrării și construirii de baterii pe poziții dominante,

Reașezarea noilor raporturi geopolitice la Dunărea de Jos avea să se concretizeze juridic prin Tratatul de la Berlin. Reunirea celei mai mari părți din Dobrogea cu România avea să fie cea mai importantă decizie pe care urmau să o ia reprezentanții Marilor Puteri în cadrul lucrărilor diplomatice desfășurate în capitala germană¹³. Pentru că Dobrogea istorică și cea geografică erau divizate, situația avea să prezinte unele probleme câtă vreme zona de Sud, organizată administrativ ulterior în județele Durostor și Caliacra, numită în România cu totul impropriu *Cadrilater*¹⁴, având să intre în componența Bulgariei până în 1913¹⁵.

Se realizau, totuși, două deziderate de primă importanță pentru puterile europene: blocarea tactică a expansiunii rusești către Constantinopol, prin întreruperea liniilor de comunicație pe litoral cu aliații firești ai Imperiului Rus, bulgarii, și asigurarea afirmării libertății în viziune europeană democratică la gurile Dunării și pe litoralul vestic al Mării Negre¹⁶.

Dacă problema reunirii Dobrogei cu România a primit, după cum am subliniat, consacrarea juridică europeană la Berlin, decizie ce „nu a întâmpinat nici o contestație internațională”¹⁷, trasarea frontierei sudice a regiunii a făcut obiectul unor confruntări internaționale între Marile Puteri și a deschis *dosarul dobrogean* în relațiile româno-bulgare¹⁸. În aceste condiții, modul în care s-a soluționat traseul frontierei româno-bulgare a nemulțumit România.

drumuri militare și debarcarea în porturi. Vezi Mariana Cojoc, op. cit., p. 129; Vezi și Idem, Constanța – port internațional – Comerțul exterior al României prin portul Constanța (1878-1939), Editura Cartea Universitară, București, 2006, p. 37.

¹³ Conform articolului 46 al Tratatului de la Berlin: „*Insulele formate de Delta Dunării, precum și Insula Șerpilor, sandgiacul Tulcei, cuprinzând districtele (cazac) Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Kiustendge, Medgidia, se vor uni cu România. Principatul mai primește apoi ținutul cuprins la sudul Dobrogei, de o linie care începe la Silistra și se termină la sud de Mangalia, pe Marea Neagră. Linia granițelor se va fixa de comisiunea europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei*”. Apud *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. X, București, 1955, p. 377; Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 125).

¹⁴ Termenul preluat din cartografia militară desemna spațiul apărut de cetățile Silistra-Rusciuk-Caliacra-Varna.

¹⁵ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 218.

¹⁶ *Ibidem*, p. 218.

¹⁷ Locotenent-colonel dr. Ioan Munteanu, *Interferențe geopolitice la Dunărea de Jos în etapa clasică a „problemei orientale”*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom III/2, Editura CNAPMC, 2000, p. 110.

¹⁸ Valentin Ciorbea, *Cu privire la evoluția frontierei româno-bulgare*, în *Studii de istoria românilor și a relațiilor internaționale*, Lucian Leuștean, Petronel Zahariuc, Dan Constantin Măță (editori), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2007, p. 505 și următoarele. Vezi și: Daniela Bușă, *Relații româno-bulgare în perioada 1878 – 1914*, în *Români și bulgari. Provocările unei vecinătăți*,

Preluarea de către armata bulgară a fortificațiilor de la Silistra, dislocarea de trupe în apropierea graniței bulgaro-române, precum și cele două intrânduri de la Cranova și Pădureni ale frontierei, în teritoriul românesc, au fost percepute ca o amenințare la siguranța țării de către factorii responsabili. De precizat că punctul cel mai nordic al frontierei bulgare apropia granița la 35 km de linia ferată Cernavoda-Constanța¹⁹. Până la declanșarea crizei balcanice în 1912, România a respins prin memorii, note și alte documente traseul impus al frontierei și a solicitat rectificarea lui pe cale pașnică²⁰.

După cum relevă izvoarele istorice diplomatice, puse deja în valoare, Rusia acționa la nivelul Dobrogei pentru conservarea liniilor de comunicații militare prin care dorea să-și transporte trupe spre Sud, în zona balcanică, presând militar, dar și diplomatic asupra României pentru a semna, în acest sens, un aranjament. Bucureștiul nu-l putea accepta întrucât încălca prevederile Tratatului de la Berlin și crea între Dunăre și Marea Neagră un *regim excepțional*, care îi periclita stăpânirea regiunii și afecta raporturile geostrategice în Sud-Estul Europei²¹.

Politica Rusiei nu a fost agreată de Marile Puteri care au presat Sankt-Petersburgul să-și respecte obligațiile asumate și să predea autorităților românești atribuțiile administrării Dobrogei. Mai mult, guvernul britanic a considerat necesar să asigure Bucureștiul de sprijinul său moral, de dreptul „pe care-l au românii asupra Dobrogei fără a da rușilor drept de trecere pentru trupele lor”²². S-a evidențiat, din nou, că Dobrogea juca un rol geopolitic și geostrategic esențial în politica europeană, iar integrarea ei în componența României era garanția că Rusia nu-și va pune în aplicare planurile de expansiune prin culoarul Dunăre-Marea Neagră.

Deși preluarea oficială a Dobrogei a fost consemnată la 23 noiembrie/5 decembrie 1878, trupele ruse și-au întârziat retragerea începută la 6/18 februarie

Florin Anghel, Mariana Cojoc, Magdalena Tiță (coord.), Editura Cartea Universitară, București, 2007, p. 57 – 88.

¹⁹ *Ibidem*, p. 508; Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 82.

²⁰ Gheorghe Zbucnea, *România și războaiele balcanice. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, București, 1999, p. 151.

²¹ Daniela Bușă, *Modificările politico-teritoriale în Balcani după 1878 și sfere de interes*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom III/2, Editura CNAPMC, 2000, p. 96. Politica Rusiei de a-și menține dreptul de tranzitare a trupelor sale pe un drum militar prin Dobrogea, fie prin reînnoirea Convenției militare ruso-române din 4/16 aprilie 1877, fie prin încheierea unui nou document sunt relevate de importante surse britanice de epocă. Vezi Andrei Căpușanu, *Dobrogea în raporturile româno-anglo-ruse (1878-1880)*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, Editura CNAPMC, 2003, pp. 288-289.

²² *Ibidem*, p. 292.

1878, zi în care au plecat primele unități, prelungind operațiunile până în 22 aprilie/4 mai 1879, dată la care au părăsit Tulcea navele fluviale ruse²³.

În opinia principelui Gheorghe Bibescu, reunirea Dobrogei cu țara era un fals beneficiu care i se făcea României. Aceasta se datora viciilor ascunse care stăteau în umbră: că „dacă Marile Puteri au judecat ca îndestulătoare despăgubirea oferită României pentru pierderea Basarabiei, aceasta ne arată că ele au fost amăgite prin enumerarea îndestulătoare și dibace ce a făcut-o Prințul Gorceakoff, despre avantajele rezervate Principatelor: recunoașterea independenței sale, distrugerea fortărețelor care i-au amenințat siguranța, stipularea în favoarea ei a unor stipulații teritoriale, care i-ar mări teritoriul și care i-ar asigura și Delta, câteva districte roditoare ca ale Babadagului și un bun port de comerț pe Marea Neagră”²⁴.

În aserțiunea denigrării tezei diplomatului rus, principele Bibescu face o scurtă și succintă analiză din care reiese starea dezastruoasă a noii provincii. Astfel, pe lângă faptul că, pentru o exploatare eficientă a ținutului, era nevoie de foarte multe investiții, de la construirea de drumuri, asanarea mlaștinilor, existența multor sate care nu puteau găzdui instituțiile administrative și militare necesare instaurării noii puteri, nu exista nici un pod modern peste Dunăre care să lege provincia de capitală. Apărarea ținutului era deficitară.

În Nord, dinspre fluviu, în opinia autorului existau trei puncte de trecere foarte vulnerabile: Reni, Isaccea și Tulcea, litoralul maritim fiind propice unor debarcări, în special în Sud, la Mangalia. Granița de Sud era foarte prost organizată, în fața ei aflându-se pozițiile întărite de la Șumla și Razgrad, la Sud-Vest Silistra și Medgidie-Tabia rămânând „o amenințare neclintită în inima noii posesiuni”²⁵.

În urma ordinului primit de a inspecta porturile dobrogene, comandantul Flotilei române, locotenent-colonelul Ioan Murgescu trecea în raportul său, cu vădita preocupare a militarului de a reda cât mai exact realitatea, următoarele cuvinte de mare valoare istorică: „Toate populațiunile române, grece, turce și tătare așteaptă cu nerăbdare ocupațiunea Dobrogei de către români, și în toate locurile unde am fost mi-au mărturisit că se găsesc feiciți că Dobrogea și Mangalia s-au dat României” și adaugă: “Am aflat că la Kavarna, la Varna și chiar la Constantinopoli stau gata sute de familii turce și tătare să se întoarcă în Dobrogea la casele lor, îndată ce vor veni românii”²⁶.

De altfel, pentru stabilirea opțiunilor populației dobrogene prezintă interes și faptul că, în perioada preliminară păcii de la San Stefano, când, sub presiunea

²³ Locotenent-colonel dr. Ioan Munteanu, *Interferențe geopolitice la Dunărea de Jos în etapa clasică a „problemei orientale”...*, p. 84.

²⁴ Gh. D. Bibescu, *Istoria unei fruntarii*, Tipografia Curții Regale, București, 1883, pp. 127-128.

²⁵ *Ibidem*, p. 129.

²⁶ Arhivele Militare Române (în continuare A.M.R.), fond 948, R.S., Secția II Informații, dosar 2/1882, ff. 168-170.

diplomației de la Sankt-Petersburg, se afirma ideea unui principat al Bulgariei cu hotare până la Gurile Dunării, a fost adresat Porții un protest semnat de circa 200 de fruntași musulmani, greci, armeni și evrei, având în frunte pe muftiul și arhiepiscopul grec, în care semnatarii considerau o astfel de soluție ca nefiind justificată de raportul etnic din Dobrogea. Un extras al acestui document a fost prezentat și în cele două camere ale legislativului britanic²⁷.

Alături de rivalitatea justificată față de Rusia, România nutrea sentimentul și mai justificat al unirii tuturor românilor aflați sub dominație străină, dintre care cei mai mulți erau în Imperiul Austro-Ungar²⁸: „*Chestiunea românească începe a miji în jocul încurcat al problemelor europene, chestiune dificilă, fără speranțe de rezolvare, atâta vreme cât dușmanii acestei idei erau Marile Puteri, ...deși dușmani între ei, ușor dispuși a cădea de acord spre a înăbuși un vis, nutrit de un popor, fără forță materială spre a-l putea realiza*”²⁹.

La sudul României, Bulgaria avea năzuințe mari, mai direct grefate pe *chestiunea Orientului*. Întrezărind un moment numai Marea Bulgarie de la San Stefano, reduși acum la un teritoriu mai restrâns prin Congresul de la Berlin, ea își îndrepta toate eforturile către a domina Marea Egee cu Salonicul, Macedonia și Constantinopolul ascultând de urmașii lui Krum.

Tratatul de la Londra, din 30 mai 1913, nu a adus pacea în Balcani, iar pretențiile Bulgariei de a-și impune hegemonia în zonă cu sprijinul activ al Austro-Ungariei au determinat Serbia și Grecia să semneze, la 1 iunie, un tratat prin care se angajau să-și acorde ajutor militar reciproc în cazul unei agresiuni bulgare. Al Doilea Război Balcanic a început prin agresiunea Bulgariei asupra Serbiei și Greciei în noaptea de 29 spre 30 iunie 1913, situație în care România trebuia să treacă la o atitudine fermă, neputând rămâne indiferent la încercările Bulgariei de a deveni putere regională în Peninsula Balcanică.

Simțindu-se direct amenințat de tendința hegemonică a Bulgariei, guvernul român a dispus mobilizarea generală a forțelor sale armate, la 3 iulie 1913, iar la 10 iulie a dispus rechemarea reprezentantului său de la Sofia. După câteva schimburi de focuri sporadice (mulți soldați bulgari revoltându-se împotriva ofițerilor pentru că s-au predat fără luptă, inclusiv generalul A. Sirakov), în ziua de 24 iulie Regele Carol I a cerut suveranilor Serbiei, Muntenegrului și Greciei să ordone încetarea ostilităților militare și începerea negocierilor de pace. Partea de Sud a Dobrogei a

²⁷ Al. P. Arbore, în „Analele Dobrogei”, 11/1930, fasc 1-12, pp. 88-89.

²⁸ George Prier, *Considerațiuni asupra cauzelor războiului european*, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, București, 1916, pp. 70-71.

²⁹ *Ibidem*.

intrat sub autoritatea militară a Comandamentului Român, care a organizat mai multe garnizoane la Silistra, Balcic, Bazargic, Turtucaia, Curtbunar.

Guvernul român socotea un bun câștigat că Bulgaria cedează orașele Turtucaia, Dobrici, Balcic și numărul de kilometri necesar la Vest și la Sud. În ajunul păcii de la București, oficiosul britanic „The Times” sublinia că *„ținta României este de a impune pacea în condiții care să implice echilibrul și care să și conformeze intereselor României”*³⁰.

După negocierile de pace întreprinse de Regele Carol I și guvernul român, pe 30 iulie 1913 au fost deschise lucrările Conferinței de pace de la București, avându-l ca președinte pe primul ministru Titu Maiorescu.

La 10 august 1913 a fost încheiat Tratatul de Pace între România, Serbia, Grecia și Muntenegru, pe de o parte, și Bulgaria, pe de altă parte. Negocierile au durat 10 zile până când s-a putut semna tratatul care cuprindea 10 articole și un *protocol secret* care garanta execuția în caz că Sobrania bulgară l-ar fi respins la insistențele sau recomandările Vienei.

Se recunoștea noua frontieră româno-bulgară care pornea de la Dunăre, în amonte 10 km de Turtucaia și se termina la Marea Neagră, la Sud de Ekrene. Acest străvechi teritoriu stăpânit de Tatos, Balica, Dobrotici și Ivanco, apoi unit cu Țara Românească la 1388 de către voievodul Mircea cel Bătrân, avea o suprafață de 8371 km² și o populație de peste 300 000 de locuitori. Tratatul mai prevedea o serie de obligații, mai ales pentru partea bulgară. Astfel, guvernul bulgar se obliga să dărâme toate fortificațiile din zona de frontieră cu România, în timp de 2 ani. De asemenea, armata bulgară trebuia demobilizată a doua zi, trupele aliate, inclusiv cele române, urmând să părăsească teritoriul abia la două săptămâni de la începerea demobilizării armatei bulgare.

Presa europeană și corespondenții diplomatici au subliniat faptul că România a desfășurat numeroase tratative de pace *„iar când derularea evenimentului a impus-o, a intervenit cu arme, dar superioritatea ei militară n-a urmărit umilirea Bulgariei, ci restabilirea unor raporturi de colaborare în Balcani, care să asigure o conviețuire frățească și mai puține intervenții ale Marilor Puteri”*³¹.

³⁰ Despre conflictul româno-bulgar vezi: Ion Bulei, *Balcanii și relațiile româno-bulgare în preajma Primului Război Mondial. Considerații incomode, în Români și bulgari. Provocările unei vecinătăți*, Florin Anghel, Mariana Cojoc, Magdalena Tiță (coord.), Editura Cartea Universitară, București, 2007, p. 131 – 148; Florin Anghel, *Războaiele galante din vecini. Stereotipuri ale istoriei româno-bulgare în 1913, în Vocația istoriei. Prinos Profesorului Șerban Papacostea*, Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr (coord.), Editura Istros, Brăila, 2008, p. 441-452; Ion I. Moiceanu, *Pagini din istoria adevărată a poporului român*, Editura Dobrogea, Constanța, 2009, p. 145.

³¹ *Ibidem*, p. 146.

În concluzie, putem spune că, în fața expansionismului german, Austro-Ungaria, împinsă de la spate, a căutat să declanșeze Primul Război Mondial, sperând să schimbe balanța de putere în Europa prin promisiunea că va primi fiefurile râvnite din Peninsula Balcanică. Aici, însă, s-a lovit, în primul rând, de Rusia care, după cum am amintit mai sus, își dorea să domine întregul bazin pontic și ieșirea la Marea Mediterană.

Strâmtoarele erau blocate de turcii acaparați de tabăra germană, Anglia era direct amenințată în inima coloniilor sale orientale de *Drag nach Osten* și, astfel, rivalitatea a căpătat dimensiuni necontrolate, contribuind la izbucnirea Marelui Război. În timpul acestuia, situația din bazinul Mării Negre a avut un rol precumpănitor. Izolarea Rusiei prin închiderea Strâmtoarelor a fost o lovitură grea pentru Antantă, prelungind războiul cu câțiva ani³².

Importanța deschiderii acestei căi de comunicație rezultă și din grava decizie pe care au luat-o aliații de a deschide forțat teatrul de operații de la Gallipoli. Deși, în primul rând, era în interesul Rusiei deschiderea Strâmtoarelor, ea și-a precupețit colaborarea voind să-și asigure stăpânirea Constantinopolului. Aliații au atacat Dardanelele fără să mai aștepte intervenția Rusiei și, când aceștia luptau cu îndârjire, presa autorizată rusă nu cerea mai puțin decât Tracia și Constantinopol și se arăta îngrijorată de hotărârea englezilor în atacul Dardanelelor³³. În conjuncție cu teatrul de conflict dobrogean, se demonstra încă o dată importanța acestei zone în geopolitica Marilor Puteri.

DOBROGEA IN THE SOUTHEAST EUROPEAN GEOPOLITICS FROM BERLIN (1878) TO BUCHAREST (1913)

Abstract: The present paper highlights the importance of Dobrudja province, in the regional contest of Great Powers. For Romania, Dobrudja was another item of dispute with Russia, as the later insisted on keeping some military privileges after 1878. Moreover, the very reduced distance between Cernavoda-Constanța and the Bulgarian frontier unrest the Romanian political establishment, which take the opportunity of the Second Balcanic War and enlarge the Dobrudja Southern frontier. In general, Dobrudja was important for the political geography

³² *Studiu de ansamblu asupra chestiunii unei baze navale*, 1938, Fondul Documentar al Muzeului Marinei Române, f. 6.

³³ *Ibidem*.

of the region, including bilateral relations and Great Powers strategies in there. First World War enhanced this importance, as Dobrudja becoming a serious theater of war.

Keywords: The Great Powers, Romania, the Ottoman Empire, the Balkan War, the World War I.

**ȚARA DE LA FRONTIERĂ: DOBROGEA DE SUD.
NOSTALGII IMPERIALE LA MARGINILE IDEALULUI NAȚIONAL
(1913-1940)¹**

Rezumat: După 1913, Dobrogea de Sud a fost transformată într-o zonă de dispută propagandistică, între români și bulgari, iar teritoriul ei a devenit subiectul unei competiții acerbe între proiecte de identitate și construcție națională și programe de modernizare.

Nostalgia unui trecut imperial pentru români – o idee politică mediocră care a apărut în titlurile de ziare din anii 1920-1930 a fost mult mai bine evidențiată în a doua parte a anului 1941, când un discurs de tip propagandistic trebuia să justifice acțiunea militară pe teritoriul Uniunii Sovietice. Un fapt abia întrevăzut, la începutul secolului 20, „Imperiul Român” a devenit, în 1941, un concept frecvent folosit în spațiul public de la București.

Dobrogea de Sud nu a fost niciodată o regiune istorică reprezentativă pentru definirea mișcării naționale, a ideologiei statale sau pentru formarea unei elite reprezentative pentru legitimarea atributelor istorice ale guvernării regiunii.

Între 1913-1914 Dobrogea nu a fost privită cu multă empatie de către români. Cele mai multe scrieri vorbesc despre un teritoriu diferit, exotic, îndepărtat de valorile Vechiului Regat, cu un vizibil specific oriental, rămasă a Imperiului Otoman.

Sunt, totuși, excepții semnificative. Regina Maria a României, de exemplu – care considera Dobrogea și în special Cadrilaterul, drept o regiune extrem de familiară; drept dovadă, la mijlocul anilor '20, ea a construit în această provincie două splendide palate regale, ambele pe țărmul mării, la Mamaia (Kara Dalga) și Tenha Juvah la Balcic.

Cadrilaterul a rămas pentru români exact ceea ce reprezentase la momentul includerii, în 1913: un teritoriu de frontieră exotic și de neînțeles.

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța.
E-mail: fl_angel@yahoo.com.

¹ O variantă a acestui text se regăsește în forma: Florin Anghel, *Borderland's Country: South Dobruja. Imperial Nostalgias on the Edge of the National Ideal*, in Emanuel Ploeanu, Gabriel Stelian Manea and Metin Omer (eds.), *The Empire. Between Dispute and Nostalgia*, Peter Lang Internationaler Verlag Wissenschaften, Berlin, 2021, p. 173- 191.

Cuvinte cheie: Dobrogea de Sud; conceptul de Imperiu Român; Bulgaria; Regina Maria a României; Balcic; Bazargic, turci.

1. Teritoriu contestat, identitate națională exaltată

Ca margine pierdută a Imperiului Otoman la 1878, Dobrogea a urmat exemplul definitoriu de teritoriu contestat, de regiune de contact a etniilor și de studiu de caz pentru construcția de identitate națională contestată, atât pentru români, cât și pentru bulgari. Mai târziu, în 1913, intrarea Dobrogei de Sud (Cadrilater; județele Caliacra și Durostor) în componența României, prin Tratatul de pace de la București, a accelerat exaltarea naționalistă din partea mișcărilor politice bulgare și acțiunile de contestare din partea administrației românești.

După 1913 Dobrogea de Sud a fost transformată într-o arenă de dispută propagandistică, română și bulgară deopotrivă, iar pe teritoriul ei s-a desfășurat o competiție acerbă de proiecte de construcție identitară și națională și de programe de modernizare. Un întreg angrenaj mitologic bulgar, referitor la actele de întemeiere ale instituțiilor statale, laolaltă cu resentimente revizioniste evidente s-au ciocnit cu o politică generalizată de suspiciune a administrației românești față de identitățile diverse din provincie și față de ostilitatea asumată a majorității comunităților istorice etnice.

Administrația românească a Dobrogei de Sud, în perioada 1913-1916 și 1919-1940, reprezintă un moment care avea să se dovedească decisiv în istoria stingerii ambițiilor colonizatoare, cu vagi culori de esență imperială, venite dinspre factorii de decizie de la București. Nostalgia unui trecut imperial pentru români - o idee politică mediocră - va fi mult mai bine conturată în prima jumătate a anului 1941, când un tip de discurs de propagandă va trebui să justifice acțiunea militară în spațiul URSS. Ceea ce la începutul secolului XX poate fi doar bănuț, în 1941 „imperiul românesc” devine un concept destul de frecventat în spațiul public de la București. De pildă, bilunarul „Dacia”, care apare pe parcursul anului 1941 sub conducerea a trei intelectuali ardeleni bine cunoscuți (Octavian Tăslăuanu, Dan Botta și Emil Giurgiuca), și-a asumat misiunea răspândirii unei halucinante „tradiții imperiale” românești, circumscrise unui „spațiu vital” care ar fi cuprins, desigur, teritoriile ocupate din ordinul lui Ion Antonescu².

² Dan Botta, *Românii, poporul tradiției imperiale*, în „Dacia”, București, an I, nr.1, 15 aprilie 1941, p.1; Octavian C. Tăslăuanu, *Spațiul vital românesc*, în „Dacia”, an I, nr.2, 1 mai 1941, p.1 și Idem, *Tradiția imperială*, în „Dacia”, an I, nr. 4, 15 iunie 1941, p.1. În ultimul articolul citat, autorul scria, cu o

De ce a fost modificată frontiera dobrogeană prin Tratatul de pace de la București din vara anului 1913?

Poate că ar trebui menționat, încă de la început, că abia în 1943 a fost stabilită cu exactitate dimensiunea teritorială a Dobrogei de Sud de către autoritățile române: 7.685,8 kilometri pătrați, socotiți de Alexandru Budiș după valorile oferite de francezii Leon Lamouche și Henri Prost (7.695 kilometri pătrați)³.

Ministrul de Externe Mihail Manoilescu, care a negociat cedarea provinciei în 1940, povestește că a căutat în arhiva instituției pe care a condus-o orice document care ar fi legitimat o rezistență în fața cererilor bulgare (întărite de ale Germaniei) privind retrocedarea. Nu a găsit, pentru 1913, mai mult decât o „justificare” a unei „nebunii”: o frontieră strategică pe aliniamentul Turtucaia (la Dunăre)-Ecrene (la Marea Neagră)⁴, ceea ce, desigur, era mult prea puțin.

Există o sumă consistentă de argumente care insistă că intrarea Dobrogei de Sud între frontierele românești la 1913 ar fi „pus punct unei anomalii politico-geografice impuse la Tratatul de la Berlin, din 1878”, mai precis de Rusia, nemulțumită atunci de scandalul făcut de România în legătură cu cedarea județelor sud-basarabene (Cahul, Bolgrad, Ismail) și primirea Dobrogei otomane⁵. În epocă, intrarea Dobrogei de Sud între frontierele românești a mai fost privită și drept o „axiomă” a politicii externe: emisă, e drept, de opinii extrem de radicale, precum a profesorului Constantin Brătescu, potrivit căreia „*România trebuie să creeze în Cadrilater o țară pur românească; ea nu-și poate clădi aici viitorul său pe temelia unor elemente alogene*”⁶. Soluția oferită de conducătorul revistei „Analele Dobrogei” pentru „curățarea” provinciei era simplu rostită atunci, atroce din perspectivele unui dialog civilizat, astăzi: *schimbul de populație*⁷.

Astăzi au început să existe voci românești care, analizând agonia României Mari din vara anului 1940, vorbesc despre „transferul Cadrilaterului către

săptămână înaintea declanșării ostilităților militare dintre România și URSS: „*Tradiția noastră imperială nu e un mit, ci o realitate, cu care trebuie să ne mândrim.*”

³ George Ungureanu, *Cedarea Dobrogei de Sud (Cadrilaterului)*, în „Revista de istorie militară”, nr. 1-2, 2020, p. 57.

⁴ Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii: iulie-august 1940*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 179.

⁵ Stoica Lascu, *La rectification de la frontière du sud de la Roumanie (1913). Contexte historique et géopolitique. Quelques témoignages roumains*, în „Annals of the Academy of Romanian Scientists. Series of History and Archaeology”, vol. 8, nr. 1, 2016, p. 7.

⁶ C. Brătescu, *Populația Cadrilaterului între anii 1878 și 1938*, în „Analele Dobrogei”, an XIX, vol. II, 1938, p.201.

⁷ *Ibidem*.

Bulgaria” drept nimic mai mult decât „un detaliu”⁸ în comparație cu pierderea Basarabiei, Bucovinei de nord sau a Transilvaniei. Atunci, însă, în septembrie 1940, revenirea Dobrogei de Sud între frontierele Țaratului bulgar a reprezentat un moment-cheie în reglementarea istoriei și a identității naționale ale statului vecin de la Sud de Dunăre. În acele zile ale începutului de toamnă, Radio Sofia a ales să emită prima sa transmisiune în direct și să relateze totul într-un limbaj care apela în totalitate la emoție. Mai precis, este vorba despre momentele intrării primelor unități militare bulgare în Bazargic și Silistra, imediat după retragerea administrației românești. „*Dragi ascultători, -relata emoționat crainicul postului național de radio- astăzi ascultați emisiunea noastră de final din Dobrogea eliberată. Dobrogea a fost dintotdeauna și a rămas leagănul poporului bulgar și fiecare pas pe care îl facem pe acest pământ este impregnat de trecutul nostru, de renașterea noastră, de vitalitatea poporului nostru luminos. Aici, în Dobrogea, se găsesc garanțiile securității noastre la Nord. Aici este Pantheonul trecutului nostru glorios*”⁹.

Dobrogea de Sud nu a fost niciodată o regiune istorică reprezentativă în conturarea unei mișcări naționale, a unei ideologii de stat sau în formarea unor elite reprezentative pentru legitimarea atributelor istorice ale stăpânirii regiunii.

Până la semnarea Tratatului de la Craiova (7 septembrie 1940), definițiile naționale despre Dobrogea se caracterizează prin tușe exaltate ale identității etnice, prin apel la o istorie fabricată sau, de-a dreptul, prin omisiune¹⁰. Cele două părți în conflict de legitimare identitară au utilizat, fiecare, propaganda intelectuală pentru a câștiga atât simpatia comunității internaționale dar și, mai ales, a populației din regiune în scopul de a păstra sau modifica frontierele¹¹.

În Dobrogea, în perioada 1878-1940, și cu precădere în partea ei de Sud, în perioada 1913-1940, din punctul de vedere al rivalității etnice, a legitimării istorice și a contestării autorității statale dinspre cealaltă parte a fost mai puțin vorba despre

⁸ Ioan Stanomir, *La Centenar: recitind secolul României Mari*, Editura Humanitas, București, 2018, p. 95.

⁹ Yoan Kolev, 1940: *Treaty of Craiova and the return of Southern Dobruja to Bulgaria*, Radio Bulgaria, 11.07.2014, în <http://bnr.bg/en/post/100437047/bnr-80-years-in-80-yeeks-treaty-of-craiova-and-return-of-south-dobruja>. (16.11.2018).

¹⁰ Ana-Teodora Kurkina, *Words and Wits: A Territorial Debate and the Creation of an Epistemic Community in Interwar Dobruja (1913-1940)*, în „East European Quarterly”, vol. 44, nr. 1-2, 2016, p. 53-76.

¹¹ *Ibidem*, p. 54.

o „Californie” a românilor¹² și mai mult despre „o Alsacie Lorenă, care a fost a lor, noi le-am furat-o și pe care trebuie neapărat să o cucerească”¹³.

De pildă, în România, a fost lansată în 1920 la Constanța, revista „Analele Dobrogei”, sub conducerea lui Constantin Brătescu¹⁴ și cu participarea celor mai importanți cunoscători ai provinciei. Arareori, însă, concluziile cercetărilor tipărite de revista constănțeană (mutată, mai apoi, la Cernăuți) pot fi privite drept echilibrate și argumentate solid în perspectiva istoriei românești în Dobrogea de Sud.

De partea bulgară, a fost continuată direcția trasată de ziarul „Le mouvement dobroudjain”, tipărit în timpul Primului Război Mondial de Organizația Dobrogeană din Bulgaria, și au fost editate noi ziare precum „Dobrudžansko zname (1920-1921), „Dobrudža” (1923-1935), „Rodna Dobrudža” (1936-1937). În 1932 a fost înființat și un Institut Științific Dobrogean (*Dobrudžanski Naučen Institut*), la Sofia, condus de Mihail Arnaudov (director), Gheorghe Ghenov (director adjunct) și Stoian Romanski (secretar). Printre membrii fondatori pot fi regăsite nume dintre cele mai cunoscute ale literaturii și culturii bulgare, toți având o legătură de familie sau profesională cu Dobrogea de Sud: Borislav Ioțov, Dobri

¹² Constantin Iordachi, „*The California of the Romanians*”: *The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878- 1913*, în Balász Trencsényi, Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Constantin Iordachi, Zoltán Kantór (eds.), *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Regio Books, Budapest- Editura Polirom, Iași, 2001, p. 121- 152.

¹³ „Cuvântul”, an III, nr 10, 2 martie 1908, p. 1 *apud* Mădălina Lasca, *Imaginea comunităților bulgare din Dobrogea în presa de limbă română de la sfârșitul secolului XIX*, în Florin Anghel, Mariana Cojoc, Magdalena Tiță, *Români și bulgari. Provocările unei vecinătăți*, Editura Cartea Universitară, București, 2007, p. 99.

¹⁴ Constantin Brătescu (1882-1945), colaborator apropiat al lui Simion Mehedinți, a mai înființat și condus și Școala superioară de comerț din Constanța (1920-1924). Principalele lucrări științifice, dedicate geografiei, morfologiei și istoriei Dobrogei, sunt răspândite în revistele științifice românești ale timpului. Am aminti, între altele: *Lacul Mangalia*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, vol. XXXVI, 1915, p. 199-230; *Dobrogea la 1444- lupta de la Varna*, în „Arhiva Dobrogei”, București, vol. II, 1919, p. 96-115; *Contribuțiuni la studiul Deltei dunărene*, în „Analele Dobrogei”, an II, nr. 2, 1921, p. 227-241 și nr.3, 1921, p. 379-391; *Delta Dunărei. Geneza și evoluția sa morfologică și cronologică*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, vol. XLI, 1922; *Lacul Tașaul*, în „Analele Dobrogei”, an III, nr. 4, 1922, p. 522- 538; *Ibn Batuh, un călător arab prin Dobrogea în secolul XIV*, în „Analele Dobrogei”, an IV, nr. 2, 1923, p. 138-156; *Falezele Mării Negre între Carmen Sylva și Schitu Costinești*, în „Analele Dobrogei”, an XVI, 1935, p. 97- 105; *Contribuțiuni la cunoașterea „Costei de Argint” și a „Văii fără iarnă”*, în „Analele Dobrogei”, an XVIII, 1937, p. 23- 37.

Nemirov, Iordan Iovkov, Petăr Nikolov, Anton Strașimirov, Petăr Gabe, Stilian Cilingirov, Petăr Mutaľchiev¹⁵.

Între ei, Cilingirov și Gabe au trasat atitudinea cea mai radicală și fără echivoc antiromânească, plecând, desigur, de la administrația instituită în 1913 în Dobrogea de Sud. „România este țara cea mai puțin educată din Balcani- scria Stilian Cilingirov în 1921, în „Ravna Dobrudža“. „Ea seamănă cu o cocotă afectată și fardată, care mănâncă acasă la ea mămăligă și care, sub hainele de lux, nu are nicio cămașă“¹⁶.

Partea cealaltă, românească, nu a fost deloc mai prejos în exaltarea urii față de vecinătatea imediată. Într-una dintre publicațiile extrem de radicale apărute la Silistra, săptămânalul „Țara lui Mircea“, se tipărea la 1 octombrie 1936 un editorial al uneia dintre cele mai autorizate voci ale jurnaliștilor din România, Pamfil Șeicaru, cu titlul „Sensibilitate bulgărească“: „Bulgarii nu pot îndura ipoteca recunoștinței: simt un fel de delir al urii ori de câte ori sunt obligați să-și amintească de 1877. (...) Stăruie acel sentiment de idioată invidie față de români. Este o meteahnă a sufletului bulgăresc și orice am face nu vom isbuti să-i deprindem cu sentimente amicale față de noi. (...) Bulgarii apreciază numai forța; în măsura în care vom fi tari și vom avea puterea armatei, ne vor stima“¹⁷.

Nici amprenta românească, nici cea bulgară nu era vizibilă după retragerea Imperiului Otoman din Dobrogea, la capătul unei jumătăți de mileniu de administrație.

Totuși, în Cadrilater, chiar până în 1940, nici românii și nici bulgarii nu s-au constituit în comunitate dominantă. În 1912, pe cei 7.565 de kilometri pătrați ai Dobrogei de Sud locuiau 282.778 locuitori, din care 136.224 turci și tătari, 121.925 bulgari și doar 6.600 români (2,33% din totalul populației)¹⁸. Acești români, în proporție de două treimi, adică aproape 4.000 de suflete, se regăseau în orașul dunărean Turtucaia. La semnarea Tratatului de la Craiova, în 1940, rămăseseră mai

¹⁵ Constantin Iordachi, *Diplomacy and the Making of a Geopolitical Question: The Romanian-Bulgarian Conflict over Dobrudja, 1878- 1947*, în Roumen Dontchev Daskalov, Diana Mishkova, Tchavdar Marinov, Alexander Vezenkov, *Entangled Histories of the Balkans*, vol. 4 (*Concepts, Approaches and (Self)-Representations*), Brill, Leiden, 2017, p. 383.

¹⁶ Blagovest Njagulov, *Les images de „l'autre“ chez les Bulgares et les Roumains (1878-1944)*, în „Etudes balkaniques“, 2, 1995, p.22.

¹⁷ Pamfil Șeicaru, *Sensibilitate bulgărească*, în „Țara lui Mircea“, Silistra, an II, nr. 38-39, 1 octombrie 1936, p.1

¹⁸ Constantin Brătescu, *Populația Cadrilaterului între anii 1878 și 1938*, în „Analele Dobrogei“, XIX, partea II, 1938, p.192.

puțin de 100.000 de turci și tătari (96.869) dar 150.763 de bulgari și 108.404 români (29,14% din totalul de 372.058 al provinciei)¹⁹.

Toți aceștia din urmă au făcut obiectul unui schimb de populație, precizat expres în Tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940. Acesta a pus capăt nu doar unor dispute fără precedent în raporturile de vecinătate ci, în plus, a fost prima acțiune publică a regimului condus de generalul Ion Antonescu de reevaluare a situației interne din România. Neconsiderând deloc o problemă cedarea Dobrogei de Sud, Antonescu a încercat o gestionare corectă și fără haos a părăsirii celor două județe de către români, totul pentru a transmite un mesaj ideologic puternic, către interior și către Germania, că țara s-a schimbat radical²⁰.

Relațiile bilaterale, cândva binecuvântate de ocrotirea de care s-au bucurat liderii Renașterii bulgare pe teritoriul României și de participarea trupelor conduse de Carol I pe fronturile de la Sud de Dunăre în 1877-1878, se aflau într-o evidentă degringoladă din cauza problemei dobrogene, mai ales după intrarea Cadrilaterului în componența statului român (1913). În toată existența instituției monarhiei constituționale în România (1866-1947), doar Regele Carol I, și doar o singură dată (în octombrie 1902), a vizitat oficial Bulgaria²¹. „Conducătorii de la București, -nota ministrul bulgar în România, Hristofor Hesapciev, înainte de declanșarea conflictului balcanic din 1912- au o cu totul altă mentalitate, cu înclinații politice grandomane, nu pe măsura statului lor, și cu o îngâmfare plină de sine despre supremația culturală a României în fața Bulgariei vecine”²².

Cât de necesară era această fostă margine a Imperiului Otoman pentru identitatea românească?²³

¹⁹ *Ibidem*, p. 199. Brătescu scrie că, între 1930-1937, 28.264 turci și tătari au părăsit Dobrogea, plecând în Turcia.

²⁰ Alberto Basciani, *Il trattato di Craiova del 7 settembre 1940 e gli scambi di popolazione tra la Romania e la Bulgaria (1940-1943)*, în „Geschichte und Region. Storia e regione”, an XVIII, nr. 2, 2009, (Umsiedlung und Vortreibung in Europa. Spostamenti forzati di popolazioni in Europa, 1939-1955, eds. Michael Wedekind, Davide Rodogno), p. 164; François Bocholier, *La Dobroudja entre Bulgarie et Roumanie (1913-1919): Regards français*, în „Balkan Studies”, nr.2-3. 2001, p. 64-81; Virgil Coman, Nicoleta Grigore, (editori), *Schimbul de populație româno-bulgar. Implicațiile asupra românilor evacuați. Documente (1940- 1948)*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2010.

²¹ Daniel Cain, *Diplomați și diplomatie în Sud-Estul european: relațiile româno-bulgare la 1900*, Editura Academiei Române, București, 2012, p. 194-195.

²² Hristofor Hesapciev, *Amintirile unui diplomat bulgar în România (1905-1911)*, Editura Fundației Pro, București, 2003, p.11.

²³ Tatiana Solcan, *Relații diplomatice româno-bulgare în perioada interbelică (1919-1940). Documente diplomatice, presă românească și străină*, Editura Junimea, Iași, 2004; George Ungureanu, *Chestiunea Cadrilaterului. Interese românești și revizionism bulgar (1938-1940)*, Editura Ars Docendi, București, 2005, Maria Costea, *România și Bulgaria-diplomație și conflict*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca,

1. Românii: Pământul sălbatic²⁴ și exotic

Orașe și sate mici, lipsite de importanță economică și culturală, comunitățile acestea de la frontieră, mai ales cele din Dobrogea de Sud, constituie pentru majoritatea românilor un fel de pământ exotic, idilic, chiar sălbatic, complet diferit față de ce lăsaseră în urmă, dincolo de Dunăre, la București, în Moldova, Oltenia sau Transilvania.

Nici înainte de 1913-1914 Dobrogea nu fusese privită de români cu prea multă empatie. Până la Primul Război Mondial se găsesc arareori texte care să invite la o bună înțelegere a unor realități specifice, etnice, demografice, confesionale, juridice. Cele mai multe propun o lectură a unui teritoriu aparte, exotic, îndepărtat de valorile Vechiului Regat, cu specific vizibil oriental, rămășițe ale Imperiului Otoman.

Terenuri de așezare, de câștig financiar rapid, de dezvoltare urbană și imobiliară explozivă, orașele și satele județelor Tulcea și Constanța au devenit într-adevăr provocatoare și incitatoare pentru o mulțime de români din Vechiul Regat și de străini de aiurea dar au reprezentat de puține ori teme de interes specific, de abordare meticuloasă a situațiilor întâlnite. De pildă, într-unul dintre textele sale uitate, „Priveliști dobrogene”, o sumă de reportaje tipărite în 1914 de cel mai important prozator român, Mihail Sadoveanu (după ce, anterior, textele văzuseră lumina zilei, între 1911 și 1913, în „Universul”), apare o scenă care descrie exact relația dintre acești nou-veniți, de oriunde de pe teritoriul vechii României, și locuitorii băștinași ai exoticei și neînțelesei provincii. Astfel, cu doi ani înaintea Primului Război Balcanic, deci în primul deceniu al secolului al XX-lea, într-o excursie prin provincie, după ce autorul însuși, Mihail Sadoveanu, vorbește explicit

2004, Constantin Iordan, *Dobrogea (1878-1940) în istoriografia bulgară postcomunistă*, Editura Academiei Române, București, 2013. O prezentare a evoluției Cadrilaterului în interiorul frontierelor românești la Stoica Lascu, *Din istoria Dobrogei de Sud în cadrul României întregite (1913- 1940)*, în „Revista Istorică”, nr. 11-12, 1995, p. 957-975; Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor de geopolitică, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008. O privire asupra ocupației bulgare în Dobrogea, între 1916-1918, din perspectivă românească și a exaltării urii reciproce: Daniel Citirigă, *The Arch Enemy: The Image of the Bulgarian in Romanian Memoirs and Propaganda During the First World War*, în Florin Anghel, Cristian Andrei Leonte, Andreea Pavel, *The Image of the Other: Memory and representation of the Neighbourhood and the World*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2018, p. 249-266.

²⁴ Am folosit termenul utilizat de Cristian Andrei Leonte, „Savage Peoples” in the Mirror: Dobruja in Romanian Public Debate During the Congress of Berlin (1878), în Florin Anghel, Cristian Andrei Leonte, Andreea Pavel, *op. cit.*, p. 220-234.

(„Dobrogea e ca o țară necunoscută și depărtată, spre care nimeni nu râvnește”²⁵), personajul principal, cărușul moldovean Ispas, face o mărturisire oaspeților plătitori ai atelajului hipic: „Iaca, acolo-i Cataloi (sat în apropierea orașului Tulcea- n.n.). Eu am fost prin satul ista, și pot zice că am dus-o bine. Da’ trăiesc în satul ista, boieri dumneavoastră, cinci neamuri de oameni: trăiesc români, trăiesc bulgari, pe urmă sunt germani, sunt și lipoveni și italieni... bașca grecii, armenii, turcii și tătarii, care sunt presărați în toate părțile: piper și sare în bucate...”²⁶.

Un sfert de secol mai târziu (1939), Geo Bogza merge în Dobrogea de Sud pentru a scrie singurul reportaj literar (până acum) dedicat provinciei. Și, se pare, lucrurile pe care le vede nu par prea diferite de cele pe care, înainte de Primul Război Mondial, le semnalase Sadoveanu în Dobrogea Veche: „Nenumăratele popoare și rămășițe de popoare, aflate pe aceste locuri, ducând de veacuri un trai amarnic, dar neamestecate între ele, fiecare strict despărțit de celălalt, deși în strâns contact de suprafețe”²⁷.

O lectură a recensământului din 1930, făcută de George Ungureanu după datele publicate de Anton Golopenția în 1941, relevă trei zone etnice în ansamblul celor două județe ale Dobrogei de Sud: 1) „zonă mixtă de colonizare turco-bulgaro-română”, care se referă la estul județului Caliacra (plășile Balcic, Casim și Ezibei), cu o populație de 167.433 locuitori, din care 43%-bulgari, 25,8% turco-tătari și 22% români; 2) „zonă cu majorități absolute bulgare”, recte plasa Silistra, cu un total de 56.490 persoane, din care 57,6%-bulgari, 18,6%-români și 17,6%-turco-tătari și 3) „zonă cu majoritate absolute turco-tătară” (plășile Turtucaia, Curtbunar Accadânlar), cu o populație de 138.941 locuitori, din care turco-tătari-58,9%, bulgari-23,6% și români- 15,6%²⁸.

Există, însă, și excepții notabile. Regina Maria, de pildă, care a considerat Dobrogea, dar mai ales Cadrilaterul drept o regiune extrem de familiară: drept dovadă, la mijlocul anilor 1920 a clădit în provincie două splendide reședințe regale, ambele pe malul mării, la Mamaia și la Balcic. Chiar și în exilul nefericit de la Iași (1916-1918), Regina Maria insistă public asupra dragostei ei pentru Dobrogea, pentru locuitorii ei și, în mod singular, pentru două locuri atunci necunoscute majorității românilor dar pe care suverana le descoperise deja în Cadrilater în timpul scurtei administrații din 1913-1916: Balcic și Caliacra. Într-o lucrare de propagandă, „Țara pe care o iubesc”, scrisă în timpul Primului Război

²⁵ Mihail Sadoveanu, *Priveliști dobrogene* (1914), în Idem, *Opere*, vol. 6, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1956, p. 7.

²⁶ *Ibidem*, p. 9.

²⁷ Geo Bogza, *Țări de piatră, de foc și de pământ*, Editura Litera, București, 2011, p. 125.

²⁸ George Ungureanu, *Cedarea Dobrogei de Sud*, p. 57-58.

Mondial și retipărită în Marea Britanie în 1925, cu mare succes de public, Regina Maria alocă Dobrogei și dobrogenilor cele mai întinse spații editoriale, mai mult decât Bucureștilor, Sinaiei, Moldovei sau minunatelor mănăstiri oltenesti. Și nu de puține ori apare nostalgia imperială otomană: „*Din cauza varietății lor, locuitorii Dobrogei trezesc întotdeauna interesul. Nu știi niciodată ce chipuri noi vei întâlni și peste ce așezări ciudate poți să dai*”²⁹. Plaja de la Mamaia, insula Ovidiu, de pe lacul Siutghiol, Constanța, lacul Tatileagac din marginea Mangaliei, străzile Balcicului și capul Caliacra devin, pentru prima dată în memoria publică românească, elemente de definire a identității naționale românești, de conturare a unui specific general al țării.

Cine erau oamenii care veneau în Cadrilater și se așezau într-o regiune cu toponimie turcă și tătară, cu evidente moșteniri imperiale otomane neînțelese de nou veniți?

În orașe au venit reprezentanții noii administrații românești: funcționari, profesori, medici. Lor li s-au adăugat cei care au încercat mici afaceri (meșteșugari, comercianți, tehnicieni, muncitori specialiști) și care au găsit comunități urbane prielnice deschiderii unei firme, mai ales după plecarea bulgarilor (în 1913) și depozitarea comunității turce și tătare de dreptul de proprietate agrară. Aceștia din urmă, majoritari ai Dobrogei de Sud chiar și după Primul Război Mondial, au fost încurajați să emigreze în noua Republică a Turciei, inclusiv prin instrumente diplomatice bilaterale, precum Acordul din 1936, care stabilea condițiile generale ale unui schimb de populație³⁰. În fine, această țară exotică - un mic Paradis al României Mari³¹ - a devenit locuită și de oameni cu potență financiară peste medie, care au găsit aici, în special în câteva localități de pe malul Mării Negre (Balcic, Ecrene, Cavarna), medii inedite de petrecere a timpului, de exploatare a talentelor artistice sau, pur și simplu, de deconectare într-un spațiu care nu semăna cu nimic din vechea Românie.

Chiar și după un sfert de secol de administrație românească, o evaluare din iulie 1938 arată că, dintre cele 4.900 de firme înregistrate în cele două județe ale

²⁹ Maria, Regina României, *Țara pe care o iubesc. Memorii din exil*, (cu ilustrații de Regina Elisabeta a Greciei), Editura Humanitas, București, 2016, p. 69.

³⁰ Metin Omer, *The Emigrations of Muslims from Romania to Turkey (1923-1940): Perceptions of the Authorities in Ankara*, în Florin Anghel, Cristian Andrei Leonte, Andreea Pavel (eds.), *op.cit.*, p. 357-370 și Idem, *În căutarea spațiului identitar: emigrarea turcilor și tătarilor în viziunea elitelor comunității (1878-1940)*, în *Turcii și tătarii din Dobrogea*, Adriana Cupcea (editor), Editura Institutului pentru Studiul Protecției Minorităților Naționale, Cluj Napoca, 2015, p. 31-49.

³¹ Lucian Boia, *Balcic. Micul paradis al României Mari*, Editura Humanitas, București, 2014.

Dobrogei de Sud, abia 1.244 (25,4%) erau românești, cele mai multe fiind deținute de bulgari³².

De regulă, după modelul Balcului, toate aceste comunități care aveau nevoie de ieșirea din anonimatul unei provincii nu doar de frontieră ci și lipsite de un palpabil trecut românesc, apelau la legitimitatea oferită de Regina Maria. Suverana accepta să ctitorească această amprentă românească, mai ales în zona litoralului ei atât de iubit, așa cum se întâmplă, în penultima vacanță de vară în pace (1937), în cazul Cavarnei. „Marea!- semna Regina Maria într-o publicație sezonieră, „Plaja Cavarnei“, gândită acolo și redactată la București- „Da, o iubesc. Totdeauna a ocupat un loc de frunte în viața mea. Născută pe o insulă, marea înconjoară țara în care am deschis ochii, izolând-o de restul lumii și pentru a ajunge în orice altă țară trebuie trecută, lină sau supărată, trebuie înfruntată”³³.

Nu ar fi exagerat dacă am considera că, singură, Regina Maria s-a considerat *Acasă* în Dobrogea de Sud între toți supușii ei români³⁴. Balcul, mai mult decât București, Mamaia, Sinaia sau Bran, a reprezentat pentru suverană singurul loc cu adevărat familial, îndeosebi după 1927, și care a fost desemnat drept o reședință de toate zilele. Pentru ceilalți români, Balcul nu a fost nici port, nici oraș, nici stațiune balneară ci, de-a dreptul, un capitol de roman³⁵. Există, de pildă, o cerere publică, semnată de literatul bucureștean G.D. Mugur și adresată longevivului primar de Balcic, George Fotino (1932-1938), prin care ulițele povârnite ale orașului, care coboară spre port, ar fi trebuit să rămână nepavate și nepietruite pentru a i se păstra „stilul”³⁶. O relaxare evidentă a conduitei morale obișnuite la București și în orașele de provincie, reglementările inedite ale vieții sociale (apariția nudismului, de pildă), ignorarea regulilor de circulație,

³² George Ungureanu, *Cedarea Dobrogei de Sud*, p. 59.

³³ M.S. Regina Maria a României, *Ce înseamnă marea pentru mine*, „Plaja Cavarnei“, an I, nr.1, august 1937, p. 1.

³⁴ Toate mărturiile autobiografice ale Reginei Maria spun același lucru: Balcul este *Acasă*. Dar și alte locuri ale Dobrogei de Sud fac parte din patrimoniul unui sentiment împlinit de locuință de familie: capul Caliacra, Ecrene, Cavarna, Bazargic. Poate una dintre cele mai relevante mărturii în acest sens este cea din februarie 1930, într-un text autobiografic intitulat „Casele mele de vis“, unde Regina Maria transmite tuturor românilor ei ce înseamnă Balcul: „O simțire de desăvârșită, de aproape copleșitoare bună stare puse stăpânire pe mine. Făceam parte din loc și locul făcea parte din mine. Iară și iară mi-a venit această simțire dealungul drumului lung al vieții, simțirea curată că vii acasă, că ești primit în întregime și așa cum ești de împrejurările în care te afli“. M.S. Regina Maria a României, *Casele mele de vis*, în „Boabe de grâu“, an I, nr. 2, aprilie 1930, p. 71.

³⁵ Cum este, de exemplu, cazul cel mai celebru: Cella Serghi, *Pânza de păianjen*, roman apărut în 1938 și reeditat de zeci de ori până astăzi, în milioane de exemplare.

³⁶ Balcica Măciucă, *Balcic*, Editura Universală, București, 2001, p. 105-106. Balcica Măciucă este fiica ultimului primar român al Balcului, Octavian Moșescu (1938-1940).

scandalurile cu polițiștii și cu grănicerii de la Ecrene (la doi kilometri de Balcic) toate fac parte din ceea ce construia o mitologie fără precedent în istoria României, legată de o localitate. Excursiile la capul Caliacra, și în satele din apropiere, cum ar fi Ghiaursuiuciuc (astăzi Bălgarevo), unde Cecilia Cuțescu-Storck își picta peisajele, Surtuchioi (astăzi Nanevo) sau Calicichioi (astăzi Tiulenovo) reprezintă până astăzi încă tipuri de descrieri între cele mai exotice, cu parfum oriental, din Cadrilaterul beletristicii de consum.

Dacă citești scrisul celor care au trecut prin câteva târguri dobrogene de frontieră, impresia este una de revenire la cotidianul amorțit imperial otoman, abandonat oficial după 1878. Plecată din Balcic, în vara lui 1938, unde se afla în vilegiatură la vila prietenei sale (Cecilia Cuțescu-Storck), Agatha Grigorescu Bacovia descoperea orașul Caverna, tipică așezare provincială: „O singură stradă principală, ticsită de prăvălii. Cafenelele predomină. Aci, se servește dulceață de smochine verzi, de trandafiri și cafeaua măcinată în vestita piuă turcească”³⁷. Apoi, „gimnaziul românesc, singura clădire cu oarecare proporții este în plină reparație. Aud că are un simulacru de muzeu cu obiecte descoperite în port.(...) Grădina publică e miniaturală; destul de simpatic e crângușorul din care a fost transformată. Două bănci, două ronduri fără flori. Cu totul neîngrijită și primitivă, grădina păstrează o muștrare toamnătică, pentru nepăsarea cetățenilor care o aglomerează cu prezența lor numai seara și în zilele de sărbătoare. Acesta e târgul”³⁸.

Cam în același timp, Anton Holban descrie Caverna (în romanul său tipărit în 1934) drept un loc de vilegiatură comparabil cu un loc la marginea lumii civilizate, a întregilor rânduiri cunoscute în lumea obișnuită. „Caverna: o singură stradă, cu prăvălii neînsemnate ținute de bulgari și câteva cafenele umile. Câteva magazine, câteva bordeie locuite de pescari vara. O mică piață la mijloc, pe o latură cu o casă pătrată, restaurantul „Mihali”, și el, cu toată neînsemnatatea lui, deschis numai vara. Pământ galben, case albe, marea în culori deschise. La dreapta, un munte mic, Căracmanul. Două pontoane de lemn, puțin nisip, o vilă roz- stranie apariție- pe o colină. În total, aspect de singurătate grandioasă”³⁹.

Această Cavernă mohorâtă era proiectată a se transforma rapid într-o localitate modernă, așa cum a fost cazul celorlalte orașe dobrogene după 1878. La începutul anului 1938, G. Dimitriu-Serea, întrebat de reporterii celui mai important cotidian din Cadrilater, „Dobrogea Nouă”, care apărea la Bazargic, răspundea într-un interviu că, până la începutul acelei toamne, Caverna urma să fie

³⁷ Agatha Grigorescu Bacovia, *Terase albe* (1938), în Eadem, *Poezii și proză*, Editura pentru literatură, București, 1967, p.298.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Anton Holban, *Ioana*, Editura Eminescu, București, 1974, p. 103. Romanul a apărut în 1934.

electrificată (Balcicul fusese primul oraș cu lumină electrică în Dobrogea de Sud, în 1933, apoi Bazargic și Silistra, în 1937), că va fi prelungită calea ferată Carmen Sylva-Mangalia până la Balcic și, deci, va fi gară și la poalele muntelui de calcar Ciracman, că un aeroport va fi deschis în câteva zile (nu a mai fost), după modelul celor din Balcic și Bazargic, iar piața centrală, din fața Bisericii „Adormirea Maicii Domnului”, urma să fie înzestrată cu o grădină publică, cu un monument al ostașilor din Caverna căzuți în Primul Război Mondial, cu un Ateneu popular și cu fântâni decorative. În plus, primarul mai promitea și că muntele Ciracman, care se scurge direct în mare, va fi lotizat către „scriitori, magistrați, ziariști, ofițeri, profesori, pensionari și funcționari de orice categorie” care promiteau construirea unei vile până la data de 30 noiembrie 1938⁴⁰.

Astăzi, o vizită în Caverna vă convinge că Ciracmanul este încă un munte de calcar, golaș, lipsit de vegetație dar și de vile, și că în piațeta orașului, care străjuiește superba biserică ridicată la mijlocul secolului al XIX-lea, se găsește statuia lui Dobrotici, ridicată de regimul comunist bulgar.

Dacă nu s-a putut la Caverna, totuși câteva localități ale Cadrilaterului au fost reședințe de monumente ale memoriei Primului Război Mondial, elemente importante de coagulare a anemicului spirit identitar românesc din regiune: statuia lui Nicolae Filipescu din Bazargic⁴¹, a Regelui Ferdinand din Silistra⁴² sau bustul Reginei Maria, conceput de Oscar Han⁴³ pentru piațeta din centrul Balcicului. Prin urmare, până în ultimii doi ani ai administrației românești în Dobrogea de Sud (1938) nu exista nici măcar un singur monument de for public care să invoce memoria victoriei în război. Acest lucru este particular pentru întreaga Românie Mare. Singura operă dedicată exclusiv eroilor Primului Război Mondial în Dobrogea de Sud a fost dezvelită la Bazargic, la 3 noiembrie 1929, în prezența Reginei Maria, a Principesei Ileana, generalului Henri Cihoski, ministru de Război, și a autorităților locale. Sculptorul Ioan Iordănescu a gândit un grup statuar reprezentând mai mulți soldați răniți sărutând drapelul și cerând să lupte până la

⁴⁰ *Stațiunea Caverna într-o eră nouă*, în „Dobrogea Nouă”, Bazargic, an XIX, nr. 107, 3 mai 1938, p.1.

⁴¹ Operă a sculptorului Oscar Spaethe, a fost dezvelită la 19 iunie 1938 în fața Liceului „N.Filipescu”. În septembrie 1940 sculptura a fost transportată la Constanța și, aici, i s-a pierdut urma.

⁴² Monumentul Regelui Ferdinand era situat în centrul Silistrei, între clădirea Art Deco, și astăzi în picioare, și moscheea Kurşumlu, de pe artera principală a orașului. Opera sculptorului Ion C. Dimitriu-Bârlad a fost dezvelită la 18 iunie 1939, în prezența ministrului Propagandei, Eugen Titeanu. În septembrie 1940 statuia a fost transportată la Călărași.

⁴³ Bustul a fost dezvelit în 1930 iar astăzi, recuperat, se află amplasat în fața Muzeului de Artă din Constanța.

capăt. Deasupra lor, se afla un vultur cu aripile întinse, așezat pe un soclu înalt⁴⁴. Modestia locurilor memoriei românești în Dobrogea de Sud era evidentă și aceste ansambluri de for public nu au reușit să atenueze decât în foarte mică măsură sentimentul de înstrăinare pentru majoritatea nou-veniților.

La fel, impresiile din împrejurimile Balcicului dezvăluie o lume atemporală, lipsită de orice confort al civilizației, imună la direcțiile modernizatoare din inima orașului artiștilor: între Surtuchioi și Sf. Nicolae, pe malul mării, pe șoseaua dintre Caverna și Șabla, puteau fi lesne văzute *„aceleași sate fără contur, cu imense ogrăzi, aceleași căsuțe cu dezolante acoperișuri de paie și stuf: rare fântâni cu cumpănă și pe alocuri cișmele zidite în piatră înnegrită de ani. Femei cu vite la adăpat, măgăruși cu greutate mari în spate, copii murdari în zdrențe, și turme, foarte multe turme de oi”*⁴⁵.

Camil Petrescu, boem dar nu atât de peste măsură, după ce a văzut prima dată Balcicul la sfârșitul anilor 1920 și a admirat ce era de admirat, a scris că *„toată lumea e de acord asupra înspăimântătoarei lipse de confort a acestui orașel. Poate că prea mult confort ar dăuna orientalismului lui atât de prețuit de artiști, oricum însă o cameră curată în care să te odihnești și un restaurant care să-ți dea și furculiță și șervet la masă, s-ar putea împăca cu frumusețea mării și fesurile localnice. Mai ales că mai e și problema dificilă a transportului. O zi și o noapte e drumul până acolo cu trenul și automobilul”*⁴⁶. Este destul de diferit față de ceea ce percepe amintitul Anton Holban, care își revendică oarecum primatul în „descoperirea” Balcicului pitoresc: *„Cunosc Balcicul de foarte multă vreme, imediat după războiul cel mare. Pot fi mândru că sunt dintre descoperitorii farmecelor lui. Pe atunci străzile erau pustii în mijlocul verii, nu existau vile, cartierele turcești dominau în toate părțile. O epocă mai puțin mondenă, dar parcă integrându-se și mai bine peisagiului”*⁴⁷. Într-un interviu tipărit în septembrie 1935, același Holban, care adusese într-adevăr pentru prima dată Caverna în conștiința publică modernă, întărea reținerile sale față de „modernizarea” aceluiași Balcic: *„Balcicul se schimbă, din nenorocire, în fiecare zi. Acum e monden, lumea amatoare*

⁴⁴ Desvelirea Monumentului Eroilor Regimentului 40 Infanterie, în „Revista Generală Ilustrată”, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1929. Monumentul a fost demontat în septembrie 1940, o dată cu retragerea administrației românești, și nu se mai cunoaște soarta acestuia.

⁴⁵ Agatha Grigorescu Bacovia, *op.cit.*, p. 290. Și percepția celui mai important scriitor bulgar, Iordan Iovkov, care a locuit mult la frontiera cu Dobrogea la începutul secolului al XX-lea, apoi la Bazargic în 1918-1919, este asemănătoare celor care vedeau Balcicul și lumea înconjurătoare în lumina unei vieți patriarhale, bulgare de data aceasta: Florin Anghel, *Cotidianul mărunț al Dobrogei de Sud. Ce a văzut Iordan Iovkov (1880-1937) la frontiera cu România?* în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. 18, 2019, p. 5-21.

⁴⁶ Camil Petrescu, *Balcicul*, în „Coasta de Argint”, Balcic, an I, nr. 3, 23 aprilie 1928, p. 2.

⁴⁷ Anton Holban, *Mereu Balcic*, „Lumea turistică”, an II, nr. 7, februarie 1935. Textul a fost reprodus și în Idem, *Pseudojurnal. Corespondență, acte, confesiuni*, ediție îngrijită de Ileana Corbea și N. Florescu, Editura Minerva, București, 1978, p. 264-265.

de dans l-a invadat. Electricitatea alungă toate umbrele. Turcii, atât de pitorești, vor pleca în țara lor, chemați de Kemal. Nu vor mai rămâne decât mormintele lor, ca să ni-i amintească. Mai sunt încă, pe acolo, colțuri tănuite. Mi-e frică să le spun, ca să nu adaug la popularizarea lor”⁴⁸.

Capitala județului Durostor, la sfârșitul administrației românești (1939), îi prilejuia lui Geo Bogza o descriere dintre cele mai ostile. „E un oraș destul de hâd și de grotesc Silistra” - scrie Bogza. „Pe o stradă din centru un negustor de hamuri își anunță prăvălia printr-un cal împăiat, jupuit, prăfuit și macabru, expus pe un fel de platformă, scoasă în afară, din dreptul acoperișului. Cafenele și hanuri, bragagerii, în care, dacă intri, un roi de muște se dislocă de pe pereți și ți se lipește de obraz. Oameni cu fețe ciupite, găurite, roase, ca niște felii de brânză stricată”⁴⁹.

Totuși, cel puțin în trei dintre localitățile urbane ale Cadrilaterului- Balcic, Bazargic și Silistra- transformările urbanistice sunt foarte mari, îndeosebi în anii 1930. Nou veniții din regiunile mai confortabile ale României au impus arhitecților să conceapă construcții noi de clădiri publice (primării, Palatul administrativ din Bazargic, Palatul administrativ din Silistra, filialele Băncii Naționale a României din Bazargic și Silistra, spitale, școli, licee, ba chiar și muzeul din Balcic), utilități (canalizare, electrificare, introducerea transportului interurban) și infrastructură (clădirea gării din Bazargic, imobilul superb al aeroportului din Balcic). Toate reprezintă creații îndrăznețe ale celei mai moderne arhitecturi, Art Deco, îmbinate fericit și ingenios cu influențe orientale sau tradițional balcanice (ca în Balcic)⁵⁰.

Era, desigur, mult prea puțin pentru o margine de țară și pentru un teritoriu care avea nevoie de mult mai multă autoritate românească.

2. Bazargic: ilustrate de la frontieră

Imediat după Războiul Mondial provincia era departe de aproape toate standardele moderne ale orașelor țării. „Peripețiile drumului de la Bazargic până la Balcic- scrie Cecilia Cuțescu- Storck - erau ceva nou și plin de farmec pentru noi, căci din când în când ne opream prin hanuri vechi, ca din vremea lui Noe, unde serveau găgăuți, ale

⁴⁸ Anton Holban: *Mi-am petrecut viligiatura în orașul copilăriei mele*, în „Rampa”, an 18, nr. 5311, 27 septembrie 1935, p. 1.

⁴⁹ Geo Bogza, *op. cit.*, Ediția anterioară a fost tipărită în 1939.

⁵⁰ C. Budeanu, Alexandrina Petrescu, *Realizări tehnice și economice în Cadrilaterul dobrogean*, în „Analele Dobrogei”, XIX, partea III, 1938, p. 48-50. Vezi și Constantin Tudor, *Administrația românească în Cadrilater (1913-1940)*, Editura Agora, Călărași, p. 211.

căror firi sucite nu le puteam pătrunde, sau turci cu expresii fioroase, cu bărbii țepoase și sprâncene groase, jumătate ascunse sub turbane zdrențuite”⁵¹.

Mihail Sadoveanu, care scrisese despre Dobrogea și înainte de 1914, a ajuns în Cadrilater la câțiva ani după război și nu a lăsat impresia că vede mai mult decât un război surd între o veche stare de fapt, reprezentată de buna lume turcă, tătară și bulgară și aceea a noului strident, adusă de români după 1913: „oamenii noi au adus, pe lângă cuțit și furculiță, pe lângă mobilele și mărunțișurile indispensabile ticăloșiei lor, și alte stricăciuni”⁵². O cafenea pe strada principală a Bazargicului, în primul deceniu postbelic, te pune pe gânduri: „o magherniță de bagdadie de care te lovești cu capul, niște divanuri cu rogojini, o vatră cu cărbuni, un ibric și câteva felegene. Instalația e gata. Vezi cafenele de acestea pe toate ulițele, una lângă alta, una peste drum de alta”⁵³. Și, desigur, nici în povestirea spumoasă sadoveniană nu trebuie să lipsească nostalgia imperială otomană, aflată și ea pe ultimul drum la Bazargic, în primul deceniu românesc: „Câțiva mușterii cu turban, gravi și domoli, sorb ciudata licoare ca și când ar îndeplini un oficiu și rostesc din când în când câte un cuvânt. Ori mai degrabă tac. Stăpânul localului e și el consumator și tace ori vorbește foarte puțin. De câștig nu poate fi vorba, însă negustoria este o îndeletnicire onorabilă și e de ajuns atât. Îndeletnicirile bănoase și întreprinderile mari sunt ale bulgarilor. Vechilor stăpâni le-au rămas cafenelele. Până ce le închid și pe acestea și se duc spre sud, la Constantinopol sau în Anatolia”⁵⁴.

Puțin mai târziu, la mijlocul anilor 1930, Bazargicul nu aduce mai mult decât imaginea unui târg insignifiant asurzit de croncănitul ciorilor. „De aici- scrie Constantin Botez în toamna anului 1935- locuitorul bazargician împrumută elementele esențiale ale structurii, ale firii, unele ideologii locale adaptate de la mediul înconjurător. Praful și croncănenile ciorilor constituiesc atât pudra cât și muzica localnicului. Pe fizionomia lui poți să constăți oricând teama de seceta cotidiană și cicatricea vântului de stepă. Trec zilele în ritmul melancolic al loviturilor tacului în bilele mesei de biliard și în fața ceștii de cafea de cea mai proastă calitate. Localnicul, în puținul de care dispune, consumă liniștit, molcom și tăcut fără grija zilei de mâine. (...) Praful, vântul și ciorile formează aici un trio în ritmul căruia se consumă viața”⁵⁵. Într-o culoare mult mai obiectivă, a unui reporter venit să scrie un reportaj pentru cea mai bine vândută revistă românească a timpului, „Realitatea ilustrată”, în august 1939, Bazargicul își arată ceea ce a realizat în ultimii ani în sens apropiat de gusturile nou-veniților români. „În Bazargic -notează jurnalistul V. Ghețea- pe strada principală ce duce la

⁵¹ Cecilia Cuțescu-Storck, *Fresca unei vieți*, Editura Bucovina I.E. Torouțiu, București, 1943, p. 338. În ediție anastatică, volumul a fost reeditat în 2008, la Editura Semne, București.

⁵² Mihail Sadoveanu, *Bazargic*, în „Coasta de Argint”, Balcic, an I, nr. 4, 10 mai 1928, p. 4.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Constantin Botez, *Reverii bazargiciene*, în „Cadrilaterul”, an I, nr.1, 15 septembrie 1935, p. 8.

*grădină, te poți aștepta să întâlnești pe stradă: de la cuconița cea mai cochetă și mai stilată, până la bătrânul turc, ce-și conduce oile și purcelușii la apă*⁵⁶.

Prin urmare, ar trebui să considerăm ceea ce astăzi se definește îndeobște drept „știre falsă” relatarea de la mijlocul anului 1915 tipărită în prima publicație românească din Cadrilater, „Ecolul”, care apărea de câteva luni la Bazargic. Este o descriere idilică despre efortul de refacere a infrastructurii urbane în cei doi ani de administrație românească dar care, ca întotdeauna când este vorba despre această provincie, are legătură cu Regina Maria. După vizita suveranei la Bazargic, la 3 august 1915, alături de principele moștenitor Carol și de principesa Elisabeta, cotidianul bazargician scria despre ce credeau redactorii că ar fi observat Augusta protectoare a Cadrilaterului: *„Astăzi nu se mai găsesc nici gropi, nici mlaștini în mijlocul său. Străzile centrale sunt asfaltate până la periferie. În Bazargic, iluminatul este aproape electric (bine zis „aproape” pentru că electrificarea orașului a devenit realitate abia peste două decenii, în 1937- n.n.). În capitala județului se mai află grădini, piețe publice, plantații de arbori*⁵⁷. Ceea ce știm sigur este că, după ce a plecat din Bazargic, în după amiaza aceleiași zile, exact la ora 16.30, Regina Maria a ajuns pentru prima dată în viața ei în micul port cu magazine de piatră al orașului Balcic.

Reveria transformărilor urbanistice și de infrastructură din București și din alte câteva mari orașe provinciale este adusă cu prisosință pentru cititorii avizi de pitoresc, idilic, exotic și trecut imperial otoman. Nostalgia plimbărilor pe bulevardele moderne al Capitalei, precum și facilitățile culturale, mondene și cotidiene din orașele țării, aruncă provincia sud-dobrogeană în mediocritate în percepțiile locuitorilor români, și ale vizitatorilor, transformând-o într-un peisaj destul de sordid, de unde e mai bine să pleci numaidecât sau să stai doar atâta vreme cât durează contractul. *„În Bazargic- relatează un reportaj de mare tiraj apărut în ultima vară românească a orașului- nu există tramvai sau taxi. De la gară, un bulevard destul de lung și prost întreținut te conduce în centru. Natural, te aștepți la un „centru” puțin stilat, un centru care să facă față lucrurilor. Deloc. O moschee veche și cocoșată străpunge cerul albastru, cu turnul ei. În plin centru, o baie comună, cu aspect de mănăstire. Dar mulțumit de faptul că bazargicienii au dat loc de frunte curățeniei, mai trec cu vederea; dar baia aceasta datează de vreo 600 de ani, și tot primitivă este. N-are duș, n-are cazane, ci câteva pietre încălzite, pe care te culci, și câțiva inși arunca apă pe tine. Și centrul Bazargicului se mărginește la o întretăiere de mai multe străzi, fără nicio importanță*⁵⁸. În același an, Geo Bogza demonta într-o bucată literară a sa nu doar

⁵⁶ V. Ghețea, *Bazargic, oraș oriental*, în „Realitatea ilustrată”, an XIII, nr. 656, 15 august 1939, p. 14 și 16.

⁵⁷ „Ecolul”, *Bazargic*, an I, nr. 23, 10 august 1915. Vezi și Constantin Tudor, *op. cit.*, p.111.

⁵⁸ *Ibidem*.

abundența idilicului în descrierea peisajelor Cadrilaterului ci, mai ales, vorbea despre eșecul vizibil al „colonizărilor” cu români în provincie. *„Viața în satele turcești ale Cadrilaterului- relatea el în reportajul literar din 1939- se scurge între preceptele inflexibile ale Coranului și tributul implacabil de muncă pe care cultivatorii pământului pietros îl cere. Acesta din urmă îi apropie până la identitate de celelalte popoare dobrogene. Coranul îi desparte”*⁵⁹.

3. Istorie abandonată în Dobrogea de Sud. Concluzii

Disconfortul cotidian și lipsa infrastructurii moderne erau replica insecurității. Nesiguranța unui viitor românesc, mai mult decât crizele politice și economice, a fost determinantă pentru lipsa unor proiecte majore, care să imprime un curs ireversibil. Disputa nu s-a oprit niciodată în sfertul de veac de administrație românească⁶⁰ și, în 1940, Dobrogea de Sud încă nu avea industrie, alta decât cea dependentă de producția agricolă. Provincia era străbătută, în 1938, de doar 900 km de șosele, din care 350 construiți după 1913 (de-a lungul Dunării, Turtucaia era legată cu Silistra și, aceasta din urmă, de Bazargic și Balcic), deținea două aeroporturi sezoniere (la Bazargic și Balcic) și o singură cale ferată, aceea care pleca de la Medgidia, prin Cobadin, se oprea la Bazargic și continua cu încă un tronson, de 16 km, până la Boteni, la frontiera bulgară⁶¹. Chiar și Episcopul ortodox al Constanței, Gherontie, își manifesta neputința în fața efortului minimal cu care realitățile dud-dobrogene se modificau în defavoarea trecutului imperial otoman și a stagnării de câteva secole: abia cinci biserici construite în toată provincia în perioada 1913-1938 și puține speranțe să se fi întâmplat lucruri bune în viitor⁶².

⁵⁹ Geo Bogza, *op. cit.*, p. 149.

⁶⁰ O privire generală asupra vieții și evoluției în 1919-1940 o regăsim la Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa tra Bulgaria e Romania in Dobrovia del Sud, 1919-1940*, Edizioni Periferia, Cosenza, 2001.

⁶¹ Stoica Lascu, *Înfăptuiri românești în Cadrilater*, în „Dosarele Istoriei”, an VII, nr.1 (65), 2002, p. 47. Vezi și Toader Popescu, *Proiectul feroviar românesc (1842- 1916)*, Editura Simetria, București, 2014, p. 79.

⁶² ÎPS Gherontie, Episcopul Constanței, *Înfăptuiri și nevoi bisericești în Dobrogea Nouă*, în „Analele Dobrogei”, an XIX, vol. III, 1938, p. 60. Cele cinci biserici nou construite erau: una în județul Caliacra (în satul Mircea Vodă) și alte patru în județul Durostor (Siniru Nou-1936, Frășari-1929, Uzulchioi-1931 și Accadânlar-1937). Superba Biserică „Sf. Gheorghe” din Accadânlar (azi, orașul Dulovo, Bulgaria) este ultimul locaș de cult ridicat în Dobrogea de Sud de administrația românească. Și Î.P.S. Gherontie îndemna autoritatea statului să facă totul pentru a construi o „frontieră” ortodoxă, corespunzătoare celei dintre România și Bulgaria, pretinzând că în multe localități locuite preponderent de bulgari deveniseră majoritare cultele neoprotestante.

Cu câteva luni înainte de încheierea administrației românești în Dobrogea de Sud, Geo Bogza constata că schimbările provinciei, deși într-un ritm alert, nu reușiseră nicicum să modifice o realitate etnică și de cotidian național veche din perioadele otomane: „Fâșii, fâșii se împart popoarele, pe pământul ars de soare, al Dobrogei de Sud. În sate apropiate unele de altele sau prin mahalalele orașului, pe cartiere, perfect despărțiți, fiecare cu limba, obiceiurile și mentalitatea lui, și totodată cu felurite însușiri sau inaptitudini în fața vieții și a luptei pe care trebuie să o ducă pentru viață, trăiesc pe acest pământ dintre Dunăre și Mare”⁶³.

Desigur, altădată, între 1878 și 1916, Dobrogea fusese un adevărat motor de dezvoltare modernă a infrastructurii și a vieții urbane, printr-un pariu politic solid al întregii clase politice, în frunte cu Regele Carol I. După 1913, pentru Dobrogea de Sud românii nu au mai putut copia în întregime istoria de succes de până atunci. Mai ales în realitățile de după 1919 soluțiile au reflectat o anumită oboseală a societății, inclusiv o lipsă de entuziasm în multe situații. Realizările excepționale -de ar fi de amintit doar transformarea orașului Balcic într-un model arhitectural și de reședință regală -s-au suprapus peste problemele endemice din lumea rurală, laolaltă etnice, economice și de raportare cu realitatea importată din România. Iar dincolo de peisajele idilice descrise de literatura de consum, cu minarete, soare și turci, lumea întreagă a Dobrogei de Sud a rămas opacă pentru aproape toți cei nou așezați aici, la fel ca și pentru vilegiaturiști.

Cadrilaterul rămăsese, pentru români, așa cum a intrat în 1913: o margine exotica și neînțeleasă.

BORDER COUNTRY: SOUTH DOBROGEA. IMPERIAL NOSTALGIES AT THE EDGE OF THE NATIONAL IDEAL (1913-1940)

Abstract: After 1913, South Dobruja was transformed into an arena of propagandistic dispute, both Romanian and Bulgarian, and its territory was the ground of an acerb competition between projects of identity and national construction, and modernization programs.

The nostalgia of an imperial past for the Romanians – a mediocre political idea followed in headlines in the 1920s and 1930s – will be much better emphasized in the second half of 1941, when a propaganda-type speech would have to justify

⁶³ Geo Bogza, *op. cit.*, p. 125.

the military action within the USSR . A fact merely guessed at the beginning of the 20th century, the „Romanian empire“ becomes, in 1941, a concept often used in the public space in Bucharest.

South Dobruja has never been a representative historical region in defining a national movement, a state ideology, or in creating representative elites for the legitimization of historical attributes of the governance of the region.

Before 1913-1914 Dobruja had not been regarded with much empathy by the Romanians. Most of the texts proposed readings about a different, exotic territory, distanced from the values of the Old Kingdom, and with a visible oriental specific, as remains of the Ottoman Empire.

There are, yet, significant exceptions. Queen Maria of Romania, for instance – which has considered Dobruja, and especially the Cadrilater, as an extremely familiar region: as a proof, amid the 1920s she has built in the province two splendid royal villas, both on the seashore, in Mamaia (Kara Dalga) and Tenha Juvah in Balchik (Balchik).

The Cadrilater had remained for the Romanians just as it had been at the time of its inclusion, back in 1913: an exotic and incomprehensible borderland.

Keywords: South Dobruja; Romanian Empire political idea; Bulgaria; Queen Maria of Romania; Balchik; Bazargic (Dobritch); Ottomans

NAVIGAȚIA PE NISTRU ÎN PERIOADA INTERBELICĂ. UN MEMORIU DIN ANUL 1933

Rezumat: Investițiile în infrastructură reprezintă una dintre cele mai importante modalități prin care autoritățile statului impulsionează mediul antreprenorial și, indirect, contribuie la creșterea nivelului de trai al propriilor cetățeni. Stimulii reciproci transmiși între casele comerciale internaționale și clasa politică bucureșteană au produs în perioada interbelică o serie de memorii pentru redresarea navigației pe Nistru.

Acest fluviu a devenit încă din secolul al XIX-lea o arteră importantă pentru integrarea cerealelor din Basarabia pe piața internațională de profil. În studiul de față ne propunem să realizăm o succintă prezentare a evoluției chestiunii navigației pe Nistru între cele două războaie mondiale. De un real folos ne sunt documentele inedite identificate în Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României și articolele din presa vremii. Coroborarea diverselor surse ne permite reconstrucția în manieră pozitivistă a unui episod relevant din trecutul relațiilor comerciale din arealul extins al Mării Negre.

Carențele existente la nivelul identificării, prelucrării și interpretării datelor empirice nu ne permit utilizarea metodelor econometrice în vederea întocmirii unor serii statistice privitoare la cuantumul exact și amortizarea sau nu a investițiilor de capital suportate de statul român în redresarea navigației pe Nistru.

Cuvinte cheie: Bugaz, navigație, comerț cu cereale, integrare pe piață, infrastructură.

La finele Primului Război Mondial, în pofida pericolului bolșevic care cuprinsese Europa de Răsărit, armatele Regatului României au controlat un teritoriu ce aduce aminte de primul vers al creației eminesciene *Doina*. „De la Nistru pân’ la Tisa” a fost dezideratul pentru care diplomația de la București și armata română au luptat pe toate fronturile la începutul perioadei interbelice. Frontierele unui stat sunt formate adesea din granițe naturale și constituie un mijloc de protecție defensivă în cazul unor tentative expansioniste ale vecinului. Totodată,

* Dr., Cercetător independent, Brăila; E-mail: cristian.constantin@hotmail.com.

reprezintă și un spațiu al schimburilor și ciocnirilor de tot felul, formând un perimetru greu controlabil de către autorități. De-a lungul istoriei, trecătorile montane și apele (râuri, fluvii, mării și oceane) s-au dovedit excelente zone de circulație și schimb. Nistrul a părut să joace rolul de placă turnantă a relațiilor româno-sovietice între cele două conflagrații mondiale.

În expunerea făcută în fața Comisiei Afacerilor Române, pe 22 februarie 1919 (stil nou), reprezentantul României la Conferința de Pace de la Paris, liderul liberal Ion I.C. Brătianu, a prezentat argumentele sale pentru o Românie Mare, declarând cu privire la hotarul răsăritean al țării că „nu putem concepe existența neamului românesc fără Nistru, cum nu putem să o concepem fără Dunăre și Tisa, ca să ne despartă de elementul slav. Basarabia reprezintă pentru noi intrarea casei noastre”¹. Așadar, cercetarea navigației pe fluviul Nistru în perioada interbelică – cu precădere a rolului său în cadrul economiei Basarabiei, ca parte integrantă a României Întregite – reprezintă o problemă complexă care necesită considerarea unor aspecte aferente mult mai importante precum: geopolitica și cadrul relațiilor internaționale în Răsăritul Europei, atitudinea Uniunii Sovietice față de politicile comerciale internaționale, căile de comunicație și transportul intern și extern al României, îndeosebi conectarea Basarabiei la infrastructura Vechiului Regat. Investițiile în infrastructură reprezintă una dintre cele mai importante modalități prin care autoritățile statului impulsionează mediul antreprenorial și, indirect, contribuie la creșterea nivelului de trai al propriilor cetățeni. Stimulii reciproci transmiși între casele comerciale internaționale și clasa politică bucureșteană au produs în perioada interbelică o serie de memorii pentru redresarea navigației pe Nistru, devenit încă din secolul al XIX-lea o arteră importantă pentru integrarea cerealelor din Basarabia pe piața internațională de profil.

Principalul obiectiv al lucrării de față constă în evidențierea unor aspecte sociale și economice de la frontiera estică a României Mari în anii '30 ai secolului trecut. Articolul de față nu își propune să reia informații arhicunoscute cercetătorului aplecat spre studiul relațiilor româno-sovietice din perioada interbelică. Metoda utilizată în sistematizarea materiei a urmărit, dincolo de fundamentarea studiului în principal pe izvoare directe, trecerea printr-o sită cognitivă a aspectelor esențiale din sfera economică în contextul disensiunilor existente între Regatul României și Uniunea Sovietică.

Utilitatea și interesul unui studiu care să cuprindă realitățile cabotajului pe fluviul Nistru vine în completarea unor lucrări clasice din istoriografie care privesc

¹ Gheorghe I. Brătianu, *Geopolitica, factor educativ și național*, în „Geopolitica și Geoistoria: revista română pentru sudetul european”, tom I, nr. 1, 1941, p. 13.

regimul internațional al navigației în arealul extins al Mării Negre². Dacă Dunărea a constituit o cale de navigație internațională, inerent conectată la Marea Neagră și prin circulația continuă prin strâmțori cu Marea Mediterană și Oceanul Planetar, problematica fluviului Nistru a stârnit interesul parțial al unor istorici după relaxarea istoriografică survenită ca urmare a prăbușirii Uniunii Sovietice și a metehnelor sale politice și cultural-științifice³.

Fluviul Nistru sau Tyras a constituit un drum comercial important încă din Antichitate, din vremea în care grecii au înființat colonii pe țărmurile Pontului Euxin. Peste un mileniu și jumătate, genovezii au continuat practica navigației comerciale pe Nistru, obținând protecția tătarilor pentru a transporta grâul din Galiția către Mediterana. După includerea perimetrului fluviului Nistru în cadrul Imperiului Otoman, acesta a fost utilizat ca linie de demarcare între *dar al ahd* (casa pactului) și *dar al harb* (casa războiului), reprezentând un teritoriu disputat de otomani, ruși și habsburgi. Rusia a reușit să anexeze teritoriile aflate în stânga Nistrului la sfârșitul secolului al XVIII-lea, transformându-le în hotar al

² A se vedea câteva lucrări reprezentative: Th. Gâlcă, *Navigațiunea fluvială și maritimă în România*, București, 1930; Lucia Bădulescu, Gheorghe Canja, Edwin Glaser, *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional al navigației pe Dunăre. Regimul de drept internațional al navigației pe Dunăre până la Convenția Dunării din 18 august 1948*, Editura Științifică, București, 1957; Gr. C. Florescu, *Navigația în Marea Neagră, prin strâmțori și pe Dunăre*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975; Dumitru P. Ionescu, *Navigația pe Prut până la Primul Război Mondial*, în „Revista Istorică”, S.N., tom 7, nr. 7–8, 1996, pp. 623–624; Carmen Atanasiu, *Problema suveranității României la Dunăre și „Navigația Fluvială Română” (1919–1945)*, Editura „NELMACO”, București, 2003; Charles King, *Marea Neagră: o istorie*, Polirom, Iași, 2015.

³ Vezi o descriere amănunțită a modificărilor survenite în spațiul răsăritean european interbelic în Alice Teichova, *East-central and South-East Europe, 1919–1939*, în Peter Mathias, Sidney Pollard (edit.), *The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire*, vol. VIII, *The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, pp. 887–983; Robert Conquest, *Recolta durerii. Colectivizarea sovietică și teroarea prin foamete*, Humanitas, București, 2003, pp. 171–180; Bohdan Klid, Alexander J. Motyl (edit.), *The Holodomor Reader. A Sourcebook on the Famine of 1932–1933 in Ukraine*, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, Toronto, 2012, pp. 3–50; R. Daniel Stone, *The Economic Origins of the Soviet Famine of 1932–1933: Some Views from Poland*, în „The Polish Review”, vol. XXXVII, nr. 2, 1992, pp. 167–183; R. W. Davies, M. B. Tauger, S. G. Wheatcroft, *Stalin, Grain Stocks and the Famine of 1932–1933*, în „Slavic Review”, vol. LIV, nr. 3, 1995, pp. 642–657; R. W. Davies, S. G. Wheatcroft, *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004; Michael Ellman, *Stalin and the Soviet Famine of 1932–33. Revisited*, în „Europe-Asia Studies”, vol. LIX, nr. 4, 2007, pp. 663–693; Hiroaki Kuromiya, *The Soviet Famine of 1932–1933. Reconsidered*, în „Europe-Asia Studies”, vol. LX, nr. 4, 2008, pp. 663–675; Vadim Guzun, *Romanian Monitoring of Soviet Dumping Practices. 1930–1933*, în „Holodomor Studies”, vol. III, nr. 1–2, Washington, 2011, pp. 109–122.

posesiunilor sale⁴. Abia la începutul secolului al XIX-lea oficialitățile ruse au conștientizat potențialul navigabil al acestui fluviu și au demarat o serie de măsuri timide pentru redresarea situației.

În anii 1791 și 1796, la inițiativa autorităților de la Sankt Peterburg și sub comanda ducelui Armand Emmanuel Sophie-Septimanie Duplessis-Richelieu (nobil genovez, ofițer în armata țaristă), principele Nassau-Zighen, respectiv inginerul francez De Volant, a fost realizat proiectul construirii portului Odessa, iar potențialul forestier al Galiției a creat, în opinia factorilor ruși de decizie, condiții benefice pentru aprovizionarea posesiunilor meridionale al Imperiului Țarist cu lemn de calitate, dar și cu cereale din regiunile fertile aflate pe direcția de la Nord spre Sud în drumul spre Marea Neagră. Singurul impediment în calea înfăptuirii acestui deziderat era navigația pe Nistru, îngreunată de nenumărate praguri, vaduri, rapiditatea și șerpuirea râului.

La începutul secolului al XIX-lea, perioada de navigație a Nistrului nu era determinată numai de intervalul de înghețare a fluviului, care survenea în cele mai multe dintre cazuri la jumătatea lunii noiembrie și se sfârșea la începutul lunii martie. În pofida măsurilor întreprinse de autoritățile ruse, cercetătorii au ajuns la concluzia că navigația pe Nistru, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a fost îngreunată în principal de condițiile hidrografice nesatisfăcătoare, dar la acestea trebuie adăugate și lentoarea de care au dat dovadă factorii de răspundere din cadrul Imperiului Țarist pentru ameliorarea traficului marfar la nivelul celorlalte râuri navigabile ale Rusiei⁵.

Conform datelor statistice colectate de Eugen Torgașev, navigația pe Nistru s-a efectuat cu peste o mie de mici ambarcațiuni, pentru ca după 25 de ani numărul semnificativ de bastimente fluviale (nemenționat! – *subl. n.*) să permită un export de mărfuri basarabene a căror valoare a atins 25.867 de ruble. În următorii doi ani s-a constatat o creștere până la valori de 28.514 ruble în 1856, respectiv 27.600 ruble un an mai târziu. Ca urmare a eforturilor întreprinse de Ministerul Căilor de Comunicație ale Imperiului Rus, în anul 1882 au fost efectuate lucrări pentru îmbunătățirea condițiilor de navigație pe tot cuprinsul fluviului. În baza aceleași surse, cunoaștem că au circulat pe Nistru „doar” 11 vapoare și 329 de bărci pe parcursul anului 1895, cu o capacitate totală de transport de circa 59.000 de tone. În pofida unei aparente evoluții pozitive din punct de vedere cantitativ, timp de peste

⁴ A se vedea o incursiune în istoria schimburilor comerciale derulate prin intermediul fluviului Nistru la Eugen Torgașev, *Din viața economică a Basarabiei în timpul ocupațiunei Rusești*, în „Buletinul Institutului Economic Românesc”, nr. 11–12, nov.-dec. 1929, pp. 676–677; Andrei Emilciuc, *Navigația comercială pe râul Nistru (anii 1812–1853)*, în „Tyragetia”, S. N., vol. II (XVII), nr. 2, 2008, pp. 227–228.

⁵ *Ibidem*, pp. 236–237.

un deceniu s-a constatat o stagnare a navigației pe fluviu, ajungându-se la doar 17 vase în anul 1909⁶. Lucrurile s-au îmbunătățit parțial considerabil la sfârșitul veacului al XIX-lea, perioadă în care autoritățile ruse au conștientizat potențialul agricol al Basarabiei și au fost stimulate de caracterul comercial al propriei agriculturi, dominată și dependentă de tranzacțiile de cereale de pe piața internațională.

Primul Război Mondial și Revoluția bolșevică din 1917 au schimbat radical firescul lucrurilor în întreaga lume, dar Răsăritul Europei a resimțit mult mai acut noile schimbări survenite pe toate planurile în cadrul societății ruse⁷.

Din punct de vedere al geografiei politice, în perioada interbelică, Nistrul izvoră din Carpații superiori aflați în Galiția Poloneză, constituind granița dintre România și Ucraina (parte a Uniunii Sovietice) din dreptul satului Atachi (județul Hotin) până la satul Tudora (județul Cetatea Albă), pe o lungime de 850 km, unde se vărsa în Limanul Nistrului, formând o mică deltă, și de acolo în Marea Neagră. Limanul avea o lungime de aproximativ 28 km și o lățime care a variat între 3.900 și 11.000 de metri, fiind închis de un cordon cu două deschideri: la nord Gura Oceacov și la sud Gura Bugaz. Între cele două ieșiri la mare se afla poziționată insula Carolina⁸.

Nistrul străbătea județele românești Hotin, Soroca, Orhei, Lăpușna, Tighina și Cetatea Albă. Lățimea și adâncimea fluviului, care oscilau în funcție de topirea zăpezilor de pe versanții munților Carpați și de regimul precipitațiilor din arealul străbătut, au constituit o problemă esențială în calea navigației pe Nistru între cele două războaie mondiale. Lățimea medie a acestui fluviu a fost de circa 180 metri în acea perioadă, dar, din relatările celor care au studiat această problemă, „se înțelege că sunt locuri mai înguste și altele mai late”⁹. Cursul Nistrului lua o formă sinusoidală, de zigzag, iar din cauza adâncimii medii a fluviului de doar 3 metri, șenalul navigabil, în cele mai multe dintre cazuri, s-a aflat poziționat pe mijlocul

⁶ Eugen Torgașev, *op. cit.*, pp. 676–677; vezi și Constantin Cherașidoglu, *Despre navigația comercială pe Nistru, în prima jumătate a secolului XX*, în Andreea Atanasiu-Croitoru (ed.), *Dunărea și Marea Neagră în spațiul euro-asiatic. Istorie, relații politice și diplomatie*, vol. V, Editura Muzeului Național al Marinei Române, Constanța, 2017, p. 325.

⁷ Eugen Torgașev, *op. cit.*, pp. 676–677; vezi și Carmen Atanasiu, *Contribuția ofițerilor de marină la elaborarea și aplicarea măsurilor privind reglementarea și redeschiderea navigației pe Nistru – aprilie 1918*, în Florin Stan (ed.), *Studia in horem magistri Ion Calafeteanu LXX*, Editura Muzeului Național al Marinei Române, Constanța, 2010, pp. 111–122.

⁸ *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, passim; Virgil Arbore, *Atlas istoric*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, pp. 62–63.

⁹ Memoriul întocmit, în iulie 1933, de Boris Schönberg cu privire la navigația pe fluviul Nistru, în Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României, *Problema 68 (Societăți de navigație fluviale maritime și aeriene: române și străine)* [abreviat: AMAE, *Problema 68*], vol. 24, *România: Navigație pe Nistru. Nistru – Polonia*, ff. 7–8.

fluviului, existând și porțiuni în care navigația a întâmpinat mari probleme. Spre exemplu, între localitățile Atachi și până la Lalova adâncimea cursului de apă a variat între 1 și 3 metri, pentru ca de la Lalova și până la Tudora să oscileze între 2 și 5 metri. Navigatorii trebuiau să ia în considerare și curentul Nistrului de 8–10 km/oră.

Pentru a înlesni navigația pe Nistru, factorii de decizie ai Imperiului Țarist au decis, încă de la sfârșitul veacului al XIX-lea, construirea unui număr însemnat de diguri pe porțiunile în care fluviul este mai lat și unde adâncimea apei este scăzută, oferind vaselor care urmau să între și/sau să iasă pe Marea Neagră un șenal navigabil optim. De asemenea, un caz particular îl constituiau pietrele mari așezate de natură în dreptul satului Perega și pentru care Inspectoratul Navigației pe Nistru a construit diguri speciale din piatră, pentru a îndrepta albia fluviului într-o singură direcție, unde apa avea o adâncime mai mare, oferind premisele navigației ambarcațiunilor comerciale¹⁰.

După 1918, când frontiera statului român a atins linia Nistrului, autoritățile de la București au început să se intereseze de capacitatea și posibilitățile efectuării unei navigații comerciale intense pe această arteră. Comandorul Pavel Popovăț și căpitanul Dorin Iacomî au întocmit în 1918 un raport intitulat „Studiu preliminar asupra Nistrului”¹¹. Conform raportului întocmit de cei doi ofițeri români, Nistrul era utilizat înaintea primei conflagrații mondiale pentru transportul de cereale și lemne. Grânele expediate la Odessa, după transbordarea acestora la Cetatea Albă, au atins și cantități anuale de aproximativ 40.000 tone. Odată cu ruperea relațiilor româno-ruse din 13/26 ianuarie 1918, canalele de comunicare între autoritățile de la București și cele de la Petrograd (ulterior de la Moscova) au fost închise¹². Rusia sovietică, pe fondul unei politici revizioniste prin care nu accepta pierderea Basarabiei în detrimentul României, nu a permis relații comerciale normale/reglementate legal între punctele de pe malul ucrainean al Nistrului¹³.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Raportul a fost publicat de Carmen Atanasiu în Carmen Atanasiu, *op. cit.*, pp. 118–122.

¹² Cristina Podăreanu, *Fondul personal Constantin Diamandy*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1, 1994, pp. 123–127; Ion Bistreanu, *Arestarea ministrului României la Petersburg, în 1918*, în „Magazin Istoric”, nr. 8–9, 2012, pp. 24–25; Gleen E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, Editura Meteor Publishing, București, 2014.

¹³ A se vedea o prezentare de ansamblu a câtorva episoade din încercările întreprinse de mediul comercial și autoritățile române pentru redresarea porturilor Cetatea Albă și Bugaz la Constantin Cheramidoglu, *op. cit.*, pp. 326–327. Articolul se bazează pe memoriile comercianților și a administrației românești din porturile Cetatea Albă și Bugaz, conservate la Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale ale României [de aici înainte: SJAN Constanța], *Fond Direcția Navigației Maritime*, dosarele: 18/1927, 6/1930, 37/1932, 46/1937, 48/1937, 64/1938, 44/1939, 47/1939 și 78/1939.

La sfârșitul anilor 1920 și începutul următorului deceniu, concomitent cu evoluția Marii Crize Economice, între România și Uniunea Sovietică s-a desfășurat un „război economic” pentru plasarea propriilor produse agroalimentare pe piața internațională de profil la un preț cât mai convenabil pentru recuperarea costurilor de producție și realizarea unui profit (aparent) neînsemnat, dar rentabil pentru „jucătorii de anduranță”. Atitudinea Uniunii Sovietice s-a dovedit una dezastruoasă pentru piața liberă, prin practicarea unei politici de *dumping*, dar și pentru propria populație supusă penuriei alimentare și a terorii exercitate de organele statului sovietic¹⁴. Mediul politic de la București, supus efectelor Crah-ului new-yorkez, a decis identificare unor soluții pentru sporirea potențialului stocului comercial de cereale al României. Dincolo de problemele ridicate de capacitatea de producție, un factor decisiv în îndeplinirea planurilor propuse l-a constituit infrastructura deficitară din regiunile fertile dobândite după Marele Război, poziționate în estul țării¹⁵.

Pe parcursul anului 1933 autoritățile române au conștientizat că au pierdut lupta cu Uniunea Sovietică pentru plasarea propriilor grâne pe piața globală. Prețurile reduse solicitate și stocurile impresionante ale Uniunii Sovietice au creat premisele unei ample mișcări românești de identificare a unor soluții și de ameliorare a carențelor existente în cadrul sistemului de producție – comercializare – transport de produse agroalimentare.

În acest cadrul se integrează și documentele conservate în cadrul fondului Problema 68 (Societăți de navigație fluvială, maritimă, aeriană: române și străine) de la Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe al României. Prin coroborarea informațiilor arhivistice cu cele identificate prin parcurgerea presei epocii, am putut reconstitui un episod demn de evocat din seria rivalității comerciale româno-sovietice.

¹⁴ Vezi o imagine de ansamblu în Cristian Constantin, *Stalin, dumping-ul sovietic și comerțul cu cereale la gurile Dunării*, în „Revista Istorică”, S.N., tom XXVI, nr. 5–6, 2015, pp. 505–521.

¹⁵ Idem, *Comerțul cu cereale la Gurile Dunării: integrarea pe piață, structuri productive și infrastructura de transport (1829–1940)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2018, pp. 541–554; vezi și o imagine de ansamblu a infrastructurii Basarabiei după 1918 la C. Filipescu, Eugeniu N. Giurgea, *Basarabia: Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Institutul de Arte Grafice „România Nouă”, Chișinău, 1919, pp. 132–147; Ștefan A. Nicolae, *Șoselele Basarabiei și șoselele moderne*, Chișinău, 1927, pp. 3–5; Scarlat Panaitescu, *Aspecte economice și sociale din Basarabia (1920–1926)*, vol. I, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1927, passim. Pentru racordarea Basarabiei la infrastructura României Mari după 1918, a se vedea studii mai noi: Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite. 1918–1940*, Editura Universitas, Chișinău, 1993, pp. 81–84; Nicolae Enciu, *Basarabia în anii 1918–1940: evoluție demografică și economică*, Editura Civitas, Chișinău, 1998, pp. 71–74; Arthur Tuluș, *Connexion de la Bessarabie au commerce extérieur de la Roumanie par les bouches du Danube. L’infrastructure des transports*, în „Danubius”, vol. XXX, 2012, pp. 169–180.

În iulie 1933, prefectura județului Bălți, situat pe malul drept al Nistrului, a decis să informeze autoritățile de la București cu privire la posibilitatea îmbunătățirii navigației pe fluviul amintit. Boris Schönberg, fost director al navigației pe Nistru, le-a pus la dispoziție factorilor români de decizie un memoriu prin care arăta principalele impedimente ale navigației pe fluviul amintit, dar identifica și numeroase soluții pentru depășirea acestora. Acțiunea lui Boris Schönberg a fost întemeiată de lectura unui articol din ziarul „Cuvântul Basarabiei”, referitor la tratativele purtate de Guvernul Român cu un consorțiu britanic pentru restabilirea navigației pe Nistru la parametri optimi pentru ambarcațiunile comerciale, problemă ce viza în primul rând Basarabia. Restabilirea navigației pe Nistru, cu toate neajunsurile ridicate de pe cealaltă parte a malului acestui fluviu, aveau intenția de a „trezi întreaga Basarabie din semnul letargic din punct de vedere economic în care a căzut de 15–16 ani”¹⁶.

Toată acțiunea a pornit de la Pantelimon Halippa, ministrul Basarabiei, care a declarat presei că dacă „Nistru ar fi făcut navigabil provincia dintre Prut și Nistru ar avea mari avantagii economice. Transportul cerealelor până la portul Bugaz ar costa 1.500 lei mai puțin la vagon”¹⁷. Costul lucrărilor hidrotehnice preconizate pentru a face Nistrul navigabil au fost evaluate ca fiind nesemnificative în raport cu beneficiile pe care le puteau aduce, mai ales că înainte de război acest fluviu era navigabil.

Problema redeschiderii navigației pe Nistru avea în sine mai mult o importanță politică. Dacă acest fluviu devenea navigabil, dată fiind plasarea acestuia pe granița a două state, Nistrul ar fi devenit o arteră de circulație și pentru Rusia. Chestiunea invocată de cercurile politice și economice din arealul gurilor Dunării nu putea soluționa, fără a fi rezolvate, într-un fel sau altul, și raporturile româno-sovietice. În opinia ministrului Pantelimon Halippa, „Nistrul poate fi navigabil pentru România, fără ca să se reia relațiile cu Rusia [dar] problema a fost încredințată spre rezolvare abilității diplomatice a d-lui Titulescu”¹⁸.

În urma semnării Convenției pentru definirea agresiunii din 1933 dintre România și Uniunea Sovietică, Nicolae Titulescu și Maxim Litvinov au convenit ca asupra teritoriului fiecărei dintre părțile semnatare să se exercite autoritatea aceuia

¹⁶ A se vedea *Memoriul* întocmit de Boris Schönberg referitor la navigația pe fluviul Nistru în AMAE, *Problema* 68, vol. 24, *România: Navigație pe Nistru. Nistru – Polonia*, ff. 7–10.

¹⁷ *Problema navigabilității Nistrului se cere neîntârziat rezolvată*, în „Curentul”, 14 aprilie 1933, p. 4. Vezi interpretări asupra impactului cabotajului între Bugaz și Constanța/porturile Dunării Maritime la Arthur Tuluș, *Aspecte privind deschiderea liniei de cabotaj Bugaz – porturile Dunării Maritime (1930–1933)*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, t. VIII, 2005, pp. 273–285.

¹⁸ *Problema navigabilității Nistrului...*, în „Curentul”, 14 aprilie 1933, p. 4.

sub a cărui administrare se afla la acel moment¹⁹. În urma semnării convențiunii de neagresiune cu Rusia Sovietică, guvernul român a examinat mai atent atât problema unei apropiieri cu vecinul său de la Răsărit, fie ea numai de ordin economic, considerându-se că era momentul pentru ca problemele economice și administrative ale provinciei basarabene să capete un început de rezolvare. Dar pentru eliminarea decalajelor existente între diversele regiuni ale României Mari, problema infrastructurii avea o importanță capitală pentru Basarabia. În această direcție s-au făcut prea puține lucruri de la Marea Unire și până în 1940. De aceea, cercurile economice din provincia pruto-nisteană își doreau identificarea și rezolvarea cât mai rapidă cu putință a unor mijloace prin care, cu ajutorul navigației pe râurile existente, să se efectueze scurgerea produselor agricole basarabene către Marea Neagră.

În această privință, fruntașul basarabean Pantelimon Halippa considera că dorința „reluării navigației pe Nistru interesează îndeaproape provincia noastră și o soluționare a acestei probleme într-un mod satisfăcător ar bucura toate cercurile economice din Basarabia. Eu însumi am ridicat această chestiune, atât în precedenta guvernare a partidului național-țărănesc, cât și în actuala guvernare. Atât atunci, cât și acum am găsit din partea d-lui ministru de externe, N. Titulescu, cea mai mare înțelegere și bunăvoință pentru soluționarea chestiunii”²⁰.

Presa și guvernul au ținut să sublinieze că până la declanșarea Marelui Război, Nistrul era pentru Basarabia o importantă arteră de transport pentru cereale. Tocmai de aceea navigația era destul de intensă, fiind deservită de mai bine de 20 de vapoare și numeroase ambarcațiuni de mici dimensiuni. Întregul material de navigație a fost însă distrus în timpul Revoluției bolșevice. De la acel moment, dat fiind că raporturile româno-sovietice erau rupte (cu mici excepții), navigația pe Nistru a fost suspendată, aspect care a îngreunat mult valorificarea produselor basarabene. Toate acestea erau coroborate cu lipsa drumurilor terestre și a unei infrastructuri feroviare deficitare²¹.

Pe ordinea de zi a lucrărilor conferinței comisiei mixte româno-ruse din prima jumătate a lunii iulie 1933 s-a aflat doar chestiunea transporturilor pe

¹⁹ Geta-Cristina Gheorghe, *Semnificația Pactului de asistență mutuală dintre România și URSS (Montreaux, 21 iulie 1936) în viziunea lui Nicolae Titulescu*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie-Istorie”, vol. I, 1995, p. 218.

²⁰ *Raporturile dintre România și Rusia Sovietică. Problema reluării navigabilității pe Nistru se află în mâinile sigure ale d-lui Titulescu. Declarațiile d-lui ministru Pan. Halippa*, în „Lupta”, 13 iulie 1933, p. 1.

²¹ *Ibidem*; vezi și Nicolae Enciu, *În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice*, Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, București – Brăila, 2018, pp. 143–154.

segmentul dintre Limanul Nistrului și portul Bugaz, noua schelă a Basarabiei la Marea Neagră, care promitea să ia, în opinia lui Pantelimon Halippa, „o frumoasă dezvoltare”. Comisia mixtă avea atribuții limitate doar la poliția de frontieră. Organizarea transporturilor de cereale pe Liman reprezenta o economie de 1.500 lei la fiecare vagon, constituind o diferență apreciabilă pentru producători și exportatori. Factorii români de decizie, impulsionați de mediul economic autohton, au avut în vedere ca printr-o organizare sistematică să dea noului port basarabean o dezvoltare atât de mare, încât să existe un stimul puternic pentru structurile productive din regiune și o sporire semnificativă a stocurilor comerciale.

În concluziile declarațiilor oferite presei, Pantelimon Halippa a subliniat că pentru organizarea transporturilor în portul Bugaz nu era nevoie de o înțelegere cu Rusia, deoarece „navigația pe Liman și în portul Bugaz se fac exclusiv în apele românești, astfel încât nu e nevoie de un aranjament special cu Sovietele”²².

În tot acest context, problema navigației pe Nistru constituia punctul central al dezbaterilor și principala enigmă de dezlegat pentru factorii români de decizie. Boris Schönberg a propus ca pentru operațiunile de dragare a Nistrului de pietre și diversele resturi vegetale să fie utilizate curățitorul de nămol și dragele aflate în administrarea portului Galați.

Atât autoritățile țariste, cât și cele române după Marea Unire de la 1918, au dorit să integreze infrastructura Moldovei dintre Prut și Nistru la rețeaua națională de drumuri și căi ferate. Din acest punct de vedere, lăudabila lor intenție s-a dovedit pernicioasă pentru navigația pe Nistru. De-a lungul celor 850 km pe care îi străbătea Nistrul pe teritoriul Basarabiei au existat trei poduri feroviare în zona localităților Atachi, Rezina și Tighina. Conform informațiilor furnizate de raportul lui Boris Schönberg, cele trei poduri amintite se aflau într-o stare deplorabilă, nefiind utilizate de compania Căile Ferate Române, iar părți din aceste construcții se aflau prăbușite în albia Nistrului, constituind o piedică pentru traficul de bastimente pe fluviu. Fostul director al Navigației pe Nistru a propus o soluție tehnică aparent ingenioasă, de ridicare a acestor poduri, în primul rând al celui de la Tighina, urmând ca acestea să fie repuse după efectuarea operațiunilor de curățarea a fluviului de aluviunile depuse. În opinia aceluiași specialist, acțiunile de dragare s-ar fi desfășurat într-un interval relativ scurt de timp, de câteva săptămâni, și ar fi produs o îmbunătățire substanțială a navigației pe tronsonul Cetatea Albă – Tighina.

Din cauza suspendării navigației pe Nistru după izbucnirea Revoluției bolșevice și retrasării granițelor de la finele Primului Război Mondial, albia fluviului necesita cercetări amănunțite, deoarece exista probabilitate ca în mijlocul

²² *Raporturile dintre România și Rusia Sovietică*, în „Lupta”, 13 iulie 1933, p. 1.

acesteia să se afle scufundate ambarcațiuni încărcate cu diferite mărfuri, poduri umblătoare și alte lucrări care au servit navigației. Pentru ridicarea acestora s-a propus utilizarea unor ascensoare.

Până la declanșarea primei conflagrații mondiale, mărfurile se încărcau aproape în toate schelele de pe Nistru, fiind transbordate pe cargouri în porturile rusești de la Marea Neagră, în principal la Odessa. Dincolo de navigația comercială, Nistrul a constituit și o importantă arteră de navigație pentru vasele de pasageri. În anul 1900 a navigat pe acest fluviu doar un singur vapor de pasageri, pentru ca după 1912 să fie utilizate 22 de vapoare, dintre care unul de remorcă, exceptând navele Societății de navigație Ruso-Dunărene, care a folosit bastimente pentru remorcarea bărcilor cu zeci de mii de puduri²³ greutate.

La începutul Primului Război Mondial, după o campanie de colonizare rusească, pe malurile Nistrului au fost întemeiate sau repositionate peste o sută de localități, a căror populație a utilizat serviciul de vapoare care a circulat de 2–3 ori/zi pe itinerariul Atachi – Soroca – Chișinău – Tighina. Navele de pasageri circulau cu o viteză medie de 15 km/oră pe cursul apei și de 8 km/oră în contra curentului. Pentru remedierea mișcării portuare s-a considerat necesară construirea unor debarcadere, care urmau să fie așezate în stațiile principale, pentru a deservi drept puncte de așteptare pentru călători și mărfuri, dar și locuri de depozitare a unor produse agroalimentare până la încărcarea acestora pe vapoare.

Conectarea schelelor navigabile de pe Nistru cu restul Basarabiei se efectua cu ajutorul șoselelor, de cele mai multe ori rudimentare. Fluviul a fost legat de principalul oraș al regiunii, Chișinăul, prin intermediul șoselei Chișinău – Orhei – Criuleni²⁴. În urma eforturilor susținute ale statului român, stimulat de memoriile frecvente ale mediului de afaceri, traficul comercial prin portul Bugaz a urmat o traiectorie ascendentă, vizibilă și din datele înscrise în următorul tabel.

Tabelul 1
Mișcarea portului Bugaz (1932–1936)

An	Vase ieșite	Cantități de mărfuri ieșite	
		produs	tone
1932	23	cereale	12.600
1933	99	cereale	50.800
		alte mărfuri	2.000

²³ Pud, *puduri*, s. n. Unitate (rusească) de măsură pentru greutate egală cu 16,38 kg. – Din rus. pud.

²⁴ A se vedea *Memoriul* întocmit de Boris Schönberg referitor la navigația pe fluviul Nistru în AMAE, *Problema* 68, vol. 24, *România: Navigație pe Nistru. Nistru – Polonia*, ff. 8–9.

1934	54	cereale	13.000
1935	----	cereale	370
		făină	50
1936	----	cereale	2.000
1937	27	cereale	19.200
1938	20	cereale	12.000
1939	29	cereale	19.500
Medie	42	cereale	16.184

Sursa: Date coroborate din SJAN Constanța, Fond *Direcția Navigației Maritime*, dosarele: 47/1939, f. 25; 78/1939–1940, ff. 14–16; și Constantin Cheramidoglu, *Despre navigația comercială pe Nistru, în prima jumătate a secolului XX*, pp. 329–331.

Deși factorii de decizie și mediul comercial au arătat un interes pentru dezvoltarea portului Bugaz, eforturile întreprinse de aceștia au fost insuficiente. Traficul portului Bugaz s-a aflat la parametri destul de reduși în perioada interbelică, în principal din cauza investițiilor mici de capital ale statului român. Valoarea totală a lucrărilor executate în intervalul 1932–1939 a depășit cu puțin 3 milioane de lei, fiind efectuate de către Direcția Porturilor Maritime²⁵. Contextul internațional de la finele anilor 1930 și izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial în septembrie 1939, au întrerupt acțiunile de modernizare ale navigației pe Nistru, iar limanul acestui fluviu s-a aflat din nou pe linia frontului²⁶.

²⁵ Suma investițiilor a fost de 3.045.000 lei; vezi SJAN Constanța, Fond *Direcția Navigației Maritime*, dosar 78/1939–1940, ff. 14–16.

²⁶ Constantin Cheramidoglu, *op. cit.*, p. 331.

Anexa 1

21 iulie 1933, adresa Prefecturii județului Bălți cu privire la memoriul înaintat de Boris Schönberg referitor la navigația pe fluviul Nistru.

România
Prefectura Județului Bălți
Serviciul Administrativ
Biuroul _____
No. 13189
21 Iulie 1933

Domnule ministru,

Motivat de intervenția D-lui Boris Șeinberg, domiciliat în orașul Bălți, strada Regina Maria No. 23,

Avem onoare a Vă prezenta anexat un memoriu întocmit de D-sa cu privire la deschiderea navigației pe fluviul NISTRU, rugându-vă să binevoiți a dispune să fie luat în seamă, atunci, când se va pune în discuție chestiunea navigației pe acel fluviu.

Prefect,
Olograf [indescifrabil]
Domniei -Sale
Domnului MINISTRU al Afacerilor Străine,
BUCUREȘTI

Sursa: AMAE, *Problema 68*, vol. 24, *România: Navigație pe Nistru. Nistru – Polonia*, f. 6.

Anexa 2

Iulie 1933, Memoriul întocmit de Boris Schönberg, referitor la navigația pe fluviul Nistru.

BORIS SCHÖNBERG
BĂLȚI
Fost Director al Navigațiunei pe Nistru

DOMNULE MINISTRU,

Citind relatarea ziarului „Cuvântul Basarabiei” despre tratativele duse de Guvernul Român cu un consorțiu Englez pentru repunerea navigației pe Nistru, chestiune ce interesează în mod viu regiunea de pe lângă Nistru, Basarabia și Moldova. Repunerea navigației pe Nistru chiar fără relațiunile cu cealaltă parte a malului acestui fluviu, ar trezi întreaga Basarabie din semnul letargic din punct de vedere economic în care a căzut de 15–16 ani. Această idee este salutăată cu viu interes de toți cei ce doresc o mai bună stare economică țării întregi și în principal a Basarabiei.

Astfel fiind și ca unul ce sunt specialist în chestiuni de navigație, îmi permit să prezint un memoriu ale cărui date bazate pe cunoștințe reale v-ar putea servi de bază la studierea în amănunt a acestei chestiuni pentru definitivarea ei.

MEMORIU

Iată care ar fi elementele ce cred a fi avute în vedere la tratativele ce se vor urma în rezolvarea chestiunii de mai sus:

I. ÎNTINDEREA FLUVIULUI NISTRU. ADÂNCIMEA ȘI LĂȚIMEA

Nistrul izvorăște din Carpații superiori aflători în Galiția Poloneză; el servă de hotar între România și Ucraina din dreptul satului Atachi-Hotin până la satul Tudora-Cetatea Albă, pe o lungime de 850 km. Aci Nistrul se varsă în liman și de acolo în Marea Neagră; Județele ale căror hotar le formează sunt: Hotin, Soroca, Orhei, Lăpușna, Tighina și Cetatea Albă. Lățimea Nistrului, nu este aceeași întotdeauna, căci depinde de nivelul său, care și acesta depinde de topirea zăpezilor pe munții Carpați și de ploile locale. La un nivel normal, lățimea Nistrului se socotește a fi de 180 m. Se înțelege că sunt locuri mai înguste și altele mai late. Cursul Nistrului se prezintă în formă de zigzag și locul navigabil și abea pe o întindere de unu-cinci km, se schimbă de câteva ori. Adâncimea Nistrului în ceiace privește navigațiunea depinde de apele mai mari sau mai mici, dar în mijlociu se socotește a fi dela unu până la 3 mt., începând dela Atachi până la Lalova și dela Lalova până la Tudora de la 2–5 mt.

II. DIGURI ȘI PRAGURI

Din cauza multor locuri unde Nistrul este mai lat și unde apa nu este adâncă pentru înlesnirea navigației, la timpul său au fost construite o mulțime de diguri, special amenajate sub supravegherea Inspectoratului Navigației și la satul Peregă, unde pietrele mari sunt așezate de natură de a lungul și latul Nistrului pe o întindere mare; s’au construit diguri speciale de piatră, pentru a îndrepta albia fluviului într’o singură direcție, unde apa este mai adâncă, ceiace a dat posibilitatea vapoarelor și corăbiilor să plutească fără nici o piedică.

III. CURENTUL NISTRULUI

Curentul Nistrului se socotește a fi de 8–10 km oră.

IV. PODURI

Pe întinderea întregului fluviu de 850 km sunt așezate 3 poduri feroviare și anume: La Atachi, Rezima și Tighina. Actualmente toate aceste poduri sunt dărămate și părțile spre malul Nistrului sunt înfundate în fluviu și la o organizare bună tehnică, ele ar putea fi ridicate și repuse, căci în starea lor actuală sunt o piedică pentru navigațiune și în primul rând trebuie ridicat podul dela Tighina și apoi la Rezina și Atachi. La început dacă s'ar curăți Nistrul de nisip, pietre și mâlul, s'ar putea reînoui navigațiunea în săptămânile apropiate pe linia C. Albă – Tighina.

V. PIETRE ȘI TUFĂRIȘUL

Pentru curățirea Nistrului de pietre și tufărie în general pentru restabilirea unui trafic regulat, se găsesc la Galați curățitoare de nămol, drage rămase de'năinte, care fără mari cheltuieli s'ar putea întrebuința pentru curățirea Nistrului.

VI. CURBURA

În timpul de iarnă, când Nistrul îngheață trebuiesc pregătite curbura, întrucât cele vechi sunt neutilizabile.

VII. TRAFICUL DE CĂLĂTORI ȘI MĂRFURI

Pe malurile Nistrului în anul 1915 au fost așezate mai mult de 100 sate, comune și orașe și cătune, populația cărora se folosește de serviciul vapoarelor care navigau pe Nistru și pe unele linii cum sunt Atachi – Soroca, Soroca – Chișinău – Tighina de 2–3 ori pe zi. Vapoarele făceau pe cursul apei 14–16 km pe oră și în contra curentului 8–9 km pe oră, fiind aproape întotdeauna aglomerate de călători de clasa I, II și III-a. Mărfurile se încărcau aproape la toate stațiile, în afară de operațiunile de cereale care se ridicau la milioane de puduri și se încărcau la malurile Nistrului cu destinația Marea Neagră. În anul 1900 naviga pe Nistru numai un vapor de pasageri, în anul 1912–1914, navigau 22 de vapoare, unul de remorcă, afară de vapoarele Societății de navigație Ruse-Dunărene, care trimitea vapoare pentru remorcarea bărcilor cu zeci de mii de puduri greutate.

VIII. ÎNCĂLZITUL

Vapoarele care navigau pe Nistrul se foloseau pentru încălzirea cazanelor lor de (navigație) vapor cu lemnele din pădurile basarabene iar cele care aveau nevoie de cărbuni, aveau depozite speciale la stațiile de căile ferate ca Atachi, Rezina și Tighina.

IX. ASCENSOARE

Navigațiunea pe Nistru fiind suspendată de 15–16 ani ar trebui fără îndoială ca albia să fie cercetată în mod amănunțit, căci este posibil ca în mijlocul fluviului să se afle scufundate bărci încărcate cu diferite mărfuri, poduri umblătoare și alte lucrări ce au servit pentru navigațiune, care vor trebui ridicate cu ascensoare.

X. DEBARCADERE PLUTITOARE

Pentru înlesnirea mișcării mai lesnicioase a călătorilor și a mărfurilor pe Nistru este necesar ca să se construiască debarcadere plutitoare, care vor trebui așezate la stațiile principale care vor servi ca punct de așteptare pentru călători și mărfurile ar putea să fie depozitate până la încărcarea lor în vapor.

XI. ȘOSEAUA

Nistrul este legat de Chișinău prin șoseaua Chișinău – Orhei – Criuleni, unde pasagerii se îndreaptă cu vehicule și automobile, ceiace ar înviora desigur și orașul Chișinău și toată regiunea de pe lângă Nistru.

XII. GRANIȚA VAMA

Pentru înviorarea regiunii de pe lângă Nistru și a Basarabiei întregi se poate reîncepe navigațiunea bine înțeleasă după despotmolirea lui neținând seama de granița sau de partea cealaltă a Nistrului.

Granița din punct de vedere diplomatică nu trebuie să ne fie o piedică, căci se cunosc exemple chiar pe Nistru când se naviga numai pe partea stângă a fluviului și când toate vapoarele de pasageri și mărfuri trăgeau (la) numai malul românesc, unde ca pe urmă când se vor restabili legăturile diplomatice între ambele maluri a Nistrului, să stabilească sistemul vamei, pașaportului pentru străinătate, etc., etc.

Cu acestea încheind observațiunile ce mi se le-am permis acest memoriu.

Vă rog a primi mulțumirile mele pentru luarea lui în considerațiune.

[Semnătura olografă a lui Boris Schönberg]

Sursa: AMAE, *Problema 68*, vol. 24, *România: Navigație pe Nistru. Nistru – Polonia*, ff. 7-10.

NAVIGATION ON THE DNIESTER RIVER DURING THE INTERWAR. A MEMOIR OF 1933

Abstract: Investment in infrastructure is one of the main means by which state authorities propel the entrepreneurial environment and, indirectly, contribute to the increase of the welfare rates of their citizens. The mutual stimuli of the international trading houses and the political class from Bucharest produced, during the interwar years, a number of memoirs addressing the navigation on the Dniester. This river had become, ever since the 19th century, an important route for integrating the grains from Bessarabia on international specialized markets. This study aims to briefly present the evolution of the question of the navigation on Dniester in the years between the two World Wars. Extremely useful for the present endeavour are the unpublished documents identified in the Diplomatic Archives of the Romanian Ministry of Foreign Affairs, and also some articles published in the press of that time. By corroborating various sources, we are able to reconstruct, in a positivist manner, a telling episode of the past of the trading relations within the wider area of the Black Sea. The shortcomings at the level of identification, processing and interpretation of the empirical data do not, however, allow us to employ econometric methods in view of designing statistic series with reference to the exact quantum and the writing-off of the capital investments of the Romanian State, in their attempt at recovering the navigation on the Dniester River.

Keywords: Bugaz, navigation, grain trade, market integration, infrastructure.

EVOLUȚIA IREDENTEI BULGARE DIN DOBROGEA INTERBELICĂ, REFLECTATĂ ÎNTR-O SINTEZĂ MILITARĂ DIN LUNA APRILIE 1938

Rezumat: În cadrul complex și dinamic al realităților și evoluțiilor din Dobrogea românească interbelică, s-a înscris, ca un fenomen conflictual, dar notabil, și activitatea așa-numitei *Iredente bulgare*. Sub această denumire generică, putem regăsi o multitudine de organizații, grupări și grupuri, alcătuite din etnici bulgari, care, prin mijloace în general ilegale, adesea chiar violente, de tip terorist, contestau și subminau autoritatea statului român în provincia dintre Dunăre și Mare. Activitățile subversive bulgare au fost mai intense în partea de sud a Dobrogei, în județele Durostor și Caliacra (Cadrilater), teritoriu obținut în România în anul 1913, în care etnicii bulgari reprezentau peste 40% din populație și dominau autoritar viața economico-socială. În tratarea acestui subiect, se observă un mare dezechilibru istoriografic româno-bulgar, mai ales cantitativ, în defavoarea istoricilor români.

Punctul de plecare pentru comunicarea de față a fost reprezentat de dosarul arhivistic nr. 817/1938 din fondul *Marele Stat Major-Secția 2 Informații*, având caracter de sinteză istorico-informativă. Dosarul conține numai 17 file, însă este dens în informații și aprecieri pe marginea subiectului nostru. Datele și evaluările din dosarul menționat au fost confruntate, coroborate și completate cu alte surse istorice, atât românești (în primul rând, documente și culegeri de documente), cât și bulgare (inclusiv volume de documente editate) și occidentale (sinteza lui Alberto Basciani, dedicată diferendului româno-bulgar în Dobrogea interbelică).

Sinteza istorico-informativă elaborată în luna aprilie 1938 este structurată în patru părți inegale, la care se adaugă două anexe, anume: 1. Scurt istoric și scop, 2. Activitatea iredentiei bulgare în anul 1937, 3. Evoluția activității iredentiei în perioada 1919-1937, 4. Propuneri pentru combaterea acțiunii iredentiei bulgare în România; Anexa 1 constă într-un grafic ilustrând intensitatea activităților iredentiste în perioada interbelică, pe etape cronologice, iar Anexa 2 reprezintă o hartă a Dobrogei, pe care este figurată cromatic densitatea elementelor iredentiste bulgare.

* Colonel dr., Comandantul Depozitului central de arhivă-Pitești

** Expert arhivist Depozitul central de arhivă-Pitești,

E-mail: georgedaniel.ungureanu@yahoo.com

Pornind de la constatarea, pertinentă în sine, că activitățile iredentiste bulgare din Dobrogea românească nu se puteau desfășura fără concursul sau cel puțin fără îngăduința autorităților din Bulgaria, autorii sintezei din 1938 au divizat perioada 1919-1938 în opt etape cronologice considerate și prezentate ca omogene, exclusiv în funcție de succesiunea diferitelor guverne de la Sofia. De asemenea, au fost trecute cu vederea diferențele, divergențele și confruntările interne din cadrul iredentei bulgare, identificată exclusiv cu Organizația Revoluționară Internă Dobrogeană (V.D.R.O.).

În consecință, din cauza acestor generalizări abuzive și omisiuni, delimitările cronologice și aprecierile din sinteza analizată de noi nu pot fi decât parțial susținute astăzi, în lumina datelor de care dispunem. Totuși, documentul în cauză rămâne o sursă demnă de consultat și prezentat, fiind emblematic pentru percepția unor structuri militare românești asupra iredentei bulgare.

Cuvinte-cheie: iredentism, organizații subversive, finanțare, propagandă, terorism, represalii.

În cadrul complex și dinamic al realităților și evoluțiilor din Dobrogea interbelică, mai ales din Dobrogea de Sud/Cadrilater, s-a înscris ca un element conflictual existența iredentei bulgare din provincie, recte acțiunile sale subversive, uneori limitate la nivel propagandistic, alteori violente (atacurile bandelor de comitagii), îndreptate împotriva statului român și a autorităților sale. Pe parcursul celor mai bine de 40 de ani de regim comunist, inclusiv în anii național-comunismului, acest subiect a fost și a rămas unul tabu. După decembrie 1989, în condițiile instaurării libertății reale de opinie, informare și exprimare, problema Cadrilaterului și diversele sale aspecte și-au găsit tratarea în numeroase contribuții istoriografice, de la studii și articole, până la lucrările de sinteză elaborate de Constantin Tudor¹, Cătălin Negoită² și de un co-autor al acestor rânduri³, fără a uita de editarea unor documente de arhivă sau a unor izvoare memorialistice.

Imaginea generală conturată în istoriografia română post-comunistă asupra iredentiștilor bulgari din Dobrogea interbelică este una inevitabil negativă (din cauza scopurilor și mai ales a mijloacelor de acțiune ale acestora), însă comportă

¹ Constantin Tudor, *Administrația românească în Cadrilater (1913-1940)*, Editura Agora, Călărași, 2005, 382 p.

² Cătălin Negoită, *Țara uitată: Cadrilaterul în timpul administrației românești (1913-1940)*, Editura Fundației „Scrisul Românesc”, Craiova, 2008, 540 p.

³ George Ungureanu, *Problema Cadrilaterului în contextul relațiilor româno-bulgare (1913-1940)*, Editura Istros, Brăila, 2009, 456 p.

încă unele lacune și erori, inclusiv în chestiuni strict factologice, carențe datorate în mare parte, credem noi, necunoașterii sau cunoașterii superficiale a istoriografiei bulgare circumstanțiate subiectului.

Punctul de plecare în elaborarea articolului de față îl reprezintă un dosar de 17 file, din fondul arhivistic militar M.St.M.-Secția 2 Informații, intitulat *Sinteză informativă asupra iredentei bulgare dobrogene*⁴. Dată fiind amplitudinea sa redusă, dar nu numai, ne-am propus, în cele ce urmează, să completăm, să coroborăm și mai ales să confruntăm informațiile și aprecierile din acest document, cu date și evaluări preluate din alte surse, primare sau secundare, românești sau străine, în special bulgărești, acestea din urmă fiind foarte utile la nivel factologic.

Sinteza amintită este structurată pe patru părți, anume:

1. Scopul ce urmărește iredenta și scurt istoric (filele 1-2);
2. Activitatea iredentei în anul 1937 (filele 3-8);
3. Evoluția iredentei de la 1919-1937 inclusiv (filele 8-11);
4. Propuneri pentru combaterea acțiunii iredentiste bulgare din Dobrogea (filele 12-15).

Ultimele două file reprezintă două anexe, referitoare la evoluția iredentei bulgare în anii 1919-1937, modelată grafic (fila 16), respectiv, la densitatea elementelor iredentiste bulgare în Dobrogea, figurată cromatic, pe hartă (fila 17)⁵.

Conform sintezei amintite, iredenta bulgară din Dobrogea, identificată în mod exclusiv (și eronat) cu organizația V.D.R.O., avea ca obiective ajutorarea etnicilor bulgari refugiați din Dobrogea românească în Bulgaria, solidarizarea întregii populații din Bulgaria cu conaționalii din Dobrogea, formarea de nuclee subversive în Dobrogea, care să creeze, să amplifice și să popularizeze în străinătate stările de nemulțumire și tensiune din provincie, respectiv, să contribuie la menținerea și consolidarea conștiinței naționale a etnicilor bulgari rămași sub jurisdicția României, precum și culegerea de informații militare de pe teritoriul românesc și transmiterea acestora structurilor de specialitate ale armatei bulgare⁶.

Aceste obiective erau subsumate unor scopuri de natură teritorială, care, potrivit sintezei noastre, comportau trei etape. Astfel, într-o primă etapă, era vizată partea meridională a Dobrogei românești, până la linia Tuzla-Rasova (Rasovo, în bulgărește)⁷, deci, nu doar Dobrogea de Sud, pierdută de Bulgaria în anul 1913, ci și partea sudică a județului Constanța. Această delimitare teritorială era inspirată,

⁴ Depozitul central de arhivă-Pitești (în continuare, se va cita D.c.a.-P.), fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, 17 file.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, fila 1.

⁷ Ibidem.

foarte probabil, din stipulațiile Tratatului de la San Stefano (19 februarie/3 martie 1878)⁸ și din cele ale păcii punico de la Bufta-București, impusă României de către Puterile Centrale⁹. O a doua etapă viza întreaga Dobrogea, până la Gurile Dunării¹⁰, revendicare pe care Bulgaria o formulase oficial în anii Primului Război Mondial și, în pofida statutului de țară învinsă, la Conferința de Pace de la Paris, în aprilie și în octombrie 1919, aducând ca argument dobândirea Basarabiei de către România și invocând schimbul teritorial Basarabia-Dobrogea, din anul 1878¹¹. Ulterior însă, revizionismul bulgar se va focaliza pe Dobrogea de Sud (Cadrilater). Cea de-a treia etapă viza zonele cu populație bulgară din Basarabia de Sud, fiind plasată temporal într-un viitor destul de îndepărtat¹². Situația bulgarilor basarabeni făcuse obiectul unor demersuri diplomatice bulgare în perioada cuprinsă între lovitura bolșevică de la Petrograd (25 octombrie/7 noiembrie 1917) și încheierea Păcii de la București (24 aprilie/7 mai 1918), când etnicii bulgari din sudul teritoriului dintre Prut și Nistru căutau să se organizeze într-o entitate politico-teritorială autonomă și respingeau autoritatea Sfatului Țării de la Chișinău, implicit unirea de la 27 martie/9 aprilie 1918, iar guvernul lui Vasil Radoslavov încerca să condiționeze recunoașterea acestei uniri de autonomia teritorială, culturală și ecleziastică a comunităților bulgărești din Bugeac¹³.

Istoricul succint al iredentei bulgare din Dobrogea, inclus în sinteza analizată, începe cu momentul 1913, cu presupusa înființare a V.D.R.O.¹⁴, fiind omisă orice referire la acțiunile de propagandă și spionaj desfășurate până atunci în *Dobrogea Veche* (județele Constanța și Tulcea) și la contracararea lor de către autoritățile românești¹⁵.

⁸ Stajko Trifonov, *Dobrudžanskijat vāpros (1878-1940)*, în *Novi očerci po bālgarska istorija (1878-1948)*, săstavitela: Marija Radeva, Sofija, f.a., f.ed., p. 191.

⁹ *Istoria politicii românești în date*, coord.: Ion Calafeteanu, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 223.

¹⁰ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 1.

¹¹ Constantin Iordan, *România și relațiile internaționale din sud-estul Europei (1919-1924). Probleme ale păcii, securității și cooperării*, Editura ALL, București, 1999, p. 39.

¹² D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 1.

¹³ G. Ungureanu, *Evoluția problemei dobrogene în anul Marii Uniri*, în vol. *Armata română și Marea Unire: studii și articole prezentate la Sesiunea națională de comunicări științifice Pitești, 26 iulie 2018*, coord.: gen. bg. Corneliu Postu, col. dr. Petrișor Florea, lect. univ. dr. Cornel Popescu, Editura Militară, București, 2018, p. 196-198.

¹⁴ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 2.

¹⁵ G. Ungureanu, *File din gândirea militară românească. Viziunea politico-strategică asupra Dobrogei (de Nord) în perioada 1878-1913*, în „Gândirea militară românească”, serie nouă, București, XXXI, nr. 2/2020, p. 76.

În realitate, perioada imediat următoare intrării Dobrogei de Sud sub jurisdicția României a consemnat organizarea refugiaților bulgari proveniți de aici în două asociații, ambele constituite la începutul anului 1914, anume Societatea *Dobrudža*, la 19 februarie (ziua Tratatului de la San Stefano, pe stil vechi), respectiv, *Dobrudžansko Bratsvo* („Frăția Dobrogeană”), la 25 martie (praznicul Bunei Vestiri). Cele două organizații, cu scopuri declarat culturale, propagandistice și umanitare, au fuzionat în anul 1915¹⁶. V.D.R.O. avea să ia ființă mai târziu, în primăvara anului 1923, ca braț înarmat al Societății *Dobrudža*¹⁷.

Pentru a respecta ordinea cronologică, ne vom referi mai întâi la partea treia a sintezei succinte din aprilie 1938, parte consacrată evoluției iredentei bulgare după 1919 și apoi la partea doua, care se referă la situația existentă în anul 1937.

Partea a treia a sintezei începe cu aprecierea conclusivă că „Intensitatea activității iredentiste bulgare pe teritoriul țării noastre a fost în raport direct cu felul guvernelor care s-au succedat la conducerea Bulgariei”¹⁸. Din acest punct de vedere, sunt individualizate opt perioade, corespunzătoare guvernului de coaliție Stamboliiski, guvernului agrarian monocolor Stamboliiski, apoi guvernărilor Al. Țankov, Andrej Ljapčev, Al.Malinov-Nikola Mušanov, Kimon Georgiev, perioadei de instabilitate guvernamentală de la jumătatea celui de-al doilea deceniu interbelic și, în final, începutului guvernării lui Georgi Kjosseivanov¹⁹.

Despre guvernul de coaliție condus de Al. Stamboliiski (octombrie 1919-mai 1920), se apreciază că a luat rapid măsuri în vederea temperării activităților iredentiste (nu și a suprimării lor - n.n.), din dorința de stabili sau restabili relații de prietenie cu toți vecinii; guvernului agrarian monocolor din perioada 21 mai 1920-8 iunie 1923 i se atribuie intenții și mai radicale, anume desființarea organizațiilor iredentiste, nefinalizate însă ca urmare a loviturii de stat din iunie 1923, la care au contribuit inclusiv organizațiile respective²⁰. Alte surse consultate de noi atestă, într-adevăr, în ultimul an de guvernare a lui Stamboliiski, o tendință de ruptură cu

¹⁶ Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud (1918-1940)*, Editura Periferia, Cosenza, 2001, p. 63; a se vedea și V.Georgiev, St. Trifonov (săstaviteli), *Istoriia na Bălgarite (1878-1944) v dokumenti*, vol. II (1912-1918), Prosveta, Sofia, 1996, p. 369, respectiv Dan Cătănuș, *Studiu introductiv la culegerea de documente Cadrilaterul-ideologie cominternistă și iredentism bulgar 1919-1940*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001, p. 21.

¹⁷ Antonina Kuzmanova, *Ot Njoi do Krajova. Văprosăt za Južna Dobrudža v meždunarodnite otnošenija (1919-1940)*, Dăržavno Izdatelstvo za Nauka i Izkustvo, Sofia, 1989, p. 285; St. Trifonov, *op.cit.*, p. 178-179.

¹⁸ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 8.

¹⁹ Ibidem, filele 8-12.

²⁰ Ibidem, fila 8.

iredentiștii bulgaro-dobrogeni, în paralel cu adversitatea ireductibilă și de notorietate cu mult mai puternicele organizații macedonene, ostile profund oricărei apropieri bulgaro-iugoslave. Astfel, în luna aprilie 1922, prefectii români din județele Durostor și Caliacra au încheiat cu omologii lor de peste frontieră un acord privind colaborarea grănicerească (defrișarea unor zone forestiere transfrontaliere, schimbul de informații între grăniceri și supravegherea mai vigilentă a liniei de hotar)²¹. În luna martie 1923, guvernul de la Sofia a îndeplinit cererea guvernului de la București, privind extrădarea a 18 comitagi²², dintre care, ulterior, zece aveau să fie condamnați la muncă silnică pe viață²³.

Distanțarea guvernului Stamboliiski de Societatea *Dobrudža*, în primăvara anului 1923, are ca efect și revirimentul dreptei în cadrul acesteia, după câțiva ani de supremație a stângii. Crearea V.D.R.O., la 25-27 martie 1923 și, mai ales, reorganizarea acesteia, în luna decembrie, consacrau noua situație²⁴. Între timp, la 8/9 iunie 1923, în urma unei sângeroase lovituri de stat, fusese înlăturat guvernul lui Stamboliiski, asasinat în același context, iar la putere venise guvernul de dreapta al Convenției Democratice (*Demokratičeski Zgovor*), condus de Al. Tankov, care va rezista până în ianuarie 1926²⁵. Cercetătorul Dan Cătănuș consideră probabilă implicarea unor membri ai iredentei dobrogene în evenimentele sângeroase din iunie 1923, pe baza similitudinilor și a afinităților cu organizațiile macedonene²⁶. Cercetătorul bulgar Stefan Ančev menționează înrăutățirea relațiilor dintre guvernul agrarian și organizațiile bulgarilor dobrogeni, în lunile premergătoare loviturii de stat²⁷. Un document românesc de arhivă semnalează prezența lui Nikola Kjamilev, cunoscut iredentist bulgar din Dobrogea, adept al dreptei politice, în conducerea organizației „Kubrat”, a cărei participare la lovitura de stat din iunie 1923 era certă²⁸.

²¹ D.c.a.-P., fond Divizia 9 Infanterie, dosar nr. crt. 514/1921, fila 244.

²² „Dobrogea Nouă”, Bazargic, IV, nr. 73/31 martie 1923, p. 1.

²³ Valentin Ciorbea, *Terorism bulgar în Cadrilater*, în „Dosarele istoriei”, București, VII, nr. 1 (65)/2002, p. 43.

²⁴ D. Cătănuș, *op.cit.*, p. 22-23.

²⁵ Plamen Pavlov, Iordan Ianev, Daniel Cain, *Istoria Bulgariei*, Editura Corint, București, 2002, p. 138-139.

²⁶ D. Cătănuș, *op.cit.*, p. 21-22.

²⁷ Stefan Ančev, *Dobrudžanskijat vāpros v političeskijat život na Bālgarija (1918-1923)*, Veliko Târnovo, 1994, p. 288.

²⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita A.N.I.C.)-Direcția Județeană Ilfov, fond Prefectura Județului Caliacra, dosar nr. crt. 4/1926, fila 7.

Conform sintezei din aprilie 1938, „guvernul naționalist al lui Țankov nu mai pune nicio opreliște acțiunilor iredentiste”²⁹. Lucrurile au fost în realitate ceva mai complicate. Este binecunoscut faptul că guvernul Țankov a promovat o represiune violentă împotriva comuniștilor și a agrarienilor, ceea ce a atras o serie de replici ale acestora, dintre care cele mai notabile sunt rebeliunea din septembrie 1923 și, respectiv, atentatele din aprilie 1925³⁰, aducând Bulgaria în pragul unui veritabil război civil³¹. Dificultățile politice interne au imprimat guvernului Țankov mai multă prudență în politica externă, iar anticomunismul noii puteri de la Sofia deschidea calea anumitor formule de colaborare cu vecinii, în fața tentativelor sovieto-comuniste de penetrație în Balcani³². Acțiunile represive ale guvernului Țankov vor accentua declinul stângii în cadrul iredentei bulgare din Dobrogea și vor adânci liniile de falie din interiorul acesteia din urmă. În aceste condiții, elementele de stânga din cadrul V.D.R.O. s-au regroupat în cadrul unei noi organizații, numită D.R.O. (Organizația Revoluționară Dobrogeană), a cărei declarație de constituire a fost adoptată la Viena, la 20 septembrie 1925. Documentul fixa ca scop suprem al organizației independența Dobrogei, sub forma unei republici multi-etnice, care să colaboreze cu Uniunea Sovietică și cu organizațiile revoluționare din Balcani³³.

Sinteza românească din anul 1938 caracterizează guvernul Andrej Ljapčev (ianuarie 1926 - iunie 1931) drept unul „ultra-naționalist”, din cauza originii macedonene a conducătorului său, ceea ce a permis iredentei bulgare dobrogene să ajungă la apogeul activității sale³⁴, în acest sens fiind citată și suma de 78 de milioane de leva (echivalentul a 101 milioane de lei), oferită de guvernul de la Sofia iredentei dobrogene, în decurs de doi ani, pentru întreținerea școlilor și a bisericilor bulgare din Dobrogea, pentru cumpărarea de pământ și imobile, dar și pentru efectuarea unor atacuri teroriste³⁵. Această informație se regăsește și în alte surse românești, cu unele detalii: suma respectivă fusese oferită începând din februarie

²⁹ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 8.

³⁰ Ivan Iltchev, *The rose of the Balkans. A short history of Bulgaria*, translated from Bulgarian by Bistra Roushкова, Colibri Publishing House, Sofia, 2005, p. 326-330.

³¹ P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *op.cit.*, p.140.

³² Constantin Iordan, *Comunism, naționalism, minorități: spre un front anticomunist în Balcani(1924-1925)?*, în Idem, *Minorități entice în sud-estul european după Primul Război Mondial:dimensiunile unei probleme europene*, Editura „Curtea Veche”, București, 2002, p. 126-134.

³³ *Izvori za istorijata na Dobruđa*, Tom 2 (1919-1941), săstaviteli: Volodja Milačkov, Kosjo Penčikov, Marin Cucov, Stela Izvorska, Antonina Kuzmanova, otgovoren redaktor: Petăr Todorov, *părva časť (1919-1932)*, doc. 34, p. 76.

³⁴ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 8.

³⁵ *Ibidem*.

1926, până la finalul anului următor, în urma participării liderului iredentist Asparuh Aidemirski la o conferință secretă, prezidată de către prim-ministrul Bulgariei și desfășurată la Sofia³⁶.

Și aici se cuvin făcute anumite nuanțări și completări. Politica externă a Bulgariei, sub guvernarea lui Andrej Ljapčev, cu Atanas Burov la cârma diplomației, a cunoscut fluctuații notabile, de la tensionarea extremă a relațiilor cu statele creștine vecine (inclusiv România), în anul 1926, până la o relativă destindere în ultimii doi ani și jumătate de guvernare, trecând printr-o perioadă intermediară în anii 1927-1928³⁷. Între timp, în urma inițierii acțiunilor de colonizare a unor grupuri de macedo-români în Cadrilater, în anul 1925, pentru bandele de comitații bulgari apăruse o nouă categorie de ținte. Primăvara și vara anului 1926 au consemnat, într-adevăr, un apogeu al confruntărilor violente între grupurile înarmate bulgare și autoritățile românești din Dobrogea de Sud. Astfel, la 6 martie 1926, în contextul unui jaf, au fost uciși soldații români Gheorghe Buga și Ion Radu³⁸, 16 zile mai târziu este torturat cumplit și ucis un etnic bulgar din Alfatar³⁹, considerat trădător de către comitații, iar la 7 mai, într-o ciocnire armată, în localitatea Șahinlar, este ucis sergentul Dumitru Prichici. În replică la acest ultim incident, autoritățile românești recurg la arestarea a 7 persoane, dintre care, în luna iunie, cinci aveau să fie suprimate în drum spre Silistra⁴⁰. Momentele de maximă violență se vor consuma însă pe raza localității Staro-Selo din județul Durostor, în intervalul 4-6 iulie 1926, când o bandă de comitații, numeroasă și bine înarmată, a atacat în seara de 4 iulie localitatea amintită, după ce tăiase legăturile telefonice. Incursiunea s-a soldat cu un jaf și cu patru morți în rândurile autorităților locale românești (șeful de post Marin Constantin, gardianul comunal Ivan Nastev, probabil etnic bulgar, notarul și învățătorul); represaliile organizate prompt și precipitat s-au soldat, la rândul lor, cu asasinarea a 47 de localnici, suspecți de conivențe cu atacatorii⁴¹. Aceste evenimente tragice au servit ca sursă de inspirație scriitorului Petru Dumitriu, pentru povestirea *Salata* din cadrul romanului *Cronică de familie*, iar pe baza narațiunii amintite a fost realizat, după 1989, scenariul

³⁶ D. Cătănuș, *op.cit.*, p. 27-28.

³⁷ Dimităr Kosev, *Vănsnata politika na Bălgarija pri upravljenieto na Andrej Ljapčev (1926-1931)*, vtoroto izdanie, Izdatelstvo „Zaharii Stojanov“, Sofija, 2014, *passim*

³⁸ G. Ungureanu, *Problema Cadrilaterului...*, p. 183.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ D.c.a.-P., fond Divizia 9 Infanterie, dosar nr. crt. 705/1926, filele 97-99.

⁴¹ G. Ungureanu, *Problema Cadrilaterului...*, p. 184.

filmului românesc *O vară de neuitat*, în regia lui Lucian Pintilie, menționat și de Maria Todorova⁴².

În lunile următoare, situația a cunoscut o relativă normalizare, un nou puseu de tensiune fiind înregistrat în a doua jumătate a anului 1927. Astfel, în vara și respectiv toamna anului 1927, au fost asasinați coloniștii Eftimie Carataș (aromân, județul Caliacra) și, respectiv, Tănase Goța (megleno-român, stabilit în satul Cocina, județul Durostor); în replică la asasinarea lui Tănase Goța, consângeneii acestuia din Cocina i-au atacat pe etnicii bulgari din proximitatea satului lor⁴³. În anul 1928 singurul incident notabil s-a produs la 11 februarie, în localitatea Conac din județul Caliacra. Un jaf al comitațiilor a fost urmat de o ciocnire inopinată cu o patrulă din Regimentul 40 Infanterie, iar în urma schimbului de focuri a fost ucis șeful patrulei, fruntașul Marin Enache, fiu al unei văduve de război⁴⁴. După circa un an de zile de relativă liniște, luna ianuarie 1929 a consemnat asasinarea, în localitatea Ghiore, a fruntașului aromân Zizi Hașotti, originar din Veria (Macedonia Egeeană), dar și capturarea și lichidarea de către români a lui Kočo Ignat Serbarov, originar din Staro-Selo, participant la mai multe atacuri ale comitațiilor⁴⁵.

Primii ani ai guvernării lui Andrej Ljapčev au consemnat și continuarea, chiar accentuarea tendinței de fragmentare a iredentei bulgare din Dobrogea, care se manifestase începând din lunile imediat premergătoare loviturii de stat din iunie 1923. Rivalitatea între dreapta, reprezentată de V.D.R.O. și stânga, reprezentată de D.R.O., avea să atingă un apogeu al violenței tot în vara anului 1926. La 26 august, în nord-estul Bulgariei, liderul D.R.O., Dočo Mihailov, și alți câțiva membri ai acestei organizații a fost asasinat de către poliția bulgară, cu complicitatea V.D.R.O.⁴⁶. Acest act a fost dezavuat categoric de către dr. Petăr Vičev (1884-1933), originar din Silistra, cu orientare de centru-sfînga⁴⁷, care avusese un rol important în organizarea Societății *Dobrudža* și în aplanarea unor divergențe și tensiuni din cadrul acesteia, în anii 1919-1923. Ca urmare a acestei atitudini, Vičev va fi exclus din Societatea *Dobrudža* în luna martie 1927, la inițiativa lui Nikola Kjamilev⁴⁸,

⁴² Maria Todorova, *Balkanii și balcanismul*, traducere de Mihaela Constantinescu și Sofia Opreșcu, Editura Humanitas, București, 2000, p. 83.

⁴³ D.c.a.-P., fond Divizia 9 Infanterie, dosar nr.crt. 742/1927, fila 207.

⁴⁴ G. Ungureanu, *Problema Cadrilaterului...*, p. 185.

⁴⁵ D.c.a.-P., fond Divizia 9 Infanterie, dosar nr.crt. 816/1929, fila 151.

⁴⁶ Vălčo Radev, *60 godini ot geroičnata smärt na Dočo Mihailov*, în „Dobrudža“, Varna, 4, 1987, p. 12-14.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 15.

⁴⁸ D. Cătănuș, *op.cit.*, p. 25.

punând bazele unei organizații proprii, care se va cristaliza pe deplin abia în toamna anului 1929⁴⁹.

Luptele interne, pe de o parte, și tendințele de ameliorare a relațiilor româno-bulgare, la diferite niveluri, manifestate sensibil după ascensiunea Partidului Național-Țărănesc la guvernarea României, spre finele anului 1928, vor face ca iredenta bulgară din Dobrogea să intre, la finele primului deceniu interbelic, într-o etapă de declin, care avea să se prelungească până după jumătatea deceniului următor. Perioada 1926-1931, deși se suprapune cronologic cu cea de-a doua guvernare a *Demokratičeski Zgovor*, cuprinde două etape distincte ale evoluției iredentei bulgare din Dobrogea, prima etapă fiind în continuarea celei corespunzătoare guvernării Țankov, iar cea de-a doua fiind legată de anii guvernărilor *Naroden Blok* și, respectiv, *Zveno*.

Declinul organizațiilor și al activităților iredentiste bulgărești din Dobrogea, în perioada 29 iunie 1931-19 mai 1934, când la guvernarea Bulgariei s-a aflat o coaliție de centru, iar președinția Consiliului de Miniștri de la Sofia a revenit lui Nikola Mušanov, după circa 100 de zile ale lui Al. Malinov, este explicat în cadrul sintezei din aprilie 1938 prin prisma a doi factori, anume dorința guvernanților bulgari de raporturi pașnice cu toate statele vecine, manifestată prin netolerarea acțiunilor teroriste, ci doar a celor culturale și eventual de spionaj, și, respectiv, prin „atitudinea energică a macedoromânilor”⁵⁰. Foarte probabil, erau avute în vedere reacțiile violente ale unor coloniști aromâni la actele teroriste ale comitagiilor bulgari.

Un deosebit ecou a avut, în toamna anului 1931, fapta tânărului Ion Patoni, care își pierduse un frate în confruntările inter-etnice din cosmopolita Macedonie, și care în seara 2 septembrie, la două zile de la asasinarea subofițerului Grigore Petculescu, l-a ucis chiar în centrul orașului Bazargic pe cunoscutul lider politic local Hristo Stefanov, membru al P.N.Ț.; întâmplător sau nu, în lunile următoare, incursiunile grupurilor înarmate bulgare pe raza județului Caliacra au încetat⁵¹. La 12 septembrie 1931, în localitatea Voinovo (județul Durostor), poliția română îl suprima pe succesorul lui Dočo Mihailov la conducerea D.R.O., Dimităr Dončev (*Doktora*)⁵². În luna octombrie 1933, ca reacție la un atac terorist bulgar asupra locuințelor unor coloniști macedoromâni din județul Durostor, produs chiar în ziua vizitei lui Nicolae Titulescu la Sofia și soldat cu șase morți, inclusiv doi copii,

⁴⁹ I.I.D., T.2, *părva čast*, doc. 77, p. 167-168.

⁵⁰ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 9.

⁵¹ G. Ungureanu, *Problema Cadrilaterului...*, p. 189-190.

⁵² I.I.D., T.2, *părva čast*, doc. 100, p. 213-214.

populația macedoromână locală a ripostat, atacând satul vecin, locuit de etnici bulgari, ucigând trei locuitori și incendiind mai multe case⁵³.

Minimul de activitate iredentistă bulgară pe teritoriul Dobrogei românești s-a înregistrat în perioada scurtei, dar densei guvernări Kimon Georgiev (19 mai 1934-22 ianuarie 1935), când autoritățile bulgare au dispus înăsprirea controalelor și a perchezițiilor în zonele de frontieră, precum și ridicarea și surghiunirea de acolo a unor cunoscuți membri sau simpatizanți ai V.D.R.O.⁵⁴. Totuși, guvernul *Zveno* nu a procedat la fel de radical ca în cazul organizației macedonene omoloage, pe care, practic, a destructurat-o; în sinteza din anul 1938, această prudență este explicată prin prisma dorinței guvernanților de la Sofia de a nu a produce o nemulțumire prea mare în rândurile opiniei publice interne⁵⁵. Și autoritățile românești au reușit, în această perioadă, să obțină unele succese contra iredentei bulgare, cum ar fi demantelarea filialei V.D.R.O. din Bazargic în ianuarie 1935⁵⁶ și o serie de arestări printre militanții D.R.O.⁵⁷.

Anul 1935 s-a caracterizat printr-o mare instabilitate guvernamentală pentru Bulgaria, în mai puțin de 12 luni succedându-se patru echipe ministeriale. Guvernul *Zveno* a fost răsturnat, prin lovitura de stat de la 22 ianuarie 1935 a generalului regalist Penčo Zlatev, care formează un nou guvern; după numai trei luni, generalul Zlatev este înlocuit de Andrej Tošov, însă nici acest guvern nu are o viață prea lungă, fiind înlocuit în luna noiembrie de un nou Consiliu de Miniștri, sub președinția lui Georgi Kjosseivanov, care va guverna până în februarie 1940⁵⁸. Conform sintezei din aprilie 1938, în condițiile acestei instabilități guvernamentale, organizațiile iredentiste bulgare dobrogene și-au reluat în mod tacit activitatea, primind și sprijin material, în cuantum de 500.000 de leva (650.000 de lei) pentru întreținerea unor instituții culturale bulgare din Dobrogea⁵⁹.

Tendința continuase sub noua guvernare Kjosseivanov, contextul european și regional fiind favorabil pentru o asemenea turnură. Pe plan continental, revizionismul era în ascensiune, iar un moment-cheie a fost remilitarizarea Renaniei, la 7 martie 1936. Încheierea pactului bulgaro-iugoslav de „prietenie veșnică”, la 24 ianuarie 1937, a contribuit în mod considerabil la canalizarea

⁵³ A. Basciani, *op.cit.*, p. 170; Stoica Lascu, *Împroprietărirea românilor balcanici în Cadrilater*, în „Dosarele istoriei”, VII, nr. 1(65)/2002, p. 38, C. Tudor, *op.cit.*, p. 254.

⁵⁴ D.c.a.-P., fond Divizia 9 Infanterie, dosar nr.crt. 1085 /1934 , fila 185.

⁵⁵ Idem, fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 10.

⁵⁶ A.N.I.C.-Direcția Județeană Ilfov, fond Prefectura Județului Caliacra, dosar nr. crt. 4/1926, fila 305.

⁵⁷ A.N.I.C., fond 31, rola 444, cadrele 715-716.

⁵⁸ P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *op.cit.*, p. 141; I. Ilchev, *op.cit.*, p.347-349.

⁵⁹ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 10.

aspirațiilor iredentiste bulgare spre Dobrogea, organizațiilor bulgaro-dobrogene fiindu-le acordate, în anul 1937, subvenții totalizând 22 de milioane de leva (28, 6 milioane de lei), destinate presei bulgare din Cadrilater, școlilor și bisericilor bulgare din Dobrogea de Sud, unor familii nevoiașe, dar și pentru recrutarea de agenți⁶⁰. Secțiunea a doua din sinteza întocmită în aprilie 1938, consacrată intensificării acțiunilor iredentiste bulgare din Dobrogea în anul 1937, identifică doi factori ai acestei evoluții, anume apropierea bulgaro-iugoslavă și, respectiv, ascensiunea generalului Ivan Poev (corect, Iordan Todorov Peev, 1884-1938, cu studii militare în Rusia țaristă⁶¹) la funcția de șef al Marelui Stat Major al armatei bulgare⁶².

Resursele financiare ale iredentei bulgare din Dobrogea proveneau din mai multe surse. O primă sursă era reprezentată chiar de guvernul de la Sofia, prin intermediul Băncii Agricole din capitala Bulgariei, respectiv, al Băncii Dobrogene de Industrie și Comerț din Bazargic și al Băncii Dunărene din Silistra. Altă sursă erau veniturile proprii ale comunităților bulgare din Bazargic, Silistra și Constanța. Etnicii bulgari dominau autoritar comerțul local sud-dobrogean, deși erau într-o constantă, dar lentă pierdere de viteză în fața coloniștilor macedoromâni. La rândul lor, aceștia din urmă, pentru a se ocupa de comerț, neglijau activitățile agricole, dând în arendă către etnici bulgari suprafețele arabile primite în proprietate⁶³.

În privința organizării politice a etnicilor bulgari, era constatată răspândirea frunțașilor acestei comunități în rândurile principalelor partide politice românești, care tocmai fuseseră oficial dizolvate de către regele Carol al II-lea, în special în cadrul P.N.Ț., dar cu păstrarea unității de acțiune în scopul promovării intereselor consângenilor⁶⁴.

Propaganda iredentistă bulgară în străinătate era dirijată de către Societatea *Oteț Paisie* (*Părintele Paisie*, în onoarea lui Paisie Hilendarski, 1722-1773), cu sediul la Sofia, despre care se mai cunoștea faptul că în cursul anului 1937 primise, din fondurile Ministerului de Război, suma 15 milioane de leva, echivalentul a 19,5 milioane de lei. Între iredenta bulgară și cea maghiară, se aprecia că exista o strânsă coordonare la nivel propagandistic, însă nu și la nivel material. Scopurile propagandei iredentiste bulgare în străinătate constau în menținerea problemei

⁶⁰ *Ibidem*, fila 11.

⁶¹ Ivan Tančev, *Bălgari v čuždestranni voennoučebni zavedenija (1878-1912)*, Izdatelstva Kăšta "Gutenberg", Sofija, 2008, p. 168; greșirea numelui generalului Ivan Peev se poate datora și confuziei cu numele unui destul de cunoscut publicist bulgar al vremii, Ivan Peev Plačkov (1864-1942).

⁶² D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 3.

⁶³ *Ibidem*, fila 4.

⁶⁴ *Ibidem*.

dobrogene în atenția opiniei publice europene și, respectiv, în compromiterea autorităților românești pe plan internațional. Pentru atingerea acestor scopuri, organizațiile iredentiste bulgare foloseau mijloace precum: publicarea de articole acuzatoare și calomnioase la adresa autorităților și a populației românești etnic, înaintarea de plângeri pe aceeași temă către Societatea Națiunilor, organizarea de manifestări comemorative sau festive de către studenții bulgari din străinătate sau invitarea în Bulgaria a unor personalități europene, în vederea popularizării cauzei dobrogene. Rezultatele obținute erau socotite ca modice, la nivelul forurilor politice decizionale, dar notabile, la nivelul opiniei publice internaționale. Totuși, în finalul secțiunii consacrate acestui aspect al activităților iredentiste, era enunțată următoarea concluzie: „Propaganda aceasta continuă și noi trebuie să avem toată atenția pentru a o combate și neutraliza complet, altfel, nu este exclus ca primul moment favorabil lor să-l folosească pentru realizarea aspirațiilor lor, în detrimentul alor noastre”⁶⁵.

Documentul nostru mai surprinde și tensionarea atmosferei în zona frontalieră, ca urmare a conduitei autorităților bulgare, fiind citate următoarele fapte și elemente: un ordin circular al Ministerului de Interne de la Sofia, conform căruia scrisorile expediate din Bulgaria cu destinatari din Dobrogea românească urmau să nu mai includă mențiunea „România”, înființarea unor subrevizorate școlare, a căror rază de acțiune depășea linia de frontieră, instruirea unor grupuri de emigranți dobrogene, pe teritoriul bulgar, în vederea formării unor detașamente de partizani, conținutul unor emisiuni ale Radio Varna, acordarea unui ajutor financiar de 1.300.000 de leva către organizațiile dobrogene, de către organizațiile ofițerilor și subofițerilor bulgari, pentru a fi folosiți în scopuri propagandistice, efectuarea a trei atacuri ale comitagiilor, în noaptea de 30 septembrie 1937 și lovirea în public a caporalului Neagu din Regimentul 40 Infanterie, de către administratorul grădinii publice din Bazargic, un etnic bulgar⁶⁶.

Tendențele de relansare a iredentei bulgare din Dobrogea, începând din anul 1936, erau cunoscute și altor structuri militare și informative românești. Această tendință se manifesta mai ales la nivel organizatoric. În condițiile dispariției unor grupări minore și ale declinului continuu al D.R.O., V.D.R.O., care începe să beneficieze de circumstanțe mai favorabile, își îngroașă rândurile⁶⁷. La data de 7 mai 1936, după aproape trei ani, se înregistra un omor înfăptuit de către comitagii, victima fiind învățătoarea pensionară Elena Cișmigiu, venită ocazional în zona Accadânlar (astăzi Dulovo), județul Durostor, la botezul primului său

⁶⁵ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, filele 5-7.

⁶⁶ Ibidem, fila 7.

⁶⁷ D. Cătănuș, *op.cit.*, doc. 105, p. 223.

nepot⁶⁸. Două luni mai târziu, în localitatea Omurcea, era împușcat mortal un gardian comunal, de origine etnică turco-tătară, Halim Said Agi⁶⁹. Noi pierderi de vieți omenești cauzate de incursiunile comitagiilor s-au produs în perioada iunie-noiembrie 1937, la Sungurlar, Casâmlar și Kiose-Abdi, în județul Durostor, victime căzând fruntașul jandarm Ignea Gheorghe, un civil de etnie turcă și, respectiv, soldatul grănicer Călugărițoiu Ștefan⁷⁰. Prima jumătate a anului 1938 s-a caracterizat prin încetarea cvasitotală a acțiunilor violente ale comitagiilor⁷¹, însă acestea au cunoscut o veritabilă recrudescență în lunile următoare, printre victime numărându-se și Ion Patoni, asasinat prin metoda coletului-capcană exact în ziua când se împlineau șapte ani de la uciderea lui Hristo Ștefanov⁷².

Cea de-a patra parte principală a sintezei din aprilie 1938 se referă la mijloacele folosite de către iredenta bulgară și la posibilitățile de contracarare a acțiunilor acesteia. Mijloacele folosite de către iredenta bulgară erau clasificate în două mari categorii, anume cele uzitate pe timp de pace, respectiv cele specifice perioadelor de război. Prima categorie includea cinci tipuri: mijloace de propagandă (oficiale și clandestine), mijloace materiale, mijloace de compromitere a autorităților românești, mijloace teroriste și, respectiv, mijloace de spionaj⁷³.

Mijloacele oficiale (legale, cu acoperire legală) de propagandă folosite de către iredentiștii bulgari erau școlile, bisericile, presa, asociațiile sportive, teatrale, filantropice, Radio Varna, conferințele susținute de către profesori din Bulgaria etc. Ca metode specifice de contracarare, erau propuse: limitarea numărului de școli din România cu predare în limba bulgară, ameliorarea calității învățământului în școlile dobrogene cu predare în limba română, acordarea de stimulente materiale pentru elevii de la școlile dobrogene de limbă română, compromiterea corpului didactic și a așezămintelor școlare bulgare, înființarea de publicații în limba bulgară cu conținut pro-românesc, compromiterea și desființarea tuturor asociațiilor constituite exclusiv din bulgari, înființarea unui post de radio la Constanța și limitarea deplasărilor în scop turistic în și din Bulgaria. Mijloacele de propagandă considerate „oculte” includeau activitatea unor agenți, răspândirea de știri false, manifeste și broșuri având caracter iredentist, persoane acoperite prin diferite ocupații inofensive, fonduri cu destinație școlară, bisericească și propagandistică.

⁶⁸ A.N.I.C., fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. crt. 191/1936, *passim*.

⁶⁹ A.M.A.E., fond Dosare speciale (1920-1944), vol. 283/2., filele 1-30.

⁷⁰ D.c.a. P., fond Divizia 9 Infanterie, dosar nr. crt. 1231/1937, fila 39; *Ibidem*, filele 44-45, 50; „Țara lui Mircea”, Silistra, III, nr. 64 /8 decembrie 1937, p. 2.

⁷¹ D.c.a. P., fond Divizia 9 Infanterie, dosar nr. crt. 1231/1937, filele 127-130.

⁷² A.M.A.E., fond Dosare speciale (1920-1944), vol. 283/2., *passim*.

⁷³ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, filele 12-14.

În vederea contracarării acestui gen de mijloace, se cerea o colaborare cât mai strânsă între Siguranță, grăniceri și Secția a II-a din cadrul Marelui Stat Major⁷⁴.

În sub-categoria mijloacelor materiale ale iredentei bulgare era menționată finanțarea instituțiilor bulgare de credit din Dobrogea, cu fonduri din Bulgaria, pentru menținerea și consolidarea supremației etnice bulgare în comerțul urban, pentru cumpărarea de terenuri cultivabile și pentru dezvoltarea economiei rurale (sprijinirea țăranimii de etnie bulgară cu inventar agricol, sămânță etc.). Ca mijloace specifice de contracarare, erau propuse: monitorizarea băncilor bulgare din România, crearea de instituții de credit pentru ajutorarea coloniștilor români din Dobrogea de Sud, aplicarea cu maximă strictețe a dreptului de preemțiune al statului român în cazul terenurilor părăsite de către emigranții de etnie turcă, în vederea distribuirii ulterioare către coloniștii de etnie română, crearea unor facilități pentru comercianții români de la orașe și înăsprirea regimului de rechiziții aplicat etnicilor bulgari⁷⁵.

Printre mijloacele de compromitere a autorităților românești de către iredenta bulgară, erau menționate, în primul rând, semnalarea și prezentarea exagerată în presa bulgară și străină a oricăror abuzuri și ilegalități comise de către autoritățile românești, apoi mediatizarea cazurilor de corupție din administrație, precum și defăimarea armatei române, prezentarea într-o lumină proastă a conduitei și a valorii militarilor români, de la corpul de ofițeri până la trupă. În replică, autorul sintezei solicita selectarea cât mai riguroasă a funcționarilor publici și consolidarea legăturilor acestora cu Dobrogea, inclusiv prin împroprietăriri și facilitarea construirii de locuințe, excluderea politicianismului din administrație, sancționarea severă a abuzurilor, crearea de unități militare model, cu ofițeri selectați, ca și o mai bună pregătire, echipare și hrănire a trupei⁷⁶.

În mod previzibil, latura teroristă a activității iredentiste bulgare în Dobrogea era identificată cu atacurile bandelor de comitagii, organizate pe teritoriul Bulgariei, în proximitatea graniței cu România. Pentru contracararea acestui gen de amenințare, erau indicate două metode: extinderea activității contra-informative românești pe teritoriul bulgar, în scopul semnalării în timp util, a unor eventuale atacuri și, respectiv, identificarea și supravegherea tuturor celor care ofereau hrană, adăpost și ajutor comitagiilor⁷⁷.

Spionajul practicat de către organizațiile iredentiste bulgare din Dobrogea îi includea, conform sintezei analizate de noi, pe majoritatea funcționarilor de

⁷⁴ Ibidem, fila 12.

⁷⁵ Ibidem, fila 13.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

origine bulgară din administrația românească, pe studenții de origine bulgară din Dobrogea, pe unii cetățeni ai statului bulgar care veneau în România sub pretextul vizitării unor rude din Dobrogea, pe femeile de origine etnică bulgară, căsătorite cu funcționari sau cu ofițeri români, dar și pe comercianții de origine bulgară care aveau contracte și alte legături de acest tip cu armata. În replică, se propuneau următoarele măsuri: demiterea sau detașarea în alte zone ale țării pentru toți funcționarii de origine etnică bulgară și înlocuirea lor cu funcționari capabili și patrioți, monitorizarea activităților studențimii bulgare din România și a cetățenilor bulgari care vizitau România, împiedicarea căsătoriilor între funcționarii/ofițerii români și femei de etnie bulgară (sub diverse pretexte) și limitarea drastică a contactelor între structurile militare și furnizori de etnie bulgară⁷⁸.

Categoria metodelor folosite de iredenta bulgară pe timp de război includea, la rândul său, trei sub-categorii, corespunzătoare principalelor etape ale unui conflict armat: perioada tensiunilor diplomatice, perioada mobilizării și a concentrării și, respectiv, perioada confruntărilor militare propriu-zise. Metodele în cauză sunt prezentate defalcat, însă propunerile de contracarare sunt prezentate compact⁷⁹.

Pentru perioada tensiunilor diplomatice, iredentei bulgare i se atribuia planul activizării unui serviciu de rezidență, în zona de acoperire a trupelor românești și a unor nuclee informative în nodurile și căile de comunicație din Dobrogea. În perioada mobilizării și a concentrării, urmau să intre în acțiune, pe lângă elementele mai sus-amintite, și grupuri de paramilitari, având misiunea de a de a executa incursiuni finalizate cu distrugeri, de a hărțui unitățile militare mici sau izolate, de a culege informații de la etnicii bulgari și de a teroriza populația civilă de origine românească. Pe timpul confruntărilor militare propriu-zise, ar fi urmat să intre în acțiune în spatele frontului bandele de comitagii. Ajutați și găzduiți de către etnicii bulgari, aceste grupări înarmate ar fi avut misiunea să atace grupurile de soldați români izolați, funcționarii statului român, gările, comunele populate de coloniști și alte ținte. Autorii sintezei lansau și un avertisment: „La cea mai mică defecțiune a trupelor noastre, se vor produce lucruri cu mult mai grozave decât în 1916, dat fiind propaganda mai intensă și ura mai mare, care au dus la o organizare crescândă a elementului bulgar din Dobrogea”⁸⁰.

Ca măsuri de contracarare erau propuse: intensificarea operațiunilor de colonizare, de-a lungul frontierei, pe o adâncime de 55-60 de kilometri, internarea într-un lagăr din afara Dobrogei a tuturor etnicilor bulgari suspecti și amenințarea

⁷⁸ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 14.

⁷⁹ Ibidem, filele 14-15.

⁸⁰ Ibidem.

preventivă a celorlalți etnici bulgari cu represalii asupra familiilor, în cazul implicării în acțiuni ostile la adresa statului român, constituirea unor detașamente de luptători de gherilă (alcătuite, de preferință, din macedoromâni), rechiziționarea tuturor resurselor posibile de la etnicii bulgari (grâu, furaje, vite etc.) ș.a.⁸¹. În același context, al intensificării acțiunilor iredentiste bulgare, în luna decembrie 1936 șeful Comandamentului General al Poliției din Ploiești propunea organizarea unor grupe de voluntari macedoromâni, cu misiunea de a-i lichida pe membrii bandelor de comitații⁸².

Prima anexă a sintezei informative din aprilie 1938, constând într-o modelare grafică a evoluției acțiunilor iredentiste bulgare, indică și niște repere procentuale în acest sens. Astfel, perioadei guvernului Ljapčev (1926-1931) îi corespunde un maxim istoric de 100%, guvernării de coaliție Stamboliiski I (octombrie 1919-mai 1920), un nivel de 60%, guvernării agrariene monocolor Stamboliiski II (21 mai-8 iunie 1923) 40%, guvernării Al. Ţankov (iunie 1923-4 ianuarie 1926) 80%, perioadei Blocului Popular (iunie 1931-18 mai 1934) 50%, pentru ca minimul istoric din perioada guvernării Kimon Georgiev (19 mai 1934-22 iunie 1935) să fie evaluat convențional la 10%, după care a urmat o tendință ascendentă (50% pentru anii 1935-1936, 70% pentru anul 1937)⁸³. Cea de-a doua anexă, constând într-o hartă a Dobrogei, pe care era figurată, cu tonuri de verde, răspândirea (densitatea) elementelor iredentiste în spațiul dintre Dunăre și Mare, este mai puțin elocventă, din cauza posibilităților tehnice reduse⁸⁴. Oricum, este binecunoscut faptul că ponderea etnicilor bulgari era mai mare în județul Caliacra, mai ales în sudul și sud-estul acestuia, comparativ cu Durostorul, care era însă mai vulnerabil și expus atacurilor teroriste.

Ca apreciere de ansamblu, documentul analizat de noi surprinde, în mod inevitabil succint, o serie de elemente esențiale privind organizarea și activitatea iredentei bulgare din Dobrogea interbelică și chiar unele nuanțe din cadrul acestei problematice. Printre deficiențele sale majore se numără tendința de absolutizare a relației de dependență între organizațiile iredentiste și guvernele de la Sofia, precum și identificarea iredentei bulgare cu V.D.R.O., cu ignorarea totală a existenței și activității D.R.O. și a altor organizații, a relațiilor acestora, adesea profund conflictuale, cu V.D.R.O.

Partea din document referitoare la posibilitățile și mijloacele de contracarare a acțiunilor iredentiste bulgare ar putea să surprindă prin sonoritatea

⁸¹ Ibidem.

⁸² *Apud* A. Basciani, *op.cit.*, p. 183.

⁸³ D.c.a.-P., fond M.St.M.-Secția 2 Informații, dosar nr. crt. 817/1938, fila 16.

⁸⁴ Ibidem, fila 17.

naționalist-utopică a unor fraze, dar mai ales prin caracterul extrem, abuziv, discriminatoriu sau violent al unor măsuri propuse. Aceste stridente de limbaj (și de mentalitate) trebuie plasate și înțelese în contextul anilor imediat anteriori declanșării celei mai distrugătoare conflagrații cunoscute vreodată de omenire. În concluzie, dosarul de 17 file, elaborat în aprilie 1938 și consacrat evoluției iredentei bulgare din Dobrogea românească interbelică, se constituie într-un reper arhivistic demn de semnalat și de consultat, elocvent nu doar asupra subiectului său propriu-zis, cât și asupra unor mentalități, percepții și coordonate axiologice din cadrul structurilor militare și de informații ale statului român interbelic.

THE EVOLUTION OF BULGARIAN IREDENCE IN THE INTERWAR DOBROGEA, REFLECTED IN A MILITARY SYNTHESIS OF APRIL 1938

Abstract: Within the complex and dynamic framework of the realities and evolutions of the interwar Romanian Dobrogea, the activity of the so-called *Bulgarian Iredent* was also registered as a conflicting but notable phenomenon. Under this generic name, we can find a multitude of organizations, associations and groups, composed of ethnic Bulgarians, who, by generally illegal means, often even violent, terrorist, challenged and undermined the authority of the Romanian state in the province between the Danube and the Sea. Bulgarian subversive activities were more intense in the southern part of Dobrogea, in the counties of Durostor and Caliacra (Quadrilater), a territory obtained in Romania in 1913, where ethnic Bulgarians represented over 40% of the population and authoritatively dominated economic and social life. When approaching this topic, one can notice a great Romanian-Bulgarian historiographical imbalance, especially a quantitative one, to the detriment of Romanian historians.

The starting point for this communication was represented by the archival file no. 817/1938 from *the General Staff fund-Section 2 Information*, having the character of historical-informative synthesis. The file contains only 17 pages, but it is dense in information and appreciations on our topic. The data and evaluations in the mentioned file were compared, corroborated and supplemented with other historical sources, both Romanian (primarily, documents and collections of documents), as well as Bulgarian (including volumes of published documents) and Western (synthesis by Alberto Basciani, dedicated to the Romanian-Bulgarian dispute in the interwar Dobrogea).

The historical-informative synthesis elaborated in April 1938 is structured in four unequal parts, to which one added two annexes, namely: 1. Brief history and purpose; 2. The activity of the Bulgarian irredentism in 1937; 3. The evolution of the irredentist activity in the period 1919-1937; 4. Proposals to combat the action of Bulgarian irredentism in Romania. Annex 1 consists of a graph illustrating the intensity of irredentist activities in the interwar period, in chronological stages, and Annex 2 represents a map of Dobrogea, on which one chromatically represented the density of Bulgarian irredentist elements.

Starting from the finding, pertinent in itself, that the Bulgarian irredentist activities in Romanian Dobrogea could not be carried out without the competition or at least without the permission of the Bulgarian authorities, the authors of the 1938 synthesis divided the period 1919-1938 into eight chronological stages considered and presented as homogeneous, exclusively depending on the succession of the various governments in Sofia. Also, the differences, divergences and internal confrontations within the Bulgarian irredentism, identified exclusively with the Dobrogean Internal Revolutionary Organization (V.D.R.O.), were overlooked.

Consequently, due to these abusive generalizations and omissions, the chronological delimitations and the assessments from the synthesis analyzed by us, can only be partially supported today, in the light of the data we have. However, the document in question remains a source worthy of consultation and presentation, being emblematic of the perception of some Romanian military structures on the Bulgarian irredentism.

Keywords: irredentism, subversive organizations, financing, propaganda, terrorism, retaliation.

ECOURI TRADIȚIONALE ÎN INTERIORUL CASELOR LIPOVENEȘTI DIN NORDUL DOBROGEI (SEC. AL XX-LEA)

Rezumat: În campaniile de cercetare desfășurate în satele lipovenești - după anul 2000 până în prezent - am putut culege informații despre organizarea spațiului interior la începutul secolului trecut, dar și să constat schimbări și permanențe care pot aduce un plus de cunoaștere, de înțelegere asupra celei mai numeroase minorități nord-dobrogene. Habitudini, reguli nescrise sunt transmise din generație în generație despre *perednia hata* (camera din față), *senți* – tinda, *spalnia hata* (camera de dormit).

Aflat într-un spațiu multietnic de mai bine de patru generații, lipoveanul se află în dialog permanent cu celelalte grupuri etnice (în special români și ucraineni). Acțiunile realizate pentru a-și păstra sau nu propria identitate, pentru a valoriza sau nu alte identități sau, pur și simplu, pentru a influența sau a fi influențat de alte grupuri formează stiluri de comportament pe care le putem identifica și în cazul organizării interiorului rural lipovenesc.

Din această perspectivă ne propunem să tratăm în detaliu organizarea spațiului sacru, de gătit și de consum a hranei, de dormit, de depozitat, ș.a.

Cuvinte-cheie: nordul Dobrogei, ruși lipoveni, interior tradițional, identitate, spațiu sacru.

Populația rusească din Dobrogea se compunea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, îndeosebi din lipoveni, scopiți, molocani, cazaci rascolnici denumiți și ignat-cazaci sau necrasovi, barabulnici, hatnici stabiliți după schisma Nikoniană (după cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și sec. al XVIII-lea) în localitățile Sarichioi, Slava Rusă, Carcaliu, Jurilovca, Dunavăț și mai târziu în localitățile din Delta Dunării (sec. XIX), Mila 23, Sfiștofca și Periprava. Un caz particular îl reprezintă lipovenii din Slava Cercheză care au luat locul cerchezilor (colonizați de turci în perioada 1862-1864 și plecați chiar înaintea războiului din

* Dr., Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea. E-mail: iulititov@yahoo.com.

1877)¹. Cu trecerea anilor și realizarea căsătoriilor mixte, toate aceste subgrupuri și-au spus lipoveni.

Termenul de lipovean reflectă apartenența la un grup etnic descendent al staroverilor (creștini ortodocși ruși de rit vechi), dar și unul confesional și de aceea sensul său este unul confesionalo-etnic. Dacă semnificația actuală a termenului de lipovean este clară, etimologia și conotația sa inițială sunt destul de controversate. Istoria orală a creștinilor de rit vechi din România pledează pentru ideea că numele de lipoveni le-a fost impus de alții cu care au intrat în contact (posibili români sau ucraineni), iar cu timpul să-l fi acceptat ei înșiși pentru a se feri de autoritățile țariste și de cele ale bisericii oficiale ruse. Lipoveni sunt numiți doar ruși de rit vechi/străvechi din România, și eventual, cei din fostele provincii românești, iar descendenții rușilor care n-au acceptat reformele nikoniene din Rusia secolului al XVII-lea, din celelalte țări, se numesc doar staroveri sau staroobreadți².

Cunoscute în zonă drept comunitatea cea mai conservatoare, cea care urmează cu sfințenie norma religioasă, rușii lipoveni transmit de la o generație la alta elemente de identitate incontestabile, cu toate acestea și în cadrul acestei comunități intervine permanenta schimbare. Etnicul lipovean își construiește reprezentarea de sine în raport cu ceilalți actori sociali, sau în raport cu celelalte grupuri etnice. Pentru a menține o anumită coerență existențială, el apelează la diverse strategii identitare, cu scopul de a asigura un sens integrator experiențelor cotidiene. Aflat într-un spațiu multiethnic de mai bine de patru generații, lipoveanul se află în dialog permanent cu celelalte grupuri etnice (în special români și ucraineni). Acțiunile realizate pentru a-și păstra sau nu propria identitate, pentru a valoriza sau nu alte identități sau, pur și simplu, pentru a influența sau a fi influențat de alte grupuri formează stiluri de comportament pe care le putem identifica și în cazul organizării interiorului rural lipovenesc.

Etnologii³ contemporani au stabilit marcaje structurale ale spațiului interior dobrogean indicând spațiile sacre, spațiile spiritelor mitologice, spațiile pentru dormit, ș.a. Aceste marcaje se regăsesc la toate populațiile ortodoxe din acest spațiu cu mici diferențe. În campaniile de cercetare desfășurate în satele lipovenești, după anul 2000 până în prezent, am putut culege informații despre organizarea spațiului interior la începutul secolului trecut, am avut în vedere aceste marcaje spațiale și

¹ Filip Ipatiov, *Rușii-lipoveni din România*, Editura Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2001, apud Iuliana Titov, *Relația majoritari-minoritari etnici în Dobrogea de Nord*, Editura Dobrogea, Constanța, 2015, p. 44.

² *Ibidem*.

³ Steluța Pârâu, Georgeta Stoica, Paula Popoiu, Mariana Magiru, Cerasela Dobrinescu.

am constatat schimbări și permanențe care pot aduce un plus de cunoaștere, de înțelegere asupra celei mai numeroase minorități nord-dobrogene.

La începutul secolului al XX-lea, structura-nucleu a casei era formată în general, indiferent de etnia familiei, din trei încăperi cu funcționalitate bine definită, doar cu denumiri diferite (în limba maternă): încăperea pe unde se intra în locuință era amplasată la mijlocul casei – *senfi* – tinda, iar din ea se intra în altele două. Cea de la stradă era *perednia hata*, camera din față, camera curată, destinată musafirilor, oaspeților, celor străini de familie, iar cealaltă, aflată în plan opus era *spalnia*, sau camera de dormit, destinată familiei. Amplificarea planului locuinței cu cel puțin o încăpere (construită în continuarea casei sau în fața celei de-a doua camere) a dus la modificări de structură și funcționalitate, astăzi se urmărește obținerea confortului de la oraș, sau se adaptează casa pentru a organiza și spații de cazare pentru turiști (Mahmudia, Jurilovca, Slava Cercheză ș.a.). Se construiesc camere speciale pentru gătit, unde este montat aragazul în locul plitei, se renunță la cuptorul de pâine sau se păstrează ca piesă de decor pentru turiști, se alocă spații pentru televizor, frigider și alte aparate electrocasnice.

În *perednia hata* atenția mi-a fost acaparată de altarul de familie care fie are forma unui iconostas cu una, două sau mai multe icoane încastrate într-un suport din lemn de tei sau stau sprijinite pe un dulap triunghiular, ori pe o simplă poliță (denumite generic *bajnicika*⁴ – spațiul sacru). Spre deosebire de alți ortodocși, lipovenii nu țin icoanele atârinate, respectând o cutumă ce spune multe despre percepția asupra icoanelor. Gestul atârării se consideră un act de violență asupra sfinților reprezentați, multe din interlocutoarele noastre s-au exprimat clar asupra acestui gest: „Nu-l atârni pe Sfântul!”, „Cum să o ții atârnată pe Maica Domnului?!“⁵.

Cele mai multe dintre iconostasele văzute de noi sunt inestimabile valori de patrimoniu cultural. Pictate pe blaturi mari (cu înălțimi de 70-100 cm), din lemn de tei, fixate cu traverse paralele sau antiparalele semiîncastrate, grunduite cu praf de cretă sau gips, amestecat cu clei de pește. Cu o iconografie bogată, se disting renumitele școli de iconari ruși, de aleasă tradiție, aceia care au pornit de la valorile ecleziastice bizantine, le-au trecut prin specificitatea slavă a școlilor de iconografie și teologie⁶, urmând Erminii de secol XVIII-XIX.

⁴ Божница- colț cu icoane (într-o casă) – policioară cu icoane într-un colț al camerei. La rușii-lipoveni (credincioși de rit vechi) din România – *bojnicica*, atribut principal al unei camere de locuit. Andrei Ivanov, *Dicționar religios rus-român*, Editura Bizantină, București, 2003, p. 74.

⁵ Surse orale: Irina Mihailov, n. 1946, Maroz Fedosia, n. 1961, Feodorov Maricela, n. 1953, Slava Cercheză, consemnat iunie 2018, Iuliana Titov; T.O., n. 1938, Tulcea, consemnat Iuliana Titov, mai 2021.

⁶ Ioana Gabriela Duicu, *Familia Gurei – trei generații cu ales har al Penelului de subțire*, Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”, București, 2013, f.p.

Fig 1. Erminii folosite de meșterul Gurei din Slava Cercheză, 2013

În Slava Cercheză, meșterul iconar Ștefan Gurei (n. 1950) duce această tradiție mai departe după ce a învățat-o de la bunicul său Nikita Gurei (1918-1989). O perioadă (de la vârsta de 15 ani) a pictat și fiul lui Ștefan, Timofei (n. 1976), dar care, din păcate, în 2020 și-a pierdut vederea.

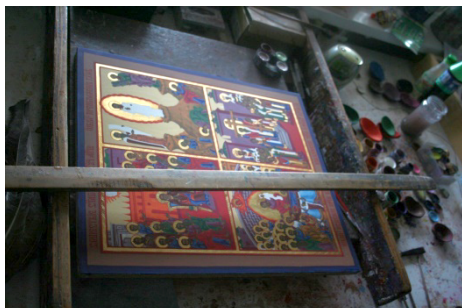
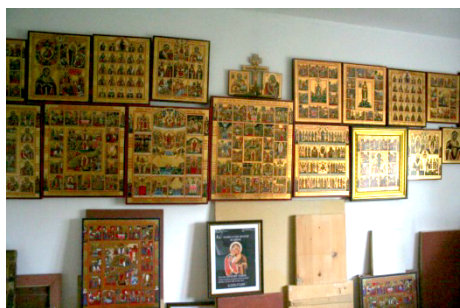

Fig. 2 și 3. În atelierul meșterului Gurei, 2014

Un alt meșter lipovean este Rufin Nichita (n. 1962) din Jurilovca care pictează după un îndrumar din 1687, moștenit de la tatăl său, cel care l-a învățat ceea ce dobândise la rându-l său de la tată⁷.

În partea centrală a icoanelor starovere apar figurile sfinților aleși în virtutea unei anumite necesități spirituale, iar în exteriorul ancadramentului dreptunghiular sunt reprezentați miniatural sfinții al căror nume îl poartă, de exemplu, membrii familiei cărora le este destinată icoana⁸. Pe măsură ce se nasc noi

⁷ Gentilia Zenovei, *Taina sfinților din icoanele bizantine*, în „Zorile”, nr. 8, 2009, p.14.

⁸ *Ibidem*, p. 15.

membri în familie, pot fi pictați ulterior și alți sfinți. Icoana care se dăruiește tinerilor căsătoriți este nouă sau repictată.

Fig. 4 și 5. Altare de familie (camera de la stradă și camera de locuit).
Slava Cercheză, 2004, foto Iuliana Titov

Sunt foarte multe reprezentări ale Maicii Domnului și ale Sfântului Nicolae (ex. Icoana Sf. Nicolae Făcătoare de minuni – Ciudo Mojaiskoe⁹ care a salvat mulți pescari de la înec¹⁰). Aceasta pentru că, la cele 12 sărbători mari pe care le sărbătorește toată ortodoxia, la lipoveni se adaugă multe sărbători legate de minuni ale Maicii Domnului (între cele două sărbători mari – Nașterea Maicii Domnului și Adormirea Maicii Domnului - sunt 112 sărbători legate de minunile făcute de icoanele Maicii Domnului pe teritoriul Rusiei, începând cu anul 1150) sau ale Sfântului Nicolae¹¹, vizând evenimente din timpul războaielor sau întâmplări de viață socială. Cele mai frecvente icoane cu Maica Domnului sunt: Smolenskaia Bogorodița, Kazanskaia Bogorodița, Vladimirskaia Bogorodița, Bogorodița utoli bolezni – pentru încetarea bolii, Feodorovskaia Bogorodița (Maica Domnului cu Pruncul) – pentru ușurarea nașterii, Tihfinskaia Bogorodița (Maica Domnului cu Pruncul Îndrumătoarea).

⁹ Cerasela Tănase, *Lipovenii din Sarichioi*, în Narcisa Știucă (coord.), *Repere dobrogene. Note și comentarii de teren*, Editura Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, București, 2004, p. 170.

¹⁰ Sursă orală: T.O., n. 1938, Tulcea, consemnat Iuliana Titov, mai 2021.

¹¹ Cerasela Tănase, *op. cit.*, p. 169.

Fiecare sfânt are un rol și o anume însemnătate în viața spirituală, icoana cel reprezintă având și ea puteri miraculoase. În Rusia țaristă „... femeile cu basmale pe cap, (...) îngenuncheau, băteau dalele cu fruntea, sărutau toate icoanele și știau pe dinafară lista sfinților pe care trebuia să-i chemi în ajutor în caz de boală, furt, sarcină, ceartă sau de deochi.”¹²

Fig. 6. Icoana Pokrov, sec. al XIX-lea.
Colecția MEAP

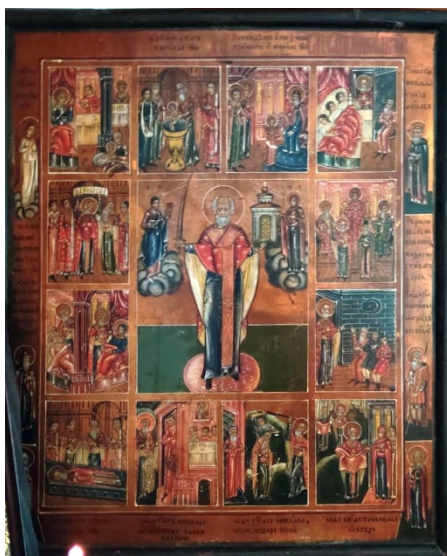

Fig. 7. Icoana Sfântul Nicolae, sec. al XIX-lea. Proprietate particulară, T.O., Tulcea

Pentru a argumenta, ne oprim la descrierea a două icoane. Prima, Acoperământul Maicii Domnului (Fig. 6. Pokrov, sărbătorită pe 14 oct.) se află în colecția Muzeului de Etnografie și a aparținut unei familii de lipoveni din Tulcea. Termenul de *pokrov* are în limba rusă înțelesul de protecție. De aceea, în această icoană, Maica Domnului este văzută ca figură protectoare, care se roagă pentru mântuirea omenirii. Iconografia icoanei de tip Pokrov datează încă din secolul al X-lea, fiind legată de un miracol petrecut la Constantinopole.¹³ În acea perioadă, în fiecare zi de vineri, avea loc o ceremonie de ridicare a vălului ce acoperea icoana Maicii Domnului. La unul dintre aceste servicii religioase, Sfântul Andrei a văzut-

¹² Henri, Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, p. 169, apud Antoaneta Olteanu, *Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*, Editura ALL, București, 2012, p. 13.

¹³ Vivian Dragomir, *Centre de meșteri iconari din spațiul românesc*, Editura Universitaria, Craiova, 2011, pp. 103-114

o pe Fecioara Maria în ceruri, înconjurată de cete îngerești și sfinți, rugându-se și întinzându-și mantaua asupra lumii, ca simbol al protecției populației și orașului de atacurile dușmanilor. Rușii credeau că dacă au o icoană Pokrov în casă, vor fi protejați de cutremure, boli, incendii și alte calamități.

În această reprezentare, Maica Domnului apare înconjurată de cei șapte Arhangheli (de la stânga spre dreapta, Mihail, Rafail, Varahiil, Selafiil, Uriil, Iegudiil și Gavriil). De a parte și de alta, apar sfinți și prooroci (printre care, Sf. Ioan Înaintemergătorul și Botezătorul Domnului, Sf. Evanghelist Ioan, Sf. Zaharia, Sf. Evdochia, Sf. Tecla).

În registrul inferior, în centru, apare Sf. Roman Melodul, sărbătorit în aceeași zi. El apare purtând o tunică roșie, de cântăreț bisericesc, stând în picioare pe o platformă ridicată în mijlocul bisericii. În partea stângă sunt reprezentați sfinții împărați bizantini Leon al IV-lea și soția sa Teofana. În dreapta, sunt reprezentați Sf. Andrei și ucenicul său, Epifanie. În colțul din dreapta jos, este reprezentată scena înzestrării sfântului Roman cu inspirație divină. Desemnat să conducă cântăreții bisericești la slujba de Crăciun, se roagă la Maica Domnului să-l ajute. Aceasta, îi apare în vis, oferindu-i un pergament, spunându-i cu blândețe să-l mănânce.

Icoana Sfântul Nicolae din Mozhaïsk (fig. 7), structurată în mai multe casete, îl are reprezentat central ținând o sabie în mâna dreaptă și biserica în mâna stângă, în dreapta și stânga sunt reprezentați Maica Domnului și Isus Hristos, iar de jur împrejur sunt douăsprezece scene din viața Sfântului – nașterea, botezul, fapte sociale și de vitejie. Lângă icoane va sta aprinsă candela pentru că „icoana se hrănește cu lumină de candelă”¹⁴.

Colțul cu altarul de familie era amplasat spre răsărit, de obicei într-unul din colțurile opuse față de ușa de la intrarea în cameră și cumva opus sobei sau dulapului de haine, în spațiul cel mai luminat al camerei, între cele două ferestre sau lângă fereastra de la stradă. La casele vechi din satele lipovenești peretele cu icoane (cel dinspre răsărit) se construia mai îngust, iar cel opus (dinspre vest) mai lat, căci acolo era așezat patul și cufărul cu haine bune. Fereastra de la stradă nu era centrată, ci amplasată lateral. Amplasarea asimetrică a ferestrei de la stradă oferă posibilitate de a recunoaște casa lipovenească cu ușurință.

¹⁴ Sursă orală: T.O., n. 1938, Tulcea, consemnat Iuliana Titov, mai 2021.

Fig 8. Fațada unei case lipovenești din Carcaliu. 2008

Fig. 9. Planimetria unei case lipovenești recent modernizată, Slava Cercheză, 2017. Se observă amplasarea necentrată a ferestrei. 2014

În interior, această logică a spațialității lumina locul cu icoane și lăsa mai mult spațiu patului. De asemenea, icoanele erau fixate cu fața la cufărul sau dulapul cu haine și niciodată spre pat. În trecut se fixa o pânză care era trasă peste icoană în momente profane. Astăzi, prin construirea de noi camere, în *perednia hata* nu se doarme, iar pânza a fost înlocuită de perdele fixate cu rol decorativ, iar în multe locuințe s-a renunțat la ele.

În *perednia hata* masa (stol) se așeza în dreptul ferestrei sau în imediata apropiere a icoanelor. Se trăgea cu ușurință pe centrul camerei când familia avea oaspeți, pețitori, căci aici se punea masa la sărbători. Toți cei care intrau în cameră, la vederea icoanelor făceau semnul crucii. La fel se întâmpla și când se pleca din casă. Așezarea la masă nu se făcea întâmplător: în capul mesei, lângă colțul sacru se așeza bărbatul, urmat de oaspeții bărbați și fiii (în ordinea descrescătoare a vârstei), iar spre ușă femeile și fetele.¹⁵

¹⁵ Sursă orală: Irina Mihailov, n. 1946, Slava Cercheză, consemnat Iuliana Titov, septembrie 2017.

Fig. 10. Interior perednia hata. Carcaliu, 2017

Pe lângă cele menționate, piese de mobilier, obiecte, țesături, fotografii de familie ornaș pereții, îmbrăcau patul. Cu timpul această cameră a început să se aglomereze cu mobilier specific sufrageriilor urbane: canapele, fotolii (în locul patului cu tăblii), șifoniere cu haine (în locul cuferelor cu haine sau lăzilor de zestre - sunduc), vitrine cu bibelouri, biblioteci, ș.a.

Tinda (*senți*), încăperea prin care se intră în casă, era folosită la nevoie și ca dormitor, și ca spațiu de lucru sau de depozitare. Mobilat puțin, cel mai des aici am găsit oglinda de perete, un cuier, lavițe (*lavki*), iar deasupra rafturi. Dacă nu are un spațiu cu o iconiță, vom găsi o cruce cu opt extremități așezată deasupra ușii și/sau *molitva*. O explicație pentru prezența acestora în spațiul ușii ar fi faptul că era considerat un spațiu de graniță (oaspeții lipoveni evitau să calce pragul, nu se salutau în prag și nici nu se opreau să vorbească). Credințe străvechi legate de prag (*poroh/parog*) se regăsesc în toate cele trei rituri de trecere. Când se pleca la botez și la întoarcerea de la biserică, copilul era luat peste prag de nașă, iar la întoarcere de mamă, se realiza astfel legătura cu casa, iar pruncul își va dori toată viața să revină acasă. Aceeși credință interzicea mirelui să atingă pragul când pleca după mireasă. Mireasa însă, pentru a fi integrată în noua familie trebuia să stea puțin în pragul casei socrilor.¹⁶ Fiind în dialog cu alte surse orale, dorind să verific păstrarea acestor obiceiuri am primit asigurarea că sunt doar superstiții pe care le păstrează mai mult

¹⁶ Sursă orală: Natalia Neumann, n. 1945 în Jurilovca, consemnat Iuliana Titov, februarie 2016.

românii și ucrainenii.¹⁷ Există consemnări despre existența acestor practici în Rusia țaristă și în lumea slavă în general¹⁸. De asemenea, pentru a rupe legătura cu casa, când se scotea decedatul pentru ultimul drum, sicriul se lovea de trei ori de prag.

Cea de a doua cameră, *spalnia*, era camera cu *lijanka* și soba. *Lijanka* este un gen de pat de pământ sub formă de paralelipiped dreptunghic, înalt de 70 cm -1 m și lat de 80 cm -120 cm, construit în continuarea sau lângă sobă și care se încălzește în timpul iernii datorită unei instalații originale prin care căldura vetrei este dirijată printr-un circuit de „fumuri” creat în patul de pământ.

Pentru construcția sistemului de încălzire sunt folosite ceamur, chirpic, piatră, cărămidă, rar bară de fier. Astăzi sunt căptușite cu cahle de teracotă, plăci de faianță sau gresie. Cele mai multe dintre ele sunt amplasate lângă ușă, în stânga sau în dreapta, în funcție de poziționarea casei și locul icoanei (se află pe peretele opus). De cele mai multe ori este construită astfel încât să încălzească mai multe camere. Pentru a menține casa curată, uneori gura sobei era construită în afara camerei (în *senți*) sau chiar în spatele casei. Deși *lijanka* era unită de sobă, pe această plită se gătea doar în zilele extrem de geroase. Plita era pentru încălzit apă, încălzit mâncare, iar prepararea se făcea pe cuptorul din curte, sau din bucătăria de vară.

Fig. 11. Lijanka din pământ. Crișan, 1994, foto Mihai Matarangă (arhiva MEAP)

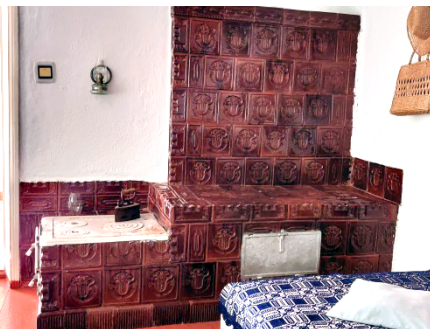

Fig. 12. Lijanka cu cuptor. Jurilovca, iunie 2021

Caracteristică populației rusești (ucraineană și lipovenească), *lijanka* se întâlnește acum și în casele românești, fiind un element preluat și adoptat, corespunzând necesităților. Funcționalitatea de o valoare maximă a acestei „sobe-pat” a determinat preluarea de către populația românească a respectivei instalații

¹⁷ Surse orale: T.O., n. 1938, Tulcea, E.E., n. 1963, Mahmudia, Irina Mihailov, n. 1946, Slava Cercheză, consemnat Titov Iuliana, septembrie 2020.

¹⁸ Antoaneta Olteanu, *op.cit.*, pp. 251-254; Alexandru Chiselev, *Magia la românii și ucrainenii din nordul Dobrogei*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016, p. 77; Ilie Danilov, *Dicționar de mitologie slavă*, Editura Polirom, Iași, 2007, *passim*.

de încălzire¹⁹. Nu a fost preluată însă și credința că aici s-ar afla spiritul casei (Domovoi).

TRADITIONAL ECHOES INSIDE THE LIPOVANS HOUSES OF NORTH OF DOBROGEA (TWENTIETH CENTURY)

Abstract: In the research campaigns carried out in the Lipovan villages - after 2000 until now - we were able to gather information about the organization of the interior space at the beginning of the last century, but also to find changes and permanences that can bring more knowledge and understanding about the most numerous minority from Northern Dobrogea. Habits, unwritten rules are transmitted from generation to generation about *perednia hata* (front room), *senți* - porch, *spalnia hata* (bedroom).

Located in a multiethnic space for more than four generations, the Lipovans are in constant dialogue with other ethnic groups (especially Romanians and Ukrainians). Actions taken to preserve or not one's own identity, to value or not other identities or simply to influence or be influenced by other groups form styles of behavior that we can identify in the case of organizing of the rural Lipovan interior.

From this perspective, we intend to deal in detail with the organization of the sacred space, of cooking and food consumption, sleeping, storage, etc.

Keywords: northern Dobrogea, Russian Lipovans, traditional interior, identity, sacred space.

¹⁹ Vezi în acest sens Steluța Pârâu, *Arhitectura*, în vol. *Studiu monografic. localitatea Mahmudia*, Asociația Salvați Dunărea și Delta, București, 2009, pp. 31-42.

INTERVENȚII ÎN PEISAJUL ARHITECTURAL NORD DOBROGEAN. STUDIU DE CAZ: LOCALITĂȚILE MILA 23, LETEA, SFIȘTOFCA ȘI CARAORMAN

Rezumat: Cercetarea de față s-a desfășurat pe parcursul a mai multor campanii organizate de C.N.M. ASTRA și a cuprins localitățile Mila 23, Sfiștofca, Letea și Caraorman. Scopul principal al cercetării a fost acela de a identifica o gospodărie, achiziționarea și transferul acesteia în cadrul Muzeului în Aer Liber din Dumbrava Sibiului. Au fost documentate aspecte de arhitectură în cadrul gospodăriei, practicarea meșteșugurilor, aspecte de viață cotidiană și spirituală etc. Următoarele campanii organizate de muzeul sibian au avut drept scop achiziționarea de mobilier, vestimentație și alte piese textile precum și diverse unelte specifice pescuitului.

În prezentul studiu dorim să evidențiem câteva dintre schimbările apărute în plan arhitectural în lumea tradițională a satului dobrogean. La fel ca peste tot, creșterea nivelului de trai a noilor generații a generat schimbări și în acest plan al vieții cotidiene. Trebuie să remarcăm faptul că, fără un set de reguli precise, fără o conștientizare a populației asupra păstrării nealterate a spiritului așezărilor și a unei strategii de conservare și promovare a identităților locale, aspectul satului tradițional va dispărea treptat. Utilizarea resurselor locale și renunțarea sau reducerea folosirii materialelor moderne, adesea incompatibile cu sistemele tradiționale, rămâne un ideal.

Cuvinte-cheie: peisaj, arhitectură, tradiție, Dobrogea de nord, Delta Dunării

Încă de la început, trebuie să precizăm faptul că studiul de față nu se dorește a fi unul exhaustiv. Peisajul arhitectural nord dobrogean se află într-o continuă schimbare. Generațiile se succed și în mod firesc apar schimbări în mentalitatea colectivă. Apar dorințe noi, iar informația circulă tot mai rapid. Creșterea nivelului de trai a noii generații, apariția unor materiale de construcție mai puțin perisabile, procurarea dificilă a unor materiale care până nu demult constituiau elementele de bază în arhitectura vernaculară a Deltei Dunării, fac ca schimbările să fie tot mai evidente.

* Complexul Național Muzeal ASTRA Sibiu. E-mail: adistoia@yahoo.com

Din punct de vedere etnic, grupurile care populează cele patru localități aflate în studiu, sunt rușii lipoveni și ucrainenii, așezați astfel: rușii lipoveni în localitățile Mila 23 și Sfiștofca, iar ucrainenii în localitățile Letea și Caraorman (Fig. 1).

Atrăși pe acest teritoriu de politica conciliantă a Imperiului Otoman, rușii lipoveni sunt creștini de rit vechi (staroveri) care la mijlocul secolului al XVIII-lea au fost persecutați în urma reformei religioase în Rusia țaristă. Ucrainenii urmași ai cazacilor zaporojeni au sosit aici din motive politice și economice, după desființarea Siciei, în secolul al XVIII-lea. Între cele două populații slave au existat la început conflicte sângeroase, fiind necesară relocarea unor comunități în alte zone, de către autoritățile turcești¹.

Arhitectura tradițională dobrogeană a intrat în atenția a numeroși specialiști în istorie și etnografie². Numeroase studii menționează aspectele de arhitectură, precum și particularitățile culturale ale comunităților care populează satul dobrogean. În cele ce urmează, vom încerca să identificăm elemente comune specifice arhitecturii câtorva localități situate administrativ pe teritoriul județului Tulcea. Spațiul în care ne-am desfășurat cercetarea cuprinde localitățile Letea, Sfiștofca (comuna C.A. Rosetti), Mila 23 și Caraorman (comuna Crișan). Pentru a înțelege schimbările în mentalitate, trebuie cunoscută, măcar cu titlu informativ, situația economică și socială a locuitorilor.

Datorită faunei și biodiversității specifice, Delta rămâne unul dintre cele mai valoroase habitate ale Europei, după căderea comunismului greu încercată din punct de vedere economic. În urma interviurilor efectuate în cele patru localități aflate în studiu, am constatat că majoritatea persoanelor cu vârsta cuprinsă între 50 și 80 de ani, au rămas nostalgice unei epoci din care acum trei decenii am ieșit. Principalul motiv este pierderea locului de muncă stabil, cel care aducea în casă un venit sigur, dar și probleme privind contribuția la sistemul de pensii și alte drepturi

¹ Alexandru Chiselev, *Valori ale patrimoniului imaterial la ucrainenii și rușii-lipoveni din Delta Dunării*, în „Delta Dunării, VII, Studii și cercetări de științele naturii și muzeologie”, Tulcea, 2018, p. 164.

² Florea Stănculescu et. alii, *Arhitectura Populară Românească. Dobrogea*, București, 1957; Paul Petrescu, Paul Stahl, *Înrâuririle vieții sociale asupra arhitecturii țărănești din Dobrogea*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an IV, nr. 1-2, 1957; Edit. M.A.P. Constanța, *Arhitectura Tradițională din Dobrogea*, nr. 1-5, Constanța, 2009-2017; Paula Popoiu, *Antropologia habitatului în Dobrogea*, București, 2001; Ana Bârcă, *Plastica arhitecturii rurale*, București, 2007; Coord. Andreșoiu Bruno, *Olane. Case tradiționale din Dobrogea. Olane. Traditional houses from Dobrogea*, București, 2012; Iuliana Titov, *Școala de vară pentru Arte și Meșteșuguri Deltaice. Tehnici de construcție a locuinței tradiționale în Delta Dunării*, 2018; Alexandru Chiselev, Iuliana Titov, *Diversitatea etnică locală. Școala de vară pentru Arte și Meșteșuguri Deltaice*, 2020; Cerasela Dobrinescu, *Rușii lipoveni din Dobrogea – istorie și tradiții specifice (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – 2011)*, București, 2019.

de asigurări sociale. Numeroși localnici au fost atunci angrenați în diversele activități ale economiei socialiste precum: agricultură, silvicultură, șantiere navale, creșterea animalelor, cea mai importantă rămânând piscicultura. Marea majoritate a fermelor piscicole, la câțiva ani după Revoluție au dispărut. Astăzi, câțiva potențați ai vremurilor încearcă refacerea, la o scară mult redusă, a unor asemenea obiective. Al doilea motiv din lista „doleanțelor” celor intervievați este ordinea, bazată adeseori pe frică, față de fostele autorități. Pedepsele aspre (corporale adeseori) descurajau săvârșirea de ilegalități. Braconajul, tăierile ilegale, turismul cu bărci dotate cu motoare puternice sunt, în opinia localnicilor, principalele cauze ale degradării mediului și faunei. Toți foștii sau actuali pescari din aceste sate, au pus dispariția peștilor din ziua de astăzi pe seama braconajului, pescuitului cu metode ilegale, dar și a bărcilor rapide care traversează canalele și care „produc zgomot, sperie și taie cu elicea peștele”³. În opinia lor pesta porcină a distrus efectivele de mistreți care puteau fi vâdate acum câțiva ani aici. Efectivele de căprioare și-au redus numărul, în schimb a apărut în urmă cu câteva decenii un animal nou – șacalul auriu (*Canis aureus*). Animal de pradă venit din Asia, în lipsa dușmanului natural (lupul), și-a găsit un loc în ecosistemul deltaic⁴. Una dintre persoanele intervievate, d-na Platon Georgeta din Caraorman, ne-a relatat faptul că tot mai des șacalii pătrund în localitate, iar dacă cumva „uit să-mi închid păsările din ogradă, risc să rămân fără ele”⁵. Din același interviu aflăm că majoritatea femeilor din sat au fost casnice, venitul în casă fiind adus doar de la soț. Numeroși localnici ne-au relatat faptul că în copilărie își completau veniturile prin vânzarea de nutrii, nurci dar și comercializarea „puilor de baltă, vânzuți Piscicolei la un preț mai bun decât peștele”⁶.

După sute de rapoarte, politici de dezvoltare, analize-diagnostic, strategii de dezvoltare durabile etc., inițiate de organizații guvernamentale sau ONG-uri, majoritatea locuitorilor au rămas fără un serviciu stabil, turismul dezvoltându-se relativ încet față de posibilitățile oferite de acest areal, îmbunătățirea calității vieții pentru locuitorii Deltei Dunării rămâne un deziderat mult prea îndepărtat.

Prilejul favorabil deplasării noastre în Delta Dunării a fost acela al cercetării etnografice, al realizării unor filme documentare, dar și al identificării unor elemente de patrimoniu, importante din punct de vedere cultural, care vor fi expuse publicului vizitator în Muzeul în Aer Liber din Dumbrava Sibiului. Două case

³ Inf. de teren – Ciobanu Andrei, loc. Letea, jud. Tulcea (a consemnat Adrian Stoia, mai 2021)

⁴ <https://www.info-delta.ro/blog/sacalii-delta-dunarii/> (20.06.2021)

⁵ Inf. de teren – Platon Georgeta, loc. Caraorman, jud. Tulcea (a consemnat Adrian Stoia, 19 mai 2021)

⁶ Inf. de teren – Valentin Agache, loc. Mila 23, jud. Tulcea (a consemnat Adrian Stoia, mai 2021)

reprezentative pentru localitatea Letea au fost aduse acum câțiva ani în muzeul sibian, în momentul de față fiind în stadiu de construcție. Pentru realizarea acestui obiectiv, au fost aduși meșteri din satele Letea și Mila 23, care ilustrează în mod practic publicului vizitator modul în care se poate construi o casă. Muzeul ASTRA încercă în continuare să susțină comunitatea locală prin diverse activități de promovare a comunității deltaice⁷. În cadrul deplasărilor ulterioare, am încercat să identificăm și să colectăm obiecte de cultură materială, cu care dorim să dotăm această gospodărie.

Trebuie menționat faptul că din același spațiu cultural, muzeul sibian deține de la sfârșitul anilor '70 o gospodărie de pescar, o cherhana, ghețaria și coliba pescarilor. Amenajarea complexului gospodăresc de la Mahmudia cuprinde, pe lângă casa propriu-zisă, grajdul (*dam*), cotețul pentru păsări (*curnic*), cuptorul de pâine, baia (*bania*) și o moară de vânt de mici dimensiuni, cu patru aripi, toate acestea încercând să ilustreze habitatul și arhitectura vernaculară a pescarului din Delta Dunării⁸. Depozitele muzeului sibian conțin, de asemenea, numeroase obiecte din cultura materială ale locuitorilor acestui spațiu.

Ceea ce atrage privirea unui călător sosit pentru prima dată în zonă, obișnuit cu intervalul tot mai înghesuit al construcțiilor urbane contemporane, este spațiul generos al străzilor. Nu este caracteristic tuturor localităților cercetate, în Mila 23 străzile sunt înguste, rezultat al terenului relativ restrâns pe care s-a putut desfășura satul. Situația este cu totul alta în localitățile Letea și Sfiștofca. În cea din urmă localitate, datorită declinului demografic, cumulat cu plecările spre oraș, satul este aproape părăsit. Doar câteva zeci de familii mai animă peisajul general dezolant al unui sat pe cale de dispariție. O abatere de la regulă este biserica recent renovată prin grija unor inimoși părinți. Cu excepția localității Letea, unde turismul s-a dezvoltat intens, datorită proximității cu vestita pădure din apropiere, celelalte sate par pustii din punct de vedere rutier. De o parte și de cealaltă a drumurilor largi din pământ și nisip, sunt aliniate repetitiv casele locuitorilor, ridicate pe un singur nivel, câteva dintre ele amplasate pe o mică ridicătură de pământ, pentru a fi parțial ferite de inundații. Străzile largi creează o geometrie care separă loturile de teren în suprafețe rectangulare. Majoritatea localităților fiind izolate de restul teritoriului, vehiculele staționate aici aparțin doar locuitorilor acestor sate. Sunt

⁷ Activități precum „Sărbătoarea Deltei” ajunsă la ediția a V-a, la care au participat Locuitori din Mila 23 și Letea, „Cântecele Munților” la care au participat ansambluri de dansuri din Dobrogea, se desfășoară de mai mulți ani în cadrul muzeului sibian.

⁸ Prof. Dr. Corneliu Ioan Bucur, *Muzeul Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA” (Dumbrava Sibiului)*, Sibiu, 2007, p. 61-62.

utile pentru transportul pe distanțe mari, care unesc spre exemplu Letea de comuna C.A. Rosetti și Sfiștofca.

Nu putem să nu remarcăm faptul că arhitectura vernaculară a Deltei Dunării, oferă prin simplitatea materialelor din care a fost realizată, dar și prin modestia formelor materializate, – excepție făcând doar ornamentele minuțios lucrate ale frontonului casei –, un aer spiritual, foarte rar întâlnit în ziua de astăzi. Confirmarea acestui sentiment va veni în momentul pătrunderii într-o asemenea locuință. Din fiecare încăpere ne privesc ochii icoanelor, așezate și împodobite respectuos pe un colț vizibil al zidului, întotdeauna spre răsărit. Ritmicitatea culorilor (albastru sau verde) cu care au fost zugrăvite casele, întărește parcă sentimentul unei lumi așezate în tipare ancestrale.

Precizăm faptul că nu vom intra în detalii privind tehnicile tradiționale ale arhitecturii locale, aceste aspecte au fost deja semnalate de numeroși cercetători. Ne vom limita în a descrie sumar elemente de construcție identificate de noi pe teren, după care vom încerca să identificăm intervențiile apărute în arhitectura tradițională în ultimele decenii. Așa cum am putut observa la fața locului, amplasarea construcțiilor în cadrul gospodăriei este realizată după reguli precise. Aceste aspecte sunt ușor de observat la o sumară privire. Casa este construită cu latura îngustă înspre stradă, desfășurată în lungime de-a lungul curții, acolo unde sunt amplasate și anexele, pe una sau două din laturile casei fiind realizată prispa (deschisă sau închisă parțial), cu acoperișul sprijinit pe stâlpi. În zona cercetată am reușit să identificăm mai multe moduri de realizare a prispei: a) pe două dintre laturile casei (latura dinspre grădină și cea îngustă dinspre stradă), b) pe una din laturi, înspre curte, construită pe întreaga lungime a casei (pe latura scurtă fiind realizată o streășină) și c) prispa construită pe una din laturi, dar nu pe întreaga lungime a laturii dinspre curte (latură întreruptă de apariția „marchizei”).

Dacă acoperișul casei este conceput în două ape, așa cum îl regăsim la majoritatea locuințelor tradiționale, spre stradă este orientat frontonul triunghiular care atrage privirea prin diversele ornamente cu care este împodobit. Acestea sunt realizate din lemn, decupat în diferite forme cu semnificații aparte, ansamblul fiind completat de pazia traforată de la streășină și de traforul care se montează la vârful acoperișului, redat prin numeroase modele diferite⁹.

Pe același fronton sub închiderea unghiului apelor, este decupată o mică fereastră dreptunghiulară, uneori cu un ancadrament ornamental din lemn. Casa are o planimetrie rectangulară, în anumite cazuri, dotată cu o mică încăpere, pe post

⁹ Iuliana Titov, *op. cit.*, p. 25.

de vestibul, construită din lemn (numită de localnici marchiză¹⁰), alipită de fațadă. Este compusă din trei încăperi, acestea fiind odaia de dormit și odaia bună, între ele cu o tindă. Nevoia de spațiu dar și îmbunătățirea nivelului de trai, a constituit o cauză a modificării planului arhitectural al caselor. Am avut posibilitatea de a vizita o casă din localitatea Mila 23, construită în urmă cu aproximativ 60 de ani, care încă de la început a fost realizată cu patru camere și „marchiză” la intrare. În cazul acestei construcții, am observat faptul că doar în primele două încăperi (fără a pune la socoteală „marchiza”), dinspre grădină, a fost realizată instalația de încălzire. Nelipsită este tradiționala sobă-pat (lejanka), care încălzește prin circuitul fumurilor. Grinda debitată de lemn care traversează încăperile, este îmbrăcată în pământ, deasupra cu tavan din stuf, tencuit cu lut, apă și paie, așa cum sunt realizați și pereții. Casa tradițională era construită pe stâlpi (furci) din salcâm, plop sau stejar, adus din alte zone¹¹, între ei cu stuf, lipit apoi cu amestec de lut și paie în mai multe straturi. Acest tip de construcție era mai durabil în special în fața inundațiilor, casele rămânând în picioare¹².

În localitățile cuprinse în studiu, casele au fost ridicate direct pe pământ, comparând tehnica desigur cu alte zone, unde se folosea piatra pentru temelie¹³. Maxim Ioan din Letea¹⁴ își aduce aminte că pentru realizarea cărămizilor, turnate în tipare din lemn, se foloseau două părți de nisip și o parte de lut. Tencuiala se realiza din amestec, unu la unu, blegă de cal și lut. Pentru construcție se foloseau paie de grâu, orz, ovăz și secară iar pentru reparații și finisaje exterioare, se întrebuințează balega de cal uscată, în amestec cu fân și tărâțe. Casele, datorită perisabilității materialelor din care au fost construite, necesită reparații anuale. Tâmplăria ușilor și a geamurilor este vopsită în culorile albastru sau verde, „deoarece pigmenții aceștia înveselesc sufletul”.

Impresionante pentru cineva venit din afara satului sunt grădinile de flori, nelipsite din nici o gospodărie. Am putut constata în localitatea C.A. Rosetti că, și atunci când bărbatul a supraviețuit soției, grădina de flori era îngrijită. Bucătăria de vară (*gormuška*) și-a găsit rezolvarea prin a fi construită într-o clădire separată de cea a casei, în apropiere fiind amplasate baia cu aburi, magazia (*sarai*), cuptorul, cotețele pentru animale, eventual șopronul cu trei pereți și toaleta.

¹⁰ Inf. de teren – soția lui Timofei., loc. Mila 23, casa nr. 52, jud. Tulcea (a consemnat Adrian Stoia, aprilie 2021)

¹¹ Sursa noastră din Mila 23 își amintește, din poveștile mamei sale, că lemnul era adus din Mahmudia și Murighiol.

¹² Alexandru Chiselev, Iuliana Titov, *op. cit.*, p. 8.

¹³ Cerasela Dobrinescu, *op. cit.*, p. 192.

¹⁴ Inf. de teren – Maxim Ioan, loc. Letea, jud. Tulcea (a consemnat Adrian Stoia, aprilie 2021)

Păstrarea arhitecturii tradiționale rămâne un deziderat al autorităților locale, în ultimii ani acest aspect este vizibil prin programele demarate de acestea. Menționăm faptul că în urma documentării realizate pe teren de către experți din cadrul Muzeului de Etnografie Tulcea¹⁵, tehnicile de construcție a locuinței au fost puse în practică în cadrul unor școli de vară, cu ajutorul meșterilor locali și a voluntarilor, coordonați de Asociația ProPatrimonio.

Intervenții în peisajul arhitectural au apărut încă din timpul regimului comunist. Astăzi se încearcă introducerea unor norme în construcție, care prevăd în Deltă utilizarea materialelor naturale, specifice zonei. Se promovează folosirea stufului pentru acoperiș și a zidului din chirpici. Poate aici, în Deltă, intervențiile în arhitectură ale celor care vor să dezvolte afaceri din turism au sărit mai ușor în ochi. Ritmicitatea caselor tradiționale aliniate de-a lungul străzii, puțin retrase față de aceasta, a fost întreruptă de construcții clădite pe două sau trei nivele. Localitatea cea mai afectată din punct de vedere al modificărilor aduse arhitecturii tradiționale, dintre cele patru supuse cercetării, este Mila 23. Așa cum era de așteptat, satele cele mai puțin afectate de aceste schimbări au rămas și cele cu o populație în declin demografic: Sfiștofca, Caraorman și Letea.

Schimbări în arhitectura tradițională au apărut încă din vremea de dinainte de Revoluția din 1989. După inundațiile din anii '70, oamenii au primit sau achiziționat de la administrația de stat plăci de carton presat, cu acest material placând pereții exteriori ai caselor. Plăcile de formă dreptunghiulară și așezate orizontal pe suprafața peretelui au fost vopsite, așa cum erau zugrăvite casele și înainte, în culorile locale: verde sau albastru. Soluția aleasă a avut menirea de a proteja peretele împotriva apei pentru a nu mai fi necesară reparația anuală a casei. Fenomenul a devenit aproape o tradiție, astăzi numeroase locuințe sunt încă placate în acest fel. În urma inundațiilor din Mila 23, atunci când apa a pătruns și în biserică, odoarele fiind salvate în bărci, numeroase case s-au deteriorat într-o asemenea măsură încât a fost necesară reconstrucția lor. Acesta este poate și unul dintre motivele pentru care nu am întâlnit case mai vechi în localitățile supuse studiului. Alte motive ușor de înțeles sunt materialele perisabile din care era lucrată locuința, costurile relativ mici cu care poate fi ridicată o altă casă, materia primă aflată la îndemână, mâna de lucru ieftină sau metoda de întrajutorare folosită între localnici. Dacă astăzi pereții noilor case, construite pentru a deservi turiștii, sunt construiți din cărămidă sau BCA, învelitoarea acoperișului a fost schimbată și ea. Remarcăm faptul că deși numeroase locuințe sunt acoperite încă cu stuf, unii localnici au hotărât să renunțe la acoperișul tradițional, folosind pentru învelitoarea casei tabla (Fig.2). Același material a fost utilizat mai nou pentru realizarea gardului care împrejmuiește gospodăria, dar și a porții de acces în curte.

¹⁵ Documentarea a fost realizată de către cercetătorii Iuliana Titov și Alexandru Chiselev.

Un alt material de construcție, astăzi controversat, – plăcile ondulate de azbociment, ocupă de câteva decenii un loc important în acoperirea atât a caselor (Fig. 3a), cât mai ales a anexelor gospodărești. Un exemplu în acest sens este adăpostul semiîngropat, folosit ca pivniță, în apropierea casei lui Gherasim Valentin din Caraorman (Fig. 3b). Interzise de la comercializare din anul 2007 datorită problemelor de sănătate pe care le pot genera, plăcile de azbociment sunt încă prezente în peisajul arhitectural deltaic. În urma cercetării am remarcat faptul că există situații în care anumite materiale de construcție (plăci metalice sau de azbociment) sunt folosite doar pentru acoperirea părții superioare a învelitorii de stuf, această zonă fiind expusă degradării mult mai rapid, comparativ cu restul acoperișului (Fig. 4). În timp, plăcile de azbociment au început să fie înlocuite de plăcile ondulate bituminoase sau metalice. Procentual în număr mai redus este reprezentată învelitoarea din argilă arsă (Fig. 5), case acoperite cu țiglă regăsindu-se totuși în toate localitățile aflate în studiu. O rezolvare inedită și totodată nedorită a învelitorii unei case și a anexelor sale, este aceea a „mixturii învelitorilor”, în care acoperișul tradițional din stuf este montat alături de cel din tablă ondulată, acoperind încăperile aceleiași gospodării. Diferența între materialele de construcție tradiționale și cele moderne este astfel mai ușor de remarcat, un asemenea exemplu fiind întâlnit la o locuință amplasată în proximitatea Mănăstirii cu hramul „Sf. Atanasie” de la Stipoc.

Un alt aspect, pe care nu dorim să-l omitem, este re folosirea în alt scop a materialelor ieșite din uz. Localitățile aflate în studiu fiind situate în apropierea apei, desigur una dintre activitățile importante ale localnicilor este pescuitul. Plaselor de pescuit ieșite din uz, au ajuns de-a lungul timpului să înlocuiască gardurile gospodăriei. Au fost re folosite pentru a delimita curtea de grădină (Fig. 6), spațiului destinat păsărilor de curte, sau ca o protecție a spațiului de acces în magazia de materiale din curte (Fig. 7). Pe malul apei, în afara satului Letea, cu plase pescărești, localnicul Ciobanu Andrei își înconjura grădina de legume, pentru a o proteja împotriva animalelor lăsate la păscut de către vecini (Fig. 8). Exemplele pot continua. Un ultim exemplu observat de autor de curând la Sulina (localitate aflată în afara ariei de cercetare a prezentului studiu, dar situată la aproximativ 20 km de Letea), este adoptarea de către unii localnici a sticlelor din plastic, tăiate în două și folosite la protejarea de intemperii a părții superioare a gardului din stuf.

Astăzi numeroase instituții ale statului sau private încearcă, prin diverse metode media, conștientizarea valorilor tradiționale, moștenite de la înaintași. Arhitecții s-au alăturat demersului. Un bun exemplu sunt cataloagele editate de arh. Bruno Andreșoiu, care propun proiecte de case și pensiuni ce pot fi construite în

Deltă¹⁶. Am amintit de asemenea de Școala de Vară pentru Arte și Meșteșuguri Deltaice, coordonată de Asociația ProPatrimonio.

Aproape întotdeauna lipsa posibilităților financiare a dus la conservarea o perioadă mai lungă de timp a aspectelor de arhitectură tradițională. Noile generații mai potente financiar, în comparație cu precedentele, sunt datoare să se informeze, să-și cultive gustul artistic și până la urmă să profite de zestrea artei tradiționale moștenite, deoarece aceste lucruri sunt benefice turismului modern. Modestia și bunul gust, utilizarea resurselor locale și renunțarea sau reducerea folosirii materialelor moderne, adesea incompatibile cu sistemele tradiționale, rămâne totuși un ideal.

INTERVENTIONS IN THE ARCHITECTURAL LANDSCAPE OF NORTHERN DOBROGEA. CASE STUDY: THE VILLAGES OF MILA 23, LETEA, SFIȘTOFCA AND CARAORMAN

Abstract: The present research was carried out during several campaigns organized by C.N.M. ASTRA and included the villages of Mila 23, Sfiștofca, Letea and Caraorman. The main purpose of the research was the identification, purchase and transfer of a household to the Open Air Museum in Dumbrava Sibiului. Details regarding the architecture of the household, its adaptation for the purposes of practising various crafts, as well as everyday life and spiritual aspects have been documented. The following campaigns organized by the museum aimed at purchasing furniture, clothing and various textile pieces, as well as a number of tools used in fishing activities.

This study will highlight some of the architectural changes in the traditional world of a typical Dobrogea village. As everywhere, the rising standard of living of the new generations has led to changes in this area of daily life. We must note that, without a set of precise rules, without an awareness of the population regarding the importance of preserving the spirit of the settlements, as well as a strategy of preservation and promotion of local identities, the characteristics of the traditional village will gradually disappear. The employment of local resources and the avoidance or reduction of the use of modern materials, often incompatible with traditional systems, remains an ideal.

Keywords: landscape, architecture, tradition, Northern Dobrogea; The Danube Delta

¹⁶ Bruno Andreșoiu, *Stuf. Case tradiționale din Delta Dunării*, București, 2008, Bruno Andreșoiu, *Stuf. Tradițional înseamnă modern*, București, 2009.

Planşa 1

Fig. 1. Localități cuprinse în cercetare:
Mila 23, Sfiștofa, Letea și Caraorman

Fig. 2. Gospodărie din Mila 23

Planșa 2

Fig. 3 a Gospodărie din Letea

Fig. 3 b
Acoperișul unei anexe gospodărești
din Caraorman

Fig. 4 Gospodărie din Letea

Planșa 3

Fig. 5 Gospodărie din Sfîștofca

Fig. 6 Delimitarea spațiului grădinii folosind plase pescărești (Letea)

LESTOVKA ȘI PADRUȘNIK LA STAROVERI. UTILITATE ȘI SEMNIFICAȚII

Rezumat: În acest articol am analizat din punct de vedere structural, utilitar și semantic *lestovka* (metanierul) și *padrușnik* (covorul de rugăciune), două embleme identitare importante pentru grupul starover, utilizate în timpul rugăciunii sau în contextul riturilor de trecere. Credem că numai înțelegând ontogeneza obiectului putem cunoaște modul în care obiectele investite cu valori religioase și spirituale interacționează cu credincioșii, precum și de ce artefactele sunt capabile să susțină sacralitatea. De asemenea, de la materialitatea strictă la dimensiunea simbolică, de la utilitate la includerea într-un sistem de semnificație (obiecte rituale, markeri identitari, produse comercializate), *lestovka* și *padrușnik* pot decodifica sensurile existențiale ale comunității starovere, dar și raportul dintre tradiție și inovație. Pe de altă parte, pe lângă rolurile utilitare și simbolice ale acestor obiecte, ele funcționează ca obiecte hierotopice, cu ajutorul cărora se creează și se mențin toposuri sacre.

Cuvinte-cheie: *lestovka*, *padrușnik*, ruși lipoveni, utilitate, semnificație, obiect hierotopic, marcă identitară.

Izolarea ca strategie de rezistență a comunităților de staroveri a fost asigurată de-a lungul timpului, printre altele, prin utilizarea unui „sistem de simboluri etnice și confesionale materializate”, printre care putem menționa icoanele pe lemn sau din cupru, *lestovka*¹ (metanierul lipovenesc), *padrușniki* (pernuțele pentru rugăciune) și costumul pentru biserică, „pentru rugăciuni” (*adejda dlia molitvi*). Aceste simboluri sunt însușite încă din copilărie de membrii comunităților, sunt prezente pe tot parcursul vieții (în mod simbolic și în post-existență), contribuind astfel la asigurarea unui sentiment de apartenență și la consolidarea culturală a grupului.²

* Dr., Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea. E-mail: chiselevalexandru@yahoo.com

¹ Din punct de vedere etimologic, termenul derivă din forma diminutivă a cuvântului scară (rus. *lestvița*, *lestnița*).

² V.V. Vlasova, *Copper casting in the daily life and ritual practices of Komi Old Believers*, în „Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia”, Vol. 39, Nr. 1, 2011, p. 115.

Mai mult, puternica preocupare a societății ruse privind adevărul (*pravda*), perceput ca standard imuabil³, a avut ca rezultat în urma revelării adevărului Evangheliei și a îmbrățișării Ortodoxiei o trăire creștină profundă (adevărată și singura valabilă), care a generat un limbaj imediat și spontan pentru a articula doctrina și idealurile creștine în menținerea calității hierotopice⁴ a culturii rusești vechi.⁵ Astfel, artefactele sacre nu constituie obiecte izolate, ele fiind componente ale unor proiecte hierotopice mai largi, ce nu se rezumă la ridicarea edificiilor religioase. Aceste procese creative de atribuire a sacralului pot include peisaje, elemente de arhitectură vernaculară (e.g. colțul sacru cu iconostas/ *bojnicika* din camera curată, unde se depozitează artefacte cu valoare sacră), localități, state reale sau imaginate.

În această paradigmă se înscriu unele piesele cu valoare identitară ce aparțin universului obiectual al credincioșilor de rit vechi, de exemplu *padrușnik*, pernuța ce protejează capul și mâinile în timpul rugăciunii de o eventuală contaminare cu suprafețele impure, și *lestovka*, cu ale sale trepte simbolice între Pământ și Rai, între viața mundană și cea sacrală, între păcat și mântuire. Deși aparțin materialității și vizualului, aceste obiecte sunt investite cu un simbolism concentrat, încifrând norme ale tradiției, credințe din imaginarul creștin și elemente de matematică sacră. Mai mult, de la materialitatea strictă la dimensiunea simbolică, de la utilitate la includerea într-un sistem de semnificație (obiecte rituale, markeri identitari, produse comercializate), *lestovka* și *padrușnik* pot decodifica sensurile existențiale ale comunității starovere dar și raportul dintre tradiție și inovație.⁶

Aceste piese cu caracter ritual sunt realizate de obicei de persoane pure, în rugăciune, deseori la mănăstiri. De altfel, ruga continuă constituie o modalitate de a ușura sarcina dificilă a realizării obiectelor după anumite canoane interiorizate de staroveri. Pe de altă parte, diminuarea numărului artizanilor determină uneori dificultăți în procurarea de *lestovka* sau *padrușnik* (dar și *pois*⁷), acestea fiind

³ David Scheffel, *In the Shadow of Antichrist: Old Believers of Alberta*, Broadview Press, Lewiston, 1991, p. 21.

⁴ Hierotopia este un concept introdus de istoricul de artă și bizantinistul Alexei Lidov în anul 2002, desemnând crearea spațiilor sacre ca formă specială a creativității umane. A se vedea Alexei Lidov, *Hierotopy. Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*, Indrik, Moscova, 2006, pp. 32-58.

⁵ Robert William Button, *The Theology of Ritual and the Russian Old Rite: The Art of Christian Living*, University of Exeter, 2015, p. 76.

⁶ Cristina Bogdan, *Pentru o antropologie a obiectelor*, în „Cultura“, Anul VII, Nr. 38 (393), 11 octombrie 2012, p. 16.

⁷ Brâul cu ciucuri.

comandate de la distanțe relativ mari⁸, inclusiv din magazinele virtuale din țară și străinătate. O altă metodă de achiziționare a artefactelor, cel puțin în Dobrogea, este *in situ*, pe lângă biserici, la hramuri, slujbe duminicale și sărbători.

De regulă, umanitatea acordă obiectelor percepute drept arhaice posibilitatea de a avea funcții sacre sau divine.⁹ În cazul celor două obiecte ce constituie subiectul intervenției noastre, arhaicitatea este legată, prin tradiția orală și memoria colectivă, de primele forme de monahism și de cerințele rituale din timpul rugăciunii din Rusia Veche. Astfel, *lestovka* urmează, dar îmbogățește, modelul mătăniilor introduse de Sf. Pahomie cel Mare (292-349), pentru a ușura numărarea rugăciunilor și închinăciunilor în cazul monahilor neștiutori de carte.¹⁰ În timp, obiectul a fost preluat și utilizat de către călugării erudiți și mireni. *Padrușnik* poate fi pus în legătură cu închinarea până în pământ, în biserică sau în intimitatea căminului, și cu necesitatea de a păstra curățenia mâinii, eliminând contactul cu podeaua camerei, în acea vreme aceasta fiind în general din lut (muruit). Apelând la justificări religioase pe baza recursului la elemente reale și mitologizante, următoarea mărturie vorbește despre importanța închinării pentru staroveri:

„Plecăciunile reprezintă, pe de o parte, predarea creștinului în voia lui Dumnezeu, iar pe de alta, un semn de respect față de El. Modul de a le efectua până la pământ, într-un mod mai abundent decât la ceilalți creștini ortodocși se trage atât din tipiconul studit de mănăstire, pe care rușii kieveeni l-au adoptat după anul 988, dar și de la modul cum se închinau păgânii ruși zeului Perun.”¹¹

Pe de altă parte, trebuie precizat faptul că lipsa artefactelor nu trebuie să afecteze sau să elimine rugăciunea și prosternarea, care au creat necesitatea apariției acestor valori patrimoniale ajutătoare, putând fi utilizate de exemplu sistemul de numărare pe degete (*pa palți*) sau un colț al îmbrăcămintei pentru a izola mâna de sol.

Din punct de vedere structural, *lestovka*/ *лестовка*¹² este alcătuită dintr-un șirag de role, trepte sau bumbi (*babociki, zupfi*)¹³, prins și terminat la un capăt cu un accesoriu format din suprapunerea a două rânduri de suprafețe (*lapostki, laposki*) triunghiulare sau, în cazuri mai rare, trilobate, cusute în perechi. Șiragul (*kareșok*) este alcătuit din două fâșii din piele sau din material sintetic, late de 1,5-2 cm, una

⁸ Cristina Clopot, *Russian Old Believers' Heritage and Traditions in Romania – Bridging the Past and the Future* (teză de doctorat), Heriot Watt University, 2017, pp. 189-190.

⁹ Andrew Simsky, *The discovery of hierotopy*, în „Vizual'naja teologija”, Nr. 1, 2020, p. 15.

¹⁰ Andrei Ivanov, *Dicționar religios rus-român*, Editura Bizantină, București, 2003, p. 423.

¹¹ Sursă orală: A.M. (n. Sarichioi), 2017.

¹² Denumită și *lestilka, lestavka, lestvcika, lestolka, lestilka, lestvilka, lestulka, lestuka, lestviak*, etc.

¹³ 100 mici și nouă mari, dintre care trei au rolul de a diviza bobitele mici în segmente inegale.

fiind perforată astfel încât cealaltă să fie petrecută pentru a forma bucle strânse în care se introduc bucățele din lemn (pe care sunt înfășurate suluri de hârtie) sau, mai nou, fragmente din hârtie rulată.¹⁴ Conform tradiției, aceste trepte sau bobițe aveau încorporate hârtiuțe pe care era scrisă rugăciunea lui Hristos, în limba slavonă. Mai nou, se pot observa uneori mătănii lucrate minuțios din mărgelile de dimensiuni mici.

Dincolo de caracteristicile pur materiale, piesa a primit printr-un proces cumulativ semnificații multiple și pluristratificate, atât ca întreg, cât și la nivelul componentelor sale. În acest sens, Alfred Gell afirmă că obiectele de artă (etnografică) apelează la complexitatea formală și virtuozitatea tehnică pentru a crea o anumită indescifrabilitate cognitivă ce fascinează și frustrează individul în încercarea de a recunoaște întregul și părțile, continuitatea și discontinuitatea, sincronia și succesiunea.¹⁵ Multe semnificații au început să fie cunoscute de membrii comunității în urma unor demersuri didactice și prin intermediul surselor de informare care promovează cultura staroverilor.

După cum am amintit, *kareșok* are 100 de role (*babociki*) de dimensiuni mai mici și nouă role mai mari, trei la început, trei la sfârșit și trei la mijloc, ce simbolizează cele nouă cete îngerești sau numărul lunilor în care Maica Domnului l-a purtat pe Hristos în pântec. Începutul și sfârșitul scării sunt marcate de segmente simple, fără *babociki* (*prostoie mesto*), reprezentând Pământul și Cerul. Prin cele trei role mari din mijloc (simbol al Sfintei Treimi)¹⁶, scara este împărțită în patru secțiuni inegale: de la Pământ la primul pas mare sunt 12 pași (cei 12 Apostoli); de la primul pas mare la al doilea pas mare, incluzându-le sunt 40 de trepte (postul de 40 de zile al Domnului în deșert), iar fără ele sunt 38 de bobițe (38 de săptămâni, timpul petrecut de Hristos în pântecul marianic¹⁷); până la a treia rolă mare există 33 de trepte (anii din viața pământească a lui Isus); după a treia treaptă mare și până la

¹⁴ Despre această etapă în evoluția confecționării metanierului regăsim câte informații în cercetarea de teren de la Slava Rusă, realizată de colectivul Muzeului de Etnografie și Artă Populară din Tulcea în anul 1998: „Hârtia este umezită și rulată subțire, prin alunecarea unei scândurele (*dostîcika*). Cine face, să facă pentru mai multe rânduri. Hârtia să fie udă, se rulează, se pune la soare să se usuce. Apoi se taie cu un cuțit după mărimea bumbului (lățimea curelei). Când este uscată se taie ca o bucățică de lemn.”

¹⁵ Janet Hoskins, *Afterword – gendering religious objects: placing them as agents in matrices of power*, în „Material religion”, Vol. 3, Nr. 1, 2007, p. 117.

¹⁶ <https://history.wikireading.ru>, accesat pe data de 15.07.2021, ora 09:00.

¹⁷ În alte interpretări, acest timp este de 36 de săptămâni și două zile (38 bobițe) sau 38 de săptămâni și 2 zile (40 de trepte, 38 mici și două mari).

Cer, apar 17 trepte mici (17 profeții despre venirea lui Hristos pe Pământ; 16 profeții veterotestamentari și Ioan Botezătorul, ultimul profet înainte de Hristos).¹⁸

Observăm că în diferitele interpretări șiragul *lestovkăi* este legat în sens anticronologic (cel mai ușor decodificabil de umanitate), de viața și lucrarea misionară a lui Hristos, în cele trei etape existențiale (post-existență umană, cea mai apropiată credincioșilor; existența umană nou testamentară; pre-existența umană veterotestamentară). Apostolii sau discipolii christici sunt continuatorii învățăturilor mesianice, pe când profeții dezvăluie și oferă promisiunea mântuirii prin Isus. Poate de aceea aceștia sunt reprezentați aproape de segmentul liber denumit Cer, revelația fiind întotdeauna făcută sub insuflarea Sfântului Duh. Pe de altă parte, treapta mare centrală împarte acest șirag în două părți egale, formate din 50 de trepte mici și patru mari, astfel încât dacă este ținută de aceasta, *lestovka* este în echilibru perfect. După unele interpretări, centrul îl simbolizează pe Dumnezeu-Tatăl.

Triumghiurile (*lapostki*) reprezintă cele patru Evanghelii, fundamentul tuturor rugăciunilor, sau pe cei patru Evangheliști, marginea (*okantovka*) decorată a acestora semnificând învățătura evanghelică. Pe de altă parte, triumghiul este simbolul Sfintei Treimi. Cele două rânduri de *lapostki* semnifică natura duală a lui Hristos (cea dumnezeiască - rândul de sus și cea umană - rândul de jos) sau, în altă interpretare, Tablele Legii revelate de Dumnezeu lui Moise pe muntele Sinai. Între aceste rânduri erau ascunse șapte dispozitive mobile mici (*piridvijki*) înșirate pe o panglică, semnificând cele șapte taine ale bisericii¹⁹ și cele șapte *lestovki* pe care fiecare creștin evlavios ar trebui să le roage în timpul zilei. Așadar aceste accesorii aveau și un rol practic în numărarea *lestovki*-lor rugate zilnic. În cazul celor mai multe mășinii contemporane, *piridvijki* sunt reprezentate în mod simbolic, triumghiurile fiind foarte strâns cusute între ele și devenind imobile.²⁰

Lapostki sunt simple sau decorate cu diferite motive: geometrice, religioase (Scena Răstignirii, monogramele, chipurile sau simbolurile Apostolilor, crucea greacă), motive florale și fitomorfe (floarea cu patru petale, vița-de-vie, pomul vieții), astrale (stea), coroana, reprezentări iconografice, versete din Scriptură etc.

¹⁸ Iuliana Titov, *Relația majoritari-minoritari etnici în Dobrogea de Nord*, Editura Dobrogea, Constanța, 2015, p. 173; Roy R. Robson, Elena B. Smilianskaia, *Keeping the Ancient Piety: Old Believers and Contemporary Society*, în Valerie A. Kivelson, Joan Neuberger (ed.), *Picturing Russia: Explorations in Visual Culture*, Sheridan Books, Ann Arbor, Michigan, 2008, p. 245; Axinia Crasovschi, *Russian Old Believers (Lipovans) in Romania: Cultural values and symbols*, în „New Europe College Yearbook”, 2001-2002, p. 36.

¹⁹ Aspect discutabil în cazul staroverilor *bezpopovți*, care au respins taina preoției.

²⁰ S.G. Vurgaft, I.A. Ushakov, *Starobrajadchestvo. Lica, predmety, sobytija i simvolj. Opyt jenciklopedičeskogo slovarja*, Izdatel'stvo zhurnala «Cerkov'», 1996, pp. 158-159.

Aceste reprezentări simbolice, geometrizzate sau stilizate sunt realizate prin brodare pe piele sau catifea, aplicații de mărgel, paiete sau din alte materiale etc.

În raport cu genul, se poate observa o diferențiere cromatică și ornamentală a acestor piese rituale. Bărbații utilizează *lestovki* sobre din punct de vedere cromatic, având *lapostki* simpli sau decorați cu inițialele evangheliștilor.²¹ În schimb, femeile preferă culori mai puternice (e.g. roșu, vișiniu) și ornamentele bogate brodate sau realizate din mărgel și paiete.

Având în vedere însemnătatea acesteia, *lestovka* apare, deseori cu rol de marker identitar, în diverse reprezentări iconografice ale unor sfinți, printre care îi amintim pe Sf. Serafim din Sarov (15 ianuarie), Sf. Serghie din Radonej (18 iulie²², 8 octombrie²³), Sf. Iuliana din Lazarevo (15 ianuarie), Sfânta Cuvioasă Eufrosina din Suzdal (8 octombrie), Sf. Gherman din Alaska (9 august). De asemenea, obiectul ritual este reprezentat și în unele icoane de tip didactic, precum *Tut moia radost i veselie moe* (Iată bucuria și veselia mea), în care credinciosul ține în mână stângă o *lestovka*, dar execută incorect semnul crucii, stârnind bucuria diavolilor.²⁴

Așadar, *lestovka* are în imaginarul starover semnificații simbolice și practice: exprimarea materializată a întregii dogme creștine; scara lui Hristos, scara virtuții sau scara ascensiunii spirituale prin raportarea la cele 109 trepte, role sau bobite; veșnicia rugăciunii prin raportarea la cercul format de cele două benzi ale obiectului, simbol al eternității, perfecțiunii și Divinității; dispozitiv de calculare/ numărare utilizat în timpul rugăciunilor și mătăniilor, care facilitează concentrarea asupra rugăciunii către Dumnezeu²⁵; dispozitiv de măsurare a gradului de ispășire a păcatelor.

În momentul rugăciunii, creștinul tinde cu sufletul spre Divinitate, ținând un obiect în mână care îi amintește despre această ascensiune ca și cum ar urca pe o scară de la Pământ la Cer. Prin urmare, *lestovka* servește scopurilor religioase și educaționale, având valoarea unei arme spirituale, reprezentând un semn extern al unei victorii prin rugăciune asupra dușmanilor invizibili, care, cu viclenia lor, îl pot ispiti și distrage pe creștin.²⁶ De altfel, în general, obiectele sunt produse pentru a

²¹ Alexandru Chiselev, *Portul popular, Țoale și straie alese bărbățești, între funcțional și hetero-identificare într-o zonă multietnică (Dobrogea)*, în „Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române Iași”, XIII, 2020, p. 116.

²² Aflarea moaștelor Cuv. Serghie din Radonej.

²³ Adormirea Cuv. Serghie din Radonej.

²⁴ <https://russianicons.wordpress.com>, accesat pe data de 18.07.2021, ora 11:00.

²⁵ *Pravila blagočestivogo povedenija v dome Božiem*, Izdanie Kišinevskoj Eparhii, 2001, p. 15.

²⁶ <https://history.wikireading.ru>, accesat pe data de 15.07.2021, ora 09:10.

influența gândurile și acțiunile umane. Aceste lucruri materiale întruchipează intenționalități complexe și mediază agentivitatea socială.²⁷

Importanța acestui artefact identitar pentru membrii grupului starover de pretutindenii poate fi decodificată din următoarele mărturisiri:

„Fără *lestavka* nu poți să te duci la biserică. Este arma sufletului, a rugăciunii, a (ispășirii s.n.) păcatului. Cu ea faci rugăciuni și mătăanii. Staroverii o purtau și deasupra capului, unde era și *kicika*, în timpul lucrului.”²⁸

„După tradiție, toți trebuie să avem o *lestvîlka* personală, care nu se transmite. Cu ea îți numeri mătăniile, cu acele rizuri de pe curelușă. *Pois, lestvîlka i krestik nujna štop bil u vseh lipavani*. (Pois-ul, lestvîlka și cruciulița trebuie să fie la toți lipovenii. tr.n.)”²⁹

„*Lastvîlka* este un șirag de împletituri din piele folosit la slujbele și activitățile bisericești, mai ales, pe care credincioșii de rit vechi îl trec peste degete pentru a-și rosti rugăciunile și pentru a închina plecăciune adâncă lui Dumnezeu.”³⁰

„*Ia nikuda bez neie ne mogu paiti. Ia vseгда ieie беру s soboi. Ia ne mogu vstat' i maliŭia Bogu, iesli u menia net lestovki v rukah. Mî ne doljni ieie iz ruk vîpuskati. Patomu cto ona nam Bogom dannaiia. Mî s nei doljni maliŭia vseгда*. (Eu nu pot merge nicăieri fără ea. Întotdeauna o iau cu mine. Nu pot să mă așez și să mă rog la Dumnezeu dacă nu am lestovka în mână. Nu trebuie să o lăsăm din mână. Pentru că ea ne este dată de Dumnezeu. Trebuie să ne rugăm întotdeauna cu ea-tr.n.)”³¹

Simbolismul acesteia trebuie corelat cu anumite credințe populare și convingeri religioase. Conform unei legende, se spune că Maica Domnului se ducea în Iad, pentru a scoate pe cineva cu o *lestovka*, dar diavolii i-au spus: „- Lasă *lestovka* și atunci vei trece!” Atunci Ea a răspuns: „- Ce voinic merge la război fără armă? Asta este *lestovka* pentru noi – victoria împotriva dușmanului.”³² Se crede, de asemenea, că un creștin adevărat trebuie să țină în mână întotdeauna o *lestovka* și să repete în continuu rugăciunea lui Isus (*molitva Isusovoi*), în biserică, acasă, în

²⁷ Janet Hoskins, *op. cit.*, p. 117.

²⁸ Sursă orală: T.F. (n. Tulcea), 2017.

²⁹ Sursă orală: A.A. (n. Tulcea), 2017.

³⁰ Sursă orală: C.C. (n. Sarichioi), 2017.

³¹ K.T.K (staroveră din regiunea Habarovsk, Rusia, a cărei mamă provenea din România) <http://www.slovoart.ru>, accesat pe data de 14.07.2021, ora 17:53.

³² „Slovesnica Iskusstv”, Nr. 19 (1), 2007, p. 62.

piață, pretutindeni. Oricine spune această rugăciune neîncetat, precum inspiră aerul, după primul an va intra în el Sfântul Duh, după al doilea an – Hristos, iar după al treia an, Tatăl va veni la el. Și Sfânta Treime va intra în el și își va crea sălașul. Iar rugăciunea va înghiți inima acelui om, iar inima va înghiți rugăciunea sa. Și va rosti neîncetat această rugăciune zi și noapte, iar omul va fi liber de toate plasele vrăjmașului.³³

În timpul rugăciunii, *lestovka* este ținută în mâna stângă, între inelar și degetul mijlociu sau deasupra arătătorului, fiind numărată cu ajutorul degetului mare, dreapta trebuind să fie liberă pentru a executa semnul crucii. În prima săptămână a Postului Mare, în urma spovedirii la biserică, credinciosul primește de la preot un canon, pentru a se izbăvi de păcate, reprezentând un anumit număr de mătăanii ce urmează să le facute în decursul postului, dimineața și seara.³⁴ Se dau trei sau patru *lestovki* pentru Hristos, dar și altele pentru Maica Domnului.³⁵

Acest obiect este nelipsit instrumentarului funerar, fiind așezat în mâna stângă a defunctului, în dreapta fiind depusă *rukapisania*³⁶. La comunitățile din România (Dobrogea și Moldova) nu se înregistrează anumite condiții speciale privind morfologia sau cromatică *lestovkăi* pentru mort, considerându-se suficientă cea utilizată de credincios în timpul vieții sau, dimpotrivă, una nouă, cumpărată pentru această ocazie. „De obicei se pune cea pe care ai folosit-o.” „Se pune ce găsești pe piață.” „Nu există ceva special. Același tip, cu model mai simplu.” „De obicei se pune *lestovka* pe care a folosit-o în timpul vieții.” „Să fie nouă, nimic special. Se găsește la biserică.”³⁷

În schimb, la staroverii din Estonia se utilizează o *lestovka* albă (*belaia lestovka*), albul simbolizând sărbătoarea și bucuria întâlnirii cu Dumnezeu.³⁸ Lestovka de moarte la staroverii din soglasia Ceasovennoe din Urali are *babociki* umpluți cu fragmente din lemn, de preferabil mesteacăn, fiind interzisă cu

³³ <http://www.slovoart.ru>, accesat pe data de 14.07.2021, ora 10:36.

³⁴ Sursă orală: L.H. (n. Tulcea), 2017. „Când te spovedești părintele îți zice, în funcție de păcate, câte *lestovki* să faci, adică cât să te rogi.”

³⁵ Ioan Munteanu, *Monografia rușilor lipoveni din Brăila. Pescuitul, activitate tradițională*, Editura Proilavia, Brăila, 2015, p. 174.

³⁶ Scrisoarea către Sfântul Petru.

³⁷ Surse orale: P.B. (n. Tulcea), 2021; N.R. (n. Jurilovca), 2021; C.C. (n. Jurilovca), 2021; A.P. (n. Botoșani), 2021; V.S. (n. Sfiștofca), 2021.

³⁸ A se vedea Marina Kuvaitseva, *Belaja lestovka: pohoronno pominal'nyj obrjad staroverov Ėstonii, Obšestvo kul'tury i razvitija staroverov Ėstonii*, Tartu, 2017.

desăvârșire hârtia presată și rulată. De asemenea, se poate depune în mormânt și *lestovka* deteriorată, dificil de înstrăinat în alte condiții.³⁹

Metanierul nu reprezintă doar sedimentarea sacrului care se mișcă între degetele credincioșilor, transpus atât în timpul producerii acesteia prin rugăciune și puritate rituală, cât și prin utilizare religioasă continuă, ci constituie o unitate a propriei sale realități. El deține un mod de existență deosebit de constructul formal ce are în vedere structura sa chimică, dar și de cultura materială, care vorbește despre calitățile sale reprezentationale. Acest mod existențial este întotdeauna diferența dintre cele două extreme.⁴⁰

Un alt obiect integrat în practica închinării staroverilor⁴¹ este *padrușnik/ подрушник* sau *padrucinik/ подручник*, o pernuță aplatizată folosită de credincioși pentru a-și sprijini mâinile și capul în timpul prosternării.⁴² De altfel, din punct de vedere etimologic, termenul are la bază expresia *pad ruki/ nod pyku* (sub mâini). Nazarenko afirmă că în cultura slavă pământul, cu care oamenii intră în contact fizic constant în viața cotidiană, are prin esență o valență htoniană și periculoasă, și, de aceea, în situații speciale există o tendință de separare, de desprindere faptică și simbolică de acesta.⁴³ Astfel, *padrușnik* și substitutele sale folosite în timpul rugăciunii creează micro-toposuri pure, eliminând riscul poluării rituale a părților expuse ale corpului (mâinile, fruntea, în prealabil purificate prin ablațiune. „Orice credincios trebuie să se închine. Dimineată, la prânz, seara, în mijlocul nopții, în casa lui sau în biserică; mățaniile se fac numai pe un loc curat, folosind *padrucinik*.”⁴⁴ Obiectul este folosit și în contextul riturilor de trecere, în cadrul ceremonialului funerar, fiind așezat în fața sicriului, pentru a permite participanților ce-și iau rămas bun să efectueze două plecăciuni până la brâu (*poiasnoi plakoni*) și una până la pământ (*paklon zemnoi*).

Pernuța de rugăciune are mai multe roluri interconectate: igienic (păstrarea curățeniei mâinilor și frunții), practic (menținerea unei temperaturi constante la

³⁹ Elena S. Danilko, «Smert' bliže rubaški»: pohoronnaja obrjadnost' staroobriadcev-časovennyh în „Novye issledovaniia Tuvy”, Nr. 1, 2019, p. 50.

⁴⁰ Younes Saramifar, *Crafting Sacrality from the tensile life of objects: learning about the material life of prayer beads from a Khaksari Sufi Murshid*, în „Cont Islam”, 12, 2018, p. 44.

⁴¹ În biserica rusă post-nikoniană, abolirea plecăciunilor până la pământ a dus la ieșirea din uz a acestui obiect.

⁴² Morris afirmă că *padrușnik* are rolul de a proteja în special mâna dreaptă în timpul închinăciunii. Richard Morris, *Three Russian Groups in Oregon: A Comparison of Boundaries in a Pluralistic Environment*, University of Oregon, 1981, p. 72, apud Cristina Clopot, *op. cit.*, p. 190.

⁴³ A se vedea Ju.A. Nazarenko, *K voprosu ob arhaičeskih tradicijah v sovremennoj kartine mira. Tradicionnye verovanija v sovremennoj kul'ture etnosov*, Sankt-Peterburg, 1993.

⁴⁴ Cerasela Dobrinescu, *Rușii lipoveni din Dobrogea: istorie și tradiții specifice (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - 2011)*, Ed. C.R.L.R., București, 2019, p. 215.

nivelul degetelor, mai ales în timpul iernii, eliminând contactul cu podeaua rece a bisericii sau casei; protejarea unor părți ale corpului în timpul executării mățăniilor⁴⁵) și simbolic (menținerea purității corporale, mai ales în momentul efectuării semnelor crucii, și asigurarea eficienței rugăciunii).

Acest artefact cu rol ritual, considerat „oglină rusă lipovănească”, are formă pătrată, cu latura de 30-40 cm, fiind cusut din bucăți de țesătură, matlasat și umplut cu lână sau alte materiale (e.g. melană, țesătură pluristratificată, în trecut păr de cal). Partea superioară, „curată” (*cistîia*), monocromă sau multicoloră (prin suprapunerea mai multor materiale textile de culori diferite), prezintă diverse motive realizate prin matlasare sau în tehnica patchwork, iar cea inferioară, „necurată” (*necistîia*), care intră în contact cu pământul, în general mai sobră din punct de vedere cromatic, poate prezenta o buclă într-un colț, cu rolul de a facilita ridicarea piesei de la podea sau pentru agățare.

De obicei, pernuța de rugăciune (de zi cu zi sau pentru momente festive) este confecționată de persoane credincioase, urmând anumite tipare decorative derivate din simbolismul creștin. În comunitățile de staroveri și edinoverți⁴⁶ există o varietate de modalități de decorare, în funcție de idiosincraziile locale și tradițiile transmise.

Una dintre variante are următoarele elemente constitutive: un pătrat în centrul *padrușnik*-ului, reprezentând Pământul; douăsprezece triunghiuri alcătuite prin suprapunerea a patru pătrate dispuse unul într-altul (cu colțurile tangente pe jumătatea laturilor pătratului mai mare), ce îi simbolizează pe Apostoli; patru pătrate în colțuri, care îi evocă pe Evangheliști; patru dreptunghiuri marginale, expresia învățăturilor Evangheliei (fig. 1). O altă variantă decorativă constituie un simbol al celor nouă cete îngerești și al fericirilor sau o reprezentare apocaliptică (în centru – tronul Domnului, în colțuri – cei patru Evangheliști sau patru îngeri, pe cele patru laturi, formând o cruce - punctele cardinale, cele patru colțuri ale pământului).⁴⁷ (fig. 2)

În funcție de model, apar și alte semnificații: patru triunghiuri în interiorul unui pătrat sau în colțuri - numărul Evangheliștilor; cinci pătrate de aceeași culoare - numărul patimilor și al rănilor lui Hristos; pătrate sau triunghiuri așezate în cruce

⁴⁵ În cultura rusă există un proverb care, la nivel primar, prezintă efectul unei executări incorecte a mățăniei: *Paslal duraka Bohu maliŭea, on i lobu pabil* (L-am trimis pe nebun/ prost să se roage la Dumnezeu și el și-a spart capul/ fruntea).

⁴⁶ Edinoverții sau coreligionarii sunt creștini ortodocși ruși de rit vechi care s-au unit cu biserica ortodoxă rusă oficială. Andrei Ivanov, *op. cit.*, p. 121.

⁴⁷ *Apocalipsa*, Cap. 4, pc. 2, 6-8; Cap. 7, pc. 1.

– Răstignirea lui Hristos; șapte pătrate, cercuri concentrice - numărul Sfințelor Taine și al sinodurilor bisericești; chenar marginal - învățătura Evangheliei etc.⁴⁸

Lestovka și *padrușnik* constituie două artefacte cu valoare identitară pentru credincioșii de rit vechi de pretutindeni, constituind adevărate relicve ale spiritualității materiale a vechilor ruși. Deși ele au suferit inevitabil de-a lungul timpului transformări morfologice (în primul rând materiale moderne ce tind să le înlocuiască pe cele naturale; imobilitatea rândurilor de *lapostki* și dispariția sau reprezentarea simbolică a dispozitivelor *piridviki*; unele decoruri inspirate din filmele de animație la *padrușniki* pentru copii⁴⁹) și acumulări sau ajustări semantice, ele continuă să fie semne distincte ale unui grup etno-confesional. Subiectul este pe departe încheiat, insistând în acest moment numai asupra materialității și simbolismului acestora, în acord cu tendințele antropologiei centrate pe obiect.

Pe viitor apar însă provocări în ceea ce privește cercetarea unor aspecte legate de interferențele culturale (e.g. inventarea *lestovkăi* Născătoarei de Dumnezeu cu 150 de trepte, inspirată din rozariul catolic; realizarea și comercializarea de *lestovki* pentru rușii pravoslavnici), impactul ideologiilor comuniste ateiste asupra acestora, conexiunile cu alte artefacte religioase cu rol practic similar (e.g. *ciotki* sau *vervița* rusească, *komboskini* grecești, *tespih* sau *misbaha* islamică), alterări și alternanțe ale procesului de fabricare, rețele de producție și achiziție, procesul de tezaurizare etc.

LESTOVKA AND PODRUSHNIK AMONG STAROVERS. UTILITY AND MEANINGS

Abstract: In this article we analyzed from a structural, utilitarian, and semantic point of view *lestovka* (prayer rope) and *podrushnik* (prayer rug), two identity markers important for the Starover group, used during prayer or in the context of rites of passage. We believe that only by understanding the ontogenesis of the object we can know how the objects invested with religious and spiritual values interact with believers as well as why the artifacts are able to sustain sacredness themselves. Also, from the strict materiality to the symbolic dimension,

⁴⁸ <http://www.lestovka.com.ua/podrushnik.php>, accesat pe data de 13.01.2021, ora 10:22.

⁴⁹ Cristina Clopot se întreabă dacă acestea sunt efectele alterării obiectelor tradiționale sau ale mutației ideologiei semiotice, ele având în continuare aceeași funcție rituală. Cristina Clopot, *op. cit.*, p. 190.

from utility to inclusion in a system of meaning (ritual objects, identity markers, marketed products), *lestovka* and *podrushnik* can decode the existential meanings of the Old Believer community, but and the relationship between tradition and innovation. On the other hand, in addition to the utilitarian and symbolic roles of these objects, they function as hierotopic objects, with the help of which sacred toposes are created and maintained.

Keywords: *lestovka*, *podrushnik*, Old Believers, utility, meaning, hierotopic object, identity marker.

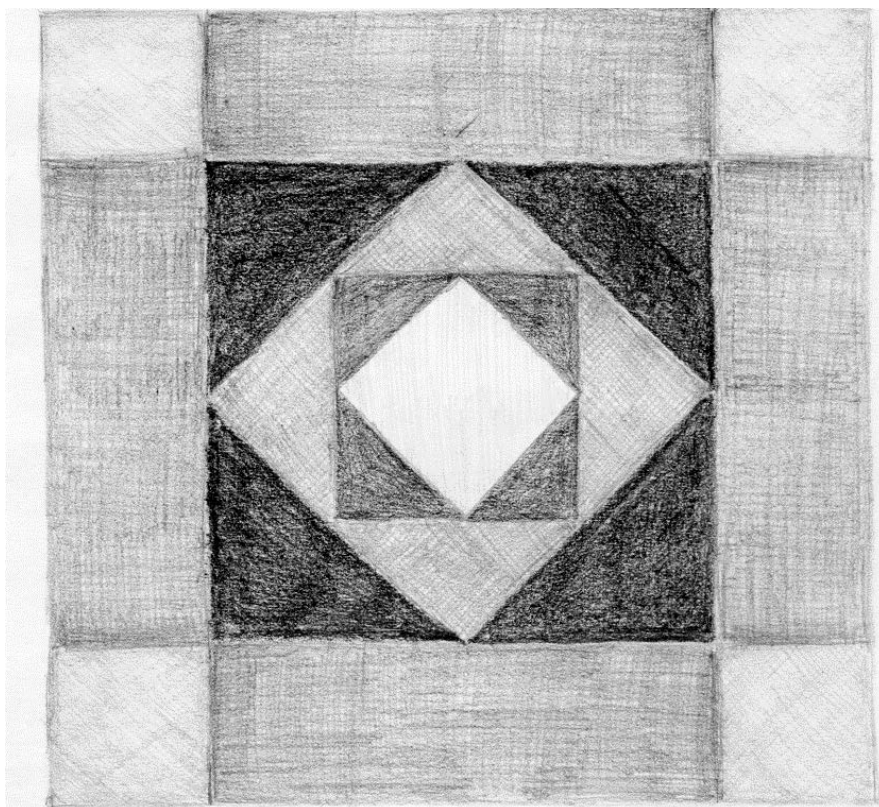

Fig. 1: *Podruşnik* (variantă decorativă), desen: Alexandru Leonov (2021)

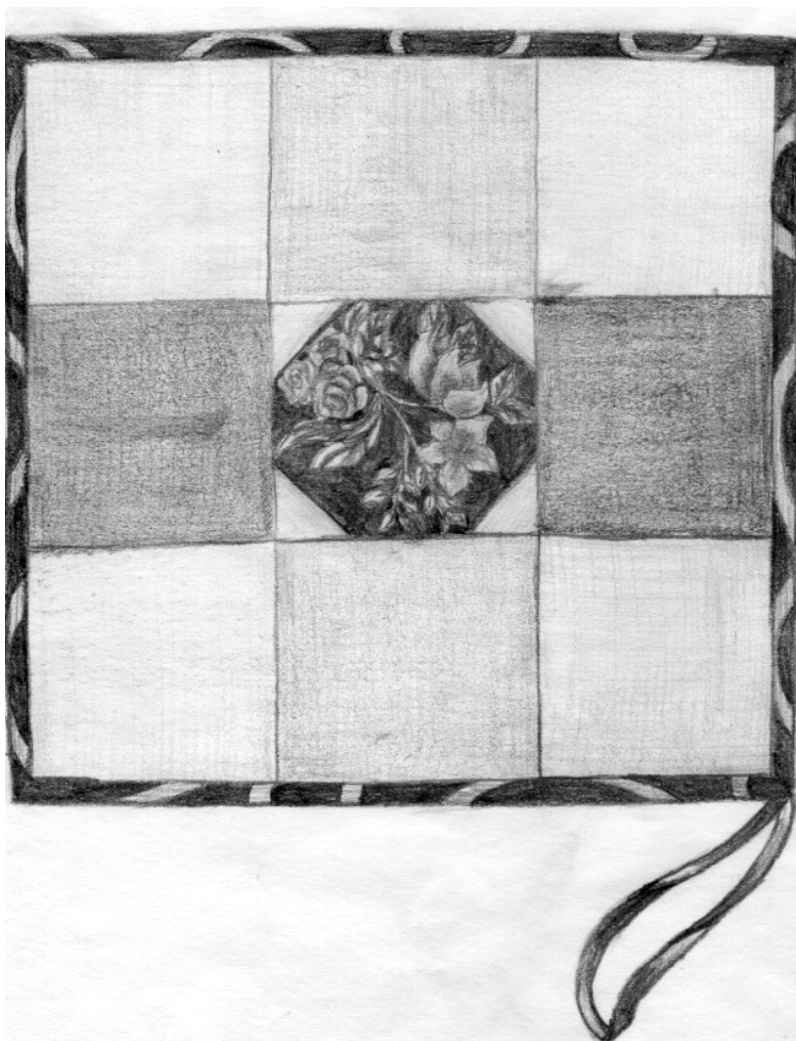

Fig. 2: *Padrușnik* (variantă decorativă), desen: Alexandru Leonov (2021)

FENOMENUL MIGRAȚIEI LA RUȘII LIPOVENI DIN DOBROGEA ÎN PERIOADA 1945-1989

Rezumat: Populația ruso-lipovenească a reprezentat și după anul 1945 un element de bază în tabloul etnic al provinciei istorice Dobrogea. După sosirea trupelor sovietice, atrași de propaganda sovietică, o parte a rușilor lipoveni din sate precum Jurilovca, Slava Rusă, Slava Cercheză, Sarichioi, Dunavățul de Jos, Chilia Veche au dovedit o puternică tendință de emigrare în U.R.S.S.. În anul 1949, în scopul lichidării „chiaburimii”, considerată clasa exploatatoare de la sate, a început procesul colectivizării forțate care a cuprins și comunitățile ruso-lipovenești din Dobrogea.

Epoca lui Nicolae Ceaușescu s-a caracterizat printr-un regim restrictiv asupra minorităților, care erau denumite prin sintagma „naționalități conlocuitoare”, politica statului comunist fiind una de asimilare a minorităților, îndeosebi a celor mai puțin semnificative numeric.

Cuvinte cheie: etnii, minorități, ruși lipoveni, Dobrogea, comunism

Cel de-Al Doilea Război Mondial a adus modificări importante în viața etniilor dobrogene, deși Dobrogea a fost mai puțin afectată de acțiunile militare. Ocupația militară sovietică, instaurată după 23 august 1944, produsă rapid și cu forțe mult mai mari decât în celelalte zone ale țării, propaganda oficială, dar și subversivă, au marcat puternic starea de spirit a populației.

Deși Convenția de Armistițiu a fost semnată la 12 septembrie 1944, trecerea și instalarea trupelor sovietice în provincie a avut loc încă din luna august, acest lucru însemnând confiscarea diferitelor bunuri ale populației, ocuparea unor puncte strategice, precum și instituirea unui riguros control sovietic asupra tuturor compartimentelor administrației locale, vieții economice și social-politice a zonei.¹

După sosirea trupelor sovietice, o parte a rușilor lipoveni au dovedit o puternică tendință de emigrare în U.R.S.S. Astfel, atrași de propaganda sovietică,

* Dr., Șef birou, Muzeul de Artă Populară Constanța, E-mail: ceraseladobrinescu@gmail.com.

¹ Marian Cojoc, *Evoluția Dobrogei între anii 1944-1964. Principalele aspecte din economie și societate*, Editura Universității din București, București, 2001, p. 30.

dar și sub pretextul de a se sustrage de la concentrare, cetățeni de origine etnică rusă, din unele localități dobrogene, au hotărât să emigreze, nu înainte de a-și înstrăina bunurile, pe care le deținuseră până în momentul plecării din țară.²

Așa cum se arată într-un *Plan de informațiuni al Poliției, privind populația ruso-lipovenească de pe raza județului Tulcea*, în scurt timp, „emigrarea devine o psihoză generală și sub stăpânirea ei, populația din satele Jurilofca, Slava Rusă, Slava Cercheză, Sarichioi, Dunavățul de Jos, Chilia Veche, se înscrie din toamna anului 1944, până în primăvara anului 1945, pentru a emigra în U.R.S.S.”.³

Conform documentelor, până la sfârșitul anului 1947, 991 de familii, însumând 3835 de persoane, reușiseră să plece în Uniunea Sovietică, în timp ce alte 650 de familii se aflau pe listele de așteptare.⁴

În ultimele luni ale anului 1944, Comandamentul Militar Sovietic din București a desfășurat acțiuni de propagandă asupra locuitorilor de origine slavă care trăiau în România. Astfel, făcându-se apel la „sentimentele naționale”, aceștia erau îndemnați să se transfere în Uniunea Sovietică. Faptul nu a rămas fără urmări printre rușii lipoveni din Dobrogea, astfel încât, unii dintre ei au dat curs acestei invitații, alegând să plece în Rusia, nu înainte de a-și înstrăina bunurile pe care le agonisiseră.

Majoritatea lipovenilor stabiliți în Delta Dunării sau în județul Constanța au refuzat să plece, însă o parte a acestora au întreținut o susținută propagandă pe tema „unirii” Dobrogei cu U.R.S.S.⁵ În acest sens, un grup de lipoveni „ar fi înaintat o cerere Mareșalului Tolbuhin, solicitând anexarea Dobrogei de Nord la Uniunea Sovietică”.⁶

Într-un document al Inspectoratului Regional de Poliție Constanța, păstrat în arhiva C.N.S.A.S., se menționează că această minoritate „nu a constituit o problemă pentru Poliția de Siguranță de Stat” până când armata sovietică a pătruns pe teritoriul românesc iar „afinitățile datorate originii comune” s-au făcut simțite.

Semnarea Convenției de Armistițiu a atras după sine obligația locuitorilor Dobrogei de a furniza alimente și animale către armată, dar acest lucru nu a avut ecou în rândurile rușilor lipoveni, care au adoptat o atitudine diferită față de cea a

² Constantin Cheramidoglu, *Minoritățile etnice dobrogene în contextul politic internațional din anii 1945-1948*, în „Analele Dobrogei”, serie nouă, an VI, nr.1, Constanța, 2000, p. 327.

³ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare A.C.N.S.A.S.), Fond Documentar București, dosar nr. 19645/1945, f. 115.

⁴ Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 275.

⁵ *Ibidem*, p. 270.

⁶ A.C.N.S.A.S., Fond Documentar București, dosar nr.15285/ 1934-1945, f.148.

celorlalți locuitori ai Dobrogei, refuzând să predea bunurile solicitate, în această situație fiind sate întregi, precum Jurilovca și Slava Rusă.⁷

Populația ruso-lipovenească a reprezentat și după anul 1945 un element de bază în tabloul etnic al provinciei istorice Dobrogea. Recensămintele realizate în această perioadă sunt importante, deoarece ilustrează procentual situația etnicilor ruși, în cadrul mozaicului care compunea populația dobrogeană. Astfel, la 28 mai 1945, în județul Tulcea existau 43.074 de ruși lipoveni, în condițiile în care întreaga populație a județului era de 204.196 de locuitori, iar celelalte etnii totalizau 8.636 de locuitori. Datele prezentate dovedesc că pentru județul Tulcea, populația lipovenească reprezenta un important procent, superior celorlalți minoritari.

Pentru județul Constanța, la 2 iulie 1946, se constată o altă ierarhie, în sensul că românii majoritari însumau un număr de 236.248 de locuitori, iar din totalul de 31.178 de etnici, majoritatea era dată de turci și tătari.⁸ Analizând aceste date, reiese că rușii lipoveni erau mai numeroși în județul Tulcea, aceasta fiind o realitate care persistă și în zilele noastre.

Paralel cu emigrarea la cerere în Uniunea Sovietică, a avut loc și un proces invers, de revenire a unor ruși lipoveni în localitățile dobrogene, pe care le părăsiseră în perioada 1944-1945, fie din cauza „persecuțiilor armatelor trecătoare”, fie pentru că fuseseră „ridicați” de armata sovietică. În legătură cu aceste cereri de repatriere, elocvent este Fondul Documentar „Moscova” (Problema „Consulare-Repatrieri Lipoveni”), aflat în arhiva M.A.E.

Toate aceste cereri datează din perioada 1946-1947, iar cei care le-au întocmit își exprimau în mod clar dorința de a reveni în spațiul românesc. În acest sens, dăm spre exemplificare un fragment din cererea adresată ambasadorului român la Moscova de către numitul Macar A. Feodot, din Năvodari, care la data de 2 septembrie 1946 se afla în Uniunea Sovietică, de unde scria: „Eu, subsemnatul Macar A. Feodot, născut în anul 1907 [în] comuna Năvodari, județul Constanța, fiind ridicat de armata sovietică, în anul 1945, cu familia, vă rog anticipat a-mi admite repatrierea mea în țară, împreună cu familia...”⁹

Aceste documente sunt însemnate pentru studiul istoriei rușilor lipoveni, deoarece ele conțin evidența celor care solicitau repatrierea în localitățile dobrogene, dar și pentru mesajul transmis. Astfel, în multe dintre acestea se regăsesc fraze precum „vreau să mă întorc în România, patria-mumă”, „vă rugăm

⁷ *Ibidem*, dosar nr.19645, ff. 123-124.

⁸ Marian Cojoc, *Despre unele minorități din Dobrogea, 1944-1948. Ruso-lipovenii*, în „Arhivele Totalitarismului”, VI, nr. 2-3, 1998, p. 27.

⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare A.M.A.E.), Fond Moscova (Problema „Consulare”. Repatrieri lipoveni A-P), ff. [nn.].

pe dumneavoastră, domnule Ambasador, să ne înapoiați în țara noastră, România, unde ne-am născut și crescut“, „vreau să mă înapoiez în locul meu de naștere“, „cer repatrierea mea în Patrie“, din aceste formulări reieșind în mod clar atașamentul pentru locurile dobrogene, pe care le părăsiseră fără voia lor.¹⁰

Venirea la putere a comuniștilor, în anul 1945, a marcat începutul unei noi etape în societatea românească, iar măsurile luate ulterior i-au afectat în egală măsură pe toți locuitorii țării, indiferent de etnie. În ceea ce privește structurile organizatorice, rușii lipoveni, deși numeroși comparativ cu alte etnii (mai ales în județul Tulcea), nu și-au întemeiat organizații proprii pe structură etnică, așa cum au procedat alte etnii (evreii, armenii, grecii, turco-tătarii), ci s-au integrat în noile formațiuni politice ale societății românești, cu precădere în Partidul Comunist Român sau Frontul Plugarilor, fiind convinși că astfel vor reuși să-și apere mai bine interesele. Totodată, s-au implicat într-o serie de acțiuni ale minorităților, mai ales după instaurarea guvernului dr. Petru Groza, făcându-și simțită prezența în majoritatea structurilor comuniste sau social democrate, care au luat naștere în perioada 1945-1946.

Astfel, la 2 octombrie, la Tulcea, a fost ales Comitetul Județean al Frontului Unic Muncitoresc, în cadrul căruia comuniștii au fost reprezentați de trei ruși lipoveni: Alempie Furtunov, Sarița Nichita și Parsicov Emilian. Tot la Tulcea, dar pe 14 octombrie, lipovenii i-au trimis ca delegați, pentru alegerea Comitetului de Front Unic Muncitoresc în Sindicatul Port și Transporturi Tulcea, pe Orlov Mihail, Eumenov Filip și Lilipatov Ivan. Alți ruși lipoveni, Avram Filicenco și Dionisie Pricop, din partea Partidului Comunist Român, alături de Gheorghe Naumov și Vorobiov Tudose, din partea Partidului Social Democrat, au participat în ziua de 19 iunie 1946, la Tulcea, la procesul de constituire al Comitetului Județean Electoral și a Comisiilor de Lucru, în vederea alegerilor din noiembrie 1946.¹¹

La 16 iulie 1945 a fost impus sistemul cotelor, constând în obligativitatea țăranilor de a preda către stat o parte însemnată din produsele agricole obținute în propria gospodărie (grâu, orz, porumb, mazăre, fasole, semințe oleaginoase). Agravat în perioada următoare, acest sistem a reprezentat o formă de depozitare a țăranimii de roadele muncii sale și a dus la ruinarea multor gospodării.¹²

În anul 1949, în scopul lichidării „chiaburimii“, considerată clasa exploatatoare de la sate, a început procesul colectivizării forțate, Dobrogea fiind prima regiune colectivizată a țării. „Transformarea socialistă a satului“ a parcurs o nouă etapă la 1 august 1949, când, prin Decretul 319, a fost inițiată organizarea

¹⁰ Ibidem

¹¹ Marian Cojoc, *Evoluția Dobrogei...*, pp. 176, 180, 192.

¹² *Ibidem*, p. 126.

gospodăriilor colective, așa-numitele GAC-uri, înființate după modelul colhozurilor sovietice. În aceste gospodării au intrat țăranii săraci sau mijlocași, care s-au „întovărășit”, devenind „colectiviști”. De altfel, în statutul model al GAC-urilor s-a precizat clar scopul înființării acestor gospodării: acela de a asigura victoria asupra chiaburilor, care erau considerați dușmanii celor ce muncesc. Paralel cu GAC-urile, având ca exemplu sovhozurile sovietice, au luat naștere Gospodăriile Agricole de Stat (GAS).¹³

Colectivizarea s-a realizat printr-un puternic suport propagandistic, fiind declanșată în numele țăranilor săraci, promițând prin toate canalele oficiale un trai îmbelșugat. Propaganda în favoarea colectivizării se sprijinea pe o imagistică abundentă, menită să demonstreze țăranului ezitant cât de mari i-ar fi fost avantajele dacă s-ar fi înscris în Gospodăria Agricolă Colectivă.¹⁴

Ritmul alert în care s-a derulat colectivizarea a făcut ca la 30 martie 1959, când a fost emis Decretul 115, Dobrogea să fie menționată ca fiind „pe deplin colectivizată”. Ca o consecință a acestui proces, în toate comunele regiunii, implicit în cele locuite de ruși lipoveni, au fost înființate GAC-uri, multe dintre ele având nume cu rezonanțe sovietice: „Drumul lui Lenin” (Sarichioi), „7 Noiembrie” (Tulcea), „Partizanul Roșu” (Dunavăț), „Ceapaev” și „Octombrie Roșu” (Slava Cercheză), „Pavel Tcacenco” (Carcaliu), „Scânteia” (Mahmudia), „Iosif Rangheț” (Măcin).¹⁵

Sistemul colectivizat din agricultură și presiunea cotelor obligatorii au atras nemulțumirile țăranilor, atât români, cât și din rândul minorităților. Un caz semnalat de autorități a avut loc la Slava Rusă, în anul 1950, când chiaburul Serghei Vasile a adunat în curtea sa un număr de 12 ruși lipoveni, care au făcut o „conestație comună” împotriva acestor abuzuri.¹⁶

La fel de nemulțumiți erau și pescarii lipoveni din Deltă, care trebuiau să dea statului o cotă ce varia între 30 și 50 %, la care se adăuga obligativitatea executării lucrărilor de întreținere a gârlilor.¹⁷ Cotele obligatorii la produsele

¹³ Idem, *Dobrogea de la reforma agrară la colectivizarea forțată (1945-1957)*, Editura Muntenia & Leda, Constanța, 2001, pp. 29-45, 53-59.

¹⁴ Claudiu Degeratu, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii. Modelul sovietic: drumul belșugului*, în „Arhivele Totalitarismului”, II, nr. 3, 1994, pp. 54-57.

¹⁵ Marian Cojoc, *Dobrogea de la reforma agrară...*, pp. 43, 258-270.

¹⁶ *Ibidem*, p. 85.

¹⁷ Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, politice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, p. 213.

agricole, vegetale și lapte, au fost desființate la 27 ianuarie 1957, dar sărăcia și lipsa celor mai elementare mijloace de subzistență au persistat în rândurile maselor.¹⁸

Epoca lui Nicolae Ceaușescu s-a caracterizat printr-un regim restrictiv asupra minorităților, care erau denumite prin sintagma „naționalități conlocuitoare”. În ciuda propagandei oficiale, politica statului comunist a fost una de asimilare a etniilor, îndeosebi a celor mai puțin semnificative numeric.¹⁹

În viziunea lui Nicolae Ceaușescu, minoritățile alcătuiau împreună cu majoritatea românească „marea familie a României socialiste”, în care oamenii muncii, indiferent de naționalitate, luptau pentru construirea socialismului și pentru „înflorirea” patriei lor comune.²⁰

De-a lungul timpului, în activitatea, viața și aspectele morfologice ale localităților aflate în imediata apropiere a orașelor au intervenit schimbări, care au dus la îmbunătățirea condițiilor de trai și la dezvoltarea așezării, care a evoluat, ajungând la rândul său oraș. Trecerea s-a făcut treptat, realizându-se o evoluție a vetrei inițiale către genul de organizare urbană, acest lucru însemnând o modificare a vieții sociale, precum și apariția unor noi meserii.²¹ Un exemplu în acest sens este Năvodari, care a evoluat de la statutul de sat, ai cărui locuitori se ocupau cu pescuitul și agricultura, la cel de oraș industrial.

Fenomenul migrației de la sat spre oraș sau chiar în afara țării, în căutarea unui loc de muncă, generalizat pe plan național, s-a făcut simțit și în rândurile rușilor lipoveni, la această situație adăugându-se nivelul scăzut al natalității, precum și accentuarea îmbătrânirii demografice. În anii de după 1989, în sânul comunităților locuite de ruși lipoveni s-au produs o serie de transformări, multe dintre ele datorate evenimentelor istorice ale perioadei comuniste.

¹⁸ Marian Cojoc, *Dobrogea de la reforma agrară...*, p. 92.

¹⁹ Alexandr Varona, *Statul român și minoritățile etnice și religioase: aspecte istorice și politico-juridice*, în „Zorile”, nr. 5 (188), 2008, p. 8.

²⁰ Mioara Anton, *Constituirea națiunii socialiste. Integrarea sau asimilarea minorităților?*, în Florin Anghel, Mioara Anton (coord.), *Vecinătăți și ziduri. Români și ruși (secolele XVI-XXI)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013, p. 320.

²¹ Atena Herbst-Rădoi, *Aspecte geografice ale mișcării migratorii a populației satelor din Dobrogea*, în „Lucrările Simpozionului de Geografie a Satului”, București, septembrie, 1967, extras, p.135.

ABOUT THE RUSSIAN LIPOVANS FROM DOBROGEA IN THE PERIOD 1945-1989

Abstract: The Russian-Lipovan population represented a basic element in the ethnic picture of the historical province of Dobrogea even after 1945.

After the arrival of Soviet troops, some of the Lipovan Russians who were attracted by the Soviet propaganda, from villages such as Jurilovca, Russian Slava, Slava Cercheza, Sarichioi, Dunavățu de Jos, Old Chilia, showed a strong tendency to emigrate to the U.S.S.R

In 1949, in order to get rid of the „gentry/nobility“, considered the exploiting class in the villages, the process of forced collectivization began, which also included the Russian-Lipovan communities from Dobrogea.

Nicolae Ceausescu's era was characterized by a restrictive regime over minorities, which were referred to with the phrase „cohabiting nationalities“, the policy of the communist state being one of assimilation of all ethnic groups, especially of those the least numerically significant.

Keywords: minorities, Lipovan Russians, Dobrogea, communism

DESTINUL UNUI INTELECTUAL TĂTAR DIN DOBROGEA: MEHMET H. VANI YURTSEVER (1907-1994)

Rezumat: În acest articol este prezentată viața lui Mehmet H. Vani Yurtsever, un intelectual tătar care s-a născut în România, dar care, în a doua jumătate a vieții a ales să emigreze în Turcia. Lucrarea este compusă din două părți principale. În prima parte sunt prezentate aspecte cu privire la familia lui Yurtsever, a mediului în care acesta s-a format, a educației pe care a primit-o și a felului în care a intrat în contact cu Mișcarea Națională Tătară. În cea de a doua parte sunt puse în discuție perioada în care a fost condamnat de instanțele comuniste și problema colaborării sale cu Securitatea.

În articol s-a încercat explicarea contextului în care Mehmet H. Vani a semnat un angajament cu Securitatea și a fost analizată valoarea pe care au avut-o notele informative pe care acesta le-a furnizat. Concluzia principală este aceea că Mehmet H. Vani Yurtsever a fost nevoit să semneze un angajament de colaborare cu Securitatea ca urmare a presiunilor la care a fost supus și că notele informative pe care le-a furnizat nu au fost foarte importante. Motivația principală a acestuia a fost să obțină permisiunea de a emigra în Turcia.

Cuvinte cheie: Mehmet H. Vani Yurtsever, tătari, Dobrogea, Mișcarea Națională Tătară, represiune

1. Repere biografice și importanța pentru Mișcarea Națională Tătară

1.1. Cum se forma un intelectual tătar din Dobrogea? Cazul lui Mehmet H. Vani

Cel mai important grup de intelectuali tătari care au marcat evoluția comunității din România în perioada interbelică și în primii ani de după instaurarea regimului comunist s-a format în jurul revistei „Emel”. „Emelciler” (în română, idealişti), așa cum au ajuns să fie aceștia cunoscuți, prin activitățile lor publicistice, culturale, dar și politice, au încercat să creeze o conștiință națională a tătarilor din Dobrogea în care legăturile cu Peninsula Crimeea ca teritoriu natal să ocupe un loc central. Dacă în perioada interbelică ei și-au putut desfășura liber activitățile, la

* C.Ș. III dr., Universitatea „Ovidius” din Constanța. E-mail: metin.omer@365.univ-ovidius.ro.

sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial, ca urmare a schimbărilor politice, inițiativele lor au fost interzise. În acest context, unii au emigrat în Turcia, cei care au rămas fiind condamnați de instanțele comuniste.

Biografiile celor care au fost implicați în mișcarea formată în jurul revistei „Emel”, cu foarte puține excepții, sunt aproape necunoscute sau „seci” ele cuprinzând doar câteva informații. Problema principală în cazul celor care au fost condamnați de instanțele comuniste este reprezentată de faptul că biografiile lor au fost reconstituite de ofițerii de Securitate, al căror scop nu era aflarea adevărului ci întocmirea unui rechizitoriu prin care cel în cauză să poată fi condamnat.

Lucrarea de față își propune să prezinte biografia lui Mehmet Halim Vani, care după emigrarea în Turcia și-a luat și numele de Yurtsever (în română, cel care își iubește patria). Ea se bazează atât pe documente din arhivele românești, în mod special fondurile depistate la Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, cât și pe memoriile pe care Yurtsever le-a publicat în limba turcă. Astfel, pentru perioada de după instaurarea regimului comunist au putut fi explicate unele discrepanțe ce apar în relatările din documentele redactate de organele Securității și cele menționate de Yurtsever în memoriile sale.

Mehmet Halim Vani (Yurtsever) s-a născut la 28 octombrie 1907 în satul Dulcești (Talicak) de lângă Mangalia, județul Constanța, într-o familie originară din Crimeea. Bunicul, Vani, se născuse în partea de Nord a peninsulei de unde emigrase în Dobrogea după Războiul Crimeii. Tatăl, Halim Vani, s-a născut în anul 1865, în satul Mahmudia din apropiere de Tulcea. Bunica paternă, Musemma, se stabilise în Dobrogea în aceleași condiții și în aceeași perioadă ca bunicul Vani. Ambii bunici proveneau din familii cu o situație financiară bună.¹

În ceea ce privește partea maternă, familia avea un statut social bun. Mama, Ersultan, era fiica unui hoge, Abdurrahman. Ea se născuse în anul 1873², în satul Cocargea (azi Pietreni, județul Constanța), dar, datorită numirii tatălui în funcția de imam al satului Danachioi (azi Nicolae Bălcescu, județul Constanța), locuise și aici.³ Părinții lui Yurtsever s-au cunoscut după ce amândoi au rămas orfani de tată. Ca urmare a decesului capilor familiei, mamele celor doi, Halim Vani și Ersultan, au decis să se mute într-o zonă în care aveau mai multe rude. Coincidența a făcut ca locul ales să fie satul Dulcești de astăzi.⁴

Ersultan și Halim Vani s-au cunoscut în Dulcești și, la scurt timp, s-au căsătorit. Cei doi au avut șapte copii, unul murind la scurt timp după naștere: Șerife

¹ Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3., Editura Ceconi, Constanța, 2013, p. 11.

² *Ibidem*, p. 33.

³ *Ibidem*, p. 11.

⁴ *Ibidem*, p. 33-34.

(născută în 1895, a murit după un an), Iusuf (născut în 1897), Sabrie (născută în 1899), Iacup (născut în 1903), Şaip (născut în 1905), Mehmet (născut în 1907) şi Zechie (născută în 1910).⁵

Familia pe care a întemeiat-o Mehmet H. Vani a fost tot una tradiţională, după modelul părinţilor. În 1936 s-a căsătorit cu Fatma, fata lui Ablai Izet, primar timp de 18 ani în satul Omurşa (Valea Seacă, azi parte a comunei Valu lui Traian, judeţul Constanţa). Bunicul acesteia emigrase din Crimeea în Dobrogea în anii 1873-1874. Cei doi au avut trei copii: Ülker (s-a născut în anul 1938, dar a murit după câteva luni), Tekin (născut în anul 1940) şi Özen (născută în anul 1945).⁶

Educaţia pe care a urmat-o a fost una caracteristică pentru majoritatea turcilor şi tătarilor din România care aveau o aplecare spre învăţământ şi posibilităţile materiale pentru a-şi definitiva studiile. Până la sfârşitul perioadei interbelice, traseul educaţional pe care îl urmau copiii musulmani începea cu orele de la şcoala din localitatea natală. Aceasta putea fi o şcoală particulară turcă, adică o instituţie de învăţământ care era susţinută de comunitatea locală, dar în care se predau, pe lângă limba turcă şi religia islamică, obligatoriu limba română şi celelalte materii din curriculum tot în limba română. În cazul acestor şcoli, profesorii de limba turcă şi religie islamică erau plătiţi de comunitatea locală. Profesorii de limba turcă de la şcolile publice erau plătiţi de stat. În cazul în care comunităţile locale nu îşi permiteau să întreţină o şcoală particulară, limba turcă şi religia islamică erau predate într-o încăpere amenajată lângă geamie sau chiar în interiorul geamiei. În aceste cazuri, învăţătorul era chiar imamul localităţii. În aşezările cu majorităţi turce şi tătare, elevii mergeau dimineaţa sau după-amiaza la orele prevăzute în curriculumul naţional, iar în cealaltă parte a zilei, la orele de limba turcă şi religie islamică. Problema era că nu exista o programă unitară, calitatea actului de predare depinzând de pregătirea profesorului.⁷

Următoarea treaptă în parcursul educaţional era absolvirea Seminarului Musulman din Medgidia. Această instituţie, înfiinţată în anul 1889 ca o continuatoare a medresei lui Gazi Ali Paşa fondată ca parte a vakâf-ului acestuia, în anul 1610, la Babadag, mutat la Medgidia în anul 1901, a ocupat un loc central în viaţa comunităţii musulmane datorită funcţiei sale de formatoare a imamilor şi profesorilor de limba turcă, persoanele care ocupau cele mai importante poziţii în viaţa comunităţii. La aceasta a contribuit şi o prevedere legală potrivit căreia funcţia

⁵ *Ibidem*, p. 34.

⁶ *Ibidem*, p. 29-32

⁷ Pentru învăţământul la comunitatea turcă şi tătară în perioada interbelică vezi Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, p. 119-139.

de imam putea fi ocupată cu prioritate de absolvenții Seminarului, la fel ca și cea de muftiu, cea mai înaltă treaptă în ierarhia islamică din România. Absolvirea Seminarului Musulman era calea prin care tinerii turci și tătari puteau ocupa poziții respectabile în comunitatea din care făceau parte.⁸

Pentru a se impune însă, în societatea românească, traseul educațional trebuia completat cu absolvirea unei universități românești sau a unei școli militare. Cei care au reușit asta au devenit reprezentanți ai comunității în fața autorităților locale și centrale, dar și mijlocitori între autoritățile române și populația turcă și tătară, ocupând poziții importante în administrația locală și centrală. Cel mai bun exemplu în acest sens este cel al lui Selim Abdulachim, primul avocat al comunității turce și tătare din România, viceprimar al Constanței și deputat în mai multe legislaturi.⁹

Parcursul educațional al lui Mehmet Vani Yurtsever s-a oprit la absolvirea Seminarului Musulman din Medgidia. Când a împlinit vârsta de șapte ani, în 1915, a început cursurile școlii din satul natal. Având în vedere că majoritatea populației din sat era reprezentată de tătari¹⁰, în prima parte a zilei participa la orele ținute de învățătoarea româncă, după-amiază, la aceeași școală, participând la orele de limba turcă și religie islamică ținute de imamul Hafız¹¹ Ahmet. Spre deosebire de mulți dintre imamii din acea perioadă, acesta era unul „deschis la idei noi, realist”. De aceea era poreclit „Jon Hafız”.¹²

Învățătoarea româncă, Maria, a lăsat și ea o impresie puternică asupra elevului Mehmet Vani. În memoriile sale consemnează cum pe zi ce trece prindea din ce în ce mai mult drag de ea și încerca să învețe tot ce le explica aceasta. În ceea

⁸ Pentru Seminarul Musulman din Medgidia vezi Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (eds.), *Seminarul Musulman din Medgidia. Documente și Memorie/ The Muslim Seminary of Medgidia: Documents and Memory*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 2016.

⁹ Metin Omer, *Emigrarea turcilor și tătarilor din România în Turcia între cele două Războaie Mondiale*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020, p. 110-115.

¹⁰ În 1930, în Dulcești au fost recenzați 316 tătari, dintr-un total de 785 de persoane. Vezi Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II: *Neam, Limbă Maternă, Religie*, Partea I: *Neam, Limbă Maternă*, Editura Institutului Central de Statistică, București, p. 186-191. Trebuie avut în vedere și faptul că existase un curent de emigrare spre Imperiul Otoman/Republica Turcia, populația turcă și tătară fiind mai numeroasă în anii precedenți. Yurtsever menționează că la începutul secolului al XX-lea, din cele 200 de familii din sat, doar patru erau de români: familiile primarului, notarului, unui mocan care avea câteva sute de oi și a unui cioban stabilit în sat. Mehmet H. Vani Yurtsever, *op. cit.*, p. 39-40.

¹¹ Hafız sunt persoanele care știu Coranul pe de rost.

¹² Mehmet H. Vani Yurtsever, *op. cit.*, p. 37. „Jön Türkler”, în limba română „junii turci”, au fost reprezentanții mișcării reformatoare din Imperiul Otoman la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

ce privește clădirea școlii, ea nu era deloc una impresionantă: „o căsuță joasă din chirpici, cu două geamuri care nu se deschideau. Între geamuri exista o gaură care era acoperită cu o pernă. Aceasta era scoasă doar când se mătura”.¹³

Izbucnirea Primului Război Mondial, intrarea României în război și ocuparea Dobrogei după scurt timp, a întrerupt pentru o scurtă perioadă procesul educațional al tuturor copiilor din sat, școlile fiind închise. Ele au fost redeschise la sfârșitul anului 1916 de către autoritățile care ocupaseră Dobrogea. Noul sistem a fost unul asemănător cu cel din perioada administrației românești. Doar că, de data aceasta, dimineața erau predate materii precum matematică, geografie, istorie și limba turcă, în limba turcă, de un profesor turc, iar după-amiază, tot în școală, orele de religie.¹⁴ Situația aceasta a continuat până la sfârșitul războiului, atunci când, odată cu retragerea trupelor germane, bulgare și otomane din Dobrogea, s-a redeschis școala românească.¹⁵

Școala care a contribuit cel mai mult la formarea și cariera lui Mehmet Vani Yurtsever a fost Seminarul Musulman din Medgidia. Ca urmare a diplomei obținute după terminarea cursurilor de aici și-a început cariera de imam și profesor de limba turcă și tătară dar, poate mai important, aici a fost locul în care a intrat în contact cu ideile naționalismului tătar. Influența cea mai mare în acest sens a avut-o poetul tătar Mehmet Niyazi. Niyazi este cel care prin poeziile sale a creat mitul „insulei verzi” Crimeea, devenind astfel principalul ideolog al mișcării naționale a tătarilor din Dobrogea.¹⁶ Prin poziția sa de profesor de limba turcă la Seminarul Musulman a avut ocazia să intre în contact cu cei mai bine pregătiți tineri ai comunității cărora le-a prezentat ideile sale. Nu întâmplător, cei mai mulți membrii ai mișcării naționale tătare au fost absolvenți ai Seminarului Musulman. Aceasta a fost și situația lui Mehmet Vani.

S-a înscris la prima clasă a Seminarului în septembrie 1920 și a absolvit toate cele opt clase în anul 1928.¹⁷ Anii petrecuți la Seminar i-au adus și primele experiențe în publicistică. Împreună cu câțiva colegi a publicat o revistă a elevilor Seminarului Musulman, denumită *Derman* (în română, *Remediu*). Au apărut doar

¹³ *Ibidem*, p. 39.

¹⁴ *Ibidem*, p. 44-45.

¹⁵ *Ibidem*, p. 47.

¹⁶ Pentru viața și opera lui Mehmet Niyazi vezi Hüseyin Durgut, *Romanyalı Türk Şair Mehmet Niyazi'nin Sağış adlı şiir kitabının söz varlığı üzerine yorumlar*, în „Karadeniz Araştırmaları”, nr. 6, 2005, p. 108-119; Erol Ülgen, *Dobrucalı Şair Mehmet Niyazi ve İthâfât Adlı Eseri*, în „İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi”, nr. 50, 2015, p. 137-150.

¹⁷ Mehmet H. Vani Yurtsever, *op. cit.*, p. 48-77.

două numere ale revistei, în condiții nu foarte bune. Ea a fost scrisă de mână și multiplicată cu şapirograful.¹⁸

Regula ca elevii Seminarului să meargă în diverse localități din Dobrogea să facă practică în perioada lunii Ramazan¹⁹ i-a oferit posibilitatea să cunoască mai îndeaproape comunitatea turcă și tătară. Astfel, a fost în satele Sarighiol (azi Albești, județul Constanța), Kocalı (azi Lumina, județul Constanța), Tatar Söğütçüğü (azi Topola, provincia Dobrici), Salihler (în Cadrilaer, azi dispărută), Karatay (azi Nisipari, județul Constanța) și Nazarcea (județul Constanța).²⁰ Cu această ocazie a interacționat cu membrii comunității din diverse zone ale Dobrogei și a putut să vadă de aproape situația în care aceștia se aflau și să cunoască problemele cu care se confruntau.

S-a folosit din plin de această experiență în anii de după absolvire. Ca orice absolvent al Seminarului Musulman își dorea ca imediat după obținerea diplomei să „*fie numit cât mai repede într-o funcție oficială plătită de stat*”.²¹ Aceasta era singura opțiune pentru a avea un post sigur și cât de cât bine plătit. Posibilitățile nu erau foarte multe. Absolvenții Seminarului puteau opta pentru un post de imam, profesor de limba turcă, funcționar la muftiat sau cadiat. Problema era că posturile plătite de stat erau puține și nu tot timpul în zonele în care absolvenții își aveau familiile. Cum posturile plătite de comunitate puteau fi desființate oricând iar salariul depindea de posibilitățile financiare ale membrilor comunității, mulți dintre absolvenți alegeau să renunțe la practicarea meseriei pentru care se pregătiseră.²²

Mehmet Vani a avut o carieră tipică pentru toți seminariștii musulmani. Imediat după absolvire a lucrat pentru o perioadă scurtă de timp la Cadiatul județului Silistra pe un post de secretar neplătit. Avea sarcina de a-i ajuta pe țăranii musulmani să își scrie cererile adresate cadiului, primind de la aceștia o remunerație modică.²³ După câteva luni a renunțat la această funcție, reușind să obțină un post de învățător la o școală turcă din orașul Bazargic.²⁴ Ivindu-se posibilitatea de a preda în satul natal, s-a întors în Dulcești (Tatlıcak) în anul 1929.²⁵ În anul următor, în urma unui examen, a obținut dreptul de a preda și limba

¹⁸ *Ibidem*, p. 54.

¹⁹ A noua lună a calendarului islamic, perioadă în care musulmanii țin postul obligatoriu.

²⁰ Mehmet H. Vani Yurtsever, *op. cit.*, p. 55-77.

²¹ *Ibidem*, p. 78.

²² Metin Omer, *Evoluția Seminarului Musulman din Medgidia (1889-1948)*, în Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (ed.), *op. cit.*, p. 41.

²³ Mehmet H. Vani Yurtsever, *op. cit.*, p. 78.

²⁴ *Ibidem*, p. 79-84.

²⁵ *Ibidem*, p. 84-85.

română, ocupând un post în satul Coroana. În următoarea perioadă, până la izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, a mai lucrat ca învățător în localitățile Miriștea, Cernavodă, Valea Seacă.²⁶ De asemenea, pentru o scurtă perioadă de timp, în anul 1931, a fost numit imam în localitatea Cernavodă, județul Constanța.²⁷

1.2. Activitățile din cadrul Mișcării Naționale Tătare

Perioada de după absolvirea Seminarului Musulman din Medgidia este cea în care se implică activ în Mișcarea Națională Tătară din România. Foarte probabil, dincolo de experiențele avute în anii petrecuți la Seminar, o contribuție importantă în apropierea de acest curent ideologic a avut-o și perioada petrecută la Bazargic. Ceea ce numim Mișcarea Națională Tătară a fost un curent de opinie promovat de o parte a elitelor tătare al căror scop era refacerea Republicii Populare Crimeea care avusese o existență scurtă la sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918. În perioada interbelică, centrul acestei mișcări a fost România. La început, ea a avut un caracter cultural, urmărind să creeze o conștiință națională în care Crimeea era prezentată ca teritoriu natal în rândul tătarilor din Dobrogea. În această etapă, care s-a întins pe parcursul perioadei interbelice, activitatea celor implicați în Mișcarea Națională Tătară s-a concentrat în jurul revistei „Emel” (în limba română, Ideal) care a început să apară la 1 ianuarie 1930, la Bazargic, ulterior redacția mutându-se la Constanța.

Cea de a doua etapă a avut un caracter politic, ea desfășurându-se pe perioada celui de Al Doilea Război Mondial și în primii ani de după instaurarea regimului comunist în România. În această perioadă, până la retragerea trupelor româno-germane din Uniunea Sovietică, o parte a liderilor tătarilor din România au încercat să obțină fără succes acordul oficialilor români și germani pentru crearea unui stat tătăresc în Crimeea. Odată cu retragerea din Crimeea și, mai ales, după 23 august 1944, activitatea acestora s-a concentrat pe primirea și ascunderea refugiaților tătari crimeeni. Toți cei care au fost implicați în aceste demersuri au fost condamnați de autoritățile comuniste.²⁸

Faptul că Mehmet Vani și-a început cariera profesională la Bazargic, locul în care a început să apară revista „Emel”, nu poate fi o coincidență. Aici se stabilise încă din anul 1926 Mustegep Hagi Fazâl (Ülküsal), liderul Mișcării Naționale Tătare

²⁶ *Ibidem*, p. 85-95

²⁷ *Ibidem*, p. 92.

²⁸ Pentru Mișcarea Națională Tătară vezi Filiz Tutku Aydın, *Émigré, Exile, Diaspora, and Transnational Movements of the Crimean Tatars. Preserving the Eternal Flame of Crimea*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021.

și redactorul-șef al revistei „Emel”.²⁹ Ülküsal a avut până la sfârșitul vieții o influență majoră asupra lui Yurtsever. Foarte probabil, acesta a fost și motivul pentru care Yurtsever s-a implicat în Mișcarea Națională Tătară. Până la izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, activitățile sale s-au concentrat pe două direcții principale: publicarea de articole în revista „Emel” și organizarea de activități dedicate comunității tătară din Dobrogea.

În ceea ce privește activitatea publicistică, în primele numere ale revistei „Emel” i-au apărut traduceri din Friedrich Wilhelm Foerster, Christian Gotthilf Salzmann sau autori români.³⁰ Ulterior a publicat poezii și piese de teatru precum „Kart man Caş Arasında” (Între un bătrân și un tânăr), „Toy” (Nunta), „Sönmeyen Ateş” (Flacăra care nu se stinge). A mai pregătit colecții de proverbe și zicători ale tătarilor din Dobrogea și a tradus poezie românească în limba turcă.³¹

Pe lângă contribuțiile aduse la apariția revistei „Emel”, acesta s-a implicat și în înființarea de asociații apropiate de ideile promovate de grupul format în jurul lui Mustegep Hagi Fazâl. Astfel, a susținut activitățile asociației „Tonguç”³² sau a încercat să organizeze evenimente dedicate comunității, în mod special tinerilor, din localitățile în care era profesor. În cadrul acestor inițiative se organizau sărbători câmpenești tradiționale denumite *tepreş* în timpul cărora erau recitate poezii, intonate cântece sau jucate piese de teatru a căror teme aveau legătură cu istoria tătarilor și relația cu Peninsula Crimeea.³³

Dincolo de inițiativele locale, Mehmet Vani s-a implicat și în înființarea și conducerea „Asociației Absolvenților Seminarului Musulman din Dobrogea”. Aceasta a fost înregistrată la Tribunalul Județului Constanța la 10 decembrie 1929, fiind singura asociație profesională a personalului de cult din cultul islamic.³⁴

²⁹ Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür. Hatıralar*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, p. 145.

³⁰ Mehmet H. Vani Yurtsever, *op. cit.*, p. 90.

³¹ Saim Osman Karahan, *Mehmet Vani Yurtsever'in Ardından*, în „Emel”, nr. 202, mai-iunie 1994, Istanbul, p. 14. Realizările literare i-au fost publicate postum: Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 1, Editura Europolis, Constanța, 2003; Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 2, Editura Europolis, Constanța, 2004.

³² Asociația „Tonguç” a fost înființată în anul 1923 de Mustegep Hagi Fazâl, în satul Azaplar (azi Tătaru, județul Constanța). Membri ei au fost elevii de la școlile și liceele din apropiere de Azaplar și de la Seminarul Musulman din Medgidia. Asociația a deschis o bibliotecă, a organizat conferințe și a ținut spectacole al căror scop era păstrarea și promovarea tradițiilor tătarăști. Asociația a fost reorganizată în anul 1930 de către Negip Hagi Fazâl ea fiind redenumită „Keneşu”. Vezi Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, p. 181-182.

³³ Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3, p. 90-91.

³⁴ Arhivele Naționale ale României (în continuare, ANR), fond Ministerul Cultelor și Artelor (în continuare, MCA), dosar 125/1941, f. 76.

Scopul ei era de a „lupta pe toate căile legale, pentru ridicarea nivelului moral și intelectual al populației musulmane”³⁵. Pentru atingerea acestui deziderat, activitățile asociației urmau să se concentreze pe următoarele direcții principale: „a) A fi organul de informație, susținere și de activitate în Dobrogea al absolvenților Seminarului Musulman, din care face parte integrantă. b) A dezvolta în marginile puterilor ei viața culturală a membrilor săi, organizând biblioteci, excursii, societăți corale și reviste, ajutând orice manifestație culturală și artistică și îndemnând populațiunea musulmană spre luminarea ei prin conferințe publice și predici religioase, ținute de membrii asociației. c) Dezvoltarea sentimentului de solidaritate colegială și a sentimentului patriotic între membri; susținerea prestigiului membrilor; apărarea celor amenințați a cădea victime în muncă dreaptă și cinstită; aplanarea eventualelor neînțelegeri între membri prin jurii ad-hoc etc. d) Mutualitatea colegială: ajutoare la nevoi (boală, accidente, familie grea) pentru membri în curent cu plata cotizației, acestea fie direct, fie prin intervenții la alte societăți, autorități, particulari etc. e) Susținerea membrilor față de autorități, și de orice altă persoană”.³⁶

Totodată, „Asociația Absolvenților Seminarului Musulman din Dobrogea”, atât prin conducerea pe care a avut-o, cât și prin activitățile desfășurate, a fost apropiată de curentul ideologic format în jurul revistei „Emel”. Astfel, printre fondatori asociației s-au numărat Șuaib Abduraman, Negib Hagi Fazâl, Feuzi Ismail, Etem Curt Mola, Enan C. Mola, Mustafa Amet³⁷. Prezența lor în jurul acestei reviste a fost un cap de acuzare al instanțelor comuniste românești pe lângă cel referitor la activitatea desfășurată în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Mai mult, au fost momente în care această asociație a avut poziții similare cu ale „grupului Emel” în ceea ce privește chestiuni importante pentru comunitatea musulmană din România. Un exemplu în acest sens este demersul pe care l-au inițiat în anul 1939 pentru ca avocatul Selim Abdulachim să intre mai întâi în Consiliul Superior al *Frontului Renașterii Naționale* și mai apoi să fie ales deputat în categoria a III-a, „Ocupațiuni Intellectuale”, cu 3.225 voturi.³⁸

În calitatea de președinte al „Asociației Absolvenților Seminarului Musulman din Dobrogea” Mehmet Vani s-a implicat și în îmbunătățirea situației clerului musulman. Astfel, în preajma izbucnirii celui de Al Doilea Război Mondial, personalul de cult islamic își dorea ca pe baza diplomei de la seminar și a funcțiilor

³⁵ Ibidem, f. 69.

³⁶ Ibidem, f. 70.

³⁷ Ibidem, f. 69.

³⁸ „Halk”, 1 iunie 1939, nr. 4, Constanța, p. 1-3; „Monitorul Oficial”, Partea I-a, 6 iunie 1939, nr. 128 bis, București, p. 20-22.

de hoga ocupate la stat, imamii să fie trecuți în cadrele confesoriilor de rezervă ca și preoții ortodocși. Problema era că aceștia erau chemați la centrele de recrutare destul de des, fiind nevoiți să se deplaseze pe distanțe lungi mai mult timp, ceea ce era un inconvenient financiar. În adresa pe care Mehmet Vani a trimis-o episcopului Nicolae Colan, ministrul Cultelor și Artelor din România, la 5 ianuarie 1939, erau făcute următoarele precizări: „ca absolvenți ai unui seminar de stat, unde ne-am format sub influența culturii și civilizației românești și ca unii cari ne înțelegem menirea noastră de a înjgheba un sentiment de apropiere și de încredere în populația musulmană față de elementul majoritar românesc, credem că suntem în drept a cere egalitatea noastră cu preoții ortodocși în privința obligațiilor militare”³⁹. Ulterior, și ca urmare a intervenției baș-muftiului Etem Curt Mola, această problemă a fost rezolvată.⁴⁰

Ceea ce a transformat radical implicarea lui Mehmet Vani în Mișcarea Națională Tătară odată cu izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial a fost activitatea sa cu privire la ajutorarea tătarilor din Crimeea. Izbucnirea războiului a fost văzută de o parte a elitelor tătare ca pe o oportunitate de atingere a idealului național, fondarea unui stat tătar în Peninsula Crimeea. În acest sens, s-a încercat fără succes obținerea aprobării autorităților române de a trimite în Crimeea trupe de voluntari tătari⁴¹ sau de a extinde autoritatea Baș-Muftiatului Musulmanilor din România și în Transnistria, regiune administrativă care se învecina cu peninsula Crimeea.⁴² În același timp, încercări similare au fost făcute și pe lângă oficialii de la Berlin.⁴³ Chiar dacă la început discuțiile cu oficialii germani au părut a avea succes, în cele din urmă a fost obținută doar permisiunea de a trimite ajutoare materiale în Crimeea și câțiva voluntari care să ajute la organizarea populației tătare din Crimeea.⁴⁴

Totuși, liderii tătarilor din România au continuat să facă pregătiri pentru eventualitatea în care ar fi primit acordul de a trimite tătari în Crimeea. Principala

³⁹ ANR, fond MCA, dosar 125/1941, f. 9.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 79.

⁴¹ Metin Omer, *Tătarii din Dobrogea (România) de la 1878 până la al Doilea Război Mondial*, în Metin Omer, Adriana Cupcea (coord.), *Un destin la Marea Neagră: tătarii din Dobrogea*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 2017, p. 87.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Vezi Müstecip Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, Kurtuluş Matbaası, İstanbul, 1976.

⁴⁴ Metin Omer, *From Allies to the Undesirable: The Refuge of the Crimean Tatars to Romania During World War Two*, în Emanuel Ploeanu, Gabriel Stelian Manea, Metin Omer (eds.), *The Empire. Between Dispute and Nostalgia*, Peter Lang, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien, 2021, p. 193-215.

personalitate care s-a ocupat de toate aceste demersuri a fost Mustegep Hagi Fazâl (Ülküsal), membru al delegației tătară care s-a deplasat la Berlin. La întoarcerea din capitala germană au avut loc mai multe întâlniri ale personalităților tătare din Dobrogea. Mehmet Vani, alături de Mustegep Hagi Fazâl, Amdi Nusuret, Negip Fazâl, Şaib Veli Abdula, Anis Abduraman, Iusuf Irmambet, a participat la prima dintre aceste întruniri, ce a avut loc la 17 februarie 1942, la Hotel Continental din Constanța. Mustegep Hagi Fazâl, care se întorsese de la Berlin, le-a arătat celor prezenți că trebuie să pregătească liste de voluntari care să meargă să lupte împotriva Uniunii Sovietice pentru eliberarea Crimeei. Cei prezenți la întâlnire s-au înscris pe listele întocmite de Mustegep Fazâl.⁴⁵ În urma acestei întâlniri Mehmet H. Vani și Negip Hagi Fazâl au fost desemnați responsabili pentru coordonarea activităților mai sus menționate din Dobrogea.⁴⁶ Plecarea nu a fost însă aprobată de oficialii de la Berlin.⁴⁷

Eforturile lui Mehmet H. Vani și a celorlalți implicați în activitățile din această perioadă s-au concretizat doar în trimiterea de ajutoare materiale. Astfel, Mustegep Hagi Fazâl menționează, în memoriile sale, că în 1942 erau pregătite 10 vagoane de porumb și 300.000 lei, ajutoare care, cu acordul autorităților germane, urmau să fie trimise în Crimeea.⁴⁸

Natura activităților pe care le-au desfășurat Mehmet H. Vani și ceilalți lideri ai tătarilor din România s-a schimbat odată cu retragerea trupelor române și germane din Crimeea la începutul anului 1943. În acest nou context, tătarii din Dobrogea au trebuit să se organizeze pentru a-i primi pe refugiații tătari din Crimeea care fuseseră parte din administrația stabilită de armatele româno-germane și care participaseră activ în demersurile de crearea a unui stat național tătaresc în peninsulă.⁴⁹ Până la 23 august 1944 statul român a susținut această activitate iar după acest moment, până în 1947, primirea refugiaților nu a mai fost sprijinită, dar nici împiedicată. Oficialii comuniști de la București au interzis ajutorarea refugiaților tătari crimeeni și au cerut chiar predarea acestora autorităților de la Moscova.⁵⁰

Mehmet H. Vani s-a implicat în acțiunile de ajutorare ale refugiaților tătari din Crimeea atât în perioada războiului, cât și după încheierea acestuia. Acesta s-a

⁴⁵ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare, ACNSAS), fond Penal, dosar P 1172, vol. 1, f. 30; Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür. Hatıralar*, p. 328-329.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 329.

⁴⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar P 1172, vol. 1, f. 31.

⁴⁸ Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür. Hatıralar*, p. 382.

⁴⁹ Metin Omer, *From Allies to the Undesirable: The Refuge of the Crimean Tatars to Romania During World War Two*, p. 200-201.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 204-205.

aflat printre puținele persoane care au coordonat întreaga activitate de ajutorare ocupându-se de strângerea de fonduri și repartizarea refugiaților. Printre persoanele pe care le-a găzduit la el acasă a fost și Ahmet Özenbaşı, considerat liderul refugiaților tătari din România. Începând cu octombrie 1944 Vani a reușit să îi ascundă pe Özenbaşı și familia acestuia timp de 65 de zile, procurându-le chiar acte false.⁵¹

Consecințele acestor acțiuni nu au venit imediat. A trebuit să treacă câțiva ani de la instaurarea regimului comunist în România pentru ca Mehmet H. Vani și ceilalți care s-au implicat în adăpostirea refugiaților tătari din Crimeea să fie condamnați de instanțele comuniste pentru faptele lor.

2. Relația cu Securitatea și emigrarea în Turcia

„În noaptea de 20 aprilie 1952 spre 21 aprilie 1952, în jurul orei unu, m-am trezit îngrozit din cauza unui coșmar pe care l-am avut. Stăteam în capul oaselor cu capul între mâini încercând să trec peste coșmar. În acel moment am început să aud pași afară, lângă fereastră. Când mă întrebam cine a intrat la ora asta în grădină, am auzit bătăi în geam. M-am ridicat imediat. Mergând lângă fereastră, am tras un pic perdeaua și am întrebat: «Cine sunteți?» Când mi s-a răspuns în română «Securitatea! Deschide ușa!», am exclamat: «Allah!»⁵²

Așa relatează Mehmet H. Vani momentul în care a fost arestat de Securitate din casa în care locuia în Constanța. Nu era primul contact pe care îl avea cu aceasta. Mai fusese ridicat de pe stradă și dus cu mașina legat la ochi pentru a fi interogată într-un loc necunoscut, cu două luni și jumătate înainte.⁵³ Era începutul unei lungi serii de interogatorii și detenției în care a fost închis la Securitatea Constanța, Securitatea București (Uranus), penitenciarele Constanța, Jilava, Canal-Midia, Aiud, Baia Sprie, Caransebeș, Gherla. Spre exemplu, interogatoriul din 20 iunie 1952, din sediul Securității Constanța, a început la opt dimineața și s-a terminat la șapte seara.⁵⁴

În ceea ce privește motivele arestului, potrivit procesului-verbal din 12 februarie 1953 întocmit de Crișan Petre, locotenent de Securitate, după câteva luni în care fusese supus interogatoriilor, Mehmet H. Vani era acuzat de: „participare și constituire în organizații contrarevoluționare mișcarea națională tătară (sic!) care a desfășurat o propagandă pentru așa zisa «Eliberare a Crimeii» și formarea unui stat

⁵¹ Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3, p. 101-102.

⁵² *Ibidem*, p. 117.

⁵³ *Ibidem*, p. 113-117.

⁵⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar P 1172, vol. 1, ff. 234-244. Vezi și ACNSAS, fond Penal, dosar P 1172, vol. 4, ff. 74-85.

independent tătar, colectare de bani, alimente și găzduire a elementelor naționaliste crimeene care au colaborat cu trupele germane în timpul războiului și se aflau fugiți pe teritoriul țării noastre, precum și acțiunea de spionaj dusă în favoarea serviciului de spionaj turc”⁵⁵.

În același proces-verbal se mai arată că, în anul 1941, împreună cu Negip Fazâl și Teofic Isleam, Mehmet H. Vani a fost la ambasada turcă de la București pentru a cere aprobarea de a pleca în Crimeea cu un grup de voluntari „*pentru a lupta împotriva Uniunii Sovietice*”.⁵⁶ Această acuză trebuie privită critic. Având în vedere că Turcia a fost neutră în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial și nu controla Crimeea, era absurd să se ceară permisiunea statului turc pentru a pleca în peninsula. A existat o relație apropiată pe care au avut-o liderii tătari din Dobrogea cu ministrul Turciei la București, Hamdullah Suphi Tanrıöver, dar permisiunea de a trimite reprezentanți ai comunității din Dobrogea în Crimeea au cerut-o de la autoritățile române și germane.

Un aspect controversat din biografia lui Mehmet H. Vani îl constituie relația pe care a avut-o cu Securitatea și referirile la colaborarea cu aceasta înainte de momentul arestării. Astfel, într-un raport din 10 februarie 1964 întocmit de maiorul Dragomir Constantin din cadrul Direcției Regionale Dobrogea a Securității, se arată că Mehmet H. Vani „a fost recrutat la data de 27 oct. 1950 de către M.A.I. Reg. Dobrogea Serviciul III, pe linia problemei naționaliști turci în scopul a fi dirijat în urmărirea informativă a unor elemente naționaliste turco-tătare. Recrutarea a fost efectuată pe baza de material compromițător care a constatat în aceea că în trecut a făcut parte din organizația naționalistă tătară «Comitetul de Eliberare a Crimeei» precum și pentru faptul că anterior recrutării a întreținut legături cu Irsmbabet Iusuf, Tasin Ibrahim, Mustafa Ahmet și alții, care au fost arestați și condamnați pentru activitatea naționalistă tătară și ajutorarea unor elemente naționaliste tătare fugite din Crimeea U.R.S.S. (sic!) și urmărite în acea perioadă de către autoritățile sovietice”⁵⁷. În raport se mai arată că în relația cu Securitatea era „în permanență obsedat de teama că într-o zi va fi arestat, aceasta datorându-se faptului că în procesul recrutării nu și-a recunoscut în întregime activitatea politică din trecut și în deosebi activitatea dușmănoasă regimului nostru până la recrutarea lui”⁵⁸.

În memoriile sale, Mehmet H. Vani nu menționează acest episod. El arată doar că era urmărit frecvent în drumul spre casă.⁵⁹ Activitatea sa de după încheierea

⁵⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar P 1172, vol. 1, f. 2. Pentru acuzele ce i-au fost aduse vezi și ACNSAS, fond Penal, dosar P 1172, vol. 2, ff. 14-15.

⁵⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar P 1172, vol. 1, f. 11.

⁵⁷ ACNSAS, fond Rețea, dosar R 00451267, f. 198.

⁵⁸ Ibidem, f. 199.

⁵⁹ Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3, p. 113.

celui de Al Doilea Război Mondial ar putea sugera o apropiere față de noul regim instalat la București. Acesta s-a înscris în anul 1945 în Partidul Social-Democrat, rămânând apoi în Partidul Muncitoresc Român până la arestare.⁶⁰ De asemenea, s-a implicat și în conducerea Uniunii Democratice a Musulmanilor din România, un organism care a fost înființat în 1946 și ar fi trebuit să dea „în limita posibilităților la toți membrii săi îndrumări în chestiuni generale de cultură, educație cetățenească și atitudini politice democratice”⁶¹.

Totuși, până în acest moment, nu s-au identificat note informative furnizate de acesta organelor Securității până la momentul arestării. După ce a fost arestat, în timpul interogatoriilor, a vorbit despre activitatea pe care a desfășurat-o în legătură cu evenimentele organizate în perioada interbelică și ajutorarea refugiaților tătari din Crimeea. Aceste „mărturisiri” au fost însă obținute cu forța: „Aceleași întrebări, aceleași cerințe. Anchetatorul a început să se poarte foarte dur și crud cu mine. S-a transformat într-un monstru înspăimântător. Pumnii duri și puternici îmi provocau dureri foarte puternice în zona coastelor și spatelui. Stat într-un singur picior zeci de minute și alte asemenea torturi și suferințe”⁶².

De asemenea, chiar dacă și-a continuat activitatea în învățământ fiind profesor la Școala Pedagogică Tătară înainte de arestare, a continuat să își susțină ideile în care credea. Cel mai bun exemplu în acest sens este atitudinea pe care a avut-o în privința introducerii manualelor aduse din Kazan (Uniunea Sovietică), scrise în alfabet chirilic, pentru orele de limba tătară începând cu anul școlar 1950-1951. Autoritățile comuniste de la București, în contextul în care tătarii din Crimeea fuseseră deportați la 18 mai 1944 și în Uniunea Sovietică era negată existența acestora, pentru a obține susținerea comunității tătare, au introdus pentru prima oară în școli studiul limbii tătare. Problema a fost că limba tătară pe care autoritățile comuniste o promovau ca limbă maternă a tătarilor din Dobrogea era limba tătară de Kazan, scrisă cu alfabet chirilic. Tătarii din România nu folosiseră niciodată alfabetul chirilic, iar tătara de Kazan nu este aceeași cu tătară din Dobrogea care, de fapt, este foarte apropiată de tătara crimeeană. Mehmet H. Vani a încercat să explice în mai multe rânduri inspectorilor școlari acest lucru.⁶³ Chiar a reușit să convingă un oficial, doar că fără rezultate concrete. Oficialul pe care a reușit Vani să îl convingă a fost la rândul lui condamnat, cei doi fiind colegi de penitenciar la Jilava în anul 1953.⁶⁴

⁶⁰ ACNSAS, fond Rețea, dosar R 00451267, ff. 217-218.

⁶¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar D 10775, vol. 2, f. 25.

⁶² Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3, p. 129.

⁶³ *Ibidem*, p. 107.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 110-111.

Privită în această perspectivă, colaborarea lui Mehmet H. Vani cu Securitatea a fost mai degrabă un act forțat pe care l-a acceptat în urma presiunilor la care a fost supus în speranța că va putea să își îmbunătățească situația. Că nu a fost așa stă dovadă condamnarea la cincisprezece ani de închisoare. De asemenea, acesta nu s-a bucurat de vreun regim preferențial nici în închisoare.⁶⁵

A fost eliberat din închisoare la 1 aprilie 1957, pedeapsa fiindu-i scurtată cu zece ani.⁶⁶ După eliberare nu și-a mai reluat poziția în învățământ sau cultul musulman fiind nevoit să lucreze ca muncitor necalificat. Profitând de situația în care se afla, organele Securității l-au abordat din nou, promițându-i ajutorul în refacerea carierei profesionale.⁶⁷ În referatul din 10 ianuarie 1963 în care se propunea „reactivarea” lui se arată că în cazul în care acesta va accepta trebuie să semneze un nou angajament, iar posibilitatea ca acesta să refuze era privită ca „lucru ce nu se poate întâmpla”⁶⁸.

Reabilitarea a venit după patru ani de la acest moment, în 1967, când a fost numit imam al geamiei „Kumluk” din cartierul constănțean „Piața Chilei”. Momentul este relatat diferit în memoriile lui Mehmet H. Vani. Dacă din raportul întocmit de organele Securității se înțelege că s-a permis reintegrarea acestuia în clerul musulman ca urmare a acceptului colaborării, Vani arată că angajarea sa ca imam a fost posibilă la insistențele unor membri ai comunității care au făcut presiuni în acest sens asupra Muftiatului.⁶⁹ De altfel, acesta nu pomeneste deloc în memoriile sale despre colaborarea cu Securitatea.

Totuși, această colaborare trebuie privită circumspect. Există fără îndoială note informative scrise de Mehmet H. Vani. Doar că acestea sunt numeroase în jurul anului 1970 și nu oferă informații care să pună într-o lumină proastă vreo persoană. Ele sunt mai degrabă încercări de a câștiga încrederea organelor Securității. Cel mai bun exemplu este nota informativă pe care a dat-o după călătoria în Turcia din a doua jumătate a anului 1969. Una din sarcinile pe care le primise era aceea de a se întâlni cu Mustegep Hagi Fazâl (Ülküsal), care se stabilise în Istanbul și era bănuț de legături cu serviciile de spionaj turc. În nota sa informativă, Vani arată că Ülküsal l-a întrebat de tratamentul primit în penitenciar la care a răspuns: „Mulțumitor. Mâncarea a fost bună, cazare destul de bună, asistență medicală asigurată.”, iar

⁶⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar P 1172, vol. 2, f. 64. Pentru memoriile din perioada de detenție ale lui Mehmet H. Vani Yurtsever vezi Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3, p. 116-241.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 235-237. Și pedepsele celorlalți condamnați în același dosar au fost scurtate.

⁶⁷ ACNSAS, fond Rețea, dosar R 00451267, ff. 199-201.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 221.

⁶⁹ Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3, p. 274-277.

despre munca obligatorie, spunând că nu a existat așa ceva, a precizat: „Unii au muncit însă ca să aibă țigări și alte lucruri”⁷⁰.

Descrierea pe care o face perioadei de detenție în nota informativă, contrastează cu ce a consemnat în memoriile sale. Spre exemplu, despre prima noapte petrecută la Jilava își amintește următoarele: „Prima noapte am petrecut-o într-un salon neaerisit, cu un miros urât, cu o podea din beton peste care nu exista nicio rogojină peste care să te întinzi, cu umezeală pe pereți. Aici erau scânduri din lemn. În această cameră de douăzeci de persoane, eram peste o sută. Ne puteam odihni dormind pe rând.”⁷¹

De altfel, și organele de Securitate au sesizat lipsa de cooperare a lui Vani și faptul că acesta nu prezenta detalii din ceea ce știa sau făcea. Într-o notă din 20 decembrie 1969, un ofițer de Securitate făcea următoarea observație referitoare la notele informative date de Mehmet H. Vani cu privire la călătoria în Turcia: „... nu spune nimic mai mult despre vizita lui în Turcia și când este întrebat răspunde: «Nu v-am dat 2 note?, n-am ce scrie mai mult, sunt sincer. » Părerea mea este că nu este exclus să fi fost recrutat acolo?... (...) Acest om nu e sincer”⁷².

În ceea ce privește motivul pentru care a acceptat să colaboreze cu Securitatea, foarte probabil are legătură cu intenția acestuia de a emigra în Turcia. Au existat mai multe note informative date de Mehmet H. Vani în jurul anului 1970, tocmai pentru că în perioada respectivă încerca să obțină permisiunea de a emigra în Turcia. A reușit să plece și să se stabilească în Turcia la 1 august 1971.⁷³ Plecarea nu s-a produs înainte ca acesta să semneze la 29 iulie 1971 un angajament prin care se angaja să rămână „un colaborator cinstit și devotat al organelor de securitate române”⁷⁴. Fusesse stabilită chiar o întreagă procedură prin care Vani să ia legătura cu organele de Securitate.⁷⁵ Doar că, odată ajuns în Turcia, se pare că acesta nu a mai ținut legătura cu Securitatea, în dosarul său păstrat la CNSAS neexistând note informative din perioada de după emigrare.⁷⁶ De asemenea, în acest stadiu al cercetărilor, nu a fost identificat nici vreun alt dosar din care să reiasă că acesta ar fi continuat colaborarea cu Securitatea.

În schimb, odată ajuns în Turcia, a încercat să se integreze în societatea turcă. Aici și-a luat numele de familie „Yurtsever”. A ocupat diverse posturi de

⁷⁰ ACNSAS, fond Rețea, dosar R 00451267, f. 53.

⁷¹ Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3, p. 163.

⁷² ACNSAS, fond Rețea, dosar R 00451267, f. 50.

⁷³ Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3, p. 290.

⁷⁴ ACNSAS, Fond SIE, dosar 0025421, ff. 27-28.

⁷⁵ Ibidem, f. 134.

⁷⁶ Vezi *ibidem*.

imam, meserie pentru care se pregătise, până a ieși la pensie în anul 1983.⁷⁷ În același timp, până când a murit la 18 mai 1994, a continuat să publice literatură și articole despre cultura tătară în revista „Emel” care, din 1962, apărea la Istanbul.⁷⁸

Concluzii

Mehmet H. Vani Yurtsever a rămas în conștiința tătarilor din România, dar și din Turcia sau Crimeea, ca un intelectual care și-a dedicat întreaga viață dezvoltării comunității din care a făcut parte. Urmărind firul vieții sale, pot fi observate schimbările prin care a trecut comunitatea tătară din România. Acesta a crescut într-o familie de tătari ale cărei legături cu Peninsula Crimeea erau încă puternice și a urmat un traseu profesional tipic pentru majoritatea intelectualilor tătari din perioada interbelică. Și-a început studiile la școala din satul natal, absolvind cea mai importantă instituție de învățământ pentru musulmanii din România, Seminarul Musulman din Medgidia. Astfel, a putut practica meseria de imam și profesor de limba turcă, ceea ce l-a pus în poziția de formator de opinie în comunitățile în care a profesat.

Influența pe care a avut-o asupra sa poetul Mehmet Niyazi și legăturile strânse pe care le-a stabilit cu Musteğep Hagi Fazâl l-au făcut să se implice activ în mișcarea formată în jurul revistei „Emel”. Asta și implicarea sa în ajutorarea refugiaților tătari din Crimeea în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, i-au adus și condamnarea la începutul anilor '50. Controversa în jurul personalității sale poate fi provocată de existența mențiunilor cu privire la colaborarea sa cu Securitatea și chiar a unor note informative pe care acesta le-a dat. Totuși, analizând materialele disponibile până în acest moment, semnarea unui angajament cu Securitatea pare să se fi produs mai degrabă în contextul presiunilor la care era supus, iar notele informative pe care le-a dat au fost mai degrabă parte a strategiei pe care a avut-o pentru a i se permite emigrarea în Turcia. De altfel, după ce s-a stabilit la Istanbul, nu a mai ținut legătura cu organele de Securitate.

În final, mai trebuie menționată importanța pe care o au memoriile sale. Din păcate, în acest moment, ele sunt disponibile doar în limba turcă. O traducere a lor ar fi binevenită ele conținând informații prețioase cu privire la viața comunității turce și tătare din România interbelică, sistemul de educație al acesteia, felul în care s-a resimțit trecerea la regimul comunist și, mai ales, viața în temnițele comuniste.

⁷⁷ Mehmet H. Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, vol. 3, p. 290-302

⁷⁸ Saim Osman Karahan, *op. cit.*, p. 14.

THE DESTINY OF A TATAR INTELLECTUAL FROM DOBRUDJA: MEHMET H. VANI YURTSEVER (1907-1994)

Abstract: This article presents the life of Mehmet H. Vani Yurtsever, a Tatar intellectual who was born in Romania, but who, in the second half of his life, choose to emigrate to Turkey. The paper consists of two main parts. The first part presents aspects regarding Yurtsever's family, the environment in which he was formed, the education he received and the way he became part of the Tatar National Movement. The period in which he was convicted by the Communist courts and the issue of his collaboration with the Securitate are discussed in the second part.

The article tried to explain the context in which Mehmet H. Vani signed a commitment with the Securitate and analyzed the value of the information he provided. The main conclusion is that Mehmet H. Vani Yurtsever had to sign a commitment to cooperate with the Securitate because of the pressures he was subjected to and that the briefing notes he provided were not very important. His main motivation was to obtain permission to emigrate to Turkey.

Keywords: Mehmet H. Vani Yurtsever, Tatars, Dobrogea, Tatar National Movement, repression.

TURC, ROM, MUSULMAN SAU CLASĂ MUNCITOARE? EFECTELE POLITICILOR REGIMULUI COMUNIST ÎNTR-O COMUNITATE URBANĂ DE ROMI TURCI MUSULMANI DIN DOBROGEA¹

Rezumat: Studiul se înscrie în direcția de cercetare referitoare la situația actuală a romilor turci musulmani din statele din Balcani, create după dezintegrarea Imperiului Otoman, propunându-și descrierea unei comunități rome de religie musulmană și vorbitoare de limbă turcă dintr-un oraș postsocialist (Medgidia) din regiunea sud-estică a Dobrogei. Obiectivul specific al cercetării este explorarea intersecției dintre memorie, identitate și definirea felului în care transformările politice, economice și sociale ale perioadei comuniste se reflectă în structura etnică și religioasă a comunității romilor musulmani din Medgidia. Explorând memoria comunismului, povestirile de viață (*life-histories*) au condus cercetarea înspre perspectiva sentimentului de nostalgie, înțeleasă ca un tip de memorie, ca o re-creare a trecutului care merge dincolo de simpla recuperare, atingând dimensiuni politice, ideologice, socio-economice și personale, legată în același timp de nevoile prezentului și de dorințele viitorului.

Cuvinte-cheie: romi turci musulmani, Dobrogea, comunism, identitate.

Introducere

Studiul de față se înscrie în direcția de cercetare referitoare la situația actuală a romilor turci musulmani din statele din Balcani, create după dezintegrarea Imperiului Otoman, propunându-și descrierea unei comunități rome de religie musulmană și vorbitoare de limbă turcă dintr-un oraș postsocialist din partea de sud-est a Dobrogei (Medgidia). Obiectivul specific al cercetării este explorarea intersecției dintre memorie, identitate și definirea felului în care

* Cercetător dr. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca. E-mail: adriana.tamasan@gmail.com.

¹ Studiul reprezintă varianta în limba română a studiului *Remembering and being. The memories of communist life in a Turkish Muslim Roma community in Dobruja (Romania)*, publicat în „Balkanologie”, Vol. 15 nr. 1, 2020, <https://journals.openedition.org/balkanologie/2497>, DOI: <https://doi.org/10.4000/balkanologie.2497>.

transformările politice, economice și sociale ale perioadei comuniste se reflectă în structura etnică și religioasă a comunității romilor musulmani din Medgidia.

Demersul este plasat în cadrul teoretic al interacționismului simbolic². Am abordat identitățile colective și personale ca produse ale interacțiunii sociale, care devin prezente prin intermediul narațiunilor.³ Din această perspectivă, abordând narațiunile memoriei ca acte ale producției identitare și în lipsa arhivelor și a oricăror alte documente scrise care să ateste crearea comunității de romi musulmani din Medgidia am ales folosirea singurei surse pe care am avut-o la dispoziție și anume interviurile de viață (*life-histories*), care au oferit o imagine detaliată asupra vieții fiecărui interlocutor, recreând în același timp o imagine de ansamblu asupra originilor și formării comunității din Medgidia. Deasemenea, situându-mă în cadrul teoretic elaborat de Maurice Halbwachs am abordat memoria individuală, ca parte a memoriei colective. El susține că memoria este dependentă de ceea ce numește cadrele sociale ale memoriei, în particular, familie, religie, clasă socială, care oferă posibilitatea reconstrucției trecutului colectiv și fără de care amintirile individuale ar fi imposibile.⁴ Practic am cules și am unit părți ale memoriilor și identităților individuale pentru a stabili procesul de formare și parcursul unei colectivități locale pe parcursul perioadei comuniste până în prezent. Explorând memoria comunismului, povestirile de viață au condus cercetarea înspre perspectiva sentimentului de nostalgie, înțeleasă ca un tip de memorie, o re-creare a trecutului care merge dincolo de simpla recuperare, atingând dimensiuni politice, ideologice, socio-economice și personale.

Am abordat nostalgia din perspectiva propusă de Maria Todorova și Zsuzsa Gille,⁵ care resping ideea ca acest sentiment este o simplă râvnire a întoarcerii la comunism și reafirmă ipoteza Svetlanei Boym, care spune că nostalgia este legată mai mult de prezent și de dorințele cu privire la viitor.⁶ Boym pune accent pe natura prospectivă a nostalgiei și nu pe cea retrospectivă, explicând că percepțiile trecutului sunt determinate de nevoile prezentului, având un impact

² Vezi J.H. Gagnon *The Self, Its Voices, and Their Discord*, în C. Ellis and M. Flaherty (eds.), *Investigating Subjectivity*, Sage, Newbury Park, CA, 1992.

³ Nadia Kaneva, *Memories of Everyday Life in Communist Bulgaria: Negotiating Identity in Immigrant Narratives*, în „Colorado Research in Linguistics”, vol. 19, nr. 1, 2006, http://www.colorado.edu/linguistics/CRIL/Volume19_Issue1/ (accesat la 21 septembrie 2021).

⁴ Maurice Halbwachs, *On collective memory*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992, p. 182.

⁵ Maria Todorova și Zsuzsa Gille (eds.), *Post-Communist nostalgia*, Berghahn Books, Oxford, New York, 2010.

⁶ *Ibidem*.

direct asupra realităților viitorului.⁷ Adică nostalgia nu ține doar de o dimensiune temporală, ci face legătura între trecut, prezent și viitor, fiind rezultatul asocierii la nivel individual a acestor trei dimensiuni și fiind în același timp expresia relației dintre biografia individuală și biografia unor grupuri, dintre memoria personală și cea colectivă.⁸

Având în vedere modul în care se manifestă nostalgia în cazul interlocutorilor noștri, ca o încercare de a depăși sentimentul de umilință personală și colectivă și de regăsire a autenticității în epoca capitalismului, am folosit conceptul de *nostalgie reflexivă* (*reflective nostalgia*), care operează cu amintiri individuale, selective, care subminează adesea marile narative naționale. Am considerat fiecare povestire de viață ca o versiune individuală care explică și compensează prezentul, confirmând faptul că sentimentele nostalgice sunt răspunsuri strategice la provocările prezentului mai degrabă decât supraviețuiri/rămășițe ale comunismului.⁹

Interviurile, realizate în octombrie 2015 în Medgidia urmează abordarea *life-history*, deoarece consideră istoria orală ca o resursă esențială pentru explorarea naturii subiective a vieții sub socialism,¹⁰ pentru înțelegerea universului politic, economic și social al comunismului¹¹ și a efectelor pe care acesta l-a avut asupra structurii identitare a grupurilor etnice. Memoria culturală generală despre viața în comunism nu poate fi ignorată, în special din moment ce majoritatea romilor turci musulmani au început să simtă nostalgia pentru un sistem economic care, consideră ei, le-a oferit mai multă securitate materială, în ciuda dezavantajelor politice. Acest aspect nu putea fi ignorat, deoarece oferă o analiză și asupra situației tipice a unui oraș industrializat în perioada postsocialistă, a efectelor perioadei comuniste asupra acestuia.

Deși datele și evenimentele sunt prezente ca repere istorice, apar de cele mai multe ori cu aproximare cronologică în narațiunile de viață. Acestea sunt mai degrabă axate asupra practicilor cotidiene, strategiilor și tacticilor de supraviețuire în comunism. Astfel, reprezentarea lor asupra trecutului dezvăluie pe de o parte procesul de sedimentare urbană a unei comunități în comunism, arată dinamica

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Diana Georgescu, *Ceaușescu hasn't died: Irony as counter-memory in post-socialist Romania*, în *Post-Communist nostalgia*, Maria Todorova, Zsuzsa Gille (eds.), Berghahn Books, Oxford, New York, 2010, p. 155 -176.

¹⁰ Luisa Passerini, *Fascism in popular Memory. The cultural experience of the Turin working class*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

¹¹ Jill Massino, *Something Old, Something New: Marital Roles and Relations in State Socialist Romania*, în „Journal of Women's History”, vol. 22, nr. 1, 2010, p. 36.

identitare marcate de viața omului nou, iar pe de altă parte contrazice categorizările clasice ale sistemului. Astfel echivalarea socialismului cu penuria economică este înlocuită, în anumite cazuri, cu explicațiile referitoare la modalitățile de gestionare a lipsurilor materiale.

Romii turci musulmani din Dobrogea.

Cercetarea despre comunitatea romilor de religie musulmană și vorbitori de limbă turcă din Medgidia¹² trebuie abordată în contextul istoric, geografic și cultural mai larg al regiunii Dobrogei. Având în vedere evoluția de secole sub administrație otomană, Dobrogea prezintă alături de trăsăturile comune regiunilor de frontieră, caracteristicile ce o leagă de moștenirea sa imperială otomană, în special în compoziția sa demografică și culturală.¹³ Provincia a intrat sub administrație otomană în secolul al XV-lea, în următoarele secole având loc o colonizare militară intensă cu turci și tătari de religie islamică provenind din Crimeea și Asia Mică, care vor pune o amprentă definitorie asupra demografiei și caracteristicilor culturale. În general, lucrările despre Dobrogea menționează doar colonizarea turcilor și tătarilor, însă alături de acestea s-au numărat și romi musulmani. Singurele informații despre așezarea acestora în provincia de la Marea Neagră le găsim în cele câteva studii care abordează această temă. În lipsa unor surse istorice concrete, aceste studii avansează, prin analogie istorică cu alte zone ale Balcanilor, ipoteza stabilirii romilor musulmani odată cu avansarea Imperiului Otoman în regiune în secolele XIV-XV, fie ca auxiliari sau meșteșugari în armata otomană, fie stabiliți aici anterior perioadei otomane, în secolele IX-XI, adoptând religia islamică, ulterior integrării lor în societatea musulmană.¹⁴

Ei și-au însușit în mare măsură și limba dominantă, turca, preluând în paralel identitatea turcă, în detrimentul identității proprii. Marushiakova și Popov

¹² Din perspectiva majorității și a altor grupuri etnice, sunt numiți *țigani turci* cel mai des, sau *țigani musulmani*. Având în vedere că majoritatea dintre aceștia optează pentru identitatea turcă atât în recensămintele oficiale, cât și în relațiile lor cotidiene cu majoritatea, pentru a opera cu un termen care acoperă relația dintre imaginea de sine și percepția celorlalți am optat pentru termenul de *romi turci musulmani*.

¹³ Constantin Iordachi, *Citizenship, Nation and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea into Romania (1878–1913)*, The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies (University of Pittsburgh), nr. 1607, 2002, p. 7–8.

¹⁴ Ana Oprișan, George Grigore, *The Muslim Gypsies in Romania*, în „ISIM Newsletter”, nr. 8, 1999, p. 32.; Alina Isac Alak, *Types of Religious Identities within Romanian Muslim Communities*, în „Journal for the Study of Religions and Ideologies”, vol. 14, no. 41, 2015, p. 148–173; Elena Marushiakova, Vesselin Popov, *Roma Muslims in the Balkans. Project Education of Roma Children in Europe*, <http://romafacts.uni-graz.at/index.php/culture/introduction/roma-muslims-in-the-balkans> (accesat la 21 septembrie 2021).

semnalează aceste procese ca fiind *à la longue durée*, prezente încă din perioada otomană și extinse și după crearea statelor naționale balcanice, subliniind corelarea/suprapunerea treptată între religie și identitatea etnică, la romii musulmani, termenul de turc implicând apartenența la religia islamică și vice versa.¹⁵

În Balcani, în special în Grecia, Albania, Bosnia, Macedonia, Bulgaria și România există comunități care sunt identificate de către populațiile majoritare locale ca *turski tsigani*, *turkogifti*, *figani turci*. Un alt termen folosit pentru desemnarea în general a comunităților de romi musulmani din fostele teritorii otomane din Balcani este acela de *Xoraxane*, care înseamnă romi turci în limba Romani. În cazul comunității de romi musulmani din Dobrogea, *Xoraxane* nu este foarte răspândit în limbajul local dobrogean, în Medgidia, de exemplu, este cunoscut doar de persoane mai în vârstă, care îl definesc ca un termen vechi, pierdut în prezent, apărut într-un trecut dificil de plasat cronologic, care variază între începutul secolului XX și primii ani ai comunismului.

În prezent sunt musulmani vorbitori de limbă turcă, în vreme ce limba romani este vorbită mai sporadic și, de obicei, în cazul unor persoane din generațiile mai în vârstă. Majoritatea optează pentru identitatea turcă, atât în recensămintele oficiale cât și în raporturile zilnice cu majoritatea dar, cu toate acestea, în limbajul local dobrogean, atât în cazul populației majoritare cât și al celorlalte grupuri etnice, inclusiv în cadrul comunității turce, sunt numiți *figani turci*.

Având în vedere faptul că aleg opțiunea pentru etnia turcă în contextul recensămintelor oficiale, numărul lor este dificil de estimat, fiind incluși în datele oficiale, după 1878, grupului etnic turc.

Dacă înainte de trecerea sub administrația României, populația Dobrogei era majoritar musulmană¹⁶ recensământul din 1909 indică în regiune doar 10.8 % musulmani, 54,7% populație românească, 14,3% bulgari și 10% ruși și ucraineni.¹⁷

¹⁵ Elena Marushiakova, Vesselin Popov, *Identity and language of the Roma in Central and Eastern Europe*, în „*The Palgrave Handbook of Slavic languages, identities, and borders*”, Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Catherine Gibson (eds.), Palgrave Macmillan, 2016, p. 28.

¹⁶ Războiul din 1877-1878 a provocat o considerabilă emigrație musulmană din provincie, estimată la 90.000 de persoane. Astfel, cifrele referitoare la populația musulmană diferă substanțial, unii autori estimează 134.662 musulmani și 87.900 creștini în Dobrogea în 1879, în vreme ce alții dau cifra de 56.000 musulmani și 54.726 creștini. Conform surselor oficiale românești, în 1879 în Dobrogea cele mai numeroase grupuri etnice în 1879 erau turcii și tătarii care împreună numărau 32.033, în vreme ce românii erau 31.177, iar bulgarii 28.715, dintr-un număr total de 106.943. Vezi Constantin Iordachi, *Citizenship, Nation and State-Building...*, p. 8.

¹⁷ Maria Bara, *Relații interetnice dintre creștinii ortodocși și musulmani în Dobrogea. Studiu de caz: Medgidia și Cobadin*, în „*Philologica Jassyensia*”, vol. II, nr. 1, 2006, p. 95; Andrea Schmidt-Rosler,

Unul din factorii care au schimbat caracterul preponderant musulman al regiunii a fost emigrarea masivă a musulmanilor către Turcia, după 1878,¹⁸ fenomen care i-a angrenat mai ales pe turcii și tătarii musulmani dobrogeni, romii conform Legii Așezării (nr. 2510) din 1934, fiind menționați alături de anarhiști, spioni, expulzați, drept categorii neeligibile pentru imigrarea în Turcia.¹⁹

La recensământul din 1948, turcii au fost înregistrați împreună cu tătarii, datele statistice indicând cifra de 28.782, în vreme ce în 1956 au fost înregistrați 14.329 de turci, 18.040 în 1966 și 23.422 în 1977.²⁰ La primul recensământ din perioada post-comunistă, organizat în 1992 au fost înregistrați 29.832 de turci,²¹ în vreme ce la următorul recensământ, din 2002, au fost înregistrați 32.098 turci.²²

Cifrele primelor două recensăminte comuniste trebuie privite cu circumspecție, atât ca o consecință a mișcării migratorii masive din perioada interbelică, dinspre Dobrogea înspre teritoriile otomane, ulterior Turcia, ceea ce explică trendul demografic descendent al turcilor înregistrat în 1948, comparativ cu 1878, când erau 48.784 turci.²³

Creșterea progresivă care are loc începând cu 1956 poate fi asociată cu un proces de trecere de la o identitate romă la o identitate turcă, în baza practicării religiei islamice comune, proces început încă din perioada Imperiului Otoman, dar în același timp datele statistice cu privire la turci trebuie analizate și în contextul detensionării diplomatice, care a avut loc între 1964-1965, între Turcia și regimul lui Ceaușescu, și care s-a reflectat prin atenuarea sentimentului de reținere în

Dobrukscha, în „Der ruhelose Balkan. Die Konfliktregionen Südosteuropas“, Michael Weithman (ed.), Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1993, p.101.

¹⁸ Legea Așezării (Iskan Kanunu), din 1934, specifica că doar cei care sunt de descendență și cultură turcă puteau să emigreze și să se așeze în Turcia. Legea acorda autoritate Consiliului de Miniștri să decidă cine se califica pentru apartenența la etnia și cultura turcă iar musulmanii au fost considerați eligibili pentru aceste criterii. Astfel că de această lege au beneficiat atât etnici turci, cât și albanezi, bosniaci, circasieni, pomaci și tătarii. Vezi Akgündüz Ahmet, *Migration to and from Turkey, 1783–1960: types, numbers and ethno-religious dimensions*, în „Journal of Ethnic and Migration Studies“, vol. 24, nr. 1, 1998, p. 112.

¹⁹ Suat Kolukirik, *Perceptions of identity amongst the Tarlabasi Gypsies*, în *Gypsies and the problem of identities: Contextual, constructed, and contested*, Adrian Marsh, Elin Strand (eds.), Swedish Research Institute, Istanbul, 2006, p. 134.

²⁰ Institutul Național de Statistică, *Recensământul Populației și al Locuințelor*, 18–27 Martie 2002, în *Structura etnică și confesională. Populația după etnie la recensăminte din 1930-2002, pe județe.*, vol. IV: <https://insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t1.pdf> (accesat la 21 septembrie 2021).

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ Kemal Karpat, *Urbanismul otoman: emigrația din Crimeea spre Dobrogea și întemeierea orașului Medgidia (1856–1878)*, în *Tătarii în istorie și în lume*, Tahsin Gemil (ed.), Kriterion, București, 2003, p. 209-230.

recunoașterea identității turce, la nivelul populației de rând. În prezent numărul turcilor, unde sunt incluși statistic cea mai mare parte a romilor musulmani, se ridică la 27.698²⁴. Trebuie avut în vedere faptul că numărul romilor de religie islamică a ajuns de la 583 în 1977²⁵ la 3.356 în 2011²⁶ în vreme ce numărul romilor vorbitori de limbă turcă a ajuns de la 305 în 1977²⁷ la 1.127 în 2011²⁸. Acest lucru indică faptul că pentru grupul din Dobrogea ipoteza suprapunerii între religia islamică, identitatea etnică turcă și adoptarea/cunoașterea limbii turce nu este exclusivă.

Mecidiye/ Medgidia

Medgidia, localitatea din centrul Dobrogei în jurul căreia se conturează cercetarea noastră a fost unul din cele mai importante centre urbane ale zonei litorale încă din perioada otomană a Dobrogei, cu trăsături culturale și edilitare specifice Balcanilor otomani. Medgidia a fost cunoscută în această perioadă, așa cum reiese din jurnalele de călătorie, ca o așezare cu populație majoritar musulmană²⁹ și ca un *fief al tătarilor*, stabiliți aici în urma Războiului din Crimeea din 1853-1856.³⁰ Cu toate acestea Medgidia și-a păstrat și după 1878 amprenta multietnică și multiconfesională a perioadei otomane, alături de turci și tătari fiind înregistrate și alte grupuri etnice, ca greci, armeni, romi, ruși lipoveni.

Deși în contextul local al Dobrogei, după 1878, numărul musulmanilor era în scădere,³¹ acest fenomen a fost mai atenuat în cazul Medgidiei. Numărul tătarilor, care erau grupul etnic predominant, a oscilat la începutul secolului XX între 5.000 și 6.000 pentru ca la recensământul din 1930, în urma procesului de emigrare, numărul lor să scadă la 1. 286, dar s-a aflat într-un trend ascendent pe tot parcursul perioadei comuniste (2.203 în 1956, 3.086 în 1966 și 3.977 în 1977). În

²⁴ Institutul Național de Statistică, *Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011. Populația stabilă după etnie și limbă maternă, pe categorii de localități.*: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> (accesat la 21 septembrie 2021)

²⁵ *Population-Demographic structure, the population and housing census of January 5, 1977*, Vol. 1–2, Bucharest, General Direction of Statistics, 1980.

²⁶ Institutul Național de Statistică, *Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011. Populația stabilă după etnie și religie*: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> (accesat la 21 septembrie 2021).

²⁷ *Population-Demographic structure....*

²⁸ Institutul Național de Statistică, *Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011. Populația stabilă după etnie și religie....*

²⁹ Kemal Karpat, *op.cit.*, p.227.

³⁰ *Ibidem*, p. 215.

³¹ Nicolina Ursu, *Turco-tătarii dobrogeni în recensăminte și statistici românești (1878–1916)*, în „Tătarii în istorie și în lume”, Tahsin Gemil (ed.), *op. cit.*, p. 307-312.

același timp, la începutul secolului XX numărul turcilor a fost mult mai mic decât cel al tătarilor, dar într-o continuă creștere, ajungând de la 298 în 1889 și la 1080 în 1902. După scăderea înregistrată la recensămintele din 1930 și 1956, 606 respectiv 486, trendul ascendent este reluat pe parcursul perioadei comuniste, turcii fiind grupul etnic cu cea mai mare creștere demografică începând cu anii '60 ai acestei perioade (1.456 în 1966 și 2.615 în 1977). La primul recensământ al perioadei postcomuniste, din 1992, tătarii înregistrează un excedent demografic de 4.020, iar turcii de 3.977, pentru ca apoi numărul lor să înceapă să scadă pe fondul fenomenului de migrație. Astfel în 2011, numărul turcilor, 3.340, îl depășea ușor pe cel al tătarilor, care erau înregistrați în număr de 3.211³².

Conform datelor recensământului din 1930, doar 28% din ponderea populației din Dobrogea era urbană, o creștere consistentă având loc după 1948, Medgidia fiind printre orașele din Dobrogea care înregistrau, la începutul perioadei comuniste, cele mai mari sporuri în acest sens, alături de Constanța, Tulcea și Mangalia.³³

Industrializarea după model socialist a adus schimbări profunde ale spațiului, structurii demografice și asupra societății locale a Medgidiei. La fel ca în alte cazuri, expansiunea centrului urban a fost legată de deschiderea unor noi întreprinderi, ceea ce a atras populație rurală din jurul orașului, venită să ocupe locurile de muncă din sectorul industriei. Medgidia s-a particularizat prin construcția Canalului Dunăre-Marea Neagră, care și-a pus amprenta asupra evoluției demografice și asupra industriei locale, care s-a profilat în funcție de necesitățile impuse de lucrările de pe șantierele de construcție a Canalului. Principalele fabrici au fost IMUM, axată pe reparația și producția de utilaje grele și Fabrica de Cement, ambele construite în perioada 1949-1951 și care absorbeau cea mai mare parte a forței de muncă locale. În 1989 la căderea comunismului, fiecare din cele două mari fabrici industriale, IMUM și Fabrica de Cement aveau în jur de 6.000-7.000 de angajați.

Din perspectivă demografică pe parcursul perioadei comuniste se poate observa o creștere constantă a populației, aflusul cel mai consistent fiind înregistrat în perioada 1949-1953, când are loc prima etapă de construcție a Canalului Dunăre Marea – Neagră. În 1949 erau înregistrați 6.824 locuitori, dintre care 2.500 erau flotanți, iar în 1953, când se încheie prima etapă, erau deja 13.500 de locuitori. Locuitorii cu viză de flotanț au lucrat cel mai probabil la Canal, ulterior

³² Populația pe naționalități 1930-1992. Date demografice puse la dispoziție de Direcția Județeană de Statistică Constanța, 10 mai 2018.

³³ Atena Herbst Rădoi, *Aspecte geografice în dezvoltarea orașelor din Dobrogea, cu privire specială asupra zonei litorale*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie”, vol. 12, nr. 2, 1965, p. 288.

stabilindu-se în Medgidia, majoritatea fiind încadrați după terminarea primei etape de construcție la IMUM, Cimentul,³⁴ la Gospodăriile Agricole Colective Medgidia sau la fabrica de var, CAOLINUL. Cea mai intensă creștere demografică a avut loc în perioada 1949-1977, când populația a crescut de la 6.824 în 1949, la 17.943 în 1956, 27.981 în 1966, pentru a ajunge la 40.328 în 1977.³⁵

Migrația înspre zona urbană a fost specifică întregii zone a culoarului Carasu, fiind datorată, în principal, lucrărilor de la Canal desfășurate în acest perimetru geografic. O mare parte dintre locuitorii satelor din zonă au emigrat înspre așezările din imediata apropiere a acestuia, dintre acestea Medgidia având capacitatea cea mai mare de absorbție datorită sectorului industrial dezvoltat aici, care presupunea angrenarea unei forțe de muncă active consistente. În perioada 1977-1985 populația Medgidiei a crescut la 47.830 locuitori, perioada suprapunându-se parțial celei de-a doua etape a construcției Canalului.³⁶

Vârful a fost atins în 1988 cu un număr de 49.673 locuitori, după care ritmul demografic intră într-o pantă descendentă continuă, datorită migrației forței de muncă, care nu mai avea mijloace de venituri în urma desființării fabricilor. Dacă la început migrația a fost îndreptată spre Est, înspre statele din fosta Iugoslavie și Turcia. După integrarea României în UE, migrația s-a îndreptat înspre statele din Vest. După 2007 ritmul de scădere a devenit mai accelerat astfel că, între 2002 și 2011, populația scade de la 43.841³⁷ la 39.780³⁸ locuitori³⁹.

Romii turci musulmani din Medgidia

Formarea comunității de romi musulmani din Medgidia nu este atestată documentar în mod explicit. Pe parcursul documentării arhivistice la Serviciul Județean al Arhivelor Constanța am identificat fonduri de documente referitoare la Medgidia în perioada comunistă⁴⁰, precum cele produse de administrația locală a orașului sau cele provenite din fondurile dedicate Canalului Dunăre-Marea Neagră, în cele două etape de construire. Concluzia analizei acestor documente este

³⁴ Adrian Ilie, *Medgidia. Istoria orașului de la 1918 până în prezent*, Ex Ponto, Constanța, 2012, p. 126.

³⁵ *Ibidem*, p. 127.

³⁶ *Ibidem*, p. 129.

³⁷ *Recensământul populației și al locuințelor 2002. Populație după etnie și limba maternă. Județul Constanța, pentru municipiul Medgidia*, Direcția Județeană de Statistică Constanța.

³⁸ *Recensământul populației și al locuințelor 2011. Populația după etnie. Județul Constanța, pentru municipiul Medgidia*, Direcția Județeană de Statistică Constanța

³⁹ Adrian Ilie, *op.cit.*, p.123.

⁴⁰ Au fost consultate fondurile de la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Constanța (în continuare SJAN): Direcția Generală a Canalului Dunăre-Marea Neagră, Centrala Canalului Dunăre-Marea Neagră, Sfatul Popular Raional Medgidia, Primăria Medgidia.

că acestea conțin foarte rar informații referitoare la etnia locuitorilor din Medgidia sau la etnia muncitorilor de la Canalul Dunăre-Marea Neagră. Romii turci musulmani pot fi identificați în documentele din Fondul Primăria Medgidia, din anii '60, după caracteristicile numelor, ca proprietari ai unor imobile din actualul cartier cunoscut sub numele neoficial *Ali Baba*, în prezent locuit în majoritate de romi turci musulmani. Urmărind același criteriu al numelor frecvente în comunitatea romilor musulmani, pot fi identificați mai des înspre anii '80, în cadrul unor cursuri de calificare la locul de muncă, în documentele referitoare la a doua etapă de construire a Canalului, 1976-1984. Câteva exemple din Fondul Centrala Canalului Dunăre-Marea Neagră 1/ 1983 sunt: Șaban Rizea⁴¹, Ramazan Nerman⁴² sau Ibram Ridvan⁴³.

Singurele informații referitoare la crearea comunității din Medgidia provin din surse orale, adică din interviurile cu membrii comunității, cu locuitori în vârstă ai Medgidiei și reprezentanți ai autorităților locale. Aceștia indică faptul că romii musulmani au migrat în Medgidia din zonele rurale din sudul Dobrogei în anii '50, '60 ai perioadei comuniste, stabilindu-se cu preponderență în cartierul Cimentul, unde le erau repartizate locuințe ca urmare a angajării lor la Fabrica Cimentul, care a dat și numele cartierului ridicat în proximitatea fabricii. Denumirea peiorativă dată de localnici cartierului Cimentul, *Ali Baba*, face aluzie la una dintre poveștile Șeherezadei, *Ali Baba și cei 40 de hoți*, cu referire la percepția romilor turci musulmani în mentalul colectiv al comunității locale. Deși în prezent *Ali Baba* este cvasicunoscut în zona Dobrogei de Sud, ca fiind cartierul exclusiv al romilor musulmani din Medgidia, aceștia locuiesc compact și în alte cartiere ale orașului: Silozului, în barăcile muncitorilor care, în perioada comunistă, au lucrat la CFR și la Canal și care, după 1990, au plecat în locurile de origine sau în alte părți ale țării, în cartierul Ostrov (*Catanga*), în apartamentele repartizate în perioada comunistă și care în urma dezindustrializării și scăderii nivelului de trai al orașului se află în prezent într-o stare avansată de degradare. Deasemenea sunt prezenți compact în blocul situat la intrarea în orașul Medgidia, distribuit de primărie în anii '80, situate aproape de un pod și cunoscut în limbajul local sub denumirea de Casa Albă, datorită culorii sale.

Liderul local al romilor musulmani estimează un număr total de 7.000 de romi musulmani, spunând că sunt cei mai numeroși, în timp ce consultantul în problemele romilor de la Primăria Medgidia și profesorul de istorie tătar E. G.,

⁴¹ SJAN, Fond Centrala Canalului Dunăre-Marea Neagră 1/1983, f. 40.

⁴² Ibidem, f. 416.

⁴³ Ibidem, f. 370.

afirmă că numărul lor aproximativ este de 4.000, respectiv 5.000 de persoane, aproximativ egal cu cel al tătarilor.

Dacă în cazul altor comunități etnice și confesionale numărul persoanelor poate fi estimat pe baza registrelor păstrate în cadrul parohiilor, în cazul musulmanilor din Dobrogea nu există această cutumă a consemnării scrise a numărului de credincioși. Mai mult, relatările imamilor din Medgidia, chiar și a celor mai în vârstă, se rezumă la simpla menționare a unui număr egal al romilor musulmani cu cel tătarilor și a faptului că reprezintă majoritatea în cadrul grupului etnic turc indicând, alături de ceilalți interlocutori, un raport de ponderi de 40% la 60%, între turci și romii musulmani care se declară turci. Ei consideră că atingerea unui număr egal al tătarilor și turcilor în Medgidia, fost *fief al tătarilor* până în interbelic, este o consecință ireversibilă a perioadei comuniste, mai exact a absorbției ca forță de muncă în sectorul industrial, a romilor turci musulmani din satele Dobrogei de Sud.

Memoria originilor comunității

Memoria originilor comunității o regăsim ca parte a traseelor de familie transmise din generație în generație, care indică de fapt ce anume s-a transmis în cadrul fiecărei familii cu privire la propriile rădăcini. Astfel observăm cum povestirile individuale sunt hărți mentale ale itinerariilor de familie care, îmbinate, reconstituie istoria creării comunității de romi turci musulmani din Medgidia.

Istoria celor mai multe familii de romi turci musulmani pornește cu emigrarea la începutul perioadei comuniste, în anii '50, din Bulgaria în România, pe calea apei, prin traversarea cu bărcile a brațului Borcea înspre localitatea Călărași și dispersia înspre satele dobrogene. Motivele emigrării părinților bunicilor sau străbunicilor nu sunt clare de fiecare dată, dar acolo unde s-au transmis între generații se referă la propaganda anti-islamică a regimului comunist bulgar începută în anii '50 și continuată în anii '70-'80 cu un proces agresiv de asimilare etnică și culturală a etnicilor turci din Bulgaria⁴⁴. În familia M., din cartierul *Ali Baba*, Ș., în vârstă de 39 de ani, rememorează povestirile bunicii, împreună cu mătușa ei S., în vârstă de 72 de ani, copil în momentul plecării dinspre Cadrilater spre Dobrogea. Și în cazul ei, la fel ca în cazul nepoatei, relatările raționalizează experiențele generațiilor anterioare, ale părinților în acest caz, fără a recurge la memoria experienței personale.

...Părinții noștri s-au născut și au crescut în Bulgaria, dar bulgarii s-au înrăit în perioada aia și nu le mai dădeau voie să își țină religia, să facă nunți pe limba noastră, nu

⁴⁴ Ali Eminov, *Turks and Tatars in Bulgaria*, în „Nationalities Papers”, vol. 28, nr. 1, 2000, p. 140-143.

*era voie să se boteze copii cum se botează băieții la noi, nu era voie treburi musulmane, să mergem la geamie mai ales vinerea, să ținem bayramurile... Care a apucat de a fugit...*⁴⁵

*...ne povestea mamaie, că au fost comunități întregi care au plecat cu barca, și-au luat câteva lucruri în bocceluță cum era mai demult și au lăsat lămpile aprinse ca să nu își dea seama comuniștii că au plecat și și-au pus copiii în bărcuțe și au trecut Borcea în partea asta. Și de acolo s-au răspândit peste tot. Când au venit aici așa statul le dădea case, stăteau în chirie la stat în case naționalizate...*⁴⁶

De cele mai multe ori firul povestirilor de viață pornește de la satul de origine din Dobrogea, istoriile personale suprapunându-se unor itinerarii geografice, cu puncte intermediare, care se stabilizează în jurul centrului urban al Medgidiei socialiste, al anilor '60-'70, aflat în plină perioadă de industrializare: Petreni (sat)- Medgidia (oraș)⁴⁷; Călărași (oraș)- Petreni (sat)- Castelu (comună)- Medgidia (oraș)⁴⁸; Petreni (sat) -Medgidia (oraș)⁴⁹; Tudor Vladimirescu (sat) – Băneasa (comună⁵⁰)-Medgidia (oraș)⁵¹; Dobromiru (comună)-Medgidia⁵²; Corbu (sat)-Medgidia (oraș);⁵³ Peștera (comună)- Medgidia (oraș).

Ele ilustrează schimbările structurii spațiale a oportunităților economice și sociale, trecerea de la profilul agrar la cel industrial al economiei și implicit mișcarea demografică sat-oraș, pe fondul proceselor de industrializare și urbanizare, începute încă din anii '50 ai dictaturii de jure. Motivate ideologic, procesul de industrializare și consecința sa principală, dezvoltarea zonelor urbane, trebuiau să susțină eforturile statului de transformare a societății. În acest context, orașul trebuia să materializeze idealul societății socialiste, iar locuitorul său, muncitor, pe cel al „omului nou socialist”⁵⁴. Astfel, privite în contextul perioadei respective, itinerariile romilor turci musulmani din Medgidia ilustrează traseele clasice ale membrilor clasei muncitoare în socialismul comunist. Aceștia trec de la statutul de agricultori la acela de clasă muncitoare urbană, motivați de diferențele tot mai mari între standardele de viață din mediul urban și cele din mediul rural, de dorința de a se

⁴⁵ Interviu cu S., 19 octombrie 2015.

⁴⁶ Interviu cu Ș.L., 19 octombrie 2015.

⁴⁷ Interviu cu U. L., 12 iunie 2015.

⁴⁸ Interviu cu M. L., 19 octombrie 2015; Interviu cu M. L., 19 octombrie 2015.

⁴⁹ Interviu cu S.A., 22 octombrie 2015

⁵⁰ Băneasa a devenit oraș, după căderea comunismului, în 2004.

⁵¹ Interviu cu I.B, 20 octombrie 2015; Interviu cu I. N., 20 octombrie 2015.

⁵² Interviu cu S. I.; Interviu F. Ș, 20 octombrie 2016.

⁵³ Interviu cu H., 11 iunie 2015.

⁵⁴ Per Ronnas, *Urbanization in Romania. A Geography of Social and Economic Change since Independence*, The Economic Research Institute at Stockholm School of Economics, 1984; Federal Research Division, *Romania, country study*, Kessinger Publishing, 2004, 91.

sustrage efectelor colectivizării care au afectat lumea satului, și nu în ultimul rând atrași de salariile din sectorul industrial, specific orașelor.

Etnia și religia în perioada comunistă. Turci, musulmani sau clasă muncitoare?

În ceea ce privește raportarea la identitatea etnică și religioasă a romilor turci musulmani din Medgidia în perioada comunistă, aceste elemente sunt dificil de trasat la o primă vedere, deoarece atât autoidentificarea, dar și percepția generală a societății, au fost influențate evident de politica statului comunist. Crearea poporului muncitor unic a însemnat o omogenizare a societății, iar integrarea tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, în societatea comunistă egalitaristă, a însemnat o omogenizare, chiar o asimilare, atât socială, cât și națională.⁵⁵ Ca urmare, la nivelul indivizilor și a comunității în general, interviurile realizate cu membrii comunității de romi turci musulmani din Medgidia relevă o detașare de apartenența etnică și religioasă în această perioadă, rezultată și motivată de preocuparea pentru integrarea în structurile noii clase muncitoare ale societății comuniste. Apartenența lor la clasa muncitoare le-a definit rolul și locul în societate, le-a oferit securitate materială și demnitate din punctul lor de vedere și a dus la o prevalență a identității sociale în procesul de autoidentificare și raportare la societate în ansamblu.

Preocupările lor principale în perioada comunistă erau mobilitatea, adaptarea și integrarea în societatea socialistă. Etnia și religia erau în această perioadă elemente date ale identității lor, acceptate aprioric, care nu afectau prezentul și necesitățile imediate. Referirile la apartenența etnică apar cu precădere în rememorările primelor decenii ale comunismului trăite în satele dobrogene, înainte de migrația către centrul industrial al Medgidiei, în anii '60, '70. Folosirea limbii materne în viața cotidiană apare mai mult ca o caracteristică a vieții rurale, în satele de origine, legate de perioada de tinerețe a interlocutorilor mai în vârstă. De exemplu, U.L. își aduce aminte că limba turcă era parte a contactului social permanent dintre turci, tătari și români, iar cunoașterea limbii turce, inclusiv de către români, în lumea rurală dobrogeană de la început de secol XX, este un element recurent în relatările mai multor interlocutori.

Limba a fost elementul identității etnice, influențat cel mai puternic de schimbările produse în societatea socialistă. Migrația dinspre sat înspre oraș și stabilirea romilor turci musulmani în cartierele muncitorești din Medgidia a

⁵⁵ Elena Florea, *Principiile politicii PCR în problema națională*, Editura Politică, București, 1975, p. 82-83.

însemnat distanțarea de legăturile comunitare specifice societății rurale și care constituiau nucleul social al transmiterii limbii materne turce, dar și a tradițiilor și practicilor religioase. După stabilirea în Medgidia, din relatările interlocutorilor, reiese că limba turcă a devenit mai mult un mod de comunicare în familie și la întâlnirile ocazionale dintre membrii comunității, care aveau loc cu ocazia unor nunți, botezuri sau înmormântări.

Deși libertatea religioasă era garantată în perioada comunistă, regimul comunist a dus în practică o politică ateistă, de reducere a rolului religiei, urmărind cu consecvență și în cazul religiei islamice, ca în cazul tuturor cultelor, restrângerea activităților religioase în sens strict liturgic.⁵⁶ Acest lucru s-a concretizat prin forme indirecte de inhibare a manifestărilor religioase, care au dus în timp la un proces de secularizare socială definită în principal prin diminuarea practicii religioase și printr-o restrângere a religiei în sfera privată.⁵⁷ În acest sens, mărturiile membrilor comunității, deși exclud orice persecuție directă a regimului comunist în calitatea lor de adepți ai religiei musulmane, sugerează detașarea lor treptată de viața spirituală, ca un rezultat al integrării lor profesionale și sociale în societatea socialistă. Noul lor statut de muncitori, dobândit după stabilirea în Medgidia și includerea lor în circuitul sectorului industrial local, presupunea un program care le norma ritmul vieții, într-un mod care nu era compatibil cu practicile religioase ale islamului. Ei subliniază astfel organizarea slujbelor religioase la geamie, în fiecare zi de vineri, confirmând în același timp imposibilitatea de a participa la acestea datorită suprapunerii peste programul lor de muncă. În practică acest lucru a însemnat absentarea membrilor activi ai comunității de la ceremoniile religioase de vineri, care în anii '60, '70 reprezentau majoritatea comunității. Kurban Bayram⁵⁸

⁵⁶ Adrian Lemeni, *Viața religioasă în România*, Editura Bizantină, București, 2005, p. 11.

⁵⁷ Bryan Turner, *Islam, Public Religion and the Secularization Debate*, în Gabriele Marancci (ed.), *Muslim Societies and the Challenge of Secularization. An Interdisciplinary Approach*, Springer, Dordrecht, 2010, p. 11-31.

⁵⁸ Kurban Bayram (Sărbătoarea Sacrificiului) este un omagiu adus Profetului Ibrahim care, pus să aleagă între a-și sacrifica propriul fiu și adorația față de Allah, alege a doua variantă. Ca recompensă, Allah îi trimite un berbec ce va fi sacrificat în locul fiului ce va trăi. Sacrificiul berbecului, a cărui carne se împarte în trei: pentru membrii familiei, pentru prieteni și vecini, și pentru nevoiași este o obligație tradițională a musulmanului independent economic, cu stare materială bună. Obligația înfăptuită întărește relațiile intra și intercomunitare, amplificând sentimentele de solidaritate. După rugăciunea de Bayram (Bayram Namazı), care se face obligatoriu în moschei, geamii, și după ce bărbații trec pe la casele celor decedați peste an, unde citesc Coranul, urmează patru zile de destindere în care au loc mese tradiționale, vizite la părinți, bunici, rude, prieteni, care întăresc familia și comunitatea. Vezi Nuredin İbram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2011, p. 55.

și Ramazan Bayram⁵⁹ sunt invocate ca principalele sărbători religioase, respectate de toți membrii comunității, prin participarea la slujbele religioase, organizate cu aceste ocazii la geamie.

Cu toate că în Islam bărbatul este cel care frecventează geamia, practic el fiind interfața familiei în viața religioasă a comunității, în contextul local al micii comunități de muncitori de religie islamică din Medgidia, femeile au fost cele care și-au arogat religia ca preocupare în perioada comunistă. Având în vedere faptul că majoritatea familiilor de romi turci musulmani din Medgidia erau de tip nucleu, formate din părinți și copii, în condițiile în care în cele mai multe cazuri generația bunicilor rămăsese la sat, femeile au fost cele care au asigurat supraviețuirea sentimentului religios. Acest lucru a fost valabil în special în situațiile în care capul familiei era cel care întreținea economic familia iar mama își asuma statutul de casnică, ocupându-se exclusiv de casă și familie. Astfel, rugăciunile, ținerea postului (Ramadanul) au devenit un apanaj al femeilor casnice, deoarece în primul rând ele aveau timpul necesar pentru a se dedica acestor practici, al căror spațiu de desfășurare era casa. În jurul femeilor, familia s-a coagulat ca transmitător al sentimentului religios și a limbii materne. Regula nu era una exclusivă deoarece existau și bărbați cu o aplecare spre religie, care deși nu puteau include practicile religioase în programul lor zilnic, de oameni ai muncii, au păstrat religia ca o practică personală, rezervată pentru momentele în care timpul le permitea să își citească rugăciunile. Ș.L., spre exemplu, povestește despre cărțile de rugăciuni în limba turcă care au aparținut tatălui ei, o parte păstrate de la generațiile bunicilor, altele aduse în perioada comunistă de rude ale familiei din Turcia, cu ocazia vizitelor permise de regim (la un interval de doi ani) și pe care tatăl său, *om religios*, le citea cu regularitate.

În ansamblu putem spune că modernizarea în sens socialist și politica ateistă a regimului, deși au determinat o secularizare a societății în sensul diminuării practicii religioase, în context particular a însemnat o dislocare a religiei din spațiul public, o domesticizare și o individualizare a credinței, al cărei singur spațiu de manifestare, în cazurile în care religia rămâne o preocupare, este cel privat.

Aprecierea generală a romilor turci musulmani despre practicarea religiei islamice în perioada comunistă este una pozitivă, considerând că se bucurau de o

⁵⁹ Sărbătoarea Ramazan Bayram (Sărbătoarea Postului, Sărbătoarea dulciurilor) este, alături de Sărbătoarea Sacrificiului (Kurban Bayram), o a doua sărbătoare religioasă importantă a cultului musulman. Ea este un prilej de întărire și consolidare a comunității turce. Luna de post (30 de zile) are rolul de fortificare fizică și mentală și se încheie cu slujba de Bayram (Bayram Namazı), fiind urmată de trei zile de bucurie, destindere, împăcare. Vezi Nuredin Ibram, *op.cit.*, p. 55.

relativă libertate de practicare a religiei, neresimțind măsuri directe ale regimului în acest sens. Constatarea este însoțită, în cazul tuturor interlocutorilor, de comparația cu situația musulmanilor din Bulgaria. Astfel, interzicerea folosirii numelor turcești, a *sunnet*-ului (circumcizia băieților) și relatarea unor povestiri despre musulmanii din Bulgaria care treceau brațul Borcea în România pentru a efectua circumcizia băieților reprezintă argumente în sensul aprecierii statutului lor de adepți ai religiei islamice, în contextul regimului comunist român, ca fiind unul protejat, atât din perspectiva atitudinii autorităților cât și a conviețuirii cu majoritarii creștini.

Ceaușescu nu ne-a interzis nimic, că la bulgari s-a zvonit ca îi obliga să fie ortodocși, că omoară copilul dacă făcea botez și ne era și nouă frică să nu ne facă Ceaușescu din astea, da nu ne-a făcut. Noi am avut liberate aici, făceam botez și nuntă pe stradă, ne duceam la primărie, luam acord că se ocupă strada și semnături de la vecini că nu îi deranjam, și făceam cort pe stradă...

*Noi când am măritat-o pe sora cea mare am făcut pe stradă aici un tãmbălău ...românii sunt obișnuiți cu noi aici...*⁶⁰

Una dintre povestirile păstrate în memoria colectivă, transmisă prin intermediul celor care au muncit la Canal, confirmă percepția referitoare la atitudinea tolerantă a regimului comunist față de comunitatea musulmană, datorată relațiilor dezvoltate de statul comunist român cu statele arabe musulmane.

*Ceaușescu era foarte legat de musulmani în general, cum mergea el pe-acolo pe la arabii ăia ai lui. Și de asta ne lăsa și pe noi în pace. Că e o poveste, ne povestea tata că atunci când a trecut Canalul pe la Basarabi, era o geamie în mijlocul proiectului exact pe unde trebuiau să treacă ei, și așa a venit ordin de sus, să ia geamia și să o mute mai încoace ca să nu mai stea în calea proiectului și așa au făcut. Geamia la Basarabi este exact pe marginea proiectului, la 20-30 m depărtare...*⁶¹

Prin urmare deși s-au confruntat cu incompatibilitatea dintre viața de muncitor în fabrică și practicarea ritualurilor religiei islamice, acest lucru a fost rezultatul unei situații economice și sociale pe care și-au asumat-o în acel context, dar care cel puțin nu a fost parte a unei politici de asimilare etnică și religioasă ca în cazul Bulgariei.

Dincolo de aceste aspecte identitare, legate de limbă, practicarea religiei și relația cu regimul comunist ateist, în general tendința romilor turci musulmani din Medgidia este de a discuta cât de bună era viața lor înainte de comunism.

⁶⁰ Interviu cu M. L., 19 octombrie 2015.

⁶¹ Interviu cu Ș.L., 19 octombrie 2015.

Nostalgia sau asimilarea prezentului prin trecut: atunci și acum.

În cazul narațiunilor generațiilor mai în vârstă, a căror tinerețe s-a suprapus perioadei de început a regimului comunist, venirea de la sat la oraș este primul moment invocat, care plasează perioada într-un cadru pozitiv al memorării. Emigrarea sat-oraș este re trăită ca o perioadă a unor noi începuturi, a speranțelor legate de o nouă viață, pe care și-au construit-o ca urmare a posibilității oferite de contextul industrializării și urbanizării al anilor '50, '60, de a se integra în mediul muncitoresc al Medgidiei. Simpla invocare pozitivă a perioadei trece înspre o narațiune cu accente nostalgice nu doar prin faptul că redă perioada de tinerețe a interlocutorilor. Oportunitatea mobilității sociale, ascensiunea în sine de la statutul de țaran, la acela de membru al clasei muncitoare, accesul la facilitățile vieții urbane a perioadei, au însemnat pentru toți interlocutorii șansa la un alt mod de viață, mai bun în accepțiunea lor comparativ cu cel de la sat, un mod de viață în care au găsit un sens și un echilibru al existenței, dar care a fost întrerupt brusc de căderea comunismului și distrugerea habitatului lor urban, coagulat în jurul celor două nuclee industriale mari, întreprinderile IMUM și Cimentul.

U.L., spre exemplu, în vârstă de 62 de ani, povestește despre venirea sa împreună cu părinții, la vârsta de 14 ani, în Medgidia în apartamentul fratelui său, muncitor la IMUM și oportunitatea de a urma ciclul liceal de învățământ în urma mutării sale la Medgidia. Fabrica IMUM este prezentată ca o a doua casă pentru familia sa, *toți am muncit acolo, și mama a lucrat acolo*, ca nucleul noii vieți urbane, *destrămat*⁶² de trecerea la economia de piață.

M.L. povestește momentul mutării sale în 1974 din localitatea Castelu, la Medgidia, împreună cu familia, surprinzând în același timp atmosfera mobilă a perioadei, creată de migrația sat-oraș și absorbția populației rurale din regiune, în sectorul industrial al orașului.

Soțul lucra pe tractor, era șofer și el nu mai voia să stea la sat, că ne săturaseam la sat și când s-a făcut Canalul, era la Basarab, se ducea pe acolo, și-a căutat de muncă și și-a găsit la Canal. S-a angajat acolo și făcea naveta și era greu pentru el și i-a dat apartament, pe partea aialaltă la IMUM, cum intri în Medgidia. El nu lucra la IMUM, dar erau apartamentele Canalului și am stat acolo 7-8 ani. Pe urmă soțul a găsit un coleg care voia la IMUM și eu voiam pe partea astalaltă la Cimentul aicea, și am făcut schimb (de apartamente). Ca să fiu mai aproape..., se duceau copiii la grădiniță, la școală și o aveam pe mătușa... și mă mai ajuta.

Toată lumea a plecat de la țară. Ba au lucrat la Cimentul, ba la IMUM, au intrat la fabricile astea, că nu mai voiau să stea la sat, ai văzut că la sat e mai greu, la oraș e mai bine. Și-au luat casă și s-au mutat aici cu toții. Că înainte aici nu erau case, numai locuri,

⁶² Interviu cu Ș.L., 12 iunie 2015.

*și primăria le-a dat locuri să își facă casele. Fiecare fabrică avea câteva blocuri. Aveau copii din ăștia care veneau de la sate și lucrau și aveau blocuri, le dădeau mâncare, cazare, fabrica acuma s-a distrus, nimic nu a mai rămas din ea.*⁶³

Fiica sa, Ș.L., consideră, la fel ca mulți alți romi musulmani din Medgidia, că, de fapt, construcția Canalului a fost elementul care și-a pus amprenta în mod decisiv asupra vieții lor și asupra caracterului socio-economic, dar și multiethnic al Medgidiei.

*Canalu' a influențat foarte mult orașu'. A adus oameni de peste tot din țară, începând de la ingineri până la muncitori, constructori, operatori... avem oameni veniți din Ardeal, avem la scara cealaltă, pe a lu nea Piroška, toți proveniți din cauza Canalului, pentru că era muncă multă, și câștiga lumea, și le oferea case și asta era... dacă vii să muncești în zona aia îți dau apartament.*⁶⁴

Mai mult, deși Canalul Dunăre-Marea Neagră, în accepțiunea generală a societății românești, este un simbol arhetipal al represiunii politice a regimului comunist, în plan local și, implicit, în rândul comunității romilor musulmani din Medgidia, construcția Canalului are cu totul alte valențe. La nivelul mentalului colectiv al comunității locale există percepția unei prosperități a orașului comparativ cu alte localități ale României, datorată în exclusivitate proximității Canalului. Ei consideră că acest proiect al regimului comunist, care a determinat și specificul industrial al Medgidiei și a dus la atragerea forței de muncă în oraș din diferite părți ale țării și din jurul Medgidiei, a asigurat un tratament preferențial în ceea ce privește aprovizionarea și accesul la resurse alimentare, al locuitorilor orașului.

*Și era greu pe timpul lui Ceaușescu, că nu se găsea lapte și mergeam trei-patru, ca să putem avea, mai luam pe pile. Puneam fructe de sezon, struguri, mere. Dar la noi s-a trăit bine pe timpul lui Ceaușescu, am auzit și multe povești de groază, că nu se găsea de mâncare pe timpul comunismului, atunci nu se găseau ulei, de exemplu.*⁶⁵

*...depinde de părți, erau părțile alealalte unde se dădea pâine pe cartelă (și la Călărași se dădea pâine pe cartelă), dar aici la noi nu. Norocul nostru a fost cu străinii care veneau pe platformă și nu le-a făcut rație la pâine, la ulei, dar știi cum... cum te descurcai...*⁶⁶

Ei consideră că tocmai acest avantaj, preeminența sectorului industrial, s-a transformat în perioada postcomunistă în marele dezavantaj al Medgidiei și al

⁶³ Interviu cu M. L., 19 octombrie 2015.

⁶⁴ Interviu cu Ș.L., Medgidia, județul Constanța, 12 iunie 2015.

⁶⁵ *Ibidem.*

⁶⁶ Interviu cu M. L., Medgidia, județul Constanța, 19 octombrie 2015.

clasei muncitoare de aici. Ținte ale restructurării economice, întreprinderile din Medgidia fie au fost închise, fie au fost privatizate, cum a fost cazul fabricii Cimentul, preluată de firma franceză Lafarge, dar care a păstrat un număr infim de angajați, în jur de 500-600, contribuind astfel la instalarea, încă din 1990-1991, unui nivel devastator al șomajului în oraș.

În ansamblu atunci când vorbesc despre comunism, indiferent de generație, părinți, bunici, copii, aceștia din urmă, mulți dintre ei care și-au trăit doar copilăria sau doar adolescența în comunism, își încep discursul cu răspunsul simplu *era bine* sau *era mult mai bine*, plasându-se de la început într-o comparație indirectă cu trecutul recent și prezentul perioadei post-comuniste.

Chiar dacă condițiile și situațiile trăie în comunism nu au fost ușoare de multe ori, recunoscând neajunsurile existente, cum ar fi controlul asupra resurselor alimentare sau asupra posibilităților de călătorie în Turcia în scopul vizitării rudelor stabilite acolo înainte de 1945, acestea sunt minimalizate de asocierea lor constantă cu experiențele de după căderea comunismului.

Deși interlocutorii își propun să nareze viețile lor sub comunism discursul lor revine periodic în prezent, pentru a marca contrastul dintre trecutul lor în socialism și decăderea lor personală și a comunității în general, după 1989. Ei vorbesc despre greutățile economice provocate de destrămarea societății socialiste, despre dramele familiilor lor, ale prietenilor și vecinilor, provocate de privatizarea și închiderea fabricilor IMUM și Cimentul, în anumite cazuri despre lipsa de planuri și perspective asupra viitorului. Incertitudinea, sentimentul pierderii controlului asupra propriilor vieți, provocate de șomaj, de lipsurile economice profunde și de impactul fenomenului de emigrare asupra relațiilor de familie și între membri comunității contrastează în permanență, în discursul interlocutorilor, cu securitatea materială pe care o aveau și cu posibilitatea planificării vieții în comunism.

Astfel, sentimentul de nostalgie resimțit de către toți interlocutorii indiferent de vârstă, se leagă în jurul unor teme centrale precum: sentimentul de securitate creat de siguranța locului de muncă, certitudinea unui venit lunar constant, asigurarea unui minim acces, chiar dacă în multe cazuri prin metode și rețele personale, alternative celor oficiale, la resurse alimentare.

Ș.L., născută în 1979, creionează anii copilăriei sale comuniste ca pe o perioadă a bunăstării familiei ei, la care nu s-au mai întors niciodată după 1989. În cazul ei, drama greutăților economice se suprapune unei drame emoționale ireversibile. Căderea comunismului în amintirea ei este asociată plecării tatălui, care în urma pierderii locului de muncă la IMUM, și după o încercare eșuată de angajare în domeniul construcțiilor alege calea emigrării, de unde nu se mai întoarce, familia sa pierzându-i urma definitiv.

Amintirea tatălui rămâne asociată cu zilele noastre de glorie, cu împlinirea emoțională când familia era unită și cu prosperitatea materială, datorată în mare parte abilităților acestuia de a se descurca și de a asigura în acest fel familiei sale toate cele necesare. Astfel, în cazul lui Ș.L., la fel ca în cazul multor alți copii din familiile muncitorilor din Medgidia, comunismul se suprapune perioadei celei mai bune a familiei sale, întreruptă în mod tragic de căderea regimului și intrarea în economia de piață, democrație, privatizare, dar care pentru ei a însemnat atingerea pragului inferior al sărăciei și dezbinarea familiilor lor, ca urmare a emigrării părinților în Turcia, fostele state iugoslave și după 2007, în state UE, în special Germania și Spania.

*Noi n-am simțit deloc foamea (în comunism), mai greu ne-a fost după revoluție după ce și-au pierdut ei locurile de muncă.. au fost ani în care ni s-a tăiat lumina, apa, și nu două trei luni, un an, doi. Ei (părinții, unchii și mătușile) au trebuit să meargă să lucreze la turci, și cu bănuții care îi trimiteau mâncam. Am fost nevoită să merg la câmp să muncesc cu surorile ca să îmi plătesc apa, lumina, să ni le pună înapoi. Noi care eram învățați cu avutu, pentru noi a fost un șoc enorm, nu ne venea să credem. Aveam prăjituri, ouă, lapte, bere, pepsi. Nu știu, le lua tata de pe unde mergea, că el era șofer pe o mașină de ciment, și ni le aducea de pe traseu. Mergea la Hârșova, Tulcea. Ne aducea găini, le pune în baie și stăteam toată noaptea și jumuleam găini, că el nu le tăia, un vecin le tăia, și le puneam la congelator și aveam ce mânca toată săptămâna, plus că la noi aici sunt ciobani, care nu puteau să țină oi, turme de oi și le vindeau și tot tăiam. Avea bunicu la Călărași un cioban, un machidon, care făcea și pastramă, și era toată casa numai pastramă. Și de Kurban nu se pune problema. Bunica făcea gemuri, compoturi...*⁶⁷

În alte cazuri, cum este cel al lui H., dispariția sistemului socialist l-a adus în situația pierderii locului de muncă pe care îl avea la Cementul și a divorțului cauzat de lipsurile materiale. Ajuns în situația de a-și vinde apartamentul din oraș, acesta se mută în anul 2000 în cartierul numit azi de localnici Barăci-Silozuri, de la marginea orașului, unde închiriaza la un preț modic, plătit Primăriei Medgidia, una dintre barăcile ridicate în anii '50, pentru forțele de armată implicate în prima fază de construcție a Canalului. Astăzi, în vârstă de 52 de ani, practică cerșitul sezonier în Spania, pentru a-și întreține partenera de viață, una dintre fiice și nepotul infant.⁶⁸

Lipsa soluțiilor la problemele sociale și economice ale prezentului contrastează cu posibilitatea și capacitatea oferită de sistemul socialist de a găsi rute secundare de supraviețuire economică, prin strategii alternative celor oficiale adaptate situațiilor personale de a face rost de cele necesare traiului zilnic. Ca în

⁶⁷ Interviu cu M. L., Medgidia, județul Constanța, 19 octombrie 2015.

⁶⁸ Interviu cu H., 11 iunie 2015.

cazul întregii societăți, aceste strategii se refereau așa cum am văzut în cazul tatălui lui Ș.L., la construirea unor rețele de schimb și acces la anumite alimente, care erau foarte puțin sau deloc accesibile pe piața oficială.

În același timp alienarea completă a apartenenței lor la clasa muncitorească și lipsa capacităților de redresare, de reconversie profesională, economică și socială provoacă un vid identitar și declanșează nostalgia pentru egalitarismul socialist încheiat în jurul muncii, ca principală sursă a capitalului lor simbolic și social de membri ai clasei muncitoare. Sursă a unei discipline a vieții și a demnității umane, munca le conferea mai ales prestigiu social.

I., în vârstă de 83 de ani, marcat de disciplina cotidiană construită în jurul muncii, consideră că aceasta reprezenta principala coordonată a vieții sale și că tocmai această disciplină l-a ajutat să ducă o viață organizată, lipsită de vicii și să reziste stricteții programului impus de meseria de șofer în cadrul I.R.T.A. Medgidia. Deși recunoaște că era un mod de viață dur, consideră că locul său era unul bine definit în societatea de atunci și că situația era preferabilă celei care a urmat pensionării sale anticipate în 1990-1991. Calcularea pensiei conform salariului de bază, excluzând orele suplimentare lucrate pe șantierul de la Canal, ca șofer de camion, i-au adus greutate materiale și l-au determinat să continue munca de șofer și după pensionare, în calitate de angajat, pentru un salariu infim, al unui mic întreprinzător particular.⁶⁹

Ei deplâng faptul că munca și-a pierdut valoarea, fiind înlocuită de câștigul material în sine, de bani, care pot cumpăra orice bunuri din abundența disponibilă și care devin principala valoare în societatea postcomunistă, principalul indicator al statutului social al indivizilor, influențând profund inclusiv legăturile lor sociale. Autenticitatea relațiilor înainte de 1989 constituie, în opinia interlocutorilor cea mai mare pierdere la nivel uman, punând individualismul societății capitaliste în contrast cu un anumit respect reciproc și cu *bucuria de a fi împreună*.

Abundența economiei de piață după 1990 li se pare oarecum inutilă în contextul noului lor statut de șomeri. Libertatea accesului la informație adusă de căderea regimului comunist are pentru ei semnificația deschiderii unei *cutii a Pandorei*, din care șomajul, a cărui sens era inexistent pentru ei până atunci, cu tot ceea ce a atras după sine, sărăcia, pierderea locuințelor, emigrarea, devine principalul factor care le reglează viețile în modul cel mai profund și personal. În acest context, imediat după 1990, propria etnie și apartenența la religia islamică nu au constituit preocupări ale romilor turci musulmani care, în contextul marasmului social și economic instalat în oraș de dezindustrializare, erau în primul rând fosta clasă muncitoare a Medgidiei. Acum șomeri, ca urmare a disponibilizărilor sau

⁶⁹ Interviu cu I., 20 octombrie 2015.

pensionați anticipat, o parte a romilor musulmani au fost mai preocupați de reconstruirea demnității și identității lor sociale. Uneori au găsit soluții, ocupând unele din puținele locuri de muncă oferite de administrația locală, fie în cadrul secției Spații Verzi, fie în cadrul Spitalului sau la micii întreprinzători locali, ca vânzători în magazine alimentare, în bazarul local, ca muncitori în ateliere de tâmplărie, ca muncitori sezonieri la culesul fructelor în cadrul fermelor de pomi fructiferi din jurul Medgidiei sau emigrând temporar în Turcia, fostele state iugoslave și, după 2007, în Germania, Spania sau Anglia.

Concluzii

Într-un astfel de ritm al vieții, etnia și religia devin elemente decorative, date apriorice, acceptate în virtutea tradiției și generațiilor anterioare, care nu afectau prezentul imediat.

Detașarea de identitatea etnică și religioasă și atașamentul de identitatea socială coagulată în jurul muncii sunt rezultatul relațiilor și valorilor specifice societății socialiste. Astfel, pentru romii musulmani din Medgidia, în perioada comunistă importantă era apartenența lor la clasa muncitoare, care le-a definit rolul și locul în societate, le-a oferit securitate materială și demnitate din punctul lor de vedere, în condițiile în care preocuparea lor principală era mobilitatea, adaptarea și supraviețuirea în societatea socialistă.

Pierderea capitalului simbolic al muncii post 1990 și criza identitară generată de devalorizarea acestei surse esențiale a identității, care asigura legătura cu comunitatea și societatea, a determinat în această perioadă o repliere spre etnie și spre religie, care devin treptat, post 1990, noua sursă a prestigiului social și, implicit, a identității sociale.

TURKISH, ROMAN, MUSLIM OR WORKING CLASS? EFFECTS OF COMMUNIST REGIME POLICIES IN AN URBAN MUSLIM ROMA COMMUNITY IN DOBROGEA.⁷⁰

Abstract: My research is part of a direction regarding the current situation of the Turkish Muslim Roma in the national states from the Balkans,

⁷⁰ Studiul reprezintă varianta în limba română a studiului *Remembering and being. The memories of communist life in a Turkish Muslim Roma community in Dobruja (Romania)*, publicat în revista

created after the fall of the Ottoman Empire, and it is putting forward the description of a Muslim Roma Turkish-speaking community in a postsocialist city of Medgidia (Mecidiye) situated in the South-Eastern region of Dobruja. The specific objective of the research is to explore the intersection between memory and identity and to attempt to identify the way in which the political, economic and social changes of the Communist period were reflected in the ethnic and religious identity structure of the Turkish Muslim Roma community of Medgidia. Exploring the memory of communism, life-histories led our research towards the perspective of nostalgia, understood as a type of memory, a re-creation of the past that goes beyond the mere recovery, reaching political, ideological, socio-economic and personal dimensions related also to the present needs and to desires of the future.

Keywords: Turkish Roma Muslims, Dobruja, communism, identity.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA UNUI MONUMENT DOBROGEAN ÎNCHINAT LUI MIRCEA CEL BĂTRÂN

Rezumat: Prezentul studiu se referă la monumentul ridicat, prin subscripție publică, de către locuitorii orașului Tulcea, în memoria domnitorului Mircea cel Bătrân. Monumentul lui Mircea urma a fi ridicat în paralel cu monumentul care dorea să amintească urmașilor tulcenii de evenimentul important al reanexării Dobrogei la România după Războiul de Independență. La 1 martie 1900 a avut loc ceremonia punerii pietrei fundamentale dar, din cauza deselor schimbări politice la nivelul județului, dezvelirea oficială a monumentului, fixată pentru 1901, se pare că a avut loc mai târziu. La ocuparea Dobrogei de către germani în timpul Primului Război Mondial, aliații lor bulgari au dinamitat soclul monumentului iar statuia lui Mircea cel Bătrân a fost luată ca trofeu de război.

Cuvinte cheie: Tulcea, statuia lui Mircea cel Bătrân, Primul Război Mondial, ocupația bulgaro-germană.

În întreaga epocă modernă, dominată de idealurile de unitate și independență națională atât de scumpe românilor, figura unuia dintre cei mai străluciți voievozi pe care i-a avut Țara Românească, Mircea cel Bătrân, viteaz în război, iscusit diplomat în timp de pace, bun organizator și cârmuitor de țară, a avut putere de simbol.

După cum bine se știe, în vremea lui Mircea, pe care poetul Dimitrie Bolintinean îl asemuia cu o „stâncă împotriva căreia se sparse fulgerele tiranului Baiazid”¹, Țara Românească a atins cea mai mare întindere din toate timpurile. Faptul este probat și de binecunoscutul și impunătorul titlu pe care-l purta și cu care se mândrea domnitorul: „Io Mircea, mare voievod și domn, [...] stăpânind și domnind toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți, încă și spre părțile tătarești, și Amlașului și Făgărașului herțeg și Banatului de Severin domn și de

* Muzeul Național de Istorie a României. E-mail: mioara.ste.ionita@gmail.com

¹ Dimitrie Bolintineanu, *Vieața lui Vlad Țepeș Vodă și Mircea Vodă cel Bătrân*, București, 1863, p. 85.

amândouă părțile de peste toată Dunărea și până la Marea cea Mare și cetății Dârstorului stăpânitor”².

Mai mult, în două documente latine din 1390 și 1391, Mircea cel Bătrân se intitula chiar „*terrarum Dobrodicii despotus*”³. În același timp, așa cum remarca istoricul Alexandru D. Xenopol „Mircea, în tot timpul domniei sale, de un gând fusese frământat, o țință avusese în toată activitatea lui, dobândirea neatârării”⁴. Stau mărturie strălucirile sale victorii militare asupra turcilor, deși raportul de forțe era inegal, îndelungata sa rezistență în fața expansiunii otomane, până aproape de sfârșitul domniei și, mai cu seamă, importantul rezultat al acestei rezistențe: păstrarea ființei statului muntean.

După reintegrarea străvechiului pământ al Dobrogei în componența teritoriului României, pe temeiul legii scrise, dar și al celei nescrise, în urma războiului pentru cucerirea Independenței de Stat a țării noastre din 1877-1878, s-au înmulțit și accentuat preocupările legate de ridicarea unui monument închinat memoriei lui Mircea cel Bătrân chiar la gurile Dunării, unde fusese „stăpânitor”.

Între încercările demne de menționat se înscrie și cea a edililor orașului Tulcea, datând din ultimii ani ai secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Inițiativa aparține prefectului județului Tulcea din acea perioadă, Ioan Nenițescu și se împletea fericit cu o alta, aparținând aceluiași prefect, soldată cu ridicarea altui monument, dedicat „reanexării Dobrogei” în urma războiului pentru neatârare. Lucrările pentru transpunerea în viață a ambelor proiecte s-au desfășurat paralel, iar terminarea celor două monumente a avut loc consecutiv, respectiv în 1900 monumentul lui Mircea și 1901, monumentul Independenței.

Locuitorii Tulcei, locuitorii întregului județ, ca și o serie de personalități politice și culturale din toată România, au îmbrățișat cu căldură și entuziasm ideea, sprijinind-o din punct de vedere material ori de câte ori a fost cazul. Întrucât ridicarea monumentului lui Mircea a implicat efectuarea unei serii de alte lucrări edilitare, vizând amenajarea pieței ce urma să poarte numele marelui domnitor⁵, suma necesară a depășit-o pe cea solicitată de sculptorul Constantin Bălăcescu, respectiv 30.000 lei. Astfel încât, în primăvara anului 1900, pe lângă listele de subscripție deschise inițial, Ioan Nenițescu a fost nevoit să solicite aprobarea Ministerului de Interne în legătură cu lansarea, de data aceasta, a unui număr limitat de liste de subscripție pentru a acoperi în întregime costul lucrărilor și

² Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, 1971, p. 281.

³ *Ibidem*.

⁴ Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. III, București, 1914, p. 120.

⁵ „Istrul”, ziar politic, financiar, științific și literar, anul III, nr. 177, 30 martie 1900, p. 1.

pentru „a se face inaugurarea lui (a monumentului – n. n.) cu pompa și solemnitatea cuvenită”⁶.

În colecția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române se păstrează lista de subscripție nr. 11 datând din 27 mai 1900 destinată lui Dimitrie A. Sturdza. Adresându-se cunoscutului om politic așa cum apelase la toți „bunii Români, să contribuiască la înălțarea monumentului [...] în amintirea marelui voievod Mircea Basarab cel Betrân, stăpânitorul de odinioară al Dobrogei”⁷, prefectul Ioan Nenițescu îi trimitea alăturat lista de subscripție pe care urma să o completeze cu o sumă de bani, listă care, în stânga sus, are reprodusă imaginea proiectului monumentului aflat în curs de realizare.

Dar, până a recurge la această modalitate oficială de strângere a sumei necesare, comitetul pentru adunarea și gospodărirea fondurilor destinate ridicării monumentului inițiasă o serie de alte acțiuni în acest scop. Dintr-unul din ziarele locale, „Istrul”, aflăm că pentru 19 februarie 1900 era anunțat a avea loc în saloanele Primăriei din Tulcea „balul dat pentru sporirea fondului ridicării monumentului marelui Voevod Mircea cel Bătrân”⁸. Se pare că rezultatele au fost mulțumitoare și că balul „a reușit pe deplin”, suma obținută din organizarea tombolei ridicându-se la 700 de lei, iar cea din vânzarea biletelor se presupunea a fi și mai mare⁹. În șirul manifestărilor înscrise sub același generic se numără și „serata dansantă” ce urma să aibă loc în ziua de 4 martie 1900, în sala Teatrului „Carmen Sylva” din Sulina¹⁰.

La 21 mai 1900, același ziar „Istrul” făcea cunoscută inițiativa unui artist tulcean, Theodor I. Nicolov, care „va da în curând o reprezentație de prestidigitațiune, magie, experienți chimici, fantasmagorie și teatru în beneficiul <<Monumentului Mircea cel Bătrân>>”¹¹. Și asemenea inițiative, suntem siguri, deși ne lipsesc încă datele, nu au rămas singulare.

Realizarea monumentului închinat memoriei viteazului domnitor muntean a fost încredințată, inițial, de către municipalitatea din Tulcea și comitetul constituit în acest scop, unui tânăr și talentat sculptor, George Vasilescu (1863-1893)¹². Din păcate, moartea prematură a artistului a făcut ca problema să treneze un timp. Abia odată cu numirea lui Ioan Nenițescu în funcția de prefect al județului Tulcea,

⁶ Biblioteca Academiei Române, Cabinet manuscrise, Arhiva Sturdza, XVII, Varia 408-425, Doc. 411.

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Istrul”, anul III nr. 172, 10 februarie 1900, p. 3.

⁹ *Idem*, nr. 174, 24 februarie 1900, p. 2.

¹⁰ *Idem*, nr. 175, 2 martie 1900, p. 3.

¹¹ *Idem*, nr. 181, 21 mai 1900, p. 3.

¹² George Oprescu, *Sculptura românească*, ediția a II-a revăzută, București, 1965, p. 74.

problema ridicării monumentului lui Mircea revine la ordinea zilei iar cel desemnat să continue și să definitiveze proiectul a fost sculptorul Constantin Bălăcescu.

Monumentul urma să se ridice la „încrucișarea stradelor Carol și Basarabilor”¹³ din Tulcea, unde urma să se deschidă o piață purtând numele voievodului, lucrare ce comporta modificarea toponimiei locului prin dărâmarea clădirii Căpităniei portului, deschiderea sau lărgirea unor străzi și construirea unei elipse în jurul statuii, destinată circulației trăsurilor.

Încă de la sfârșitul lunii ianuarie 1900, folosindu-se de viziunea sa artistică pusă în practică la monumentul ridicat în cinstea lui Tudor Vladimirescu, în 1898, la Târgu Jiu, sculptorul Constantin Bălăcescu realizează, în gips, statuia lui Mircea cel Bătrân ce urma să aibă o înălțime de trei metri și trimite la Tulcea, pentru a fi văzute de către autoritățile locale și cetățenii orașului interesați, fotografiile acesteia¹⁴. Soclul statuii era proiectat a fi realizat dintr-o aglomerare de pietre având aspectul final de stâncă. În ce privește statuia, în februarie 1900, Constantin Bălăcescu pleacă deja la Milano¹⁵ pentru a o turna în bronz. Inaugurarea monumentului este fixată pentru luna mai, dorința autorităților locale fiind aceea de a transforma evenimentul într-o adevărată sărbătoare națională închinată memoriei lui Mircea cel Bătrân, la Tulcea urmând să fie prezent cu acest prilej chiar Regele Carol I.

La 1 martie 1900 are loc festivitatea de punere a pietrei fundamentale¹⁶, alături de un public numeros și de oficialitățile locale fiind invitate personalități culturale de seamă, între care și profesorul Constantin Moisil. S-au rostit cuvinte înflăcărâte ce elogiau pe învingătorul de la Rovine și stăpânitorul Dobrogei dar și faptele urmașilor lui Mircea, vitejii de la Plevna, Rahova și Smârdan care, acoperindu-se de glorie, au câștigat neatârarea României și au readus pământul dintre Dunăre și Marea Neagră în hotarele Patriei-Mamă. În final, după ce s-a dat citire documentului depus la temelia viitorului monument „închinat marelui și puternicului voevod Mircea cel Bătrân și cel Înțelept, care între anii 1386 și 1418 domnit-a peste această provincie, Dobrogea, din vechiu Românească și de străbunii noștri Romani, încă înainte de cucerirea Daciei stăpânită”¹⁷, muzica regimentului a intonat „Deșteaptă-te române!”. Presa din țară, înțelegând prin aceasta ziare de prestigiu ca „Timpul”, „Constituționalul” sau „La Roumanie”, a apreciat că „această ceremonie a fost o adevărată serbare și a îmbrăcat un caracter grandios”¹⁸.

¹³ „Istrul”, anul III, nr. 169, 27 ianuarie 1900, p. 3.

¹⁴ Idem, nr. 170, 30 ianuarie 1900, p. 3.

¹⁵ Idem, nr. 174, 24 februarie 1900, p. 2.

¹⁶ Idem, nr. 175, 2 martie 1900, p. 1.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Idem, nr. 176, 19 martie 1900, p. 2.

Dar, dacă ridicarea stâncii pe care urma a fi așezată statuia lui Mircea se desfășura cu rapiditate, nu același lucru se putea spune despre celelalte lucrări edilitare și, în special, despre construirea elipsei din jurul monumentului. Așa încât inaugurarea acestuia, fixată inițial pentru luna mai, este amânată, urmând a avea loc în septembrie. Mai intervine și întârzierea aprobării Ministerului de Război, în legătură cu dărâmarea imobilului în care se afla Căpitănia portului, ca și insuficiența fondurilor alocate de stat pentru realizarea pieței lui Mircea, care va trebui „a se pava deocamdată cu piatră brută, făcându-se trotuarele cu mozaic, lucrare ce se va face cu o cheltuială minimă și cu oamenii din serviciul tehnic al comunei”¹⁹.

Însăși realizarea și transportarea în țară a statuii lui Mircea a depășit termenul fixat. Abia la 12 octombrie sosește în țară „cu vaporul Societății Loyd”²⁰. În aceeași zi, sub supravegherea sculptorului și în prezența unui mare număr de cetățeni ai orașului Tulcea, statuia a fost ridicată pe stânca special construită, „cu fața întoarsă spre Dunărea ale cărei ambele maluri au fost odinioară stăpânite de marele voevod”²¹. Mircea, încoronat, era prezentat în picioare, ținându-și de tăiș sabia scoasă din teacă. În dreapta, stânca avea un intrând în care stătea un leu tronând peste însemnele de luptă – steaguri, tunuri, lănci etc. – , și peste stema Regelui Carol I, iar în partea din stânga jos a aceleiași stânci, pe o placă, era inscripționată data reintrării Dobrogei în componența teritoriului românesc: „14 noiembrie 1878”.

Apropierea sărbătorilor de iarnă, precum și criza politică intervenită în conducerea județului – în câteva luni numai, din toamna anului 1900 și până în primăvara 1901, se succedaseră la Prefectura Tulcea, după Ioan Nenițescu, Sebastian Moruzi, Nicolae Rosetti-Bălănescu, I. Andronescu, col. Magheru și I. Bastachi²² –, au făcut probabil ca inaugurarea festivă a monumentului să fie amânată pentru începutul anului 1901²³ și apoi să iasă cu totul din preocupările autorităților locale.

În legătură cu dezvelirea oficială a monumentului lui Mircea cel Bătrân de la Tulcea au fost avansate mai multe ipoteze. Cea mai plauzibilă dintre ele este cea a soților Elisabeta și Virgiliu Z. Teodorescu²⁴, din anul 1977, care au folosit ca sursă documentară Fondul Muzeul Alexandru Saint-Georges de la Arhivele Naționale

¹⁹ Idem, nr. 182, 15 iunie 1900, p. 2.

²⁰ „România tânără”, anul II, (seria II-a), nr. 21, 12 octombrie 1900, p. 2.

²¹ „Istrul”, anul III, nr. 194, 23 noiembrie 1900, p. 2.

²² „Dobrogea”, anul II, nr. 7, 13, 17, 40 din 1901.

²³ „Istrul”, anul III, nr. 195, 21 decembrie 1900, p. 3.

²⁴ Virgiliu Z. Teodorescu, Elisabeta Teodorescu, *Referințe documentare la sculptorul Constantin Bălănescu*, în „Muzeul Municipiului București”, nr. XV/1977, p. 201-220.

Istorice Centrale²⁵, ce cuprinde cupiuri din presă legate de activitatea sculptorului Constantin Bălăcescu, autor al statuii lui Mircea cel Bătrân de la Tulcea. Potrivit datelor oferite de cupiuri din ziarul „Epoca”/3.XI.1900 care inserează articolul „Monumentul lui Mircea”, semnat de Mihail Straja, și din revista „Familia” (anul 36, nr. 4/23.I.190) „la 14/27 octombrie 1900, la Tulcea a fost dezvelit monumentul dedicat lui Mircea cel Mare”²⁶.

În același an 1977, criticul de artă Paul Rezeanu și-a lansat propria ipoteză asupra datei dezvelirii monumentului lui Mircea cel Bătrân de la Tulcea, avansând ca dată anul 1903, fără însă a aduce argumente științifice solide.²⁷ Paul Rezeanu aduce însă o serie de informații interesante legate de subiectul tratat, anume că în 1940, după ocuparea Basarabiei de către Rusia Sovietică, pe ruinele soclului statuii lui Mircea a fost amplasată statuia Regelui Ferdinand adusă de la Ismail²⁸. În 2002, prin strădania Fundației „Galeriile Acum”, monumentul original al marelui voievod Mircea cel Bătrân a fost reconstituit după fotografiile și schițele de epocă și amplasat în fața Gării Feroviare din Tulcea, pe un soclu mult mai mic²⁹.

Monumentul a fost apreciat pozitiv în epocă, atât ca idee, cât și ca realizare artistică, deși au existat și păreri opuse izvorâte din considerente de ordin politic, după cum se succedau partidele și guvernele la conducerea țării și a județului, sau din motive personale ce-l vizau pe sculptorul Constantin Bălăcescu³⁰.

În timpul Primului Război Mondial, după ocuparea sudului țării de către trupele germane și încredințarea administrației Dobrogei aliaților acestora, bulgarii, cu durere în suflet, tulcenii vor fi martorii distrugerii, între alte simboluri locale, și a monumentului lui Mircea. Statuia a fost luată ca trofeu de război, iar soclul dinamitat³¹. Martor neputincios la aceste fapte reprobabile, colonelul Ionescu Dobrogeanu nota: „Mărețul monument al reanexării Dobrogei, precum și statua lui Mircea de lângă grădina publică, au fost ridicate ca trofee, iar postamentele au fost sparte cu dinamită. Cu furie, bulgarii s-au năpustit asupra bustului lui Nenițescu și l-au aruncat în Dunăre”³².

²⁵ ANIC, Fond Muzeul Alexandru Saint-Georges, inv. 654, dos. 7/1899.

²⁶ Virgiliu Z. Teodorescu, Elisabeta Teodorescu, *op. cit.*, p. 208.

²⁷ Paul Rezeanu, *Istoricul a două monumente din Tulcea: Independenței și a Primului monument al lui Mircea cel Bătrân*, în „Peuce. Studii și comunicări de Etnografie și Muzeologie”, 6/1977.

²⁸ Asociația Română de Geopolitică, Geoeconomie și Geocultură [AR3G]/10 iulie 2019.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ „România tânără”, anul II, nr. 25 (seria II-a) din 30 octombrie 1900, p. 1.

³¹ Col. Ionescu Dobrogeanu, „Invazia barbară din 1916-1918 în județul Tulcea”, în „Arhiva Dobrogei”, vol. II, nr. 3/1919, p. 186.

³² *Ibidem*.

Acum însă, locuitorii Tulcei, poate urmași ai celor care, fără preget și-au adus obolul pentru ca în orașul lor să fie ridicat un mândru monument închinat marelui voievod muntean, simbol al neatârării de azi și din totdeauna a românilor, pot admira o nouă statuie a lui Mircea cel Bătrân, în versiunea sculptorului tulcean Ion Jalea.

CONTRIBUTIONS AT THE HISTORY OF A MONUMENT FROM DOBROGEA, DEDICATED TO MIRCEA THE ELDER

Abstract: This study refers to the monument erected by public subscription by the inhabitants of Tulcea, in memory of Prince Mircea the Old. Mircea's monument was to be erected in parallel with the monument that wanted to remind the people of Tulcea of the important event of the re-annexation of Dobrogea to Romania after the War of Independence. The foundation stone ceremony took place on March 1, 1900, but due to the frequent political changes in the county, the official unveiling of the monument, set for 1901, seems to have taken place later. When the Germans occupied Dobrogea during the First World War, their Bulgarian allies blew up the base of the monument, and the statue of Mircea the Elder was taken as a war trophy.

Keywords: Tulcea, the statue of Mircea the Elder, the First World War, the Bulgarian-German occupation.

CONSIDERAȚII ASUPRA VIEȚII POLITICE ȘI CULTURALE DOBROGENE ÎN TEMEIUL ANALIZEI PRESEI (1945-1989)

Rezumat: Instaurarea regimului comunist în România a adus cu sine schimbări importante în viața culturală națională și locală. Ele sunt reflectate în presa aflată sub un control strict al autorităților vremii.

Literatura și scriitorii epocii nu puteau să abordeze decât anumite subiecte, operele literare și articolele din presă reflectând numai realități agreeate de autorități. Au fost realizate liste cu cărți interzise, volume care nu mai corespundeau noii ideologii comuniste. Regimul a impus generalizarea culturii de masă, dedicată oamenilor muncii.

Cuvinte cheie: comunism, presă, cenzură, scriitori, biblioteci, viață culturală.

Cultura este un aspect definitoriu al societății, ea demonstrează calitatea acesteia pe plan național cu reflectare pe plan local. Ea a fost prezentă în presa de specialitate dar și în cele mai importante ziare cu profil general care au avut, și unele încă au, rubrici de cultură. Cotidienele au surprins cel mai adesea profilul și actualitatea culturală deoarece în redacțiile lor, de ieri și de azi, sosesc indicațiile celor care patronau aceste ziare. De aceea, pe baza studierii acestui tip de ziare putem realiza o cronologie a istoriei culturale dobrogene în epoca de după 1945.

Astfel, perioada cuprinsă între 1945 și începutul deceniului al șaselea (anii 1951-1955), reprezintă o identificare cu spațiul cultural comunist de inspirație sovietică. Putem afirma că s-a exagerat prin excluderea totală a elementului autohton, presa epocii ridicând osanale creațiilor culturale sovietice. Singurele recenzii de cărți erau legate de activitatea mișcării comuniste și de operele clasicilor socialiști: Lenin, Marx și Engels care au apărut la Editura Politică, Editura de Stat și Editura Partidului Muncitoresc Român¹. Situația este justificată de regimul de ocupație sovietică sub care s-a aflat România între 1944 și 1958.

* Dr., Biblioteca Județeană „I. N. Roman” Constanța. E-mail: ancaangeladobre@yahoo.com.

¹ Costin Gagu, *Istoria presei constănțene: 1845-1989*, vol I, Editura Mondograf, Constanța, 2000, p. 67.

În Constanța a existat o filială a societății de prietenie româno-rusă (A.R.L.U.S.). Din aceasta făceau parte persoane importante din societatea locală precum: Al. Gherghel – președinte, Nicolae Teodorescu, N. N. Ionescu, Jean Ionescu, Ion. P. Copogea, D. Stoenescu, A. Tohănescu, Ion Bădescu, Scipio Vulcan, N. Vasiliu, S. Haimovici, Omer Fahredin ș. a.²

În 1949 a fost alcătuită o listă a cărților interzise care cuprindea sute de autori și mii de volume ale unor scriitori care nu mai corespundeau noii ideologii. Printre aceștia s-au aflat: Ion Agârbiceanu, Grigore Antipa, Constantin Bacalbașa, Lucian Blaga, Al. Brătescu-Voinești, Emil Cioran, Mircea Eliade, Radu Gyr, Panait Istrati, Nicolae Iorga, Victor Papilian, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu, Vasile Voiculescu, Liviu Rebreanu. Dintre aceștia, mulți erau dobrogeni prin naștere sau prin activitate: Radu Gyr, Grigore Antipa, Panait Istrati.

Ideea de patriotism, de prețuire a valorilor naționale românești, apărea în presă numai dacă oglindea cultura proletară cu accente antiburgheze. În acest sens, putem aminti scrierile despre Canalul Dunăre – Marea Neagră ale unor autori importanți ai vremii sau poeziile proletare din presa locală³.

Singura literatură agreată era aceea dedicată oamenilor muncii de la orașe și sate, ea cuprindea opere pentru și despre muncitori și preamărea statul proletar și dictatura clasei muncitoare. În acest sens putem aminti o schiță extrasă din pagina culturală numită „Ce a pățit Stana lui Gheorghiuță, ascultând de nevasta lui Spânul Pricopsitul, speculantul din cartierul Anadolchioi“, scrisă de Ștefania Diaconu⁴. Acestei tendințe de proletarizare și sovietizare i s-au aliniat toate mijloacele mass-media ale vremii, inclusiv cinematografia. În cinematografele din România și din Constanța rula numai filme sovietice considerate educative și clar propagandistice. Programul cinematografelor constănțene din noiembrie 1949 este sugestiv. El a fost preluat din cel mai important ziar local, „Dobrogea Nouă“⁵. Astfel, la Cinema Popular și la Cinema Progresul rula filmul „Carnetul de partid“,

² *Ibidem*, p. 68.

³ Gheorghe Sorescu, plugar din comuna Palazu, jud. Constanța, semna în *Cuget Liber*, an 2, nr. 104 (18 mar 1945), p. 2, poezia „Cântecul țăranilor și muncitorilor“. Această poezie este una cu caracter propagandistic și cu vădită tentă electorală deoarece îi îndemna pe alegători să-l voteze pe Petru Groza și nu pe Iuliu Maniu sau Constantin I. C. Brătianu, exponenți, conform autorului, ai clasei exploataatoare.

⁴ Schița a apărut în „Dobrogea Nouă“, an 1, nr. 107 (14 dec. 1948), p. 2 *apud* Costin Gagu, *op. cit.*, p. 69-70.

⁵ „Dobrogea Nouă“, an 2, nr. 461 (15 nov 1949), p. 2. Acest ziar este vechiul „Cuget liber“ care și-a schimbat denumirea în 1947 în „Dobrogea Nouă“, urmare a schimbării condițiilor social-politice. A revenit la vechea titulatură din decembrie 1989, seria nouă fiind deja la anul 24, conform datelor de pe pagina de titlu.

la Cinema 6 Martie – „Iubirea nu moare” iar la Cinema Unirea – „Un vis împlinit” (Miciurin).

După anul 1960, situația culturală se schimbă datorită retragerii trupelor sovietice în 1958, dar și de consolidarea puterii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Are loc, în plan social și cultural, o relativă destindere care constă în revenirea la valorile culturii naționale. În paginile celui mai important cotidian local, „Dobrogea Nouă” vor apare recenzii la operele lui Vasile Voiculescu (cel interzis conform listei din 1949), comentarii la „Teatrul francez contemporan” în care se fac referiri și la Eugen Ionescu⁶.

Viața culturală constănțeană va fi marcată de schimbările care au loc la nivel național. „Dobrogea Nouă” vorbea, lucru de neconceput cu 10 ani înainte, despre piesa „Ana Christie” de Eugene O’Neil, care urma să fie pusă în scenă la Teatrul de Stat din Constanța. Articolul din 1965 vorbește atât despre premiera piesei, din 7 februarie 1965, cât și despre dramaturgul american, prin vocea criticului de artă Petru Comarnescu. Articolul menționa și distribuția alcătuită din nume importante ale scenei locale, precum Ileana Ploscaru, Jean Ionescu, Marcela Sassu, Romel Stănciugel. Regia era semnată de N. A. Toscani. Același articol anunța și spectacolul „Rigoletto” de G. Verdi, în care cânta Ludovic Spiess, cunoscut tenor român, laureat al festivalurilor naționale și internaționale de profil⁷.

Regimul comunist a avut ca merit, în plan cultural, generalizarea bibliotecilor și a activității culturale de masă în mediul rural. La sate au fost înființate cămine culturale care găzduiau biblioteci sătești și diferite acțiuni sau spectacole cu caracter popagandistic. Se organizau spectacole de teatru, muzicale sau de dansuri populare. Despre un asemenea eveniment relatează presa locală din 1948⁸. Este vorba despre un festival artistico-cultural al locuitorilor din Cogeaalac, jud. Constanța, la care au participat corul și formația de dansuri a tinerilor din sat conduse de către învățătorul Vasile Nicolae.

Peste două decenii, același cotidian local vorbea despre generalizarea cărții și a lecturii în rândul maselor, dădea cifre privind numărul de librării din mediul rural și despre vânzările de carte. Se organizau acțiuni de popularizare a lecturii precum „Luna cărții la sate”⁹.

În deceniile șapte și opt presa centrală și locală a consemnat ascensiunea cultului personalității. Acest fenomen a afectat toate aspectele vieții culturale, cei care l-au venerat pe conducător au fost publicați și popularizați, cei care nu au făcut

⁶ Costin Gagu, *op. cit.*, p. 71.

⁷ *Despre dramaturgia lui O’Neil*, în „Dobrogea Nouă”, An 18, nr. 52 (5 feb. 1965), p. 1.

⁸ „Dobrogea Nouă”, an 1, nr. 52 (6 iul. 1948), p. 2.

⁹ „Dobrogea Nouă”, an 18, nr. 5129 (4 feb. 1965), p. 2.

compromisuri au rămas așa-numiții autori cu opere „de sertar”. În acest context pot aminti pe marele romancier Mihail Sadoveanu care, după 1945, s-a aliniat politicii comuniste și a publicat cărți cu mesaj propagandistic precum volumele de proză „Mitrea Cocor”, „Cozma Răcoare”, „Istorisiri vechi și nouă” ș. a.

„Dobrogea Nouă” a trecut la formatul A3 și rolul de oglindă a vieții culturale revine revistei „Tomis”. Ea a promovat în paginile sale manifestări socialiste de tipul „Cântarea României”, „Universitatea cultural-științifică”, „Luna cărții la sate”, „Luna cărții în întreprinderi și instituții”¹⁰ ș. a.

În paginile revistei „Tomis” au semnat redactorii de specialitate Arcadie Strahilevici și Eugen Vasiliu dar și directori de cămine culturale din județ sau cadre didactice precum: Gheorghe Dumitrașcu, Doina Păuleanu, Virgil Mocanu, Eugen Marinescu, Bardu Nistor, Arthur Porumboiu, Dan Spiridon, Constantin Cioroiu.

Materialele publicate au atins, pe lângă temele obligatorii, și subiecte originale precum cele care omagiază personalități ale culturii dobrogene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, sau chiar din epoca interbelică, ceea ce ar fi fost de neconceput cu două decenii înainte când tot ceea ce era anterior instaurării comunismului era considerat de neacceptat. Ponderea era deținută de poeziile omagiale care s-au dovedit, în timp, creații literare fără valoare artistică¹¹.

Anii 1961-1968 ai secolului trecut au fost marcați, în planul presei culturale locale, de apariția revistei „Tomis”. Ea a reflectat evenimentele culturale locale dar a dedicat peste jumătate din spațiul editorial „epocii de aur” și realizărilor acesteia. Revista a fost una de marcă pentru spațiul cultural național, în paginile ei au semnat nume importante ale culturii naționale dar și locale precum: Vasile Canarache, Traian Coșovei, Ștefan Augustin-Doinaș, Laurențiu Ulici, Nicolae Manolescu, Marin Mincu, Radu Vulpe, Șerban Cioculescu, Nina Cassian, Ovidu Drîmba, Victor Eftimiu, Romulus Vulpescu, Ion Mincu ș. a. ¹².

Pe lângă revista „Tomis” a funcționat și cenaclul literar „Ovidius”, care a reunit talente nu numai din Constanța, ci și din zonele învecinate. După 1973 spațiul editorial dedicat preamării conducătorului și realizărilor partidului a crescut iar revista și-a menținut cu greu nivelul cultural. Chiar și în aceste condiții grele pentru cultură, paginile „Tomisului” au găzduit opere ale unor scriitori tabu, precum Tudor Arghezi și Eugen Ionescu (cărui i s-a publicat piesa „Lacuna”) dar și nume importante al literaturii contemporane precum: Nichita Stănescu, Ioan

¹⁰ Enache Puiu, *Istoria literaturii în Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2005, p. 453.

¹¹ *Ibidem*, p. 454.

¹² *Ibidem*.

Bogdan Lefter, Marin Mincu, Augustin Buzura. În aceeași perioadă este publicat și ciclul de articole dedicate literaturii dobrogene semnate de Enache Puiu¹³.

Mai trebuie menționat și faptul că în perioada premergătoare evenimentelor din decembrie 1989, în revista „Tomis” au apărut pagini care pot fi încadrate în fenomenul cunoscut ulterior drept „rezistența prin cultură”. Ele aparțin lui Augustin Buzura, Octavian Paler sau Constantin Novac și conțin idei foarte îndrăznețe pentru epoca respectivă.

Astfel, Augustin Buzura afirma că un scriitor trebuie să publice doar ceea ce trebuie să treacă de judecata posterității deoarece urmașii care ne vor judeca nu vor ține cont de contexte. Tot el spunea: „Viitorul unui popor nu poate fi distrus de cuvântul carte, carte bună, diversă, în pas cu vremea... nici un popor nu poate fi distrus de către dușmanii din afara granițelor sale, nici un popor nu mai poate fi scos din istorie decât de dușmanii dinăuntru, și unul din cei mai temeinici este tocmai ignoranța care are și calitatea de a fi agresivă, de a se strădui să aducă pe toți indivizii la același numitor comun! Și experiența atâtor tragedii care s-au abătut în acest secol asupra oamenilor dovedește cu prisosință că drumul spre primitivism, spre peșteri este mult mai simplu de cum s-ar crede, că prostia este contagioasă, se ia foarte repede și durează, că distanța de la a trăi la a supraviețui este înspăimântător de scurtă uneori!”¹⁴.

Octavian Paler vedea cultura drept parte a vieții cu tot ceea ce decurge de aici, ea este o datorie morală, o oază, o seră sau chiar o gaură de șarpe la nevoie. Pentru el, a te ascunde după vorbele așternute pe hârtie nu era o soluție pentru a supraviețui sau pentru a rămâne în memoria posterității¹⁵.

În peisajul presei culturale dobrogene trebuie să mai amintim și revista „ExPonto” scoasă de studenții Institutului Pedagogic. În paginile ei au semnat atât studenți, cât și cadre didactice și oameni de cultură precum: Gheorghe Dumitrașcu, Marin Mincu, Ileana Mălăncioiu.

Putem concluziona că presa culturală constănțeană a perioadei 1945-1989 a fost parte integrantă a celei naționale și a urmat traseul acesteia. A fost subordonată puterii și ordinelor venite „de sus”, dar a avut tăria de a afirma, prin rânduri scrise de către cei mai importanți scriitori ai epocii, valoarea literaturii și culturii române, dincolo de subordonările sau contextele politice de moment.

Putem spune că este o cultură a supraviețuirii dar, chiar și în momente atât de dificile, plină de opere de valoare. Dovada valorii constă, pe de o parte în

¹³ Reunite în volum abia după 1989: Enache Puiu, *Istoria literaturii în Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2005, *passim*.

¹⁴ Augustin Buzura, *Tomis*, an 22, nr. 6 (iun 1987), p. 67.

¹⁵ Costin Gagu, *op. cit.*, p. 76.

supraviețuirea în istoria literaturii a celor care au scris atunci dar și în păstrarea după 1989, când amenințarea culturii nu mai e politică ci economică și socială, unor reviste de cultură amintite anterior (Din păcate, revista „Tomis”, care a supraviețuit avaturilor epocii comuniste, nu a putut trece de momentul 2010. Ea și-a încetat apariția în 2010 datorită lipsei de finanțare din partea autorităților locale).

CONSIDERATIONS ON DOBROGEA'S POLITICAL AND CULTURAL LIFE BASED ON THE ANALYSIS OF THE PRESS (1945-1989)

Abstract: The establishment of the Communist regime in Romania brought with it important changes in national and local cultural life. They are reflected in the press, situated under the strict control of the authorities of that time.

Literature and writers of the time could only address certain topics, literary works and press articles reflecting only realities agreed by the authorities. Lists of banned books were made, volumes that no longer corresponded to the new communist ideology. The regime imposed the generalization of mass culture, dedicated to working people.

Keywords: Communism, press, censorship, writers, libraries, cultural life.

REGALITATEA ȘI DOBROGEA

MIHAIL I al ROMÂNIEI

25 octombrie 1921 – 5 decembrie 2017
Rege al României 1927-1930; 1940-1947

MIHAI I AL ROMÂNIEI – NOI CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVIND VIAȚA ȘI DOMNIA (1921-1947)

Rezumat: Lucrarea de față tratează diferite aspecte din viața și domnia regelui Mihai I, abordând perioada pregătirii școlare, militare, aspecte privind relațiile de familie, precum și evenimentele de după 1940, relația cu Ion Antonescu, evenimentele de la 23 August, relațiile cu liderii comuniști, greva regală și demonstrația pro-monarhică din 8 noiembrie 1945, precum și abdicarea forțată a regelui și plecarea în exil.

Cuvinte-cheie: Regele Mihai al României, Familia Regală română, Clasa Palatină, comunism.

Regele Mihai s-a născut la 25 octombrie 1921, la Castelul Foișor din Sinaia, după momente dificile prin care a trecut monarhia din România. Principele Carol renunțase la prerogativele de moștenitor la tron și se căsătorise în secret cu Zizi Lambrino, la Odesa. Ajutată de canadianul Joseph „Joe” Boyle, Regina Maria reușise să-și salveze fiul, dar și viitorul tronului României. Pentru a-l îndepărta de Zizi, Regina l-a trimis pe principele Carol într-o călătorie în jurul lumii. La întoarcere o cunoaște pe principesa Elena a Greciei, căsătoria cu aceasta liniștind lucrurile, fie doar și pentru o perioadă scurtă de timp.

În ianuarie 1921, Regele Constantin al Greciei și-a dat consimțământul scris pentru căsătoria fiicei sale cu principele Carol. Nunta a avut loc la Atena, pe 10 ianuarie 1921, iar la începutul lunii mai a sosit în România tânăra principesă moștenitoare, care era deja însărcinată.

După o naștere dificilă, principesa a fost sfătuită de medici să nu mai aibă alte nașteri. Despre acest moment Regina Maria spunea: „Și, deși mica ființă a venit pe lume cam cu o lună mai devreme, este cu adevărat un băiețel frumos și a intrat din toate puterile în momentul în care a venit în bătrâna și reaua noastră lume”¹. A fost numit Mihai pentru că s-a dorit un nume românesc, cu adevărat popular.

* Dr., Arhivele Naționale ale României, E-mail: tîrnă.mirela@gmail.com.

¹ Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (ianuarie 1921-decembrie 1921)*, vol. III, Editura Albatros, București, 2004, p. 336.

Regele Ferdinand a anunțat prin Mareșalatul Palatului nașterea nepotului său și au urmat zile pline de bucurie și felicitări: „Astăzi pronia cerescă a hărăzit Dinastiei un nou vlăstar. A.S.R. Principesa Moștenitoare Elena a României a dat naștere unui principe, care a primit numele de Mihai. Sunt încredințat că întreg poporul român, care atât în clipele de bucurie, cât și în cele de grea cumpănă a fost neconținut sprijinul Tronului și al dinastiei, va sărbători cu însuflețire fericitul eveniment împreună cu Mine și Familia Mea. Dragoste poporului Meu prea iubit și Bravei Mele armate le încredințez pe Principele nou născut”².

Botezul principelui Mihai a avut loc la 22 ianuarie 1922. Ceremonia religioasă de rit ortodox a avut loc în Sala Tronului din Palatul Regal, în prezența familiei regale a României, a principilor moștenitori ai Greciei și a altor invitați. Nașii micului principe au fost: Regele Ferdinand al României, Regele Constantin al Greciei, reprezentat de fiul său, principele moștenitor George, Regele Albert al Belgiei, reprezentat de ministrul de Externe, principele Cristofor al Greciei, Alfonso de Orleans și Bourbon, Infante al Spaniei, Regina-mamă Olga a Greciei, marea ducesă Victoria Feodorovna a Rusiei, principesa Elisabeta a României, ducesă de Sparta, principesa Irina a Greciei, dar și corpul vânătorilor de munte³.

În primii ani, principele Mihai s-a aflat în compania mamei, a bunicilor paterni și a rudelor din familia regală a Greciei. Foarte apropiat de mamă, principele Mihai a învățat de la aceasta să-și spună rugăciunile seară de seară, în română și engleză⁴. Cum relațiile între Carol și Elena s-au răcit destul de repede, prezența tatălui a fost sporadică în primii ani de viață ai micului principe, pentru ca mai apoi să dispară complet, până în 1930.

Înconjurat de adulți, introvertit și timid, micul principe era atras în mod deosebit de mașini, motoare și tot ce presupune mecanica, fiind înclinat spre acest domeniu. De mic a învățat mărcile de mașini, petrecând mult timp în preajma mecanicilor de la atelierele palatului, iar principesa Elena i-a cumpărat o mașină electrică. Mai târziu, principele Nicolae i-a dăruit una din mașinile sale și a condus chiar Rolls-Royce-ul Regelui Ferdinand.

Anul 1927 avea să aducă o schimbare majoră în viața principelui Mihai. Regele Ferdinand a murit la 20 iulie și l-a lăsat succesor, prin Actul din ianuarie 1926, ca urmare a renunțării principelui Carol la prerogativele de moștenitor (1925). Mihai a ajuns astfel să depună jurământul ca Rege al României, în Parlament, la nici șase ani, fiind tutelat de o Regență alcătuită din principele Nicolae, patriarhul

² Arhivele Naționale ale României, Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare ANR, SANIC), fond Casa Regală. Oficiale, dosar 24/1921, f. 2.

³ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar 24/1922, f. 12.

⁴ Stelian Tănase, *Conversații cu Regele Mihai*, București, Ed. Corint, 2018, p. 7-8.

Miron Cristea și Președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție, Gheorghe Buzdugan. Micul rege va apărea la ceremonii oficiale însoțit de mama sa, de Regina Maria, de mătușile sale, principesele Ileana și Elisabeta, dar și de membrii Regenței. În fotografiile vremii îl vedem serios, fără gesturi copilărești, aproape înțelegându-și rolul. Regina Maria nu s-a amestecat în educația nepotului său, amintindu-și de propria tinerețe, când regina Elisabeta și regele Carol I și-au impus supremația în privința educației copiilor ei. Cu toate acestea, regina Maria remarcă, în 1927, referitor la modul cum proceda nora sa cu micul rege: „Cred că îl ține mult prea izolat, fără nicio companie de vreun fel, în afara unei bătrâne bone. Nici Sitta nu stă prea mult cu el și lui nu i se permite să aibă prieteni sau însoțitori. Chiar și Mardare, aghiotantul lui, care obișnuia să petreacă mult timp cu el, a fost exclus”⁵.

În 1928 principele Mihai și-a început studiile primare cu dascălul Nicolae Saxu, inspector general școlar, pe care principesa Elena îl adusese acasă ca să-l pregătească, chiar înainte de începerea școlii. Acesta venea de câteva ori pe săptămână și se legase chiar o prietenie între cei doi. Nicolae Saxu va fi o constantă în corpul profesoral al principelui Mihai, pe parcursul educației sale școlare.

În iunie 1930, principele Carol se întoarce în România, își detronează fiul și are loc Restaurația. Despre reîntâlnirea cu tatăl său, regele Mihai avea să afirme mult mai târziu: „Era o persoană complet necunoscută pentru mine. Eram cam retras în mine din cauza aceasta. Încet, încet, am început să-l cunosc. Dar prima mea reacție a fost că ceva nu este în regulă”⁶. În iunie același an, principelui Mihai i s-a acordat titlul de Mare Voievod de Alba Iulia⁷, titulatură pe care a purtat-o până la 6 septembrie 1940, când a devenit Rege pentru a doua oară.

Anul 1932 avea să aducă două schimbări importante în viața Regelui Mihai: pe de o parte, despărțirea de mama sa, trimisă în exil de Regele Carol al II-lea și mutarea la tatăl său, iar pe de altă parte, o schimbare în ceea ce privește educația sa școlară. Lipsa mamei și autoritarismul tatălui va duce la o însingurare a principelui Mihai. Regele Carol al II-lea îi controla corespondența pe care o avea cu mama sa, după cum mărturisea chiar Regele Mihai: „Scriam numai ce puteam să-i scriu mamei mele, fiindcă eu aveam suspiciunea că tata citea scrisorile... La un moment dat, începusem să scriu ceva când a intrat în birou și mi-a luat hârtia din mână să vadă ce scriu... Desigur, eu aveam o legătură foarte specială cu mama mea. Întâi, fiindcă era mama mea, dar și datorită felului ei de a fi: de câte ori mergeam la ea,

⁵ Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, vol. IX, 1 ianuarie-31 decembrie 1927, București, Ed. Polirom, 2012, p. 340.

⁶Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 12.

⁷ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Personale-Mihai, dosar I-2/1930, f 1-4.

mă atrăgea ceea ce mă învăța. Și pe urmă mă întorceam în atmosfera de aici, care era foarte neplăcută”⁸.

Potrivit viziunii Regelui Carol al II-lea, a fost formată o clasă de liceu, care includea și gimnaziul, din elevi de la mai multe licee, care proveneau din diferite zone și medii sociale, cunoscută sub numele de Clasa Marelui Voievod Mihai, Clasa Palatină sau Școala Palatină. Inițial, au fost aleși opt elevi pentru a urma cursurile alături de marele Voievod Mihai: Dan Cernovodeanu de la Spiru Haret, Ion Dinulescu de la Aurel Vlaicu, Radu Ioanițiu de la Gheorghe Lazăr, Mircea Ioanițiu de la Spiru Haret, Tănase Mărgelatu de la Colegiul Sf. Sava, Anton Petit de la Spiru Haret, Ștefan Popescu de la Gheorghe Șincai și Dan Mavrus de la Sf. Andrei. Comisia medicală a respins doi dintre elevi și s-a decis să fie aleși un elev din Transilvania și unul din Basarabia⁹. Apoi, clasa va avea următorii elevi: Dan Cernovodeanu, Mircea Ioanițiu, Ion Jurchescu, Ștefan Popescu, Dan Mavrus, Walter Heltmann, Radion Chiaburu, Gheorghe Grămadă, Ion Dinulescu, Pal Ivan Kovaci, Gheorghe Dușa și ultimul sosit, în 1936, Lascăr Zamfirescu. Acesta avea să fie înlocuit, în ultimul an de liceu (1939-1940), cu fiul industriașului Nicolae Malaxa, Constantin. Erau copii de intelectuali, dar și de țărani. Doi dintre ei făceau parte din minoritățile naționale și trei erau din provinciile istorice. În 1940 au dat bacalaureatul patru elevi: Marele Voievod Mihai, Mircea Ioanițiu, Walter Heltmann și Constantin Malaxa.

Școala Palatină va funcționa ca o clasă a Colegiului Național Sf. Sava, cu un număr restrâns de elevi, cu o programă bine conturată și inteligent gândită – o îmbinare a teoriei cu practica, prin excursii tematice de sintetizare a materiei și mult sport.

La 20 octombrie 1932, pentru începerea cursurilor liceale ale Marelui Voievod Mihai, la Palatul Regal au fost invitați profesorii: părintele N. Popescu, profesor universitar, I. Bratu, directorul învățământului secundar, Enache Ionescu, Alex. Mumuianu și Lt. Colonel Emil Pălăngeanu. „S-au discutat și s-au stabilit principiile de bază, după care se va face învățământul secundar al Măriei Sale, precum și armonizarea cantității de materie ce trebuie dezvoltată de fiecare profesor în parte. S-a procedat la repartiția pe ore, după program, pe materii, precum și profesorii care le vor predă:

1. Părintele Nic. Popescu, prof. universitar, Religia.
2. Dl. I. Bratu, directorul învățământului secundar, Matematica.
3. Dl. Enache Ionescu, prof. secundar, Limba Română și Istorie.
4. Dl. Alex. Mumuianu, prof. secundar, Geografia și Științe Naturale.

⁸ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 55.

⁹ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Miscelane, dosar 1020, f 5v.

5. Dl. Nicolae Lascu, inspector general școlar, Desenul, Caligrafia și Muzica.
6. Dl. Leo Thevenin, profesor, Limba Franceză.
7. Dl. Locot. Colonel Emil Pălăngeanu, Educația Fizică.
8. Dșoara Florica Muzicescu, prof. la Conservator, Pianul.
9. Dl. Maior Macavei, Lucru Manual (Mecanica).

Începerea regulată a cursurilor fixându-se în ziua de 24 Octombrie 1932, s-a discutat și s-a hotărât programul pentru deschiderea oficială a cursurilor la Castelul Peleş¹⁰. Pe 30 ianuarie 1933 s-a făcut inaugurarea școlii. Marele Voievod Mihai avea să descrie acest moment într-o compunere la limba română: „De acum încolo, voi face școala cu mai mulți colegi, aleși de la mai multe licee din București. Ziua de inaugurare a fost la 30 ianuarie 1933. Am așteptat cu nerăbdare această zi și am fost emoționat, fiindcă începeam un lucru cu totul neobișnuit. Această inaugurare s-a făcut în sala cea nouă de gimnastică. În așteptarea tatei, corpul profesoral stătea în partea stângă, în cap cu domnul ministru D. Gusti, iar în dreapta ședeau dl. N. Saxu și dl. Locot. Colonel E. Pălăngeanu, gata să dea răspunsurile la slujba religioasă. În mijloc eram aliniați, noi, cei cinci elevi, pregătiți să spunem pe rând diferite rugăciuni. La terminarea slujbei, preotul a prezentat crucea pentru închinare tatei, asistenței și nouă elevilor, trecând apoi la sfințirea localului cu aghiazmă. După ce elevii au fost prezentați tatei, serbarea a luat sfârșit”¹¹.

Pentru o mai mare apropiere sufletească între Mihai, elevii școlii și profesori s-a luat hotărârea ca în afara orelor de școală propriu-zise, să mai vină câte unul sau doi profesori, după prânz, împreună cu elevul de serviciu din acea săptămână și să-și facă temele împreună.¹² De asemenea, observând înclinațiile fiului său pentru tehnică, Regele Carol al II-lea a înființat la Palatul Regal un atelier de mecanică.

Duminica, Mihai mergea la biserică, iar seara, la concerte, teatru, operă. Vacanțele le petrecea la mare, la Mamaia sau Eforie și la mama sa, stabilită la Florența, unde mergea de două ori pe an, câte trei săptămâni, dar după un program strict, impus și controlat de Regele Carol al II-lea: „Când stăteam la Florența, întâi de toate, tatăl meu mă trimitea cu alte două persoane, cazate undeva într-un hotel; nu stăteau la Vila Sparta, cum se chema locuința mamei”¹³. Persoanele respective, care s-au schimbat de-a lungul anilor, îl informau pe rege de tot ce făcea și unde mergea fiul

¹⁰ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Miscelane, dosar 1020, f. 2.

¹¹ Ibidem, f. 7v.

¹² Ibidem, f. 8.

¹³ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 16.

său. Acest fapt a dus la o serie de situații neplăcute și dureroase pentru un copil.

Mihai îl însoțea pe Regele Carol al II-lea la partidele de vânătoare organizate la Scroviștea, Poiana Ițcani sau la Lăpușna, în M-ții Gurghiului. Și, deși tatăl l-a împins spre această activitate, în momentul în care Mihai a început să vâneze cel puțin la fel de bine ca el, lui Carol al II-lea nu i-a mai convenit. Devenea gelos ori de câte ori Mihai realiza ceva foarte bine.

De asemenea, Mihai își însoțea tatăl în călătoriile oficiale întreprinse în Polonia, Cehoslovacia, Franța, Anglia și Germania. A mers singur în Anglia, în mai 1937, la încoronarea regelui George al VI-lea, iar la întoarcere s-a oprit în Polonia. Preda Fundățeanu, trimis să-l însoțească, îi scria lui Ernest Urdăreanu din Anglia: „...Aici stăm într-un castel minunat ca în poveste. Lady și Lordul Sommer nu știu ce să mai facă ca să distreze pe M.S. Ieri după Jamboree, a vânat ciori, am jucat boomerang, am mers pe jos mai ales, și Voevodul a fost ca niciodată agil, în fruntea tuturor la mers și voiciune. Seara la masa, între Lady și o nepoată a ei, foarte vorbăreț și glumeț, ce să-ți spun, mi-a plăcut, așa a fost de drăguț și vesel...”¹⁴.

De mic, Mihai a practicat călăria, știută fiind pasiunea mamei lui pentru echitație. De asemenea, Mihai a făcut înot, handbal și schi. Apoi, în cadrul clasei palatine, toți elevii făceau sport într-o pregătire sistematică – box, volei, aruncarea suliței și participau la manifestările organizate pe stadionul Oficiului Național de Educație Fizică (O.N.E.F.). Pe acest stadion erau organizate manifestările Străjeriei, organizație de tineret înființată de Regele Carol al II-lea în 1938, din care făceau parte toți elevii. Pentru „sprijinul și serviciile aduse Străjii Țării”, Marele Voievod Mihai a primit în 1938 brevetul „Meritul Străjeresc” clasa a III-a.¹⁵

În vara anului 1936, Mihai a terminat școala gimnazială cu media 8,92 și a susținut examenul de capacitate. În perioada 24-28 iunie s-a realizat pregătirea pentru examen, iar în perioada imediat următoare s-au desfășurat examenele, finalizate cu organizarea conferinței pentru acordarea notelor (5 iulie), iar pe 6 iulie s-a încheiat anul școlar cu o serbare cercetășească.¹⁶ Mihai a obținut la examenul de capacitate media 9,20, după cum urmează: matematică – 9, limba română – 9, franceză – 10, istorie – 8, geografie – 10.¹⁷

Peste foarte mulți ani, Regele Mihai își va reaminti de strictețea profesorului de limba română, de Nicolae Iorga, care nu i-a fost profesor, dar care venea, când

¹⁴ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar 112/1937, f 21-22.

¹⁵ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Personale-Mihai, dosar I-7/1938, f 1.

¹⁶ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar 1017, f 32.

¹⁷ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar 1003, f 133.

și când, să țină prelegeri, și de excursiile făcute prin țară la lecțiile de sinteză: „De exemplu, Sarmisegetuza. După ce făcusem cursul cu romanii și tot ce au făcut ei în Dacia, ne-am dus la Sarmisegetuza să vedem la fața locului ce au făcut romanii acolo... În Țara Hațegului, fel de fel de locuri istorice, mănăstiri sau ruine ale cetăților. Așa le-am învățat pe toate. Și la Deva am fost de nu știu câte ori, tot pentru cursurile astea. Și în Dobrogea, mai puțin, dar am fost și acolo. În Basarabia am fost, în Bucovina de mai multe ori. Și aici, în Muntenia, am umblat. Dar, în special, întâmplările istorice mai vechi, cum erau cu romanii, cu Dacia: la fața locului se vedeau o grămadă de lucruri. Cel de geologie ne ducea prin diferite văi, prin peșteri. Erau interesante, da”.¹⁸

În ceea ce privește partea militară, Regele Mihai își amintea cum făcea instrucție și trageri de război, dar și de cum a fost avansat ofițer: „Când am ajuns subofițer, deja comandam grupuri, făceam exerciții la Sinaia – erau destule locuri – aveam trageri militare. Mai târziu, când am ajuns ofițer, mergeam sus, pe Bucegi, cu soldații din Batalionul de Gardă și făceam trageri de război, cu cartușe de război. Îmi șuierau gloanțele peste cap”.¹⁹ Despre momentul în care a fost făcut ofițer, Regele spunea: „Îmi aduc aminte, s-a întâmplat la Sinaia, în 25 octombrie 1937, când am împlinit 16 ani... Ceremonia s-a făcut pentru că m-a înscris tatăl meu în Batalionul I Vânători de Munte, care era la Sinaia, unde se afla cazarma lor... Acolo s-a făcut ceremonia și am depus jurământul cu mult fast. Tatăl meu a invitat alți membri ai familiilor regale din străinătate. Din Anglia a venit ducele de Kent, iar din Suedia, prinții moștenitori...”²⁰.

În 1940 Marele Voievod Mihai a susținut bacalaureatul. Comisia, prezidată de Petre Andrei, ministru al Educației Naționale (1938-1940) și profesor examinator la filozofie, a fost compusă din: P. Panaitescu-Perpessicius (profesor la Liceul Matei Basarab), examinator la limba română; Mircea Periețeanu (profesor la Liceul Gheorghe Șincai), examinator la limba franceză; Virgil Arbore (profesor la Liceul Gheorghe Șincai), examinator la istorie; C. Antonescu (de la Liceul Sf. Sava), examinator la geografie; Al. Andronic (profesor la Liceul Mihai Viteazul), examinator la matematică; C. Ionescu (profesor la Facultatea de Farmacie), examinator la fizico-chimice; secretarul comisiei a fost delegat profesorul C. Antonescu.²¹

¹⁸Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 26.

¹⁹ *Ibidem*, p. 31.

²⁰ *Ibidem*, p. 32.

²¹ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Miscelane, dosar 1027, f. 5.

Comisia a fixat următorul program: lucrarea scrisă la limba română în ziua de 24 iunie, lucrarea scrisă la matematică în ziua de 25, iar lucrarea scrisă la limba franceză în ziua de 26. Examenul oral a avut loc pe 27 iunie, în Sala Tronului din Palatul Regal, la care a participat și Regele Carol al II-lea. De exemplu, la examenul scris de limba română au fost selectate trei subiecte: *Începuturile literaturii române scrise; Proza română descriptivă de la Odobescu (Pseudokinetikos) până la M. Sadoveanu inclusiv și Scriitorii ardeleni dintre 1890-1918*.²² În urma examenului oral, Comisia a declarat reușiți la examenul de bacalaureat pe toți candidații și a propus următoarea ordine de clasificare: „Măria Sa Marele Voievod Mihai Întâiul cu media 9,50; Heltmann Walter, Ioanițiu Mircea, Malaxa Constantin, toți cu media 9,00”²³. Tot în Sala Tronului și în prezența regelui a avut loc ceremonia înmânării diplomei de bacalaureat Marelui Voievod de Alba Iulia. Cu această ocazie, Regele a înmănat distincții lui Mihai, ministrului Educației Naționale, Petre Andrei, și întregului corp profesoral. S-au făcut fotografii și s-a organizat un dejun, în cadrul căruia Mihai a rostit trei cuvântări: către tatăl său, către profesori și către colegii de școală:

„Dragă tată, Simt nevoia ca în primul rând să-ți mulțumesc din adâncul sufletului meu, pentru neîncetata grijă pe care ai avut-o pentru mine, în acești opt ani de muncă, adesea foarte grea, dar care știu că mi-a ajutat mai mult ca orice să-mi iubesc țara. Știu bine, că împreună cu noi cunoștințe pe care le voi căpăta, voi încerca să fac tot ce pot pentru binele țării mele. Iubiți profesori, Azi când încheiem acești ani de muncă împreună, țin să vă mulțumesc eu și în numele colegilor mei din toată inima pentru eforturile pe care le-ați depus zi de zi, pentru învățătura noastră. Trebuie să recunosc că nu puține au fost zilele în care ne-am obosit unii pe alții, dar în ciuda tuturor greutăților, voi păstra o adâncă recunoștință față de D-voastre și nu voi uita niciodată că, împreună cu părintele meu, ați dat tot ceea ce ați putut și cu toată inima pentru îmbogățirea culturii noastre. Dragi colegi, Trebuie să mărturisesc că, pe lângă bucuria de a fi terminat în această zi prima perioadă a învățaturii noastre, am și mâhnirea că de acum drumurile noastre despărțindu-se, nu vom mai fi împreună zi de zi ca până acum, să împărtășim bucuriile și micile necazuri ale zilei. Țin să vă mulțumesc și vouă cu toată dragostea mea pentru prietenia ce mi-ați arătat în decursul acestor ani și pentru că această muncă mi-a fost mult ușurată de către voi. Contez în prietenia voastră ca și până acum. Sănătate!”²⁴

²² Ibidem, f. 6.

²³ Ibidem, f. 13.

²⁴ Ibidem, f. 44.

Acest eveniment important din viața lui Mihai și a colegilor săi s-a produs într-un moment dramatic pentru România. Chiar în ziua de 27 iunie 1940 și apoi în noaptea de 27 spre 28 iunie au avut loc două ședințe ale Consiliului de Coroană pe tema ultimatumului sovietic privind cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord. După cea de-a doua ședință, în care s-au exprimat doar 6 voturi pentru rezistența României, ultimatumul a fost acceptat.

Regele Carol al II-lea a abdicat la 6 septembrie 1940 și, împreună cu Elena Lupescu, a părăsit România pentru totdeauna. Mihai depunea astfel jurământul ca Rege și își începe cea de-a doua domnie. Acest moment a fost unul extrem de dificil, aflându-se practic în fața unei mari provocări. Era neinstruit în probleme de politică internă pentru că tatăl său îl ținuse departe de ele iar același lucru va încerca să facă și generalul Ion Antonescu, chemat de Carol să preia guvernul și deci, conducerea țării. Acesta îl desconsidera pe Regele Mihai, catalogându-l drept un copil ce are nevoie de o dădăcă, care să-i spună ce are de făcut.²⁵ Antonescu i-a acordat principesei Elena titlul de Regină-Mamă, rechemând-o la 14 septembrie 1940 în țară, pentru a fi alături de fiul ei. La 10 mai 1941, Regele Mihai a primit gradul de mareșal, prin Decretul nr. 1354/1941, semnat de generalul Ion Antonescu.²⁶

Toate programele zilelor de naștere și de nume ale Regelui Mihai, ale zilelor de 10 mai și ale altor evenimente, la care participa Regele, au fost elaborate de Ion Antonescu și respectate cu strictețe. Despre intrarea în război contra URSS, alături de Germania nazistă, în noaptea de 21 spre 22 iunie 1941, regele Mihai nu a fost informat, la fel cum nu a fost consultat când s-a format guvernul, la 27 ianuarie 1941. Regele era strict supravegheat, atât la București cât și la Sinaia: „E sigur că Antonescu avea informatorii lui, fiindcă și aghiotanții mei și demnitarii din Palat, majoritatea lor, au fost numiți de Antonescu, în afară de 2-3 dintre ei. Am avut chiar câteva incidente destul de acute cu partea militară din Palat. Sunt absolut sigur că tot ce făceam, unde și cu cine mergeam, se raporta imediat. La un moment, mi se pare că Antonescu s-a plâns mamei mele că prea văd eu multă lume sau că nu fac exact ce ar trebui să fac. El îi spunea mamei mele să uzeze de influența ei asupra mea ca să fac nu știu ce lucruri într-un fel sau altul. E ceva foarte curios, fiindcă Antonescu avea foarte mare respect față de mama mea, probabil față de suferințele ei. Pe mine mă trata ca pe un copil care nu știa nimic.”²⁷ Cu toate acestea, la Palat existau și unii oameni pe care se putea baza regele: Mircea Ioanițiu, fostul său coleg

²⁵ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 130.

²⁶ ANR, SANIC, fond PCM – Decrete, Legi, dosar 11/1941, f 192.

²⁷ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 75.

de la Școala Palatină, devenit Secretarul Particular al Regelui, în aprilie 1944; Ioan Mocsony-Stârcea, Secretar Particular și apoi Mareșal al Palatului; Dimitrie Negel, Administratorul Domeniilor Coroanei; Savel Rădulescu, fost secretar al lui Nicolae Titulescu, care a devenit Președinte al Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului; Constantin Vișoianu, care avea să devină ministru de Externe în cabinetele Sănătescu și Rădescu; Constantin Sănătescu, Șeful Casei Militare, Mareșal al Curții Regale și, după 23 august 1944, Președinte al Consiliului de Miniștri. Probabil că, subestimându-l pe rege, Ion Antonescu nu s-a așteptat la momentul 23 august 1944 și la atitudinea fermă a regelui.

La 23 august 1944 regele Mihai, în vârstă de doar 23 de ani, l-a demis și a ordonat arestarea Mareșalului Ion Antonescu, decizând astfel retragerea României din alianța cu Germania hitleristă. Acest fapt s-a produs într-un moment dificil pentru țară și armată, când trupele sovietice erau deja în Moldova. Acțiunea a fost organizată sub auspiciile regale de către reprezentanții partidelor politice – liberal, țărănist, social-democrat și comunist, dar și de unii reprezentanți ai armatei: generalii Constantin Sănătescu, Aurel Aldea și Ion Negulescu. Acest eveniment, oricum ar fi privit, a accelerat prăbușirea celui de-al treilea Reich și la scurtarea celui de-al Doilea Război Mondial, fapt marcat și de președintele SUA, Harry Truman, care l-a decorat pe Regele Mihai cu ordinul „Legiunea de Merit” în grad de Mare Comandor²⁸ pentru serviciile aduse cauzei aliate.

După momentul 23 august 1944, o nouă etapă a început, atât pentru țară, cât și pentru Regele Mihai. Treptat și sigur, sovieticii s-au instalat în România, iar la 6 martie 1945, s-a format un guvern comunist condus de dr. Petru Groza. Presa străină a înțeles cum stau lucrurile și nota astfel, în 1946: „Mihai al României – ultimul Rege din sfera de influență Sovietică Europeană – se simte neputincios și izolat, între tinerele republici Bulgară și Iugoslavă. Deși însuși Stalin i-a acordat (conferit) cel mai înalt ordin sovietic, declarând că schimbarea frontului românesc, pentru care s-a decis tânărul Rege, a determinat scurtarea războiului cu șase luni. Cu toate acestea, România a fost expusă mai mult ca celelalte state limitrofe URSS-ului, amestecului sovietic în politica sa internă, și Andrei Vișinski, personal, a forțat pe Rege anul trecut, într-un mod nedelicat, să instaleze guvernul Groza, în care comuniștii au pus mâna pe pozițiile cheie”²⁹.

²⁸ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar 48/1944, f. 1.

²⁹ ANR, SANIC, fond PCM – SSI, dosar 12/1944, f. 1.

Regele Mihai s-a afișat alături de comuniști la ceremonia organizată la Cluj, cu ocazia trecerii Transilvaniei sub administrație românească, precum și la 9 mai 1945, când au avut loc manifestări prilejuite de Ziua Victoriei, alături de Vișinski și Susaikov. La 6 iulie 1945, Regele Mihai a fost decorat de sovietici cu „Ordinul Victoria”³⁰ și i s-au oferit două avioane din partea armatei sovietice.³¹ Toate acestea au fost gesturi menite să-l acapareze pe Rege și să creeze o imagine de bună înțelegere în afara României.

La 21 august 1945, după ce Regele a cerut demisia premierului Petru Groza, nemaivând alte căi de acțiune, a declanșat greva regală, până la 7 ianuarie 1946, refuzând să semneze actele guvernului și să-i primească în audiență pe miniștri. De asemenea, regele a refuzat să participe la ceremoniile organizate pe 23 august 1945.

De ziua numelui Regelui, pe 8 noiembrie 1945, tinerii liberali și țărăniști au organizat în Piața Palatului o manifestație înăbușită în sânge de guvernul comunist, operându-se primele arestări politice. Despre acel moment, Regele spunea: „Ei, acolo lucrurile s-au întâmplat foarte urât. Deodată, au apărut camioane cu femei și cu bărbați cu fel de fel de unelte și cu tuburi de fier și au început să lovească în toți oamenii care erau acolo. Au venit și trupe de-ale lor și au început să aresteze oameni. I-au bătut, i-au băgat la Ministerul de Interne în beciuri. A fost ceva oribil. ... Bineînțeles că americanii și englezii au știut. Aveau și ei oameni acolo. Nu a fost niciun rezultat din toate acestea”³². Despre acest moment, principesa Ileana avea să noteze: „Cred că puține popoare s-au lăsat vreodată împușcate ca să-i ureze Regelui lor la mulți ani!”³³

După alegerile din 19 noiembrie 1946, fraudate și „câștigate” de comuniști, puterea a fost acaparată complet de aceștia. Americanii și englezii considerau aceste alegeri „ca rezultate dintr-o acțiune de intimidare prin teroare și a unor masive presiuni exercitate de miliția guvernamentală”³⁴. Deși a fost sfătuit de Iuliu Maniu să nu gireze noul parlament printr-un discurs, Regele Mihai s-a prezentat totuși în fața deputaților și a dat citire Mesajului Tronului³⁵, la 1 decembrie 1946, procedând constituțional.

³⁰ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar 19/1945, f. 1-2.

³¹ Ibidem, f. 22.

³² Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 126.

³³ Ileana, Principesă de România, Arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 290.

³⁴ ANR, SANIC, fond PCM – SSI, dosar 12/1944, f. 2.

³⁵ ANR, SANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar 18/1946, f. 1-2.

Impunerea abdicării regelui Mihai, la 30 decembrie 1947, și măsurile care au urmat au fost rezultatul unui lung șir de nereguli și manifestări de forță ale comuniștilor pentru acapararea definitivă a României, mascate sub haine legalității, așa cum comenta un ziar vienez: „este semnificativ că toate forțele antidemocratice încearcă încontinuu să păstreze formele exterioare ale democrației și să prezinte regimul lor drept o formă de democrație. Ei fac aceasta fiindcă știu că marile mase de oameni din toate țările văd în democrație singura posibilitate de a sluji pacea și buna stare a poporului. De aceea forțele anti-democratice își camuflează eforturile lor cu aparențele constituționalității democratice. Astfel încearcă să producă confuzie în mințile oamenilor – însă și aceștia vor trebui să recunoască adevărul din cuvintele lui Lincoln, că unii oameni pot fi înșelați întotdeauna, că uneori toți oamenii pot fi înșelați, însă niciodată toți oamenii nu pot fi înșelați la nesfârșit”³⁶.

Regele Mihai devenise o persoană incomodă și periculoasă, „o nucă tare” cum îl numea comisarul sovietic Andrei Vișinski. Rămas ultimul bastion de rezistență în calea comunizării, la 3 ianuarie 1948 Regele Mihai a fost nevoit să ia calea exilului împreună cu mama sa, moment ce marca sfârșitul monarhiei în România și care a rămas în sufletul fostul suveran ca un moment al unei rupturi totale, despre care avea să spună: „Singurul lucru pe care l-am simțit a fost că eram cu moartea în suflet”³⁷.

MIHAI I OF ROMANIA - NEW DOCUMENTARY CONTRIBUTIONS REGARDING HIS LIFE AND REIGN (1921-1947)

Abstract: This paper deals with different aspects of the life and reign of King Michael I, addressing the period of schooling, military training, issues of family relations, as well as events after 1940, the relationship with Ion Antonescu, the events of August 23, relations with leaders communists, the royal strike and the pro-monarchical demonstration of November 8, 1945, as well as the forced abdication of the King and his exile.

Keywords: King Mihai of Romania, Romanian royal family, Palatine Class, communism.

³⁶ ANR, SANIC, fond Ministerul Propagandei. Buletine, dosar 127, f. 143.

³⁷ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 157.

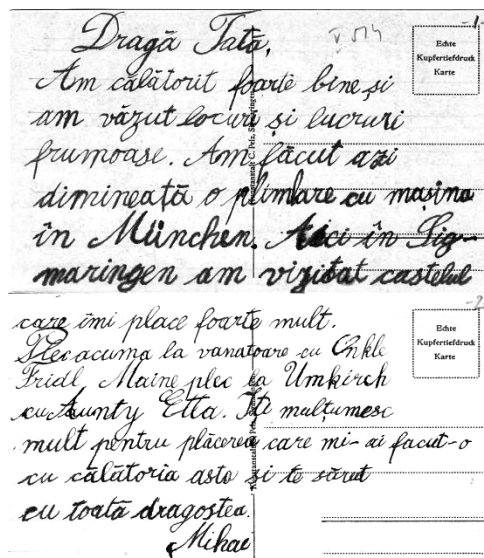
1922. Principele Mihai la 3 luni.

1927. Principele Mihai și mama sa, principesa Elena.

1930. Regele Carol al II-lea și Marele Voievod Mihai

1935. Ilustrate trimise de principele Mihai tatălui său, regele Carol al II-lea.

1933. Elevii Clasei Palatine

1940, **ianie 27**. Marele Voievod Mihai și colegii săi, după susținerea examenului de bacalaureat.

1940. Regele Mihai, Regina-mamă Elena și generalul Ion Antonescu, în fața Patriarhiei.

1942. Inspecția Regelui Mihai pe front.

1946, decembrie 1. Discursul Regelui Mihai în Parlament, după alegerile din 19 noiembrie 1946.

- 1 -
THE WHITE HOUSE
WASHINGTON

CITATION FOR THE LEGION OF MERIT
Degree of Chief Commander

His Majesty King M i h a i I of Rumania rendered exceptionally meritorious conduct in the performance of outstanding service to the cause of the Allied Nations in their struggle against Hitlerite Germany. In July and August, 1944, his Nation, under the dominance of a dictatorial regime over which the King had no control, having allied herself with the German aggressors, he, King Mihai I, succeeded in giving purpose, direction and inspiration to the theretofore uncoordinated internal forces of opposition to the ruling dictator. In culmination of his efforts, on 23 August, 1944, although his capitol was still dominated by German troops, he personally, on his own initiative, and in complete disregard for his own safety, gave the signal for a coup d'etat by ordering his palace guards to arrest the dictator and his chief ministers. Immediately thereafter, in an inspired country-wide radio address, he proclaimed to the Nation his decision to release Rumania from the Nazi yoke and called upon his Army to turn upon the German troops, and to kill, capture or drive them from the country. Confronted with this forthright and aggressive action on the part of their sovereign, the response of the Rumanian people and the Rumanian Army was wholehearted and immediate, with the result that, in the space of a few days, the greater part of Rumania's territory was liberated from Nazi control, and the main line of German resistance on the Southeastern front was withdrawn over five hundred kilometers to the Northwest. By his superior judgment, his boldness of action and the high character of his personal leadership, King Mihai I has made an outstanding contribution to the cause of freedom and democracy.

Harry S. Truman

1944. Scrisoarea adresată de președintele SUA, Harry S. Truman Regelui Mihai, cu ocazia decorării acestuia cu ordinul „Legiunea de Merit“, în grad de Mare Comandor pentru servicii aduse cauzei aliate, prin realizarea actului de la 23 August.

SEJURURILE REGELUI MIHAI I LA MAMAIA, ILUSTRATE ÎN PRESA ȘI FOTOGRAFIILE DE EPOCĂ

Rezumat: Încă din timpul Regelui Carol I și a Elisabetei, Constanța și stațiunea Mamaia se profilaseră, încet dar sigur, ca una dintre destinațiile preferate de familia regală a României în petrecerea timpului liber. În 1927 edilitatea Constanța le-a oferit Regelui Ferdinand I Întregitorului și Reginei Maria, în semn de prețuire, un teren la Mamaia, unde va fi edificat noul palat regal. Inaugurată în vara anului 1927, de către Regele-copil Mihai I și de mama sa, Principesa Elena, reședința de la Mamaia a devenit în scurt timp unul dintre locurile preferate de cei doi, unde se reunea întreaga familie regală a României și unde primeau și vizitele rudelor și prietenilor, membrii ai altor familii regale. Deși era rege, Mihai I era înainte de toate un copil, căruia îi plăcea, în mod firesc, să se joace, să se bucure de mare și soare, să călărească sau să facă alte activități plăcute. Sejururile sale la mare s-au aflat mereu sub lupa presei, mereu atentă în a consemna orice detaliu și în a immortaliza aceste vizite. Celebră în epocă, fotografia cu regele-copil Mihai I, alături de vărul său, prințul Philip al Greciei, călărind pe plaja din Mamaia, a redevenit actuală în ultimii ani, ilustrând strânsele legături de rudenie ce au legat familia regală a României de alte familii regale europene.

După producerea restaurației carliste, Mihai a revenit anual la Constanța sau în stațiunile din apropiere (Techirghiol, Eforie), fiind, de altfel, singurul membru al Casei Regale care a folosit Cuibul Reginei din Portul Constanța, unde – așa cum mărturisea într-o vizită produsă șaiszeci de ani mai târziu (1996) – prindea „gingirică” cu pescarii locului.

Studiul de față își propune să ilustreze, pe baza articolelor de presă și a fotografiilor din epocă, păstrate mai cu seamă în caietele de însemnări ale Reginei Maria, sejururile regelui-copil Mihai I la mare și modul în care populația și autoritățile locale receptau aceste vizite.

* Dr., Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța. E-mail: roxanne_albu@yahoo.com

Cuvinte-cheie: Mihai I, Philip de Grecia, Mamaia, Cuibul Reginei, Constanța, sejururi.

Principele Mihai, fiul Principelui moștenitor Carol al României și al Principesei Elena a Greciei, s-a născut la Sinaia, la castelul Foișor, la 25 octombrie 1921. După renunțarea la tron a tatălui său și moartea bunicului, Regele Ferdinand I, copilul în vârstă de numai cinci ani și nouă luni a devenit, în 1927, Regele-copil Mihai I, sub Regența formată din Patriarhul Miron Cristea, Principele Nicolae (unchiul său) și Gheorghe Buzdugan (care a murit, locul vacant fiind ocupat apoi de Constantin Sărățeanu). În 1930 Carol al II-lea s-a reîntors în țară, fiind proclamat rege (restaurația carlistă), în vreme ce Mihai a primit titlul de Mare Voievod de Alba Iulia. Zece ani mai târziu, în contextul dramaticelor pierderi teritoriale din vara anului 1940, Regele Carol al II-lea a abdicat în favoarea fiului său, care redevenea, astfel, Rege al României, de data aceasta la vârsta de 19 ani.¹

Evident, încă din primele clipe de viață, Mihai s-a bucurat de cea mai mare atenție din partea întregii familii, și în mod special de cea a mamei sale, Principesa Elena, care s-a ocupat îndeaproape și de educația lui. În primii ani de viață Principele Mihai a călătorit mult împreună cu părinți sau bunicii săi, în Grecia, Franța sau Italia, fiind obișnuit însă și cu participarea la diferitele evenimente publice. Chiar în ziua morții bunicului său, Regele Ferdinand (20 iulie 1927), Regele-copil, însoțit de mama sa, rostea jurământul în Parlamentul României, deschizând astfel o etapă importantă a vieții sale. Deși în toată această perioadă, regele-copil a participat disciplinat la evenimentele publice, onorându-și toate obligațiile impuse de statutul său, mama sa, Principesa Elena a încercat să-i protejeze copilăria și să-l ajute să aibă o viață cât se putea de normală pentru vârsta lui.²

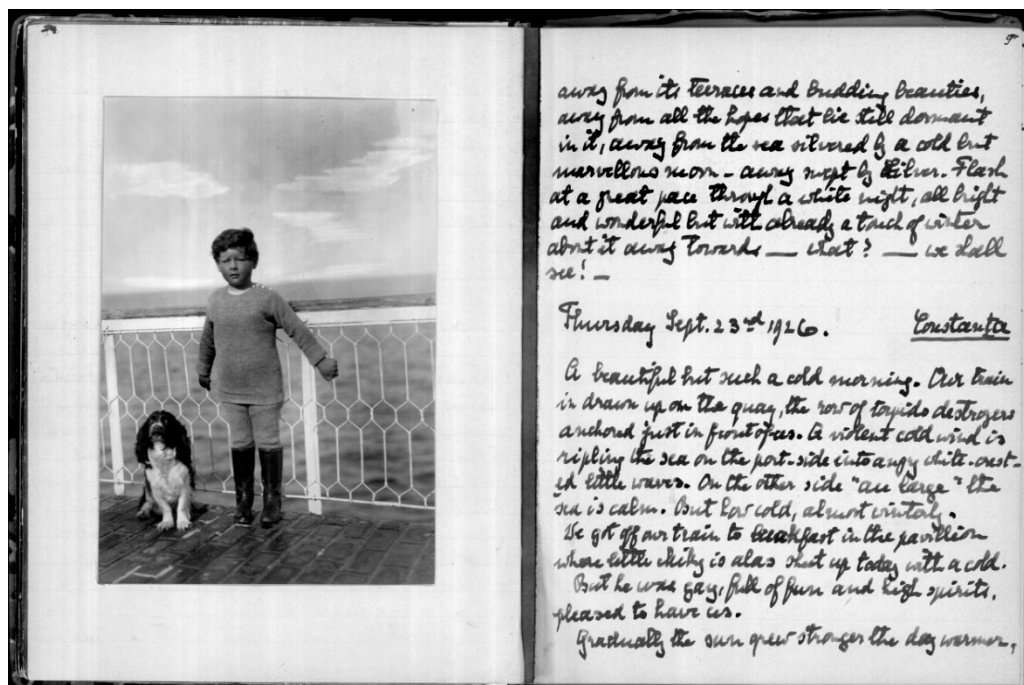
Astfel, din corespondența mătușei sale, principesa Ileana, cu Carol aflăm că Mihai își petrecea mult timp pe plajele însorite de la Mamaia, „jocul lui principal fiind să se sucească într-o barcă mare de metal pe apa din lac, lacul meu cum își spunea el și era foarte fericit. Are o imaginație fertilă și poate petrece ceasuri întregi să-ți povestească tot ce a văzut în mintea lui”³.

¹ *Copilăria regală*, text Filip-Lucian Iorga, postfață Mirela Tîrnă, Editura Corint Books, București, 2014, p. 62.

² Ibidem, p. 66.

³ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare SANIC), Fond Casa Regală – Regele Carol al II-lea, dos. V 357/1927, f. 1, apud Ștefania Ciubotaru, *Viața cotidiană la Curtea Regală a României (1914-1947)*, Editura Cartex, București, 2021, p. 96.

Vacanțele lui Mihai la mare au fost găzduite, până în 1927, de pavilionul regal din Portul Constanța, pavilion ce sub amprenta Reginei Maria devenise „Cuibul Reginei”. În vara și toamna anului 1926, venind pentru a supraveghea îndeaproape amenajarea interioară a reședinței din Mamaia, Regina a poposit câteva zile la pavilionul din port, bucurându-se, de prezența nepotului său: „Am coborât din trenul nostru ca să luăm micul dejun în pavilion, unde este și micuțul Micky, fiind răcit. Era însă vesel, plin de haz și binedispus, bucuros că suntem cu el”.⁴

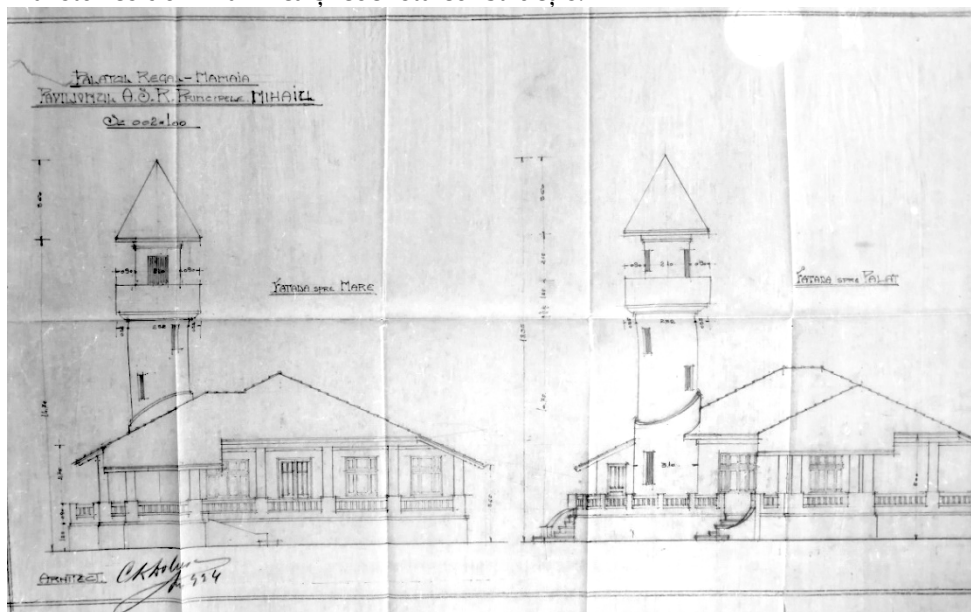

Principele Mihai la Pavilionul regal din Portul Constanța, SANIC, Fond Casa Regală. Personale, Regina Maria- Activitate Literară, dosar 158, fila 9.

În aceeași perioadă la Mamaia, la inițiativa autorităților locale și cu finanțarea acestora se edifica noua reședință regală, ce trebuia să deservească ca loc de reuniune pentru întreaga familie. În primăvara anului 1927 Regina Maria a dispus construirea, în stânga corpului principal al reședinței, a unei mici vile pentru nepotul său, principele Mihai. Planurile pavilionului au fost realizate de către arhitectul Constantin D. Dobrescu, care supraveghea construirea reședinței

⁴ Maria, Regină a României, *Însemnări zilnice*, volumul VIII, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, Editura Cognitia, București, 2010, p. 287.

principale, micul pavilion fiind proiectat într-o manieră ce îmbina elementele stilului românesc, precum pridvoarele și cerdacul, cu elemente orientale, cum era minaretul ce domina mica și cocheta construcție.

Palatul Regal din Mamaia, Pavilionul Alteței Sale Regale, Principele Mihai, SANIC, Fond Casa Regală, Castele și Palate – Palatul Mamaia, Dosar 341 (Planuri)

În vara aceluiași an, reședința regală de la Mamaia era finalizată, Regina Maria sosind aici pentru a pregăti, cu amprenta sa personală, fiecare cameră a noului palat. Însă la 18 iulie se stingea din viață regele Ferdinand I, fapt ce o determină pe Regina Maria să schimbe destinația inițială a reședinței, așa cum avea să mărturisească: „La Mamaia, de asemenea, e o căsuță care poartă pecetea mea. Se găsește pe aceleași locuri cu o casă mult mai puternică pe care eu și Regele am clădit-o pe nisipurile țărmului, întins așa kilometri și kilometri, și care ne-a dat totdeauna la toți o mare bucurie.

Dar soarta n-a vrut ca Regele să locuiască vreodată această casă și să o locuiesc singură era prea dureros. Ajunsese prea mare pentru mine, era o casă care trebuia umplută. Am dat-o atunci mamei Regelui. Amintindu-mi de propria-mi dorință fierbinte să am ceva al meu, i-am menit să aibă și ea o casă netăgăduită a ei. Așa a trecut Cara Dalga în stăpânirea ei, iar eu am luat pentru mine micul adaos pe care îl pregătisem lui Mihai”⁵.

⁵ Regina Maria, *Casele mele de vis*, în „Boabe de grâu”, anul I, nr. 2, aprilie 1930, p. 74.

Actul de donațiune, încheiat la începutul anului 1928 (în copia identificată la dosar nu figurează data actului) consemna cedarea din partea Reginei Maria și a copiilor săi, către Alteța Sa Regală, Principesa- Mamă Elena a României, a „întregul Palatul din Mamaia cu terenul lui, cu singura rezervă a unei porțiuni de teren în întindere de 2.780 (două mii șapte sute opt zeci) metri pătrați, astfel cum este indicată pe alăturata schiță de plan, asupra căreia M.S. Regina Maria a României a dispus construcțiunea unei vile, porțiune de teren care rămâne în proprietatea Majestății Sale și care se scade din întinderea totală a terenului, menționată mai sus.– Alteța Sa Regală Principesa Mamă Elena a României declară că primește cu mulțumire prezenta donațiune a Palatului din Mamaia cu terenul lui, cum se arată mai sus.”⁶

Luarea în stăpânire a noii reședințe și primul sejur la Mamaia avea să se producă chiar în vara anului 1927, inaugurarea având loc într-un cadru restrâns și discret, din cauza doliului din familia regală. Totuși, constanțenii și edili lor așteptau cu nerăbdare sosirea acestui moment marcant pentru urbe, cum se amintea într-un ziar de epocă ce anunța, încă din 17 august 1927 că „În cursul săptămânii viitoare, M.S. Regele Mihai, împreună cu întreaga familie regală va sosi în localitate, luându-și reședința de la Mamaia. În acest scop s-au început amenajările palatului regal din această stațiune”⁷.

Solemnitățile, desfășurate în data de 22 august 1927, erau relatate de același ziar: „Eri dimineață, la ora 7 și jumătate, cu un tren regal a sosit în localitate M.S. Regele Mihai I al României, însoțit de către Principesa mamă Elena. La descinderea pe peronul gării s-a făcut primirea oficială auguștilor oaspeți. Erau de față d-nii Radu Roșculeț, prefectul județului, Francisc Sachetti, primarul municipiului, precum și șefii autorităților locale, civile și militare. O companie a Regimentului 34 a dat onorurile.

După ce Principesa Mamă s-a întreținut câteva momente cu cei de față, oaspeții au plecat cu automobilul înspre palatul regal de la Mamaia. Acolo a avut loc solemnitatea inaugurării palatului. Serviciul divin a fost oficiat de către P.S.S. Episcopul Gherontie al Constanței, asistat de arhimandritul Atanasie Dincă și înconjurat de cler. Cu această ocaziune, înaltul prelat a donat Suveranului un șervet prețios. Se afirmă că Episcopul a rămas vădit emoționat de modul cum micul Suveran a discutat cu P.S.S. chestiuni serioase, ce n-ar fi putut fi concepute de alți copii”⁸.

⁶ SANIC, Fond Casa Regală, Palate și Castele - Palatul de la Mamaia, Dosar 333/1928, ff.1-2.

⁷ „Dacia”, an XIV, nr. 173, 17 august 1927, p. 1.

⁸ „Dacia”, an XIV, nr. 183, 23 august 1927, p. 1.

Principesa Elena a iubit micul palat de la Mamaia, mărturie stând, în acest sens, *Însemnările Reginei Maria*, care nota: „Nicky a venit ieri și Sitta a sosit la micul dejun. Ea adoră viața pe care o duce la Cara Dalga, dar trebuie să-și împartă timpul între acest loc și București”⁹. Era casa pe care și-a dorit-o, micul refugiu care-i aducea probabil aminte de verile copilăriei și tinereții sale, în prea însoritul Peloponez și despre care biograful Principesei nota: „Marea Neagră era un refugiu de căldura Bucureștiului în timpul lunilor de vară, iar Elena a petrecut clipe plăcute în casa de la Constanța, care îi revenise după moartea regelui Ferdinand. Pentru că nu-și făcuse testamentul, averea le-a revenit reginei și copiilor ei. Mihai a moștenit Castelul Peleş și alte proprietăți ale Casei Regale, în indiviziune cu membrii acesteia. Pentru că reginei Maria îi erau suficiente casele pe care le avea, i-a cedat-o Elenei pe cea de la Constanța. Casa dădea pe o plajă lungă, cu nisip fin, pe care se putea și călări, astfel încât era ideală pentru vacanțele lui Mihai”¹⁰.

În mod curent, pe timpul verii Principesa-Mamă Elena și Regele Mihai petreceau la Constanța o lună și jumătate, timp în care activitățile de recreere, precum înotul sau echitația, se îndeplineau cu îndeplinirea diferitelor îndatoriri regale, mai cu seamă cele prilejuite de marcarea Zilei Marinei Române.

Atras din fragedă copilărie de automobilism, Majestatea Sa Mihai I mărturisea că făcea adesea exerciții de șofat, atât pe terenurile reședințelor de la Scroviștea și Sinaia, cât și pe plaja întinsă de la Mamaia, căci – spunea Regele Mihai – „am început să conduc în 1927, la vârsta de șase ani! La început în parcul închis, apoi la câmp, prin micile sate, sau pe plajă, când eram cu mama la mare. Eram așezat pe genunchii șoferului, pentru că nu puteam ajunge la pedale, dar făceam schimbările de viteză și mânuiam singur volanul”¹¹, firește, sub atenta supraveghere a șoferului personal Eugen Capicescu.

⁹ Maria, Regină a României, *Însemnări zilnice*, vol. IX, Editura Polirom, Iași, 2012, p. 227.

¹⁰ Arthur Gould Lee, *Regina-mamă Elena a României*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 131.

¹¹ Majestatea Sa Regele Mihai al României, *O domnie întreruptă. Convorbiri cu Philippe Viguié Desplaces*, versiune în limba română Ecaterina Stamatina, Editura Libra, București, p. 46; vezi și Bogdan Șerban-Iancu, *Ultimele convorbiri cu Regele Mihai I*, Editura Corint, București 2019, pp. 26-27.

Principele Mihai și Principesa Elena pe terasa Palatului regal de la Mamaia, SANIC, Fond Casa Regală. Personale, Regina Maria- Activitate Literară, dosar 167, ff.53,55.

Principele Mihai și Principesa Elena pe plaja din Mamaia, SANIC, Fond Casa Regală. Personale, Regina Maria - Activitate Literară, dosar 167, f. 48.

Principele Mihai și Prințul Philip al Greciei la Mamaia,
SANIC, Fond Casa Regală. Personale, Regina Maria- Activitate Literară, dosar 167, ff. 50-54.

Nu au lipsit, bineînțeles, nici episoadele anecdotice, precum cel prezentat într-o biografie a regelui publicată în 1998, în care se arăta pe larg: „Între plajă și

lacul Siutghiol, regina-mamă cumpărase o vilă micuță, dar foarte cochetă, unde primea adesea vizitele rudelor sale din Grecia, prințul Paul, prințesele Irene, Olga sau Margareta, în timpul vacanțelor. Într-una din zile, șoferul de serviciu s-a învoit pentru câteva ore, lăsând mașina parcată pe o alee din apropiere. Era un automobil de proporții mai mici, un Knight, varianta puțin redusă a Willys-ului, destul de ușor de manevrat. Mihai i-a dat de câteva ori târcoale, împins de o curiozitate vecină cu ispita, și în cele din urmă a cedat. Știa unde se afla cheia de rezervă. Fără să evalueze consecințele nesăbuiței sale și abandonându-se total dorinței, s-a instalat la volanul mașinii și a vârât cheia în contact. Motorul a început să toarcă seducător și băiatul se credea în al nouălea cer. Ajungea la pedale și acesta era un lucru nou pentru el. N-a făcut decât să bage în viteză și să elibereze ușor ambreiajul, că mașină demară ușor, fără a stârni zarvă, și o porni pe aleile stațiunii. În scurtă vreme cei de la Siguranță care vegheau familia regală au constatat lipsa mașinii, au intrat în panică, începând să scotocească plaja metru cu metru. Biata regină, năucită de vestea dispariției copilului, trăia clipe de coșmar. Pentru ea venise sfârșitul lumii. Începu să alerge disperată prin stațiune, însoțită de doamna ei de onoare și de agenții disponibili. După o scurtă cercetare, îl dibuiră pe micul aventurier împotmolit în nisipul plajei. Fericită că l-a recuperat, regina n-a mai găsit putere să-l certe, ba l-a și iertat, într-un fel mândră de mica lui escapadă, dar și îngrijorată pentru o eventuală recidivă care se putea, Doamne ferește!, sfârși mai rău¹².

Una dintre cele mai frumoase veri petrecute de Mihai la Mamaia pare să fi fost, fără îndoială, cea din anul 1928, când s-au aflat alături de el, pentru câteva zile, bunica acestuia, Regina Maria, mătușa Ileana și rudele grecești ale Sittei. Prezentă mereu alături de Mihai, Principesa Elena și-a dedicat tot timpul și energia educației lui, așa cum chiar Regele Mihai mărturisea: „Mama mea, principesa Elena a Greciei, a fost cea care s-a ocupat de educația mea în cursul primilor ani. Stricte discipline germane, ea prefera formarea caracterului după sistemul englez, mult mai flexibil”¹³. Principesa Elena părea să se bucure în egală măsură de acest mic colț de rai, înconjurată de mamă, surori, verișoarele și nepoții din străinătate, chiar dacă uneori și-a atras reproșurile Reginei Maria, nemulțumită că „rudele grecești continuau să roiască în jurul casei Elenei, făcând două tabere regale și transformându-l pe Mihai, viitorul Rege al României, într-un mic grec”¹⁴. Chiar și așa, fotografiile păstrate trădează fericirea și liniștea, care domneau în mica casă de la malul mării....

¹² Ecaterina Rădoi, *Viața Regelui Mihai I*, Editura Mașina de scris, București, 1998, p.34.

¹³ Majestatea Sa Regele Mihai al României, *O domnie întreruptă...*, p. 28.

¹⁴ Hannah Pakula, *Ultima romantică. Viața reginei Maria a României*, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, București, Editura Lider și Cartea pentru toți, 2003, p. 462.

În vara aceluiași an, între 13 și 18 august 1928 reședința regală de la Mamaia avea să fie din nou găzduită pentru rudele grecești ale Sitttei, printre care trebuie să-l menționăm pe Prințul Philip de Edinburgh, ce avea să devină mai târziu soțul Reginei Elisabeta a II-a, venit să-și petreacă vacanța la Constanța. Fiind de aceeași vârstă, tinerii prinți și-au petrecut timpul împreună făcând lungi plimbări călare de-a lungul plăjii Mamaia sau bălăcindu-se în apă, lucruri firești pentru doi copii. Plăcerea scăldatului și a micilor jocuri a permis înfiriparea unei prietenii între cei doi veri, atmosfera plăcută fiind descrisă astfel de Regina Maria: „După ce mi-am aranjat odăile, am coborât pe plajă; ceilalți se scăldau deja în mare și am intrat și eu în apă. Era extrem de cald, dar sufla o briză ușoară. Plaja era cu adevărat superbă și perfectă pentru copii, iar înotul este mai plăcut decât la Balcic. Micky și Philip se simt minunat în apă și pe nisip; desigur, lui Micky îi face bine să-l aibă lângă el pe verișorul lui plin de viață, deoarece St. John a plecat în vacanță și el va avea parte de puțină libertate și independență”¹⁵. Iar în altă zi, într-o altă însemnare, relatează: „Mare distracție în apă, cu toții laolaltă, copiii, câinii și chiar și Bunica*. Au o plută și asta face totul și mai amuzant. Firește că pentru copii este o plajă splendidă, o viață sănătoasă și o grămadă de distracție, totul e plăcut, odihnitor, trândăvie și desfătare”¹⁶.

Presa din epocă a urmărit cu mare interes vacanțele regale la Mamaia, numărul din 11 septembrie 1928 al revistei *Realitatea ilustrată* având chiar pe copertă o frumoasă fotografie cu micul Rege Mihai și prințul Philip călărind pe plajă. În reportajul intitulat „Regele Mihai la plajă” se arată: „Și vara aceasta, ca și în anii trecuți, Regele Mihai își petrece vacanța la Mamaia. O deosebire: micul suveran este școlar. S-ar putea spune: o vacanță școlară. Un an întreg de învățătură, de buchisire a slovelor! Pe plajă la Mamaia regele Mihai a uitat totul. Și greutatețile Domniei, și responsabilitățile studiului.

Un colaborator al ziarului „Dacia” l-a urmărit pe micul suveran. L-a văzut dimineața, când nisipul mării pare de argint, l-a văzut după amiaza, când plaja pare stropită cu aur. Viața sa este acomodată după cea a semenilor săi, iar preocupările sale precocede dovedesc o inteligență cu adevărat regească. În definitiv, blânzii săi educatori au fost aleși spre a-l întări pe toate căile, pentru înalta misiune ce-l așteaptă.

În bătaia vântului și a valurilor spumoase ce ating în treacăt deodată atât țărmul fin cât și pe regele acestei țări, se joacă grațios pe întinsul nisip al Mamaei.

¹⁵ Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, vol. X, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, București, Editura Polirom, 2012, p. 281.

* Probabil Bunica era Sophia, mama Principesei Elena.

¹⁶ *Ibidem*, p. 284

Singur, în costumul obișnuit al băilor, tras pe un corp înroșit până la negru de binefăcătoarele raze ale soarelui, micul monarh sapă din zori și până în amurg, cu lopoțica-i de tinichea, în dunele nisipoase ce-i înconjoară corpul regesc. Alături de dânsul, cu grebla în mână, își nivelează un loc blondul Filip, micul principe al Greciei, văr al suveranului. Dar a sosit și ora băii, când cu gleznele înconjugate de apa sărată a mării, ei își răcoresc corpurile dogorite, trecând apoi la masă.

Alte preocupări ale unui suveran tânăr, care se dezvoltă fizicește tot atât de mult ca și la minte, nu pot fi decât sporturile și jocurile inteligente. Să-l vedeți pe Mihai I călărind un superb ponney și parcurgând țărmul între apă și uscat, în amurg.

Principele Mihai și Prințul Philip al Greciei, călărind pe plaja din Mamaia, SANIC, Fond Casa Regală. Personale, Regina Maria- Activitate Literară, dosar 167, f.44.

Apropierea militarilor îl încântă. Exercițiile studențești (ale elevilor Oficiului național de educație fizică) îl preocupă îndeosebi. L-am văzut în mijlocul cercetașilor, modest îmbrăcat ca un oarecare fiu de burghez, cu pălărie albă de dock, cu piciorușele prinse în sandale.

O curiozitate specifică copiilor inteligenți se putea observa la micul suveran, prin cercetarea acumulatorului de electricitate în tabără. Privea cu luare aminte și aștepta explicațiile mamei sale. Între nisipul încins de soare și între valurile jucăușe, regele Mihai își petrece vacanța la Mamaia, care îi este atât de dragă¹⁷.

Prezența Principesei Elena și a Regelui Mihai au făcut cu siguranță și deliciul conștanțenilor, care aflau din paginile presei locale despre activitățile familiei regale. Astfel, „Revista Băilor” aducea la cunoștință publicului său fidel că „Duminică a sosit în localitate, venind cu un tren regal de la Sinaia, Regele Mihai, Principesa Mamă Elena, Principesa Irina, maior Mardare, adjutantul M.S. Regelui, inspectorul de siguranță Costescu. Pe peronul gării, oaspeții regali au fost întâmpinați de către d-nii Nicu Petru, prefectul județului, Fr. Sachetti, primarul municipiului, general I. Vlădescu, comandantul diviziei a IX-a, amiral Pantazi, comandantul Diviziei de Mare, Gr. Ștefu, inspector general de siguranță. O companie cu muzică și drapel din Regimentul 34 Infanterie a dat onorul. Cu automobilul, Regele Mihai, Principesa Mamă Elena și Principesa Irina au plecat la Mamaia, luând reședința de vară în palatul regal Kara Dalga”¹⁸.

În vara anului 1930, pe fondul noii situații generate de revenirea lui Carol în țară, Principesa Elena a plecat la Constanța, încercând din răspuț să contracareze presiunile ce se exercitau asupra sa privind anularea divorțului: „La Constanța, zilele care au urmat au fost lungi și pustii, cu prea mult timp de gândire. Până și Mihai, care se juca pe plajă, și-a dat seama că se întâmplase ceva și a întrebat-o pe doamna de onoare cum s-o facă iarăși fericită pe mama lui”¹⁹.

Dar, deși profund afectată de noua situație și pusă în fața unui viitor incert, Principesa Elena și-a onorat întotdeauna obligațiile ce-i reveneau; astfel, cei doi au întreprins la 20 august 1930 o vizită pe un crucișător britanic ce ancorase în portul Constanța, o navă amiral escortată de distrugătoare, la bordul căreia „Mihai se simțea în al nouălea cer”, iar atmosfera veselă de aici i-a amintit Sittei de copilăria ei, când își însoțea deseori părinții la bordul navelor de război britanice, ancorate în portul Falerou (Grecia). Presa vremii comenta în detaliu vizita regală pe vasele britanice, neuitând să amintească bucuria cu care mulțimea din port i-a aclamat:

¹⁷ *Regele Mihai la plajă*, „Realitatea ilustrată”, an II, nr. 30, 11 august 1928, p. 4.

¹⁸ *M.S. Regele Mihai la Mamaia*, în „Revista Băilor”, an I, nr. 8, 30 iulie – 3 august 1929, p.1.

¹⁹ Arthur Gould Lee, *op.cit.*, p. 153.

„Astăzi dimineață portul Constanța a fost în mare sărbătoare. Voievodul Mihai și majestatea sa Elena au sosit cu automobilul special de la Mamaia, pentru a vizita navele escadrei engleze. Lumea care se afla înainte de masă pe bulevardul cazinoului și în Piața Independenței, fiind anunțată de trecerea reginei și a voievodului Mihai spre nave, s-a îndreptat spre port, unde musafirii regali au fost aclamați de mulțime. La orele 10.30 majestatea sa Elena și voievodul Mihai, generalul Condeescu, ministrul armatei, amiralul Vasile Scodrea, maiorul Mardare, aghiotantul regal și locotenentul Mircescu, aghiotantul comandantului Marinei, și celelalte persoane din suita regală s-au urcat pe bordul vasului amiral <<Curaçao>>²⁰.

Înălții oaspeți au fost întâmpinați de amiralul Davies, comandantul escadrei, și statul său major și salutați cu lovituri de tun în babord și ridicarea pavoazei mari și a pavilionului regal român în vârful marelui catarg. După trecerea în revistă a echipajului, în timp ce fanfara intona *Imnul regal* român, la pupa vasului a avut loc o frumoasă „paradă militară cu defilarea în monom a întregului echipajiu”²¹. În continuarea – se arăta în ziar – „oaspeții au vizitat apoi crucișătorul <<Curaçao>> în interior, punțile, turelele principale și toate instalațiile de bord. Voievodul Mihai a cerut explicațiuni, care i-au fost date de amiralul Davies și s-a interesat în special de tunurile rapide și antiaeriene, care au fost manevrate în mod special. La ora 11.15 oaspeții au părăsit bordul vasului amiral, cu aceeași paradă și onoruri, trecând cu baleniera amiralității la bordul torpilorului <<Antilope H36>>, unde a urmat aceeași paradă și vizită ca și pe crucișător. Torpilorul <<Ardent>> fiind dezarmat, adică marinarii în permisie și de același tip cu torpilorul <<Antilope>>, nu a fost vizitat. La ora 11.45 regina Elena și voievodul Mihai au părăsit portul în aclamațiile mulțimei, bubuiturile de tun și semnalele de trompetă”²².

Referitor la acest moment, dar mai ales la starea de spirit care domnea în Familia Regală după revenirea lui Carol, Regina Maria consemna în *Însemnările* său: „Am mers cu Mihai pe una din navele englezești, HMS Ardent, care este cel mai nou tip de vas de război, incredibil de rapid și care răspunde la comenzi într-un mod uimitor, se pot face manevre minunate pe el. Amiralul a fost cu noi – Davidson cred – un omuleț mic și negru, care râdea tot timpul și care avea un umor plăcut. Toți ofițerii erau bineînțelese foarte drăguți. A fost un sentiment foarte plăcut să fiu din nou pe un vas de război englezesc. Am mers cu o viteză de 30 de noduri și am

²⁰ Regina Elena și Voievodul Mihai vizitează vasele engleze, în „Adevărul”, anul 43, nr. 14310, 21 august 1930, p. 4.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

stat chiar deasupra, pe puntea căpitanului, și nu am simțit nicio vibrație. Ileana era, bineînțeles, în extaz și s-a împrietenit cu toată lumea. Mihai era și el foarte încântat și părea că se simte foarte bine. Am plecat de pe HMS Ardent ca să vizitez celelalte două vase, Curaçao și Antelope, nava-soră al lui Ardent. O impresionantă primire cu *Imnul național* și marșul ofițerilor și jachetelor albastre de pe ambele nave mi-a plăcut enorm. Mihai era încă cu mine. Apoi o mică discuție în cabina căpitanului, sau mai bine zis, a amiralului. Ne-am întors la Mamaia²³.

Seara, încheiată cu un bal la care au luat parte și onorabilii constănțeni, a adus desfătare participanților, uimiți de decorurile alb-roșii arborate de vasele britanice. Acesta avea să fie ultimul sejur la Mamaia al familiei regale reunite, căci după 1930, odată cu producerea restaurației carliste, situația avea să cunoască profunde schimbări nu doar în plan politic, ci și la nivelul relațiilor de familie.

După numeroase discuții, în noiembrie 1932 s-a încheiat o convenție „cu Înalta aprobare a Majestății Sale Regale, între guvernul regal al României și Majestatea Sa Elena, în scopul completării acordului survenit la 17 februarie 1932 și pentru a pune capăt oricăror diferende existente sau viitoare²⁴, prin care se stabileau drepturile și obligațiile Principesei Elena și se stipula posibilitatea Marelui Voievod Mihai de a-și vizita mama în străinătate timp de două luni. În baza aceluiași acord Principesa-Mamă era nevoită să-și vândă posesiunile din țară, printre care și Palatul de la Mamaia, vândut la 27 aprilie 1932 către Ministerul Armatei²⁵.

În anii 1931-1932 palatul a servit totuși ca reședință de vară pentru Carol al II-lea, așa cum aflăm dintr-un ziar de epocă care anunța că „în prima jumătate a lunii august, M.S. Regele Carol al II-lea va veni la Constanța, luând reședința la Palatul Regal de la Mamaia. De asemenea, va mai veni și M.S. Elena cu Marele Voievod Mihai, spre a urma cura obișnuită la Mamaia²⁶. Iar în vara anului 1932, deși formal palatul era vândut către Armată, Regele Carol al II-lea își petrece sejurul aici, conform relatărilor presei de epocă, care consemna cu acest prilej: „La serbările nautice care vor avea loc la 15 august va asista și M.S. Regele Carol al II-lea. În acest scop, suveranul va sosi în localitate duminică 14 crt., fiind însoțit de Marele Voievod Mihai și înalții demnitari ai statului. Oaspeții vor fi găzduiți în palatul regal de pe malul mării, pe tot timpul șederei în localitate²⁷.

²³ SANIC, Casa Regală, Personale. Maria – Activitate Literară, Memorii, Dosar 176 (iunie- august 1930), ff. 164-166.

²⁴ Guy des Cars, *Inimioasele Regine ale României*, versiune în limba română Dorina Asad, Editura Dorana Brașov, 1995, p.179.

²⁵ SANIC, Casa Regală, Castele și Palate – Regina Mamă Elena, Dosar 482/1932, ff.18-19.

²⁶ „Revista Băilor“, an II, nr. 13-14, 7 -18 iulie 1930, p.1.

²⁷ *M.S.Regele la Constanța*, în „Revista Băilor“, anul IV, nr. 37, 7-15 august 1932, p. 1.

Sejururile la mare ale Marelui Voievod Mihai au continuat și după anul 1932, reședința acestuia fiind, de obicei, Cuibul Reginei din Portul Constanța.

THE STAYS OF KING MIHAI I AT MAMAIA, ILLUSTRATED BY THE PRESS OF THAT TIME AND OLD PHOTOGRAPHS

Summary: Since the time of King Carol I and Queen Elizabeth, Constanța had slowly but surely emerged as one of the favorite destinations of the Romanian Royal Family for leisure. In 1927, the Constanța city council offered Ferdinand I and Queen Maria, as a sign of appreciation, a plot of land in Mamaia, where the new royal palace would be built. Inaugurated in the summer of 1927 by King-child Mihai I and his mother, Princess Elena, the residence in Mamaia soon became one of the favorite places of the two, where the Romanian family met and where relatives came to visit, friends and members of other royal families. Although he was King, Michael I was first and foremost a child, who naturally liked to play, enjoy the sea and the sun, ride or do other pleasant activities. However, his stays at the sea were never overlooked by the press of the time, careful to record every detail and to immortalize these visits. Famous at the time, the photograph with the child King Mihai I, together with Prince Philip of Greece, riding on the beach in Mamaia, has become very current in recent years, it has become very current, illustrating the close kinship that bound the Romanian Royal Family by other European royal families.

After the Carlist restoration, Mihai returned annually to Constanța or to the nearby resorts (Techirghiol, Eforie), being, in fact, the only member of the Royal House who used the Queen's Nest in the Port of Constanța, where - as he confessed in a visit produced sixty years later (1996) - caught guards with local fishermen.

The present study aims to illustrate, based on press articles and photographs from the time, kept especially in the notebooks of Queen Maria, the stays of King-child Michael I at sea and how the population and local authorities received these visits.

Keywords: Michael I, Philip of Greece, Mamaia, Queen's Nest, Constanța, stays.

VIZITELE REGELUI CAROL I LA CONSTANȚA, ILUSTRATE ÎN PRESA DE EPOCĂ

Rezumat: Vizitele Regelui Carol I la Constanța pot constitui subiectul mai multor teme de cercetare. Se poate observa modul cum protocolul acestora a evoluat în timp, sau putem sesiza diferențele față de vizitele efectuate în alte orașe ale țării la aceeași vreme. În același timp, putem căuta să înțelegem modul cum vedea Regele orașul Constanța și mai ales viitorul său, dar și felul în care îl priveau locuitorii orașului pe Regele ce alesese să stea în mijlocul lor mai multă vreme decât în alte părți. Presa vremii, desigur cu limitele subiectivismului politic, a tratat de multe ori pe larg aceste evenimente, ceea ce ne oferă nouă acum posibilitatea de a analiza cu multe amănunte vizitele regale din epocă.

Cuvinte-cheie: Regele Carol I, Constanța, vizite, port.

Descrierea unei vizite a șefului statului într-un oraș cu o anumită importanță în viața țării pe care o conduce, poate fi considerată o abordare potrivită pentru un subiect facil și de multe ori poate că așa este. Pentru noi, cei care am asistat la vizitele oficiale, sau „de lucru“, cum se numeau atunci, ale șefului statului din perioada numită comunistă, caracterul lor fals, cu iz de propagandă, ne este familiar. O judecată rece însă, ne arată că acesta nu era un specific al regimurilor totalitare sau autoritare, ci se constituie de multe ori într-o obligație a conducătorilor de state, datorie văzută desigur diferit în epoci istorice diverse, dar și de personaje diferite ca structură și educație.

Oprindu-ne asupra subiectului vizitelor pe care Regele Carol I le-a efectuat la Constanța de-a lungul îndelungatei sale domnii, nu am privit prin ochii autorităților locale ce se străduiau, ca întotdeauna, să ofere o imagine edulcorată a administrației lor, nu am căutat să contabilizăm sumele cheltuite cu aceste prilejuri, eșecurile unor primari în pregătirea vizitelor și nici eventualele urmări pe care acestea le-au avut. Dincolo de aceste subiecte, destul de bine argumentabile cu actele din arhivele rămase, am vrut să vedem dacă într-adevăr Constanța avea un rol aparte în viziunea regelui Carol I despre evoluția României la sfârșitul secolului

* Dr., Societatea de Științe Istorice, filiala Constanța. E-mail: ccheramidoglu@yahoo.com

XIX și începutul celui următor. Atenția acordată construcției podului de la Cernavoda, ce lega trainic Dobrogea de restul țării, grija cu care se urmăreau lucrările de modernizare a portului, de dotare a flotei maritime comerciale și militare, sunt relevante în acest sens. După cum și imaginea orașului Constanța, această „vitrină” pe care călătorii sosiți în port o vedeau, justifică interesul acordat de Regele Carol I pentru eforturile de ridicare a nivelului orașului, din toate punctele de vedere. Constanța nu era la fel ca alte orașe mari ale țării; la acea vreme nu era nici măcar un oraș mare, dar avea cel mai mare și mai important port al țării, era legătura cu lumea și în același timp un oraș mai cosmopolit decât celelalte, un oraș vechi dar revenit de curând la viața economică adevărată și mai ales un oraș dinamic, poate cel mai dinamic al vremii, de la noi. Aceasta simțise și Regele Carol I și gesturile sale ne-o arată cu prisosință. Am trecut în revistă o parte din vizitele pe care Carol I le-a făcut aici, insistând în folosirea articolelor din presa vremii, căutând să privim prin ochii contemporanilor. Noi, cei de azi, putem vedea mai multe și mai limpede; putem avea imaginea unei vizite regale și urmări în ce măsură protocolul s-a schimbat; putem căuta să înțelegem atenția acordată de rege oamenilor locului, dar îi putem observa programul zilnic din vizitele mai îndelungate. Reconstituirea tabloului orașului Constanța de acum mai bine de un secol se va putea realiza mai ușor, credem, după o astfel de analiză. Nu în ultimul rând, citatele prezentate ne oferă și imaginea regelui în ochii constănțenilor obișnuiți și de multe ori poate că pentru un șef de stat ea este cea mai importantă¹.

În ziua de 10 septembrie 1889, duminică dimineața la ora 6,45, Regele Carol I și Principele Ferdinand au plecat cu un tren special din Sinaia, spre a merge la Constanța. Îi însoțeau generalul Manu (ministrul de Război) și E. Miclescu, subdirectorul căilor ferate. Din gara Chitila a urcat în tren și inginerul Anghel Saligny, de la căile ferate, care pe timpul parcursului a expus regelui planurile de construcție a podului de la Cernavoda, ce însumau peste 120 de planșe. Pe peronul gării Fetești, regelui i s-a prezentat și o machetă a podului ce urma să se ridice peste Dunăre, precum și probele făcute cu oțelul întrebuințat la suprastructura metalică a podului. Călătoria a continuat apoi cu trăsurile spre satul Fetești, unde, spune cronica timpului („Monitorul oficial”), „Regele se mai opri spre a cere din nou relațiuni d-lui Saligny asupra traseului podului, ce era foarte bine indicat, de la Fetești până la Cernavoda, prin balise cu stegulețe albe și roșii și printr-o linie ce era trasă pe teren și care se întindea de peste Borcea, până pe ambele maluri ale

¹ Vezi în acest sens și: Mariana Bălăbănescu, *Prezențe ale regelui Carol I în orașul și portul Constanța (1879-1914)*, în „Analele Dobrogei” Serie nouă an VI, nr. 1/2000, pp. 244-249; Idem, *Marea Neagră în cuvântările și scrisorile regelui Carol I*, în „Analele Dobrogei”, Serie nouă IX, Constanța 2006-2008, pp. 87-93.

Dunării, spre a se vedea cât mai bine traseul liniei. Pozițiunea podului peste Borcea, peste Dunăre și a viaductelor, erau însemnate prin steaguri tricolore”.

Trecerea Dunării s-a făcut cu iahtul regal „Ștefan cel Mare”, iar de la Cernavodă oaspeții s-au urcat într-un tren regal, spre Constanța. Sosirea la Constanța a avut loc la orele 5,30 seara; apropierea trenului fusese salutăată prin salve de tunuri, trase de o baterie de artilerie, precum și de sirenele vaselor din port, iar gara Constanței era plină de cetățenii orașului, ce veniseră să întâmpine înalții oaspeți, alături de autoritățile civile, militare și ecleziastice ale orașului. Primarul Panait Holban salută oaspeții și le oferi, tradițional, pâinea și sarea, „căci aceasta este bogăția țării”. După prezentarea notabilităților orașului, Regele Carol I și Principele Ferdinand urcară într-o trăsură și escortați de un escadron al Regimentului 3 Roșiori, au străbătut orașul, urmați de o numeroasă suită. Cităm din nou din cronica timpului: „Pe străzile orașului erau ridicate arcuri de triumf, cu portretele majestaților lor, toate balcoanele și ferestrele caselor erau frumos împodobite cu covoare, flori, și nimic nu lipsea a da orașului aspectul cel mai înveselitor pentru această primire...”. Reședința regală era pregătită la hotelul „Carol”, (azi, Comandamentul Flotei Maritime), ridicat la capătul bulevardului Elisabeta, în anii 1880-1882. Aici, la masa de seară de la orele 19, au fost invitați: generalul Dunka, comandantul diviziei active, prefectii județelor Constanța, Tulcea și Ialomița, primarul orașului, șefii de corpuri din garnizoană și „alte persoane de distincțiune din localitate”. Aproape de ora 9 seara a avut loc o manifestație populară cu torțe, după moda timpului, la care a luat parte populația orașului.

Programul de a doua zi, luni 10 septembrie, a început la orele 10, cu vizitarea catedralei, unde pictorului Mirea i s-a recomandat „a face ca acest lăcaș, a cărui trebuință este atât de mult simțită, să fie terminat cât mai în grabă”. Se știe acum că tocmai aceste picturi, maniera de realizare artistică, au întârziat sfințirea acestei biserici cu încă cinci ani. Serviciul divin a fost oficiat ca întotdeauna până atunci, la biserica greacă, unde președintele comunității elene din oraș, Psarafti, a mulțumit suveranului pentru „ospitalitatea de care comunitatea noastră se bucură în Statul Vostru”. Urmează apoi vizitarea bisericii comunității armenie din Constanța, unde după serviciul divin, din partea acelei comunități, d. Grigoriu a rostit o cuvântare de bun venit. La moscheea Azizie, imamul Osman Tahir înconjurat de hogi și mulți notabili musulmani, a întâmpinat înalții oaspeți cu o rugăciune aparte, din care cităm: „Sosirea în orașul nostru Constanța a Majestații Sale Regelui Carol I să fie sfântă și binecuvântată. Cu această venire precum s-au veselit atât toți cetățenii creștini cât și noi umiliții, tot asemenea Dumnezeu să-l bucure în ambele lumi. (...) Tuturor națiunilor din țara română Dumnezeu să le acorde fericire.” În numele populației musulmane, Suleiman Efendi a salutat oaspeții cu următoarele cuvinte: „Înalta favoare ce Majestatea Voastră a binevoit a

acorda comunității musulmane din acest oraș, vizitându-i modestul ei templu de credință, a umplut de bucurie și de profundă recunoștință inimile fiecăruia dintre noi. Ferice mare simte astăzi într-adevăr comunitatea musulmană locală, căci îi este dat să exprime Majestății Voastre sentimentele sale de supunere către Tron, care a ocrotit pururea naționalitățile de sub a Sa stăpânire“. Aceleași cuvinte frumoase de întâmpinare și urări de sănătate fură rostite și la templul israelit, de reprezentantul comunității, Buiu. Cronica oficială nota asupra acestor vizite următoarele: „Cu vizitarea acestor diferite locașe de rugăciune, Regele arată că dorința Sa este ca credința fiecărui rit să se exercite în libertate și ca obiceiurile religioase ale diferitelor populații din Dobrogea, să fie cu totul respectate.“ În acest context, remarcăm faptul că în zilele ulterioare, la Brăila și Galați, Regele a vizitat doar biserica română din Galați; este lesne de înțeles importanța aparte acordată Dobrogei și populației sale, la un deceniu de la revenirea la țară.

Cităm în continuare din relatarea vizitei: „Majestatea Sa merse în urmă la școala de fete unde vizită localul, Se încredință de mersul instrucției, examinează diferite desemnuri și lucrul de mână; mulțumi D-nei directoare și D-nelor institutoare, și de aci, merse la școala de băieți, unde asemenea Se încredință de metodele urmate pentru răspândirea limbii române, trecu prin camerele de studiu a diferitelor clase și părăsi școala arătând și aci mulțumiri D-lui director și D-lor institutori“.

Trecând pe la Prefectura Județului, unde a fost întâmpinat de colonelul Schelletti și funcționarii săi, Regele s-a deplasat și la Primăria Constanței, unde a putut vedea planul de sistematizare a orașului, precum și proiectele construcțiilor pentru spital și alte instituții necesare orașului. Urmează vizitarea spitalului militar, condus de medicul de divizie Dimitrescu, unde Regele „merse prin toate saloanele ocupate de bolnavi. Se interesă de felul tratamentelor, văzu mâncarea bolnavilor și vizită farmacia“. La sediul Diviziei active Dobrogea, generalul Dunka prezintă înalților oaspeți pe șefii de servicii de comandament.

După masa de prânz, servită împreună cu alți 18 invitați, Regele și Principele moștenitor au mers în port, pentru a vizita Crucișătorul „Elisabeta“. Pe cheiul portului se adunase o mulțime de locuitori ai orașului, care l-au întâmpinat pe suveran cu aclamații. Cu ajutorul unei bărci, înalții oaspeți au ajuns la bordul vasului, unde au fost întâmpinați de colonelul Murgescu, comandantul flotei și colonelul Urseanu, comandantul crucișătorului. După ce a inspectat nava, Regele a intrat în salon, unde inginerul Saligny i-a prezentat planurile portului Constanța „dresate încă din anul 1881 de Sir Hartley, inginerul Comisiei dunărene, precum și părerile emise de Franzius, directorul general al portului Bremen și ale lui Voisin bey, fost director al lucrărilor canalului de Suez, lucrări cunoscute Majestății Sale, totuși aveau un interes particular, fiindcă se putea vedea chiar în localitate poziția

lucrărilor propuse de acei diferiți ingineri”. La orele 4 după amiază, Regele părăsi bastimentul și se îndreptă spre terasa de la Cazinoul vechi, de pe bulevard, de unde a privit apoi crucișătorul „Elisabeta”, la bordul căruia rămăsese Principele Ferdinand, care a executat un exercițiu de tragere. Crucișătorul “Elisabeta, dotat cu tunuri Krupp, Nordenfeldt și Hotchkiss, precum și cu tuburi lans-torpilor Whithead, constituia o mândrie a flotei noastre la acea vreme.

Dineul din seara zilei de 11 septembrie a strâns 60 de invitați: miniștrii de Război (Manu) și de Domenii (Păncescu), consulii din localitate, prefectii județelor învecinate și notabilitățile orașului. La cuvântările de salut ale președintelui consiliului județean, Al. Belcic și primarului P. Holban, Regele a răspuns astfel: „Un timp îndelungat a trecut de când n-am venit în Dobrogea. Cu atât mai mare este dar bucuria mea de a mă găsi astăzi, împreună cu moștenitorul prezumtiv al coroanei, în mijlocul D-voastre și a constata marele progres ce Constanța a făcut în curs de 10 ani. În vremuri depărtate, vechiul Tomi abea era cunoscut și numai prin exilul lui Ovid, a cărui statuie împodobește astăzi orașul, acest loc a păstrat un nume în istorie. Sunt însă convins că noua Constanța va câștiga, într-un viitor apropiat un renume european, și că prin construirea podului peste Dunăre și lărgirea portului, lucrări care vor fi în curând începute, schela sa va deveni una dintre cele mai însemnate ale Orientului și un izvor de bogăție pentru țara întreagă. Salut astăzi cu vie mulțumire și tânăra noastră marină – reprezentată aici în port prin „Elisabeta”, vasul nostru cel mai falnic – fiindcă numai prin Dobrogea, cu țărmurile sale întinse pe mare, flota noastră a putut lua acest avânt fericit, astfel că drapelul român este acum cunoscut și respectat în țările cele mai depărtate. Ridic dar acest pahar în onorul Dobrogei urând ca această frumoasă provincie, în care sentimentul românesc s-a înrădăcinat într-un timp așa de scurt, să prospere și să se dezvolte în liniște și pace; în sănătatea orașenilor din Constanța care, făcându-ne o primire tot așa de strălucită cât și călduroasă, ne-au arătat dragostea și devotamentul lor, pentru care vă mulțumesc din tot sufletul. Să trăiască Dobrogea și portul său Constanța!”. Demn de remarcat, iarăși, este faptul că discursul rostit de Regele Carol I cu această ocazie, s-a tradus imediat în limba turcă și a fost apoi afișat, bilingv, pe zidurile orașului.

Din telegrama trimisă de către prefectul Schelletti lui Lascăr Catargiu, președintele Consiliului de miniștri, aflăm cum s-a încheiat acea zi de 11 septembrie 1889: „Regele și Principele României, au făcut o preumblare în trăsură prin orașul splendid iluminat și au fost aclamați cu mare entuziasm și cu urări numeroase prin toate stradele ce au parcurs. În urmă, au asistat în chioșcul de pe mare, înconjurați de popor, la focul de artificii ce s-a tras pe malul mării în onoare înalților oaspeți.

În timpul acesta portul era luminat cu focuri de bengal iar crucișătorul „Elisabeta” revărsa raze dintr-un soare electric și lumina tot portul în mod feeric”².

Partea oficială a zilei de 12 septembrie a început cu trecerea în revistă a trupelor din garnizoană; Regele Carol I, Principele Ferdinand și generalul Manu, au asistat la defilarea forțelor militare. Trupele erau înșiruite pe strada Elena (azi N. Titulescu), de la capătul bulevardului Elisabeta până la piața Independenței (azi Piața Ovidiu), având la flancul drept pe ofițerii de trupă. După ce admiră o clipă statuia lui Ovidiu, de curând amplasată în piață, Regele se opri la pavilionul de pe bulevard, unde primi defilarea, în ordinea următoare: elevii școlilor primare, ofițerii, 3 companii din regimentul 4 linie, 3 companii din Regimentul 33 Dorobanți Dobrogea, 2 baterii de artilerie, 2 escadroane din Regimentul 3 Roșiori, 1 escadron călărași de Dobrogea, un escadron de tren și o companie sanitară. Mulțumind generalului Dunka pentru frumoasă ținută a trupelor, Regele trecu în cartierul său, unde primi apoi mai multe audiențe. Între acestea, amintim comisia numită de guvern pentru studierea îmbunătățirilor necesare în administrația Dobrogei, dar și o delegație a sectei religioase a caraimilor, „care venise să mulțumească suveranului de toleranța și de liniștea de care se bucura în statul român”. După prânzul de la ora 11, la care au participat și mulți invitați (între care revizorul școlar Ion Bănescu), la orele 2,30 p.m. Regele a inspectat toate stabilimentele militare: cazarma regimentului 4 de linie, manutanța diviziei, închisoarea militară, cazarma Regimentului 3 Roșiori, a divizionului de artilerie, a escadronului de tren și tabăra escadronului de călărași, de lângă satul Anadolchioi. Tot aici avea să asiste și la inaugurarea Târgului de vite de la Anadolchioi; acest târg înființat dintr-o necesitate stringentă a economiei românești, era prevăzut „ca loc de desfacere pentru toate vitele cornute mari și mărunte indigene, destinate pentru vânzare, îndeosebi pentru acele care se exportă în Turcia, Egipt, Asia, Italia, Grecia și Rusia”. La întoarcerea sa în Constanța, Regele se opri la Penitenciarul județului, unde grație de restul pedepsei un număr de 14 condamnați. În cursul zilei, în salonul Prefecturii, Regele a decorat mai mulți funcționari din județ și din oraș, precum și comercianți.

A doua zi de dimineață, la orele 7,30 Regele și însoțitorii săi au părăsit reședința de la Hotelul „Carol” și conduși de oficialitățile locale s-au deplasat la gara orașului, de unde la ora 8, trenul special porni spre Medgidia și apoi Cernavoda. De acolo se pleca apoi spre Brăila și Galați³.

După inaugurarea podului de la Cernavoda, Regele Carol I a vizitat și orașul Constanța; relatarea din ziarul „Adevărul” respecta linia politică a acelei

² „Monitorul oficial”, nr. 131 din 16 septembrie 1889, pp. 3133-3137.

³ „Monitorul oficial”, nr. 132 din 17 septembrie 1898, pp. 3165-3167.

publicații, dar unele amănunte merită totuși reținute din corespondența semnată „Dragoș”, pentru întregirea tabloului evenimentelor din acele zile, de importanță deosebită pentru România. Iată ce publica ziarul, al cărui reprezentant se pare că nu fusese invitat în mod special la manifestările din 14 septembrie 1895: „Joi seara, la orele 8 și jum. a sosit în Constanța primul tren din Cernavoda. Afluența era enormă, vagoanele gemeau, mașinile gâfâiau. Pe drum am avut și un accident: cârligul de la vagonul în care mă aflam s-a rupt, așa că toți cei dinăuntru am făcut restul călătoriei într-un vagon de bagaje. În Constanța lume multă pe stradă și pregătiri pentru primirea regelui. În oraș nici o odaie liberă, cei mai mulți suntem amenințați a dormi sub cerul liber. Prin familii oamenii dorm câte 5 într-o cameră, la oteluri toate colțurile sunt ocupate. După ce cutreer otel după otel găsesc o odăișă la hotel Metropol pe preț de 10 lei ziua. Am rămas indignat dar otelierul îmi spuse: <<Ei, domnule, am închiriat și cu 25 fr. camera>>. Am plătit și înghițit”.

„A doua zi a sosit regele și regina, toți prinții și toată suita. La gară s-au făcut toate cele obișnuite, primarul a vorbit, regele a răspuns, apoi cortegiul a pornit în ordinea pe care am arătat-o prin telegramă și s-a dus drept la catedrală. După Te Deum oficialii au scoborât la otel Carol unde au luat dejunul, iar la 2 și jum. au ieșit pe jos și au scoborât în port. Primul vapor vizitat a fost <<Meteorul>> Regiei Monopolurilor. Regele, Regina, prinții au fost primiți de către d. gr. Manu directorul general al Monopolurilor, Franasovici șeful serviciului navigației și alții. Oaspeții înalți, după ce au vizitat vapoarele au scoborât, au luat luntrele și au mers pe bordul încrucișătorului <<Elisaveta>>. S-a făcut vizita obicinuită, după care regele a luat luntrea și a mers să viziteze vaporul englez de război <<Cokatrice>>. Imediat <<Elisaveta>>, având pe bord pe regina, prinții și prințesele, miniștrii cu soțiile, suita militară, porni în largul mării. După <<Elisaveta>> porni și <<Meteorul>>, în care suise multă lume atât persoane oficiale cât și particulari. Preumblarea s-a făcut pe un timp admirabil, pe o mare lină și dulce. Amândouă vapoarele s-au depărtat până ce nu se mai vedea decât cerul și apa, apoi, după două ceasuri și 20 minute, ne-am întors în port. În timpul absenței noastre regele și D. Lascăr Catargiu au vizitat închisoarea și cazarma călărașilor. La închisoare regele a grațiat pe câțiva arestați turci, osândiți la pedepse ușoare. Bieții turci, emoționați de bucurie, au început să plângă. Vre-o câțiva bulgari, dintre cei arestați cu ultimele mișcări bulgare, au cerut și ei să fie grațiați, iar regele le-a răspuns: <<În altă țară, dacă ați fi făcut ceea ce ați făcut aci, vă tăia capul. Numai în România ați putut scăpa cu o ușoară închisoare. Țara aceasta vă dă ospitalitate, prin urmare D-voastră să nu abuzați de dânsa>>”.

Urmează apoi imaginea orașului Constanța seara, pregătit de sărbătoare: „Orașul începu să se ilumineze din vreme, particularii făcând mai mult chiar decât primăria. Numai beizadea Grigore Sturza s-a pus în grevă. Se spune că prințul n-a

fost poftit la serbare, de aceea n-a luat nici o parte la tãmbãlãu. Deși casa îi este situatã lângã otelul Carol, beizadeaua n-a pus un steag și n-a aprins o lumânare. În schimb a pus sã se deschidã toate ușile și ferestrele pentru ca sã se vadã bine cã este acasã. Pe strade a fost o mare afluență, datoritã mai mult strãinilor, adicã vizitatorilor. Vapoarele <<Elisaveta>>, <<Mircea>> erau foarte frumos decorate în port. Dimpreună cu <<Meteorul>> au aprins, tot timpul, frumoase focuri de artificii și focuri bengalice, iar <<Meteorul>> și <<Elisaveta>> făceau proiecțiuni electrice asupra bulevardului și Casinului. Pe la 9 jum. regele, regina, prinții, etc., au făcut o preumblare pe jos, apoi la ora 11 jum. orașul s-a liniștit". Relatarea se încheie cu programul din ziua urmãtoare: „Dupã ce au făcut o nouã vizitã în port și în special bricului Mircea și dupã ce regele a vizitat bisericile diferitelor confesiuni, la ora 11 s-a făcut pornirea la garã”⁴.

La 23 martie 1902 Regele Carol I însoțit de Principele moștenitor dar și de rudele sale din Germania, a vizitat podul de peste Dunãre și s-a îndreptat apoi spre Constanța. Ziarul „Adevãrul” prezenta astfel aceastã nouã vizitã a suveranului în portul Constanța: “Trenul a sosit la Constanța, în port direct, la orele 2,20. O mulțime imensã a făcut ovații înãlților excursioniști. Portul și vasele au fost pavoazate. Tunurile de pe vasele de rezel au dat salve. O companie a batalionului 2 de vãnãtori cu drapel și muzicã a dat onorurile cuvenite. Regele și perechile princiere au fost întâmpinați în port de d. Saligny și inginerii portului, Koslinsky comandor, comandantul marinei, corpul ofițeresc din garnizoanã. Pe drum în toate stațiunile a fost o mare mulțime de lume, mai cu seamã la Cernavodã, unde regele a vizitat portul. Un vagon a fost transformat într-un salon de expoziție, unde principii au examinat planurile portului. Apoi au vizitat malul Mãrei, și au mers la cheiul nou, unde au asistat la operația de scoborãre în Mare a mai multor blocuri mari de piatrã, cum și la lucrarea scafandrierilor. În urmã toatã asistența s-a îmbarcat pe remorcherul <<Sulina>>, făcând o excursiune prin port și privind lucrãrile cheiului, viile și tunelul. La întoarcere, au debarcat și s-au urcat pe bordul încrucișãtorului <<Elisabeta>>, unde s-a servit un ceai. Dupã ceai regele s-a urcat în trãsurã și urmat de suitã a strãbãtut orașul pânã la garã. Stradele erau înțesate de lume și frumos pavoazate. Pe peronul gãrei se afla o companie de onoare din reg. 34 cu drapel și muzicã, împreună cu toți ofițerii din garnizoanã. Dupã ce trece în revistã compania, regele mulțumește prefectului și apoi se urcã în trenul regal care pornește la orele 5”⁵.

În contextul nou creat prin unirea Dobrogei prin calea feratã cu țara, dar și al lucrãrilor de modernizare a portului Constanța, Regele Carol I a solicitat ridicarea

⁴ „Adevãrul”, an VIII, nr. 2317 din 19 septembrie 1895, p. 2.

⁵ „Adevãrul”, an XV, nr. 4545 din 25 martie 1902, p. 3.

unei reședințe regale în orașul de la malul mării. Astfel în martie 1896 un ziar local anunța: „Ziarele din București ne aduc știrea că M.S. Regele va face a se construi un castel în orașul nostru chiar în vara aceasta. După spusele unui arhitect din București, dorința M. Sale ar fi, castelul să se construiască în raza orașului, probabil pe bulevard, iar nu la vii sau afară din oraș”⁶. Deși clădirea avea să fie ridicată abia în anul 1903, ideea în sine este relevantă atât pentru însemnătatea crescândă a orașului Constanța, pe plan economic și politic, cât și pentru relația regelui cu acest oraș.

În mai 1905 se încheiau lucrările de instalare a cablului telegrafic ce lega orașul și portul Constanța de Constantinopol, ceea ce a prilejuit o serie de manifestări la Constanța, iar Regele nu doar că a asistat la acestea dar în discursurile rostite cu acest prilej a accentuat semnificațiile evenimentului pe plan politic și economic. Redăm în continuare fragmentele relevante din relatările publicate de presa centrală. Iată ce scrie corespondentul C. Demetrescu despre ziua de 16 mai: „Cum ne sculăm pornim spre port, ținta principală a tuturor care asistau sau participau la serbări. Suveranii, foarte matinali, s-au coborât pe cheiu, unde întâlnesc pe badea Gheorghe Cârțan, cu care stau câteva momente de vorbă, apoi se îmbarcă pe Grivița și pornesc să viziteze mai întâi portul și apoi să asiste la inaugurarea cablului. (...) Sufla un vânt puternic. Pe strada unde va avea loc inaugurarea zeci de lucrători fac încă preparativele pentru serbare. După o oră de așteptare sosesc și suveranii, clerul își face datoria oficiind serviciul divin, apoi familia regală coboară câteva trepte spre mare și zidesc în piatră tubul în care e pus actul comemorativ. Acel act scris într-un stil curat românesc, la fel cu al vechilor cronicari, e opera d-lui Grigore Cerchez, directorul general al poștelor și telegrafelor. În largul mării staționează vaporul german <<von Podbielsky>> care a adus cablul de la Constantinopol. De la acest vas s-a transportat cablul până la țărm prin ajutorul unei frânghii trecută peste o macara, iar ca să nu se lase cablul în apă, a fost susținut la suprafață prin ajutorul unor baloane. Ajuns la țărm, capătul cablului submarin a fost legat de firul aerian care comunică cu Bucureștii, iar de aici cu firul pus direct în legătură cu Berlinul. La legarea cablului cu firul aerian, au asistat d-nii Cerchez, directorul general al poștelor, Brătescu inspector telegrafo-poștal și d-nii Vidic, Samuel, Tănăsescu, Andreescu și Marini, oficanți superiori”. De la inaugurarea cablului, suveranii s-au urcat din nou pe canoniera <<Grivița>> și au mers la vaporul <<von Podbielsky>>. De-acolo, prin ajutorul cablului și al firului aerian s-au transmis cele două telegrame de salutare adresate

⁶ „Constanța”, an IV, nr. 154 din 24 martie 1896, p. 2.

de Regele Carol, împăratului Wilhelm și Sultanului. Era prima comunicare ce se făcea prin noul cablu submarin”⁷.

În aceeași zi la ora 13 avea loc un banchet la bordul vasului <<România>>, cu participarea a 80 de invitați, între care se aflau reprezentanții Imperiului Otoman și ai celui German. Pentru relevanța lor politică, reținem din presa vremii toasturile Regelui Carol I rostite cu acest prilej: „Regele a ridicat un toast în franțuzește adresat d-lor Marschal și Waechter; el a zis textual: Sunt cu atât mai recunoscător M.S. împăratului Wilhelm că a binevoit să permită Excelenței voastre să asiste la serbările noastre cu cât am satisfacțiunea de a vă putea saluta aici la Constanța. Prezența d-voastră printre noi este o dovadă prețioasă de excelentele raporturi ce unesc ambele noastre țări. Germania dă de multă vreme probe de viul interes ce-l poartă progresului și dezvoltării economice a României. Tratatul de comerț încheiat acum în urmă precum și convențiunea de la 1899 care fixează un serviciu special de drumuri de fier, poștă și telegraf, constituie o nouă dovadă despre aceasta. Terminarea desăvârșită a acestei din urmă convențiuni a fost întârziată prin dificultăți și numai astăzi, punând cablul Constanța – Constantinopole, vom putea sărbători izbânda eforturilor noastre. Mă felicit de a putea profita de aceste fericite circumstanțe spre a reînnoi urările călduroase ce formulez pentru M.S. împăratul Wilhelm și beau în sănătatea MM. LL. Împăratul și împărăteasa Germaniei. Adresându-se ministrului Turciei, regele a zis: Profit cu o deosebită satisfacțiune de această agreabilă ocaziune spre a ruga Excelența Voastră să facă cunoscut Majestății Sale Sultanului marele preț ce pun pe amicitia Sa și cât sunt fericit de pârinteasca solitudine ce Majestatea Sa arată credincioșilor supuși de rasă românească pentru care, natural, am o vie și constantă simpatie. În aceste sentimente beau în sănătatea M.S. imperiale Sultanul, formulând urările cele mai călduroase pentru fericirea Sa și pentru prosperitatea imperiului. Trăiască M.S. Sultanul! Aceste două toasturi au fost primite cu urale prelungite”⁸.

Același corespondent de la Constanța, C. Demetrescu transmitea ziarului „Adevărul”, la 21 mai 1905 despre inaugurarea vasul “România”, noua achiziție a Serviciului Maritim Român. Reținem din relatarea sa rândurile referitoare la prezența regelui la acest eveniment: „Ora 2. Se anunță sosirea trenului regal. Pe puntea vaporului s-au grămadit persoanele cele mai remarcabile. Pe covetă trei marinari înalță steagul vaporului. Trenul se oprește. Armata prezintă arma, muzicele cântă, mulțimea scoate urale și se grămădește să vadă pe suverani care descind din tren. Regele înaintează spre puntea vaporului urmat de regină, de principii și de suita Curții. Primarul orașului, d-l Ion Bănescu îi prezintă legendara

⁷ „Adevărul”, an XVIII, nr. 5668 din 23 mai 1905, p. 2.

⁸ „Adevărul”, an XVIII, nr. 5664 din 18 mai 1905, p. 2.

pâine cu sare și îi urează bună venire. Regele mulțumește călduros, apoi trece în revistă compania de onoare și se urcă pe vapor. Regina, veselă ca în totdeauna, primește numeroasele buchete de flori ce i se oferă de d-nele distinse din Constanța. suveranii schimbă apoi saluturile de rigoare cu ambasadorul Marschall și ceilalți demnitari străini. Se începe serviciul religios al botezului. Episcopul Dunărei de Jos oficiază înconjurat de protoierii din Dobrogea și de alți preoți. După acel serviciu, d. Grădișteanu, ministrul lucrărilor publice, dă citire actului comemorativ, pe care suveranii și miniștrii îl semnează. Rareori suverani au ocazia de a semna în fața publicului. Cei prezenți privesc cu multă curiozitate cum semnează suveranii. Regele scrie încet și cu multă îngrijire. Completează fiecare literă, apoi adaugă parafa; semnează apoi regina, grabnic și plină de nervozitate. Principele Ferdinand scrie cu un condei portativ. Semnătura e foarte lungă: <<Ferdinand principe al României>>, la care se mai adaugă și o parafă dintre cele mai complicate. (...) După semnarea actului comemorativ regele ia o sticlă de șampanie, de gâtul căreia sunt legate trei panglici tricolore. Regele izbește sticla de peretele vaporului. Șampania se împrăștie spumoasă pe bord, în uralele celor prezenți, iar regele zice: <<Ordon ca acest vas să se numească **România**>>. Suveranii vizitează apoi vaporul. (...) La orele 4 regele primește defilarea pe bulevardul Carol, unde sunt ridicate prea frumoase tribune, în acest scop. Defilarea aceasta nu e deloc banală. Ea începe cu elevii școalelor primare din oraș. Trec pe rând copii români, greci, bulgari, turci, germani. Trec apoi elevii seminarului musulman din Medgidia. Sunt toți îmbrăcați în haine negre lungi, iar în cap poartă fesuri aproape cu totul acoperite de turbane albe. Defilează încet, agale, par supărați ca sunt puși la această corvoadă. Vin apoi școalele de fete. Profesoarele au avut fericita inspirație de a învăța pe micile copile s-arunce cu flori în regină, Suverana e radioasă. Saltă de bucurie în pavilionul regal și aplaudă călduros pe acelea care o acopăr cu buchete de flori. Dar iată că vin veteranii. Vitejii de acum 28 de ani, care azi își găsesc hrana de toate zilele în Dobrogea, s-au format în rânduri și defilează, ropotind în mers. Publicul îi aplaudă furtunos, regina e înduișată, iar regele le mulțumește prin salutul său mai cordial ca de obicei. Între veteranii români e și un turc. Își poartă costumul lui național și trece privind cu interes spre rege. El a luptat la '77 contra aceloră cu care acum defilează și gloria lui ar fi fost atunci dacă țintea în pieptul aceluia înaintea cărui defilează azi ca un supus credincios. Cum duc vremile pe oameni! Familia regală face o mică preumblare prin oraș, apoi revine la vapor. Regele rămâne pe bord, iar regina, principele și prințesa merg pe vaporul <<Principesa Maria>>, care pornește în largul mării, purtând pe sine peste 500 persoane de distincție”⁹.

⁹ „Adevărul”, an XVIII, nr. 5667, din 21 mai 1905, p. 2.

Vizita de la Constanța din toamna anului 1907 este notată telegrafic de presa vremii, în contextul atmosferei încărcate ce caracteriza viața politică internă, după războaiele țărănești din acel an. Aflăm astfel că „Regele și regina, însoțiți de d. dr. Teodori, de d. general Mavrocordat și de aghiotanții regali, au vizitat ieri lucrările de construcție ale portului Constanța și mai multe vapoare. În urmă au trecut la debarcaderul digului de nord, unde îmbarcându-se pe o șalupă au vizitat crucișătorul <<Elisabeta>>. La 4 și jum. regele și regina au vizitat orașul. Seara a avut loc un banchet intim”¹⁰.

La 26 septembrie 1909 trimisul special al ziarului „Adevărul” descria sosirea familiei regale la serbările din portul Constanța. Cităm din textul publicat: „Când trenul s-a apropiat de gara Constanța, 21 de salve de tun au răsunat de pe încrucișătorul <<Elisabeta>>. La orele 5 trenul a intrat în gară. Precum am spus din vreme, trenul a fost adus pe linia nouă, spre a evita parcursul pe terasamentul vechi, care este inundat. Pe peronul gării se aflau primarul orașului, d. Boteanu, cu întreg consiliul comunal, muftiul, hoglea și cadiul din localitate, consulul Turciei și toți consuli străini, membrii comisiunii dunărene, consiliul județean în corpore, membrii tribunalului, d-nii Djuvara ministru al industriei, care se află de azi dimineață aci, d. dr. Antipa, Cernătescu, deputat, Orleanu, vicepreședintele Camerei, Stănculeanu, deputat, general Boerescu, șeful brigăzei, colonel Caretaș, amiral Eustațiu Sebastian, colonel Cantea, colonel Ghenea, colonel Dragotescu, colonel dr. Petre Constantinescu, comandor Cătuneanu, comandor Lupașcu, comandor Scodrea, comandor Negru, maior Jipeanu, șeful statului major al diviziei, colonel Poenaru, comandantul diviziei de mare, Penescu, dirigintele oficiului poștal, reprezentanții clerului ortodox și al comunităților otomane, grecești, bulgărești, etc. La coborârea din vagon a regelui, care salutase asistența de la fereastră, muzica regimentului 5 de vânători a intonat imnul regal. Regele a trecut imediat în inspecție compania batalionului de vânători, sub comanda căpitanului Fărcășeanu, care a dat onorurile. Publicul a izbucnit în aplauze furtunoase. Regele a trecut în revistă reprezentanții corpului ofițeresc și apoi s-a întreținut cu persoanele prezente, în special cu membrii comisiei europene și mai ales cu d. Duiliu Zamfirescu, membru în această comisie. Principele moștenitor s-a întreținut de asemenea cu reprezentanții autorităților civile și ai corpului ofițeresc. Regina Elisabeta, principesa Maria și micii principii au convorbit cu doamnele prezente, care au oferit reginei și principesei buchete de flori. Toaleta principesei a atras admirația întregei asistențe. Principesa purta o rochie de catife gris-verde cu centură albastră și pe piept o cruce splendidă de turcoase. Pălăria era de fetru gris cu funde gris deschise”.

¹⁰ „Adevărul”, an XIX, nr 6498, din 26 septembrie 1907, p. 2.

„După câteva minute suveranii au trecut în salonul de recepție, cam întunecos și unde au rămas numai câteva clipe. După ce au salutat încă odată asistența, suveranii au plecat în automobile: Regele și regina la reședința regală la prefectură; principii moștenitori cu micii principii spre port și apoi pe vasul <<România>> unde au reședința. Dealungul străzilor erau înșirate școalele românești și otomane, ai căror elevi au izbucnit în urale. (...) animația în oraș este neobișnuită. Astă seară are loc un prânz intim la reședința regală iar la ora 9 și jumătate va fi o retragere cu torțe”¹¹.

În articolul publicat anterior de același ziar, cunoscut pentru politica sa antidinastică, cel ce semna cu inițialele R.X. observa pe bună dreptate caracterul deosebit al serbărilor de la Constanța: „Regele a ținut să se dea o deosebită strălucire serbărilor organizate pentru inaugurarea portului Constanța. (..) Modul cum s-au făcut invitațiunile pentru aceste serbări, denotă că suveranul n-a voit să se dea serbărei numai un caracter guvernamental, strict oficial. Faptul că au fost invitați la Constanța toți foștii președinți de consiliu și toți foștii miniștri de lucrări publice, înseamnă că suveranul n-a voit ca inaugurarea mărețului port să aibă numai un caracter... liberal, ci să se recunoască fiecărui partid meritul că a contribuit la înălțarea portului. Pentru acest curent desigur că au fost invitați d-nii P.P. Carp, general Manu, Theodor Rosetti și George Cantacuzino, foști președinți de consiliu, cum și d-nii Em. Porumbaru, C. Stoicescu, dr. Istrati, I. Grădișteanu, etc. foști miniștri de lucrări publice. Podul de peste Dunăre și portul Constanța sunt acele mari lucrări cu care suveranul mereu se fălește. Probabil că regele va rosti o importantă cuvântare pentru a pune și mai bine în evidență însemnătatea portului nostru de la Marea Neagră. (...) Regele a procedat dar cu mult tact – aceasta o recunosc oamenii noștri politici – că n-a lăsat să se împăuneze numai un singur partid cu meritul de a fi construit portul de la Constanța”¹².

În cuvântarea rostită la inaugurarea portului, în ziua de 27 septembrie/ 10 octombrie 1909, Regele Carol I spunea între altele: „Încă de la început am urmat cu cel mai viu interes și am sprijinit necurmat aceste lucrări, care au dat comerțului nostru un avânt așa de puternic și au legat tot mai strâns Dobrogea de căminul strămoșesc. Cu drept cuvânt le putem dar privi ca un factor de căpetenie al propășirii noastre economice și ca o mândrie națională. Portul Constanța, cu ajutorul serviciului nostru maritim, ne-a pus în legături statornice și directe cu târgurile străine, mai ales cu apusul Europei, care este cel mai mare cumpărător al produselor noastre. Activitatea acestui centru comercial, care se va desfășura, desigur, fără daune pentru porturile noastre dunărene, va fi adevăratul barometru

¹¹ „Adevărul”, an XXI, nr. 7207 din 27 septembrie 1909, p. 2.

¹² „Adevărul”, an XXI, nr. 7204 din 24 septembrie 1909, p. 1.

al dezvoltării noastre; de aceea am credința că, deși mari, lucrările săvârșite până acum, cu instalațiile cele mai perfecționate, nu sunt decât un început față de ceea ce ne rezervă viitorul și că Constanța va deveni, peste un timp nu prea îndepărtat, unul din cele mai însemnate porturi ale Mării Negre”¹³.

La 3 mai 1911 Regele Carol I începea o nouă vizită în Dobrogea, sosind mai întâi la Cernavodă cu iachtul regal „Ștefan cel Mare”, apoi oprindu-se la Murfatlar și Medgidia. Presa din Constanța a relatat cu lux de amănunte prezența suveranului în orașul de la malul mării și vom cita în continuare din ziarul local al conservatorilor, ce dețineau atunci conducerea orașului. Se începea cu o apreciere elogioasă a interesului pe care șeful statului îl arăta Constanței: „Nu este oraș din țară mai des vizitat de Familia Regală ca orașul Constanța și de câte ori Suveranii au vizitat orașul nostru, niciodată nu li s-a făcut o primire mai entuziastă și mai populară. Întreg orașul până în mahalalele cele mai îndepărtate a fost în sărbătoare. O activitate de neîntrecut pusă de Primăria orașului, de construcția portului și de toate autoritățile a schimbat întreg aspectul orașului. Două splendide arcuri de triumf, unul în capul stradei Traian și altul la intrarea în port au fost ridicate; pe toate stradele principale sunt arborate drapele și ecusoane cu mici stegulețe. Toate magazinele și casele particulare sunt pavozate cu drapele și covoare; în port toate vasele de război, vapoarele S.M.R. și celelalte vapoare splendid pavozate cu sute de steaguri. Dis de dimineață circulă prin oraș săteni, sătence și copii din școli în portul național; germani, bulgari, turci, tătari, ruși veniți din satele învecinate într-o întâmpinarea Suveranilor, se scurg cu toții în grupuri spre gara din oraș. Pe rând sosesc apoi școalele primare de băieți și fete din Constanța, îmbrăcate în costume naționale împreună cu corpul didactic, școlile comunităților: mahomedană, greacă, bulgară, armenească, institutul german-francez, gimnaziul, școlile rurale și urbane din județ, care toate iau locul în fața gărei și la stânga ei până dincolo de palatul Regal și Prefectură. Sosesc apoi primarii comunelor rurale cu drapelul comunei, însoțiți de consiliile comunale și veteranii, care sunt așezați la prima poartă de intrare la palat”.

„Societățile <<Ajutorul>> a românilor macedoneni, <<Bașkim>> a albanezilor, <<Regina>> a marinarilor, <<Traian>> a impiegăților ospătari, Corporația <<Breslele Unite>>, toate cu drapelele sunt așezate de asemenea în fața palatului Regal. În curtea palatului pe toate laturile sunt așezate sătence în portul lor național românesc, bulgăresc, german și rusesc. Iar în fața ușii de intrare un cor monstru, compus din elevii gimnaziului și a reuniunii muzicale sub conducerea d-lui I. Baston, maestru de cânt. În strada Dorobanților (azi Răscoalei din 1907) din

¹³ *Cuvântările Regelui Carol I*, ediție îngrijită de Constantin C. Giurescu, Editura Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1939, p. 411.

fața palatului iau loc flăcări din sate călări pe cai dobrogeni, cu steaguri tricolore în mână, iar în dreapta gării căruțele dobrogene, conduse de săteni. O mare de capete se vede pe ambele trotuare ale străzii Traian, pe scările palatului justiției și pe ale Prefecturii, la ferestrele acestor palate și la locuințele și hotelurile învecinate. În gară pe peron, într-un pavilion splendid decorat cu brad și culori naționale, iau loc d-l Prim-Ministru P.P. Carp, d-nii miniștri Marghiloman, B. Delavrancea și I. Lahovari, Primarul orașului d-nul T. Cănanău, corpul consular, autoritățile și Doamnele din elita constănțeană; o companie de onoare din Batalionul 9 Vânători cu drapel și muzică și toți ofițerii superiori din garnizoană în frunte cu d-l general de Divizie Boteanu, comandantul Corpului V de armată din Constanța sunt înșirați pe peron. Cu toată imensa mulțime de public, nemaivăzută până acum în orașul nostru, ordinea a fost perfect menținută, grație măsurilor luate din timp de d-nul prefect C. Pariano și d-nul polițai Palade“. Urma apoi descrierea sosirii trenului regal și ceremonialul de primire a regelui, asupra căruia nu mai insistăm acum, ci vom reține doar informațiile legate de activitatea Regelui. Astfel, la ora 5 după amiază Regele a mers în port, la pavilionul reginei, unde s-a servit un ceai la care au fost invitați miniștrii aflați atunci la Constanța, după care la ora 7 seara s-a întors la Palatul Regal. Aici a avut loc un banchet la care pe lângă prefectul Pariano au participat invitați din oraș, în număr de 50 de persoane. Din articolul citat mai aflăm că „seara orașul a fost splendid iluminat și s-a făcut la palat o retragere cu torțe în uralele nesfârșite ale imensei mulțimi adunate în fața palatului și pe toate străzile din partea de jos a orașului“.

A doua zi Regele a părăsit palatul de la 10 dimineța, plecând în port, unde la bordul remorcherului <<Julietta>> și însoțit de miniștrii Carp și Delavrancea a vizitat silozurile nr. 3 și 4 aflate în construcție, rezervoarele de petrol și cheiul depozitelor de cărbuni. A trecut apoi pe la Pavilionul Reginei și s-a întors la palat. Cităm în continuare reporterul local: „După amiază M.S. Regele a inspectat crucișătorul <<Elisabeta>> stând pe bord 15 minute. De aici M.S. Regele venind în oraș a vizitat cazinul comunal, noua moschee ce se construiește de stat și malurile din partea de nord a orașului, care se dărâmă, interesându-se de aproape de această parte a orașului, aflată în pericol. La masa de seară au fost invitați de asemenea mai multe persoane din localitate, șefi de serviciu, comercianți, proprietari etc. După masă M.S. Regele a asistat în port la marile serbări venețiene cu focuri de artificii“. Ziua a treia a vizitei regale la Constanta a avut și ea un program încărcat: „Joi dimineța M.S. Regele însoțit de d-l Prim-Ministru P.P. Carp, de d-l ministru Marghiloman, de d-l prefect Pariano și de d-l A. Saligny a plecat la halta <<Palas>>, unde a cercetat stațiunea pentru primirea petrolului. De la Palas s-a întors prin tunel la port și de aci îmbarcându-se pe o șalupă s-a dus la pavilionul M.S. Reginei, iar la ora 12 a.m. a sosit la palat. După amiază însoțit de aceleași persoane a plecat

cu un tren special la Mamaia, cu deamănuntul vizitând băile și plaja. A fost întâmpinat aci de d-l T. Cănanău, primarul orașului care a dat toate deslușirile asupra îmbunătățirilor ce trebuiesc făcute, anunțând totodată pe M.S. că comuna va lega orașul cu Mamaia printr-un tramvai electric, lucru aprobat de M.S. Seara au fost de asemenea invitați la masă cetățeni din oraș și parte din funcționari”.

Ziua de vineri a fost dedicată în prima parte armatei, Regele inspectând trupele din garnizoană: Batalionul 9 Vânători, Regimentul 9 Călărași, Regimentele 13 și 18 de artilerie, dar și spitalul militar. După amiaza Regele a fost oaspetele corpului profesoral la gimnaziul din localitate, elevii pregătind în acest scop piese muzicale de coruri și exerciții de gimnastică. La Arestul preventiv Regele a grațiat doi condamnați, iar procurorul „a prezentat M.S. Regelui o statistică asupra criminalității din județ pentru care M.S. a rămas deplin satisfăcut”. La școala nr. 1 de băieți, ce purta numele Principelui Ferdinand, Regele „a inspectat pe rând toate clasele punând întrebări elevilor, după care a trecut la școala nr. 1 de fete de sub direcția d-nei V. Porumbaru, unde de asemenea a inspectat toate clasele. La ieșire a primit defilarea elevilor cl. 3 și 4 de la școala de băieți, care au cântat singuri marșul de defilare, cu refren imitat de trompete, ceea ce a impresionat pe M.S.”. Mulțumind călduros profesorilor, Regele s-a întors la palat, iar seara a avut iar invitate la masă notabilitățile orașului și funcționari superiori. Urma ziua de sâmbătă, când Regele a vizitat Școala de marină, fiind așteptat acolo de amiralul Eustațiu și corpul de ofițeri și elevii școlii. Conform reporterului, “a vizitat apoi toate clasele, punând diferite întrebări elevilor, inspectând și cazarma. Apoi a trecut la spitalul comunal „unde d-nii doctori Sadoveanu și Bârzănescu au prezentat M.S. mai multe piese rezultate din diferite operațiuni”. În acea seară a fost oaspetele vaporului „Dacia”, sosit atunci din Alexandria, la bordul căruia a fost întâmpinat și de Râmniceanu, directorul general al construcției portului și de conducătorii S.M.R.-ului. În fine, vizita Regelui la Constanța s-a încheiat duminică, după ce dimineață a asistat la slujba de la catedrală¹⁴.

Tot despre această vizită a Regelui la Constanța scria și corespondentul ziarului „Adevărul” insistând asupra unor altor amănunte ce merită să le redăm și noi. Astfel, referindu-se la acțiunile din ziua de 7 mai, acesta relatea: „astăzi la orele 5 după amiază regele, însoțit de colonelul Baranga și prefectul Pariano, a plecat la pavilionul din port unde împreună cu regina a luat ceaiul, având ca invitați pe ministrul lucrărilor publice d. Delavrancea, Râmniceanu directorul porturilor, Popovitz, directorul R.M.S., Panaitescu, directorul Siguranței generale. După aceea, la orele 6 jum., a vizitat vaporul <<Dacia>>, unde a fost primit de d-nii Mihăilescu, inspectorul R.M.S., Lăpușneanu inspector mecanic și comandor Mărgineanu,

¹⁴ „Conservatorul Constanței”, an III, nr. 17 din 10 mai 1911, pp. 1, 2.

comandantul vasului. După ce a trecut în revistă personalul, care era aranjat pe puntea vasului, a inspectat toate cabinele, saloanele, mașinile și instalația de telegrafie fără fir, exprimându-și satisfacția pentru frumoasa organizare și curățenia exemplară ce domnește în vapoarele de pasageri românești. După aceea regele s-a înapoiat la palat, unde a primit în audiență pe d-nii Kevork Manissalian, mare exportator și Emil Brancovici, directorul Băncii Generale Române, cu care s-a întreținut o jumătate de oră, interesându-se amănunțit asupra progreselor comerciale realizate în portul Constanța și asupra lipsurilor de care suferă încă. La masa de seară au luat parte și d-na Pallady, soția polițaiului, ministrul lucrărilor publice, comandorul Popovăț și prefectul Pariano, iar după masă cu toții au asistat la o audițiune muzicală organizată la palat de <<Reuniunea Gavril Muzicescu>>, de sub conducerea maestrului Ion Baston¹⁵.

Iată acum o relatare a unei alte vizite a familiei regale la Constanța, începând din ziua de 20 mai 1912: „După călătoria făcută pe Dunăre, regele, regina și principii moștenitori, vor vizita astăzi și orașul nostru, unde vor petrece mai multe zile. Deși dorința regelui a fost ca să nu se facă preparative mari, cu ocazia acestor vizite, totuși orașul întreg este pavoazat cu drapele tricolore. Nu s-a ridicat însă nici un arc de triumf. La gară peronul este frumos decorat cu steaguri și ghirlande. S-a improvisat și un pavilion de recepție. În port toate bastimentele de război și cele comerciale românești și străine sunt pavoazate. În oraș încă de dimineață se observă o animație deosebită. În vederea vizitei regale, a sosit foarte multă lume, atât din alte orașe, cât și din județ. Toate hotelurile sunt ticsite de vizitatori. Tot pentru primirea familiei regale, au sosit încă de ieri episcopul Nifon al Dunării de Jos, d. amiral Eus. Sebastian, comandantul marinei militare și multe alte persoane oficiale marcante din București. Aseară d. prefect Pariano a plecat la Cernavodă, unde va întâmpina pe auguștii oaspeți, conducându-i până la Constanța. Între Cernavodă și Constanța de asemenea cetățenii în cap cu autoritățile locale au ieșit în gări în întâmpinarea trenului regal. Mai cu deosebire la Medgidia, d. I. Alexandrescu subprefectul plășei a organizat o frumoasă manifestație suveranilor. Au atras atenția elevii seminarului musulman din acel oraș, înșirați pe peronul gărei”.

„Pe la orele 11 și un sfert, au sosit la gară și principii Nicolae și Ileana, care se găesc de mai multă vreme în localitate, luând loc în pavilionul de recepție. Pe peronul gărei este înșirată o companie din batalionul 9 vânători, cu drapelul și muzica, sub comanda d-lui căpitan Fărcașeanu. La orele 11 și jumătate, prin salve de tunuri trase de pe încrucișătorul <<Elisabeta>> s-a anunțat apariția trenului regal, care după câteva minute s-a oprit în fața peronului. Muzica militară

¹⁵ „Adevărul”, an XXIV, nr. 7779 din 9 mai 1911, p. 2.

intonează imnul regal, garda de onoare prezintă armele. Din vagon descind regele, prințul Ferdinand, regina, principesa Maria, prințul Carol, principesele Elisabeta și Maria, miniștrii Arion, Lahovary și Pangrati, d. general Boteanu, prefect Pariano, generalul Mavrocordat, colonel Grațoschi, maior Anghelescu, maior Negri, adjutant regal, d. Râmniceanu directorul portului, d. Panaitescu, directorul Siguranței, d. Alexandrescu, subprefectul plășei Medgidia și d. Nicolau inspector școlar. Trenul regal este condus de d. Al. Cottescu directorul general al C.F., secondat de d. Constantinescu, inspector de tracțiune și Sălceanu, inspector de mișcare“.

„D. Primar Cănanău urează bună venire suveranilor, în numele orașul Constanța și prezintă tradiționala pâine și sare. D. colonel Cantea prezintă raportul de situația trupelor din garnizoana Constanța. În acest timp regina și principesa Maria sunt înconjurate de doamnele din elită care au oferit augustelor oaspete frumoase jerbe de flori. Regele, însoțit de suită, a trecut apoi în revistă compania de onoare, ofițerii superiori, corpul consular și toate personale aflătoare pe peron, oficiale și particulare. Prezentrile au fost făcute de d. prefect Pariano și de d. primar Cănanău. În interval regina și principesa Maria precum și copiii luând loc într-un automobil, au plecat la reședința regală fiind aclamați în drum de o mulțime imensă ce staționa în piața gării din fața palatului. Regele, prințul Ferdinand, principii Carol și Nicolae, după ce s-au întreținut un moment cu persoanele prezente, au ieșit în piața gării, unde de asemeni au trecut în revistă toate școlile primare, liceul, societățile, delegațiunile comunelor rurale din întreg județul și pe veteranii care erau înșirați în dreptul străzilor Dorobanților, Vasile Alecsandri și pe ambele trotuare din str. Traian“.

„Regele ajungând în fața unui grup de locuitori din acest județ, care au fost deposeați de pământurile lor, și cărora li s-au redat terenurile, unul dintre locuitori ieșind din grup, a ținut o cuvântare, mulțumind regelui pentru actul de dreptate ce li s-a făcut. De-aci regele și cu însoțitorii, urmând drumul pe jos, au intrat în curtea palatului regal, unde un cor monstru condus de d. profesor Baston, a intonat imnul regal, după care regele suindu-se pe scările de la intrarea palatului, a urmărit defilarea și convoiul căruțelor și călăreților cu cai dobrogeni, care au plăcut foarte mult suveranilor. După terminarea acestei defilări regina și principesa Maria, însoțite de micile principese, au plecat într-un automobil la pavilionul regal din port, unde au luat dejunul, iar regele cu prințul Ferdinand s-au retras în palat, unde li s-a servit masa. Prințul Carol însoțit de guvernor a descins la marele hotel <<Carol>>¹⁶. Seara la Palatul Regal au fost invitați la masă miniștrii aflați în localitate, consulii străini și autoritățile locale.

¹⁶ „Adevărul“, an XXV, nr. 8150 din 22 mai 1912, p. 3.

A doua zi Regele a participat dimineața la slujba religioasă de la catedrală, prilejuită de sărbătoarea Sf. Constantin și Elena, liturghia fiind oficiată de episcopul Nifon al Dunării de Jos. Apoi însoțit de miniștrii Arion și Lahovari a vizitat noua moschee „Sultanul Mamut”, fiind întâmpinat de musulmanii constănțeni în frunte cu Hafuz Rifat. Arhitectul V. Ștefănescu a prezentat detalii asupra construcției, iar primarul Titus Cănanău a expus noul plan de sistematizare a zonei centrale, ce presupunea exproprierea unor imobile, pentru ca moscheea să fie vizibilă din piața Independenței. Dar să vedem cum prezenta în continuare vizita, reporterul ziarului local „Conservatorul Constanței”: „După aceea M.S. a părăsit moscheea și însoțit de aceleași persoane a plecat la cazinoul comunal, unde a vizitat noul restaurant, noile lucrări de modificare care se aduc cazinoului și asupra cărora d. primar T. Cănanău a dat explicațiile cuvenite. De aici, M.S. a făcut o lungă plimbare în largul bulevardului de pe malul mării până la hotel Carol, s-a interesat cu deosebire de frumoasele plantații ale acestui bulevard și pe la orele 12 s-a întors la palat unde a luat dejunul”. După amiază Regele a vizitat din nou portul, cu deosebire silozurile și bazinul de petrol. Seara a avut loc tradiționala masă la palat, la care au fost invitate 30 de persoane notabile din oraș. Marți 22 mai a avut loc solemnitatea punerii pietrei fundamentale la noul palat municipal din piața Independenței, după aceea vizitându-se noul spital comunal. Din același ziar local aflăm că „acolo suveranul a fost primit de d-nii doctor Pilescu medicul primar al orașului, Sadoveanu, medicul primar al spitalului, Mărgărit medic primar al județului, dr. Bârzănescu medic secundar și dr. Nădejde șeful laboratorului de igienă, cu întreg corpul medical. Suveranul a vizitat laboratorul de igienă și dependențele spitalului comunal, spitalul de izolare din aceeași curte, rămânând pe deplin mulțumit de explicațiile date de d-nii d-ri Pilescu și Sadoveanu”. A urmat vizitarea stației de telegrafie fără fir: „La orele 11 Suveranul însoțit de principele Ferdinand, de suită și de d-nul prefect Pariano, a sosit la stațiunea de telegrafie fără fir, unde a fost întâmpinat de d-nii Râmniceanu directorul căilor de comunicație, Casimir subdirector, inspector comandor Mihăilescu, Gustav Rotlender șeful stației de telegrafie fără fir și căpitanul Dan Zaharia. Suveranul a vizitat cu deamănuntul instalațiile, interesându-se în special de aparatul inventat de d-nul Gustav Rotlender. S-au făcut experiențe de convorbiri la care au răspuns posturile din Cernavodă, Giurgiu și postul de pe vasul <<Împăratul Traian>>, care se afla în port. În urma întrebării M.S. Regelui dacă aparatul d-lui Rotlender va putea fi utilizat pentru aeroplane, d. căpitan Dan Zaharia a explicat Suveranului modul de funcționare al aparatului d-lui Rotlender și a asigurat că peste o lună se vor face instalații pe aeroplane pentru a se putea face comunicări pe distanța Cernavodă–Constanța în timpul concentrărilor de toamnă”. La ora 5 p.m. Regele a vizitat Mamaia, primind informații de la inginerul Ionescu „privitoare la îmbunătățirile ce

au fost aduse la Mamaia în ultimul timp”. Și în acea seară a avut loc o masă la palat „la care au fost invitate numeroase persoane marcante din oraș”. În ultima zi, la 23 mai 1912 Regele a vizitat Cercul militar din localitate, apoi comandamentul Corpului V de armată, unde împreună cu principele Ferdinand „s-au întreținut cu fiecare dintre d-nii ofițeri”. A urmat o nouă vizită în port: „Aci M.S. Regele s-a îmbarcat într-o șalupă împreună cu d-nul amiral Eustațiu, și a trecut în revistă canonierele <<Grivița>>, <<Oltul>>, <<Bistrița>> și <<Siretul>> de sub comanda d-lui comandor Scodrea, fiind aclamat de întreg echipajul acestor vase. După aceea Înălții oaspeți s-au suit pe bordul crucișătorului <<Elisabeta>>, care i-a salutat pe Suverani cu 21 lovituri de tun. Aici au fost întâmpinați de căpitanul comandor Rădulescu Paul, comandantul diviziei de mare și de comandorul Negru, comandantul crucișătorului. Vizita a durat până la orele 12, 30. La orele 14 trenul regal s-a pus în mișcare, încheindu-se astfel acea ședere a regelui la Constanța¹⁷.

După dispariția sa, presa constănțeană a fost unanimă în a recunoaște meritele regelui Carol I în dezvoltarea orașului Constanța, dar a observat și legătura particulară pe care Regele o avea cu locuitorii orașului de la malul mării. Aceste sentimente sunt limpede exprimate în editorialul pe care ziarul estival „Sirena” îl publica la 16 mai 1916: „Cetățenii orașului Constanța mai mult decât locuitorii oricărei alte părți a țării, au avut fericirea și cinstea, de a cunoaște mai de aproape pe regele Carol. Desigur că Bucureștii și Sinaia îl aveau mai multă vreme în mijlocul lor, însă în aceste două reședințe marele Suveran era nevoit să păstreze rezervele vieții oficiale și protocolul pune de multe ori o distanță prea mare între El și supușii săi. La Constanța lucrurile se schimbau. Aici regele era mai la largul său și oficialitatea se mai dădea în lături spre a face loc unei apropieri între Suveran și supuși. Aici o bună parte dintre locuitorii frunțași – și poate n-am greși dacă am zice toți frunțașii – erau în fiecă an invitații regelui, care învățase a-i cunoaște și a le arăta în toate ocaziunile o deosebită atențiune. Aici Carol I, fără fastul plictisitor pentru un rege, străbătea zilnic orașul, aproape singur în trăsură, spre a se duce în port la pavilionul reginei și spre a se înapoia la palat, iar noi ne obișnuisem într-atâta cu lucrul acesta, încât manifestațiile zgomotoase din alte părți erau înlocuite cu saluturile pline de respect dar și de adâncă iubire, cărora El le răspundea cu o vădită plăcere. Ne amintim cu toții cum în timpul preparativelor pentru primirea țarului din primăvara lui 1914, mergea regulat la Cazino de două ori pe zi, ca să inspecteze personal mersul lucrărilor și să dea el singur o mulțime de indicațiuni despre cele ce trebuiau făcute. Vizitele acestea aproape neobservate chiar de vizitatorii ce se preumblau dealungul digului din dreptul bulevardului, le făcea cu aceeași simplitate și lipsă de etichetă, care făcuse din marele căpitan cel

¹⁷ „Conservatorul Constanței”, an IV, nr. 17 din 27 mai 1912, pp. 1-3.

mai iubit dintre obișnuiții Constanței. Acestea și multe altele de felul acestora ajunseseră cu timpul parcă să stabilească un fel de încântătoare intimitate între augustul bătrân și *scumpii* lui dobrogeni. Și cu ce caldă simpatie se interesa în fiecare an de progresele orașului nostru și de ce putea să merite o cât de mică atențiune din partea sa. Uriașa lucrare a portului, lucrările primăriei și îndeosebi întărirea malurilor, erau cercetate de marele rege cu amănunțime și adeseori cuvântul său autorizat, pus acolo unde trebuia, a netezit multe din greutățile de care se izbea înfăptuirea acelor lucrări... Dar regele Carol care se simțea așa de bine în orașul nostru, își făcea o deosebită plăcere din vizitele sale la liceul Mircea cel Bătrân. În cei din urmă patru ani ai vieții sale, n-a fost primăvară, în care această școală să nu aibă cinstea și mândria unei vizite regale”¹⁸.

La rândul său, cunoscutul ziarist din Constanța, Constantin Sarry scria în „Dobrogea Jună” un editorial consacrat marelui dispărut, accentuând rolul său de „singur ocrotitor” al dobrogenilor, exprimând și sentimentele provocate de atmosfera creată în urma decesului lui Carol I: „Ca un ultim omagiu de recunoștință firească pornisem deci în ziua hotărâtă pentru înhumarea corpului Regelui Carol I, ca să astup pe cât voi putea cu mica mea persoană marele gol ce, provocat în jurul său în ultimele zile, presupuneam că se va resimți și mai mult din momentul în care El a dispărut dintre noi. Când am văzut însă curgând întru petrecerea rămășițelor sale pământești, valuri, valuri nesfârșite, lumea, aceeași lume care din <<Nemțoi>> și <<zgârie brânză>> n-a scos toată viața pe cel mai mare și mai darnic Român, pe a cărui locuință tinerimea studioasă – <<viitorul țării>> – lipise cu o săptămână înainte de a muri, <<bilet de închiriat>>, o scârbă și o jale m-au cuprins, mi-am acoperit fața și m-am dus și m-am încuiat în casă. Am lăsat pe Regele Carol să-l plângă alții, iar eu i-am plâns pe ei...”¹⁹.

Mai adăugăm doar că în vara anului 1914, după vizita Țarului Rusiei la Constanța, consilierii locali au aprobat inițiativa primarului Virgil Andronescu, de a se ridica la Constanța o statuie Regelui Carol I.

¹⁸ „Sirena”, an I. nr. 26 din 16 mai 1916, p. 1.

¹⁹ „Dobrogea Jună”, an X, nr. 26 din 1 octombrie 1914, p. 1.

KING CAROL I'S VISITS TO CONSTANȚA ILLUSTRATED IN THE PRESS OF THAT TIME

Abstract: The visits of King Carol I to Constanța can be the subject of several research topics. We can see how their protocol has evolved over time, or we can notice the differences from visits to other cities in the country at the same time. At the same time, however, we can seek to understand how the king saw the city of Constanta and especially its future, but also the way the inhabitants of the city looked at the king who had chosen to stay in their midst longer than elsewhere. The press of the time, of course with the limits of political subjectivism, has often dealt extensively with these events, which gives us now the opportunity to analyze in great detail the royal visits of the time.

Keywords: King Carol I, Constanța, visits, harbour.

**UN ATENTAT CARE N-A MAI AVUT LOC:
MIȘCĂRILE RADICALE UNGARE ÎMPOTRIVA
FAMILIEI REGALE A ROMÂNIEI (1922) – DOCUMENT**

Rezumat: Pe 7 noiembrie 1922, Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale îi transmitea șefului Serviciului Special de Siguranță, cu caracter *strict confidențial*, o copie după un raport ce conținea „relații asupra organizației iredentiste maghiare, care a încercat să atenteze la viața suveranilor”.

În perioada iunie-iulie 1922 s-ar fi pus la cale un atentat asupra familiei regale a României, ideea de bază a grupării atentatoare fiind că regina Maria era „principala vinovată pentru nenorocirile ce s-au abătut asupra Ungariei”, și că prin influența ei pe lângă Marile Puteri a luat naștere România Mare. Conform informațiilor Siguranței, membrii familiei regale erau cei mai vizați de astfel de pericole, dar pe lista posibilelor ținte se aflau și alte personaje politice din România. Scopul unor astfel de acțiuni, pe lângă pedepsirea pentru pierderea Transilvaniei de către Ungaria, era de a descuraja România să intervină în favoarea aliatelor din Mica Înțelegere, Iugoslavia și Cehoslovacia, unde Budapesta ar fi avut planuri de destabilizare și încurajare a mișcărilor autonomiste.

Este evident că potențialele atentate împotriva membrilor familiei regale nu au mai avut loc, dar documentul ce se regăsește în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS) ne oferă o serie de informații interesante legate de percepția Serviciului de Siguranță al României asupra mișcărilor radicale din Ungaria și despre metodele prin care s-ar fi pus la cale o acțiune de acest gen.

Cuvinte cheie: familia regală, atentat, radicalism, Siguranță

Pe 7 noiembrie 1922, Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale îi transmitea Șefului Serviciului Special de Siguranță, cu caracter *strict confidențial*, o copie după un raport ce conținea „relații asupra organizației iredentiste maghiare,

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța.
E-mail: danicitiriga@yahoo.com.

care a încercat să atenteze la viața suveranilor”¹. Documentul era semnat de directorul Eugen Cristescu (același care în timpul regimului Antonescu avea să devină Directorul Serviciului Special de Informații) și de Șeful Serviciului, E. Negulescu.

Astfel, în iunie--iulie 1922 s-ar fi pus la cale un atentat asupra familiei regale a României, ideea de bază a grupării teroriste fiind că regina Maria era „principala vinovată pentru nenorocirile ce s-au abătut asupra Ungariei” și că prin influența ei pe lângă Marile Puteri a luat naștere România Mare. Conform informațiilor Siguranței, membrii familiei regale erau cei mai vizați de astfel de pericole, dar pe lista posibilelor ținte se aflau și alte personaje politice din România. Scopul unor astfel de acțiuni, pe lângă pedepsirea pentru pierderea Transilvaniei de către Ungaria, era de a descuraja România să intervină în favoarea aliatelor din Mica Înțelegere, Iugoslavia și Cehoslovacia, unde Budapesta ar fi avut planuri de destabilizare și încurajare a mișcărilor autonomiste.

Este evident că Ungaria post-trianonică era unul dintre cele mai afectate state din Europa Centrală, ceea ce avea să ducă la o degringoladă politică în primii ani postbelici și la o atitudine revizionistă pe întreaga perioadă dintre războaie. Într-un astfel de context, radicalismul găsea un teren extrem de propice. Semnarea Tratatului de la Trianon, la 4 iunie 1920, a fost momentul în care s--a risipit orice iluzie referitoare la o posibilă susținere din partea statelor occidentale. Încercarea de a se desprinde de Austria în privința susținerii războiului nu a dat rezultate, proiectul Confederației Danubiene, cu sediul la Budapesta, în ciuda susținerii în principalele cancelarii occidentale europene, pentru o perioadă, nu a avut nici el finalizare, iar pierderile teritoriale și economice au creat un șoc și o frustrare imensă în Ungaria. Pe plan intern, după guvernul lui Mihályi Károlyi, a urmat regimul comunist condus *de facto* de Belá Kun, după care a urmat instaurarea unui regim conservator, avându-l în frunte pe amiralul Miklos Horthy. În această perioadă, am putea consemna și două încercări de revenire pe tronul Ungariei ale împăratului Carol de Habsburg. Nu în ultimul rând, pentru o imagine cât mai completă, în strânsă legătură cu subiectul documentului prezentat, trebuie să amintim și că în acești primi ani postbelici, atât prin oameni politici transilvăneni, precum Ioan Erdely², cât și prin reprezentanți ai aristocrației ungare de la Budapesta, se vehicula ideea ca între România și Ungaria să se formeze o uniune dinastică, proiect pe care

¹ Arhiva Consiliului pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Documentar, D11032, dosar nr. 1909, f. 3.

² Pentru detalii vezi Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920--1923)*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 69.

oamenii politici români nu l-au agreat, chiar dacă regele Ferdinand vedea propunerea „extrem, extrem de interesantă”³.

Este evident că potențialele atentate împotriva membrilor familiei regale nu au mai avut loc, dar documentul ce se regăsește în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S) ne oferă o serie de informații interesante legate de percepția Serviciului de Siguranță al României asupra mișcărilor radicale din Ungaria și despre metodele prin care s-ar fi pus la cale o acțiune de acest gen. Nu în ultimul rând, considerăm important să subliniem că, până la acest moment, nu am găsit alte informații cu care să coroborăm datele redată în document. Referitor la chestiunile de formă, este necesar ca cititorii să știe că am păstrat forma originală a scrierii, chiar dacă cu formule învechite sau chiar greșite pentru regulile de astăzi, și am intervenit strict acolo unde erau greșeli de redactare.

Raport conținând relațiuni asupra organizației care să atenteze la viața Suveranilor⁴

Din cercetarea numiților:

1. TUROCZY ISTVAN – RAKSANY, zis REGULA, zis GABRIEL PROCOP zis SZEMAK, zis și KOVACS ISTVAN, maghiar de 44 de ani, pensionar al căilor ferate maghiare, domiciliat în Debrecin, 4 Racoczy utca;
2. PALLAGY LAJOS, zis KOLOMAN RESS, zis și ADALBERT PORUBSKY, de 32 de ani, maghiar, fost detectiv la serviciul marelui stat major maghiar, domiciliat în Budapesta, Rombach utca 5;
3. BALAZS IGNATZ, zis SALKA I., zis și IOSIF PAPP, maghiar de 24 de ani, fost plutonier în regimentul 34 artilerie maghiară, domiciliat în comuna Wamosgyorg, județul Heves, Ungaria;
4. BERRNICZEI KMOSKO MIKLOS – SANDOR, Conte de FIQUELMONT de BELMONT, de ani 51, agricultor, domiciliat la Budapesta la hotelul ERZ HERZOG JOSEPH, toți supuși maghiari;
5. DENHYEL BELLA, de 41 de ani, mecanic principal conducător la locomotivă în stația Oradia Mare, domiciliat în acest oraș, str. Leopold 4 a;
6. BERECHY KAROLY, de 27 de ani, fochist la C.F.R. domiciliat în strada Nigestelet 100/39 și

³ Nicolae Petrescu-Comnen, *O primă experiență comunistă în Ungaria*, ediție de Nicolae Petrescu-Comnen și Gheorghe Zamfir, Editura Oscar Print, București, 2005, p. 95-96.

⁴ACNSAS, fond Documentar, D11032, dosar nr. 1909, f. 4-20.

7. KERENZSI IANOS, de 39 de ani, plugar, domiciliat în comuna Borș, județul Bihor, supuși români, și din mărturisirile lor, din documentele găsite la ei precum și din lucrările existente aflate la Direcțiunea noastră rees următoarele:

În Ungaria 1918, în timpul primei republici a contelui Karoly, diferiți naționaliști maghiari au înființat numeroase societăți iredentiste, cari aveau ca prim scop atunci nimicirea acțiunii social democraților și a comuniștilor.

Regimul sovietic, care a urmat în statul vecin, a dezvoltat majoritatea acestor asociațiuni, și a trebuit ca fiecare din ele să suspende orice fel de activitate, iar când trupele române au ocupat unele teritorii, de teama urmăririlor, aceste societăți au reînceput să activeze numai acolo unde ocupațiunea română nu se întinsese.

Ele dezvoltă maximum de activitate îndată după retragerea armatelor noastre, și unele din ele merg până acolo că încep să organizeze și să execute acte teroriste calificate ca simple acțiuni patriotice.

Asasinatelor, jafurile și tot soiul de acte teroriste executate în special de membrii societății EBREDO, Ungurilor cari se deșteaptă, destul de cunoscute pentru a nu le mai enumera, și justifică în parte pentru nimicirea bolșevismului, au atras atențiunea puterilor, și astfel, în iulie 1921, sub presiunea aliaților și a Micei Antante, își ia angajamentul formal să desființeze toate societățile iredentiste, sau asociațiunile secrete cu scopuri similare.

De fapt, guvernul maghiar, fiind instrument orb în mâna acestor asociațiuni, spre a înșela aparențele, unele din zisele societăți se transformă în asociațiuni similare ori sportive, iar unele rămân mai departe în aceeași formațiune, așa că ordinul Ministerului de Interne maghiar din 5 iulie 1921, rămâne fără efect, fiindcă astăzi în Ungaria există următoarele asociațiuni:

1. PARTIDUL APĂRĂREI PATRIEI, HONVEDELMI PART, cu sediul la Budapesta, Esterhauziutcza 4, având președinte de onoare pe URMANCZY NANDOR. El este condus de dr. Kiraly Aladar, și însuși titlul arată destul de lămurit care este programul și scopul acestei societăți.

2. ASOCIAȚIA SECUIILOR „GABOR ARON“, cu sediul în Budapesta, Radayutcza 6, cu scop definit de a cultiva sentimente naționale ale secuilor din Ardeal.

Această asociație este contopită în prezent cu cea înființată la 1919 sub denumirea de „ASOCIAȚIA SECUIILOR ARDELENI“, care avusese sediul în Budapesta, Andrasyutcza, 96.

3. ASOCIAȚIA „TURANI“, popoarele turanice: ungurii, japonezii, bulgarii etc. de rasă mongolă, condusă de profesorul HOLLOSS, pentru propagandă maghiară pretutindeni.

4. LIGA PENTRU APĂRAREA TERITORIILOR – TERULET VEDOLIGA- sau prescurtat „TVEL“, cu sediul la Budapesta, Vaczy utza, condusă de inginerul BALOCSY ARPAD.

Scopul acestei ligi este de a cultiva sentimentul maghiar în teritoriile pierdute, și de a dezvolta pe orice cale propaganda noastră în această direcțiune.

În ceea ce ne privește, această ligă a răspândit pretutindeni sute de mii de cărți poștale ilustrate, căutând să se dovedească inferioritatea noastră culturală și suferințele maghiarilor din Ardeal.

5. ASOCIAȚIA „PUTERILOR PENTRU APĂRAREA PATRIEI MAGHIARE”, Orszagos Vederó Egyesülete sau prescurtat „MOVE”, cu sediul în Budapesta, Podamaniczky utca, condusă de Gombos Gyula, deputat, fost căpitan de stat major.

În aparență, scopul lui „MOVE” pare total inofensiv, întrucât s-ar crede că activitatea este îndreptată mai mult către chestiunile comerciale, agricole adică economice și culturale, pentru educația fizică și sportivă, însă în realitate, această asociație recrutează pe ofițerii și soldații demobilizați, spre a-i avea la dispoziție în caz de răscoale sau alte agitațiuni.

Prin tratatul de la Trianon, Ungaria fiind obligată să-și limiteze armata regulată, societatea „MOVE” și-a luat astfel rolul de a înlocui și complecta, sub ascuns, armata regulată, Cercurile de recrutare fiind desființate au fost înlocuite cu servicii statistice, cari aparțin Ministerului de Interne, prin intermediul cărora se face legătura cu Ministerul de Război. Aceste servicii sunt atașate la prefecturi și subprefecturi, iar „MOVE” lucrează în strânsă legătură cu ele.

Serviciile de statistică împreună cu secțiile societății „MOVE” înscriu în registrele lor pe toți tinerii apți pentru serviciul militar și țin un riguros control al celor aflați la vatră. Nu vom insista asupra activității și modului de funcționare al acestei societăți, cunoscută îndeajuns de Siguranța Generală și Marele Stat Major, întrucât, la timp, a făcut obiectul unor rapoarte speciale.

6. ASOCIAȚIA SECRETĂ CRUCEA DUBLĂ DE SÂNGE – Ketos Kerest versovetseg, sau KKV (2 4 V, sz), cu sediul principal la Budapesta, recrutează membrii numai din rândurile ofițerilor și a gradelor inferioare. Scopul acestei asociații este de a lupta pe orice cale și orice mijloace pentru redobândirea teritoriilor pierdute, precum și dezvoltarea spionajului militar.

7. SOCIETATEA UNGURILR CARI SE DEȘTEAPTĂ, Ebrede Magyarok Egyesülete, sau prescurtat „EME”, fondată în 1918, având sediul principal în Budapesta, Sorház utca 3.

Conducătorii actuali ai acestei asociațiuni, și anume PALOCZY HORVATH ISTVAN, fost deputat, mare agricultor, președinte, HEJJAS IVAN și PRONAY PAL, vice președinți, TURCSANYI EGON, fost căpitan, actual administrator director, și DR. DANIEL SANDOR, avocat și raportor, au căutat să dezvolte cât mai larg punctele din program, și anume propaganda teroristă, organizarea antisemită și lupta împotriva bolșevismului. În ultimul timp, ei adaugă la programul lor și lupta contra dușmanilor țării, făcând să funcționeze o secție secretă teroristă, așa că pe nesimțite activitatea lor, cu firma

iredentistă pentru integritatea Ungariei, degenerază într-un adevărat cuib de ucigași și jefuitori. De la 1920, EBREDO își întinde activitatea și în statele vecine, intrând în legătură cu societățile similare din Viena, Munchen, Berlin, iar în Italia ajung să colaboreze cu fasciștii.

Din cauza puterii ce se exercită de ebredoști, crimele lor rămân nepedepsite, guvernul și însuși Horthy nu pot lua împotriva lor nici o măsură, fiind adesea presați spre a-i acoperi sau a le da concursul, așa că ordinea în Ungaria rămâne o iluzie, și o stare normală nu se poate restabili în statul vecin până ce această societate nu va fi complet nimicită.

Se poate afirma cu certitudine că, aceia care joacă principalul rol în politica Ungariei sunt ebredoștii, ai căror aderenți au pătruns pretutindeni, astfel că întreaga Ungarie se află astăzi sub influența lor.

Secția secretă sau teroristă are un comitet special din care face parte HEJJAS, PRONAY, HIR GYORG, deputat guvernamental, PATER BONIS, BOROSS, fost colonel de artilerie și alții. Ei practică sistemul celular, care nu permite membrilor dintr-o celulă de 3, să se cunoască între dâșii. Cunosc numai șeful lor în fața căruia depun jurământ de credință, șovăire și discrețiune. Statutele secrete ale acestei secțiuni arată că scopul organizației este lupta contra comuniștilor, socialiștilor, liber cugetătorilor, și împotriva tuturor acelor care lucrează la nimicirea Ungariei. Organizațiilor lor, constituite la Budapesta pe circumscripții, iar în restul țării pe grupe și meserii, sunt datoare să execute în orice împrejurare și oricând ordinele date, iar membrii sunt obligați să ia parte la orice mișcare ordonată, în orice loc, și chiar cu armele precizându-se să concure la nevoe și la distrugerea stabilimentelor cari primejduesc direcțiunea creștină. În caz de turburări, membrii se adună armați sub ordinele șefului respectiv. În fruntea organizației stă comandantul, iar organizațiile din provincii stau sub conducerea unui comandant subordonat șefului suprem, care este HEJJAS.

Articolul 9 din statute precizează că în cazul în care împrejurările o cer și dacă comandantul ordonă, membrii sunt obligați să ia parte și la acțiunile îndreptate pe teritoriul ocupat, contra autorităților de ocupațiune, precum și contra cetățenilor dușmani, legațiunilor dușmane, misiunilor, consulatelor și altor instituțiuni. Tot astfel, pentru formațiunile militare ale societății, sunt prevăzute în statutele secrete, între altele, obligațiunea către membri, de a lua parte la orice acțiune, care are de scop cucerirea teritoriilor pierdute ale Ungariei, urmând ca toate aceste formațiuni voluntare la momentul oportun, să fie încorporate în armata națională.

La noi, în România, acțiunea celor ce conduc Asociația „Ungurii cari se deșteaptă”, s--a manifestat prin spionaj, conspirații și prin acțiuni teroriste și pentru a dovedi aceasta este suficient să cităm numai cazul complotului de la Sighișoara organizat de jandarmii unguri din Secuime, în Septembrie 1919, - complotul de la Oradia Mare, din Decembrie 1919, cu caracter politico-militar, în scop de a forma o armată în Ardeal – complotul din

Timișoara descoperit în Ianuarie 1920, pentru prepararea revoltei contra armatei române, complotul din Turda și Timișoara în Ianuarie 1920, pentru spionaj politico-militar, cel din Cluj, la Martie 1921, pentru spionaj militar propagandă iredentistă, complotul din Arad descoperit în Aprilie 1921, și în fine cel din Petroșani, pentru descoperirea minelor și lucrătorilor de artă din Valea-Jiului.

TUROCZY ISTVAN – RACSANYI, unul din deținuții de azi, principal membru al secțiunii secrete mai sus arătată, ne mărturisește că la ședințele secrete ale uniunii Ungurilor cari se deșteaptă se discută, înainte de revoluția din Ungaria de salvare și ajutorare a Ungariei, hotărându-i în urmă punerea la cale a răscolei în Burgenland.

Între Dunăre și Tisa era HEJJAS IVAN, dincolo de Tisa se află PAL TER DONIS și BUDAHAZY, iar dincolo de Dunăre se află HIR GYORG, fiecare cu organizațiile lor. Afară de aceasta, ebredoeștii au organizat și armat și o parte din locuitorii Ungariei de Vest, așa că acțiunea începuse în deplin acord. Rezultatele dorite nu au fost obținute din cauzele cunoscute în cabinetele guvernelor din Europa, însă această neșansă a fost aruncată în spinarea lui Bethlen și Banffy, pentru că nu le-a dat atunci tot concursul de care aveau nevoie.

Retragerea și dezarmarea trupelor a înăsprit și mai mult spiritele ebredoeștilor, cari au încurajat pe HEJJAS, PRONAY și BUDAHAZY să se înapoieze la Budapesta și să se pregătească de o nouă acțiune, strângându-se în acest scop bani și alte necesarii. Cu cât se înrăutățea situațiunea în Ungaria, cu atât mai mult se lucra mai intensiv la uniunea EBREDO căci, după concepția lor, situația politică în Europa, neputând să dureze multă vreme, ei au prevăzut că trebuie să izbucnească ceva.

În mărturisirile sale TUROCZY (a)rată mai departe în mod precis că, atât persoanele oficiale din Ungaria cât și celelalte, căutând noi posibilități de salvare, au găsit un remediu în favoarea patriei lor.

În Ianuarie 1922 la societatea EBREDO s--a pus din nou pe tapet chestiunea Ungariei de Vest, care de data aceasta trebuia să fie mai mult grandioasă și avea să atragă în luptă și Austria. Luându-se contact cu organizațiile similare din Croația, Bosnia, Herțegovina, Muntenegru, precum și cele austriece, (ansulșiștii-uniții) pentru a-și da concursul necesar, s--a ajuns la înțelegerea ajutorului reciproc, și s--a decis luna Octombrie 1922 ca dată pentru începerea operațiunilor.

Înțelegerea cu celelalte organizațiuni este făcută în așa fel că atunci când ebredoeștii vor porni la acțiune, spre a ocupa Ungaria de Vest, în Austria să înceapă aceleași mișcări pentru doborârea regimului actual, iar pentru Jugoslavia să nu se poată mișca, organizațiile respective din Bosnia, Muntenegru, Croația și Herțegovina să treacă la provocarea acelorași mișcări cu caracter autonomist. În ce privește Cehoslovacia, dat fiind că este un stat nou în formație și fără armată, se poate compta, cuvântul hotărâtor îl au organizațiile austriece, cari ar fi urmat să decidă atunci când se făcea legătura cu ungurii.

Dintre statele Micii Antante, singura România prin natura organizației ei, prezenta pentru dânsii un pericol mai mare, și pentru a o pune în imposibilitate de a da ajutorul militar convenit, s--a născut ideea de a comite la noi o serie de atentate împotriva suveranilor, a Principelui Moștenitor și diferitelor persoane politice ce au cuvânt în chestiunile externe. Ei au credea că, atentatele reușind, se vor produce în România turburări interne, și o serie de evenimente cari vor paraliza orice fel de acțiune militară pentru ajutorarea statelor ce alcătuiesc Mica Antantă, și în special pe Cehoslovacia.

Consfăturile secrete ale comitetului societății „Ungurii cari se deșteaptă”, în scopul de a se prepara aceste atentate în România, au avut loc între 25 iunie și 5 iulie 1922, chiar în localul din strada Szerhazutza 3, luând parte persoanele al căror nume este citat mai sus. Pentru aducerea la îndeplinire a atentatului, sorțul a ales pe TUROCZY ISTVAN RAKSANY, pensionar al căilor ferate ungare, intrat numai din iunie 1922, în secția secretă ebreodistă, el fiind membru al societății dela Noembrie 1920, și acela care l-a informat despre această misiune, și mai târziu i--a dat sau i--a transmis instrucțiunile necesare, este BAROSS ZOLTAN sau GABOR, fost căpitan de artilerie, membru principal în același comitet secret, care a primit jurământul lui TUROCZY.

Convorbirile lor au avut loc în sediul asociației și în locuința provizorie a lui TUROCZY din Budapesta, în chiar clubul oficial al ceferiștilor, cu care ocazie, acesta a fost pus la punct cu toate detaliile mai principale. Recomandându-i să--și găsească complicitii trebuincioși, și-a apropiat astfel pe PALLAGY LAJOS, fost detectiv la secția marelui stat major ungar, și prin acesta, pe KAROL EGETO, de asemeni fost detectiv în serviciul armatei ungare, și pe (Indescifrabil) KMOSKU MIKLOS SANDOR, conte FIQUELMONT de BELMONT, care s--a ocupat înainte cu sportul hipic, trăind mai mult timp în Anglia, precum și pe BALASZ IGNATZ, fost plutonier de artilerie, decorat de mai multe ori pentru curajul de a fi lucrat în timpul războiului cu explozibile, care i-a fost recrutat de locotinentul KALMAN FULOP, comandantul orașului Debrețin, unde TUROCZY își are domiciliul real.

Tot astfel, fostul secretar al direcțiunii regionale a căilor ferate din Debrețin și-a mai asigurat concursul fostului său subaltern TIBOLDY, conductor de bilete în stația Biharkeresztes, la granița română, spre a-l utiliza la timp, în scop de a se trece prin contrabandă cantitățile de explozibile, ce aveau să servească la reușita atentatului.

Dela toți aceștia, la rândul său TUROCZY a primit jurământul de supunere, care a fost prestat numai în prezența sa. S--a decis apoi plecarea tuturor la București pentru o primă orientare la fața locului, și astfel s--a făcut pentru fiecare câte un pașaport fals cehoslovac, cu identitate mincinoasă. Pașapoartele au fost procurate de BAROSS, iar Dr. DANIEL a stăruit în persoană la Prefectura poliției din Budapesta, spre a se aplica vizele necesare.

Este locul să arătăm aci complicitatea poliției din acest oraș, din această acțiune, căci, deși TUROCZY PALLAGY și EGETO erau îndeajuns cunoscuți sub adevărata lor

identitate, totuși li s-au vizat documentele lor false cu nume străine. Tot astfel este de reținut și faptul că imprimările pașapoartelor, cât și vizele aplicate, chiar aceea a Consulatului nostru din Praga și ștampila aceluiași consulat sunt toate false, în afară de viza poliției ungare și aceia a poliției noastre de frontieră, pe unde fiecare a intrat în România.

Astfel, la 12 iulie 1922 prin punctul de frontieră Episcopia Bihorului, BELMONT cu PALLAGY intră în România, servindu-se de pașapoarte false cehoslovace, primul cu pașaportul No. 12381 pe numele ALEXANDRU FIQUELMONT BELMONT, iar celălalt cu pașaportul No. 12382 pe numele KOLOMAN RESS, și a doua zi la 13 iulie, ambii descind la hotelul Continental din București, unde BELMONT se dă drept crescător de cai de curse, iar PALLAGY secretar al său.

Prima lor misiune a fost de a face informațiuni generale, asupra situației politice și asupra locului unde se găseau la acea epocă membrii Familiei regale ceea ce au și îndeplinit. După 4 zile sosește în capitală și EGETO, care descinde la hotel Poradim, sub numele de CAROL SEDLAK cu pașaportul cehoslovac No. 14532, fals, și informează pe ceilalți despre apropiata venire a șefului lor TUROCZY ISTVAN.

La 19 iulie 1922, TUROCZY cu BALASZ de asemenea intră prin punctul Curtici, servindu-se de zisele pașapoarte false cu identitate mincinoasă, ei descind tot la hotelul Continental și se înscrie TUROCZY sub numele GABRIEL PROCOP cu pașaport No. 2134, iar BALASZ sub acela de ION SZALKA cu pașaportul No. 1158.

Primind raportul lui BELMONT și PALLAGY, în aceeași seară TUROCZY convoacă pe complicii săi cu cari sosise în chiar camera lui BELMONT de la hotel Continental și aci le explică prima dată care este misiunea lor. El face un scurt istoric al situațiunii din Ungaria și le arată că patria lor le-a dat însărcinarea să săvârșească un atentat împotriva membrilor Familiei Regale române, la Sinaia sau București și descrie că principala vinovată pentru nenorocirile ce s-au abătut asupra Ungariei este numai M.S. Regina Maria a României, grație influenței căreia pe lângă marile puteri a luat naștere România de astăzi.

Le-a mai arătat fotografiile membrilor Familiei Regale și apoi a distribuit fiecăruia rolul său, care în genere se reduce la culegerea de amănunte și singur BALASZ, ca specialist, era acela care avea o însărcinare mai dificilă. La Budapesta, înainte de plecarea sa în România, el fusese trimis de TUROCZY în Băroster 14, unde inginerii ADORIAN și FODOR IOSEF sau LAJOS, de la școala politehnică îi arătasă explozibilele și îi dăduse instrucțiunile necesare pentru manipularea lor.

Toată banda în ziua următoare a vizitat capitala și au studiat situația terenului în jurul palatelor de aci, iar a doua zi ei au plecat la Sinaia în același scop. Cum familia regală lipsea din localitate, s-a decis ca BELMONT să continue mai departe informațiunile necesare, ajutat de EGETO. Acesta mai primise însărcinarea să întâmpine pe inginerul FODOR și să-l înapoieze, întrucât executarea atentatului nu fusese precizată.

Inginerul FODOR, membru al aceleași secțiuni secrete, avea rolul definit ca în cazul când se decide atentatul din Sinaia, să ajute pe BALAZS la operațiune și să provoace un scurt circuit, spre a lăsa orașul în întuneric și a da astfel posibilitatea lui BALAZS să opereze în deplină siguranță.

PALAGY pornește spre Ungaria prin același punct de frontieră pe unde intrase, BELMONT cu EGETO se înapoiază la București în scopul arătat, iar TUROCZY și BALAZS se opresc la Oradia Mare spre a lua contact cu mecanicul DENGYEL și fochistul BERECZKY și a vedea dacă se începuse aducerea explozibelor prin TIBOLDY, însă nu găsește pe nici unul.

Pentru a găsi o modalitate mai lesnicioasă de trecere frauduloasă a frontierei, pe care să o utilizeze la nevoie, ei merg la ferma lui KOVACS, situată pe frontieră, și constată aci că prețiosul lor colaborator, care în atâtea rânduri servise pe toți spionii unguri, cedase acum ferma unui KERMESY YANOS. Fiind maghiar, le-a fost lesne să-l înduplece și în adevăr acesta i--a trecut clandestin peste graniță.

În comuna Artand, situată pe teritoriul ungar la frontieră, jandarmii i-au arestat și prin intervenția soției lui TYBOLDY încredințându-se de identitatea lor i-a pus aproape imediat în urmă în libertate.

La Budapesta TUROCZY raportează cele constatate și apoi în așteptarea datelor necesare de la BELMONT și EGETO începe să transporte personal la TIBOLDY în Bihorkerstez, cantitățile de explozibile care i-au fost predate de către BAROSS, chiar în localul societății EBREDO unde fusese aduse de ADORIAN și FODOR.

Între timp BELMONT rămâne fără parale, telegrafiază lui TUROCZY în Debrețin pe adresa amicului său REGULA, un alt pensionar al căilor ferate ungare și se decide astfel un nou voiaj la București, cu un alt pașaport fals pe numele I. SZEMAK, procurat de Dr. DANIEL, la 9 august TUROCZY intră în România pe la Curtici și în București descinde chiar în camera lui BELMONT de la hotel Continental.

În seara sosirii sale după indiciile lui BELMONT, ei vizitează hipodromul de la Băneasa unde explorează tribunele și în special cea regală și decid în principiu că aci să se producă atentatul ce avea să coste atâtea vieți nevinovate. Cu această ocazie TUROCZY cunoaște și pe jokeul LANGFORD, căruia BELMONT îl prezintă ca trimis al unui proprietar de cai din Ungaria. BELMONT explicase lui TUROCZY că reușise să aibă liber acces la hipodrom chiar dimineața la antrenamentul cailor, ca unul ce spusese că intenționează înființarea unui grajd de cai pentru alergări.

Înapoiat la București, BAROSS este pus în curent cu această deciziune și se hotărăște definitiv că atentatul să aibă loc și în ziua de 3 Septembrie, când se știa de ei că va fi zi de curse și va lua parte Familia Regală și numeroase personalități politice.

În sensul acestei deciziuni s--a expediat la București lui BELMONT telegrama convențională care vorbește de cai de curse și dimensiunile grajdului ce în realitate era însăși mașina infernală.

La 21 august, la sediul societății ebredoești, BAROSS arată lui TUROCZY mașina infernală, și îi dă toate explicațiile necesare despre funcționarea și mai ales cum trebuie să fie utilizată. BAROSS comunică în același timp că mașina este aranjată pentru ziua de 3 Septembrie ora 5 seara.

În acest interval TIBOLDY reușise să convingă pe DENGYEL și BERECHY spre a trece în contra bandă explozibilele în cestiune. În mai multe rânduri când DENGYEL venise cu mașina pe teritoriul ungar în stația Bihorkerestes spre a primi garniturile trenurilor ungare după indicațiunile lui TIBOLDY, el mergea cu mașina în dreptul magaziei acelei stațiuni, de unde TIBOLDY cu magazionerul scotea pachetele și le preda lui DENGYEL și BERECHY care le ascundea în cărbuni și treceau astfel pe teritoriul nostru, spre a le depozita chiar în domiciliul lui BERECHY.

Lada cu mașina infernală fusese adusă de TUROCZY la TIBOLDY și se dase instrucțiuni să se încredințeze la cerere lui BALSZ pe care să-l ajute la trecerea ei prin contrabandă în România. Printre pachetele transportate la TIBOLDY de către TUROCZY se aflau și substanțe otrăvitoare care conform instrucțiunilor date de BAROSS, urmau să fie distribuite la complici și utilizate în caz când ei ar fi căzut în mâinile autorităților române.

După ce TUROCZY a avut în urmă câteva convorbiri cu HEJJAS IVAN și PRONAY PAL asupra acestui atentat și a chestiunilor politice în general, în același mod, se prepară procurarea altor pașapoarte false cehoslovace, acelea ce și-au găsit în momentul arestării asupra lor și PALLAGY devine ADALBERT PORUBSKY, BALAZS ia identitatea mincinoasă I.PAPP, iar EGETO aceia a lui SEDLACEK și singur TUROCZY își păstrează numele de I. SZEMAK.

Ultimele dispozițiuni luate și astfel BELAS este trimis la TIBOLDY pentru introducerea prin contrabandă a lăzei cu mașina infernală, spunându-i că Marți 29 august, el va fi așteptat chiar pe frontieră de însuși TUROCZY și PALLAGY. La 28 august TUROCZY, însoțit de PALLAGY și EGETO, intră din nou prin România prin punctul de frontieră Curtici și la Arad se despart.

Pe EGETO îl expediază la București spre a lua contact cu BELMONT în vederea găsirii locurilor de găzduire și adăpostirea materialelor explozibile și a mașinei infernale, iar TUROCZY cu PALLAGY pornesc cu un automobil la Oradia Mare.

La București, EGETO sosește în după amiaza zilei de 29 august, fiind așteptați la gară de BELMONT ce fusese avizat telegrafic despre aceasta. El este plasat de BELMONT la locuința soției șoferului societății „Uzinele de fier și Domeniile Reșița” din strada Povernei No. 2, la o anume AMALIA BODROGY, cunoscută ocazional, și a doua zi merg împreună în timpul antrenamentului la hipodromul Băneasa, pentru ca EGETO să-și dea seama la fața locului de situația terenului.

La 31 august administrația societății Reșița, aflând de prezența lui EGETO în imobilul acelei societăți, cu concurs de împrejurări nefavorabile autorităților, căci s--a

cercetat acolo pașaportul fals ce posedă EGETO și l-a amenințat cu denunțarea, fiindcă pașaportul nu a fost prevăzut cu viza de sosire, determină pe EGETO un temperament foarte timid și face ca el să dispară și să renunțe chiar la plecarea spre Brașov în întâmpinarea complicilor și aducerea lor la gazdele ce BELMONT ar fi urmat să le procure. În Oradia Mare TUROCZY cu PALLAGY nu găsește nici de data aceasta pe GENGIEL și BERECHY și seara pornesc împreună în locul dinaintea hotărât pe frontieră, pentru întâlnire cu BALAZS. Ei văzând că BALAZS nu-și face apariția, TUROCZY pornește pentru odihnă la ferma lui KERECZY situată în vecinătate, iar PALLAGY trece frontiera pe teritoriul ungar și pe când înainta se întâlnește cu grupul BALAZS alcătuit din trei jandarmi unguri, comandați de căpitanul detașamentului din Artand, TIBOLDY și BALAZS, care proteja pe acest din urmă să poată introduce fără pericol lada în care se găsea mașina infernală.

Se fac prezentările convenite și mai ales recunoașterea că PALLAGY este al lor, apoi toți continuă drumul până la șanțul frontierei în România, unde se despart de jandarmi și TIBOLDY, care împreună cu căpitanul respectiv le fac recomandări să fie cu atenție la transportarea mai departe a lăzei. Spre ziuă BALAZS și PALLAGY ajung la fermă unde găsesc pe TUROCZY culcat în grajd și apoi aproape imediat lada cu mașina infernală suită în căruța lui KERECZY fermierul, este pornită cu PALLAGY spre Oradia Mare unde ar fi trebuit să fie transportată cu trenul la Brașov. TUROCZY și BALAZS pornesc pe jos spre Oradia Mare cu intenția de a ridica parte din explozibilele depozitate la DENGIEL și BERECHY pentru apoi ca să continue călătoria cu trenul la Brașov, unde trebuiau să aștepte sosirea lui EGETO de la București.

Ajunși în Oradea Mare, TUROCZY însoțit de BALAZS merg la domiciliul lui BERECHY, și în adevăr ridică de la acesta o parte din explozibile, fitil și capse detonante dând dispozițiuni pentru restul materialelor să fie înapoiate lui TIBOLDY, și apoi plătind 5000 de lei pentru serviciile ce le făcuse, sumă pe care BERECHY o împarte cu DENGIEL, trec la gara orașului, scot bilete pentru Brașov, și se instalează în tren, în așteptarea sosirii lui PALLAGY.

Și pe când PALLAGY mergea în căruța cu lada în chestiune, la intrarea sa în oraș, el este arestat de organele Siguranței Generale, în fața cărora face primele mărturisiri dând indicații despre complicii săi, cari de asemenea sunt și ei arestați chiar în trenul ce avea să pornească dintr-un moment într-altul.

Asupra lor s-au găsit pe lângă pașapoartele în chestiune și sumele de bani, explozibilele și substanțele otrăvitoare prevăzute în actele de anchetă, și la primele interogatorii ce li s-au luat, în afară de TUROCZY ce declarase de la început că se numește KOVACS ISTVAN, toți au făcut mărturisiri complete, indicând și pe BELMONT ce a fost arestat și el în Capitală. Aduși la localul Direcțiunii Siguranței Generale din București, au fost din nou cercetați și s-a dovedit pe deplin faptele arătate în acest raport.

Între cei arestați, PALLAGY prezintă și el o importanță deosebită, prin aceea că a funcționat ca detectiv la secția G din statul major maghiar, și evident că mărturisirile sale,

făcute asupra organizării, și activității acelei secțiuni, au un caracter deosebit. Secția G aparține de grupul 2, adică de serviciul de informațiuni al statului major. Acest serviciu este divizat în 2 secțiuni principale și anume acela ofensiv și cel defensiv. Ambele secțiuni se împart pe subsecții, cari nu sunt altceva decât birourile naționalităților ce fac obiectul cercetărilor lor. Sunt astfel acolo subsecțiile: austriacă, engleză, franceză, italiană, rusă, jugoslavă, cehă, germană și română. Agenții sunt instruiți după ocupațiunea lor, și grupul ceh este dat de exemplu, întrucât agenții respectivi cunosc în cele mai mici amănunte cheștiunea spionajului ceh.

PALLAGY mai povestește că, în 1920, funcționând la sucursala din Debrețin sub ordinele locotenentului ADAMETZ, acesta a cerut lui PRONAY să-i pună la dispoziție un număr de 10 ofițeri pentru anume informațiuni ce urmau să fie întreprinse în România. Lt. ADAMETZ, care lucra sub ordinele directe ale colonelului STOIACOVICI de la statul major ungar, rezultat al cererii sale a primit de la PRONAY numai un ofițer și 9 subofițeri.

În iulie 1920, acest grup cu ADAMETZ și PALAGGY și sublocotenentul BEKER ISTVAN tot de la secția G pornind de la Debrețin, s-au întors fraudulos pe teritoriul român, prin dreptul comunei Valekyeseg, lângă Careii Mari, și după indicațiile jandarmilor unguri de pe graniță, au furat de pe câmp lângă comuna Niurbater o cireadă de vite de epoximativ 240 de vite, pe care le-a trecut în Ungaria. Mai departe el arată încercările făcute de ADAMETZ pentru evadarea colonelului CECZAY, deținut la acea epocă pentru spionaj la Oradia Mare, cu care ocazie ei s-au introdus tot fraudulos în România și au venit în contact cu diferite persoane oficiale din Oradia Mare.

Dar legăturile celor de la EBREDO cu autoritățile militare sau civile ale Ungariei se mai stabilesc și din documentul ce Siguranța Generală și-a procurat cu ocazia altei afaceri. Este vorba de o adresă oficială a comandamentului regimentului 10 infanterie din Bikiș Csaba, către secția locală a societății EBREDO, prin care cere această ca în conformitate cu Ordinul No. 45571-II-1922-B al Ministerului de Război să se întocmească un tablou cu numele, locuința și anul nașterii a acelor membrii maghiari cari se găsesc pe teritoriul ocupat și fac parte din filiala Bichiș Csaba.

În ceea ce privește aceste legături ale ebredoiștilor cu oficialitatea maghiară, faptele vorbesc de la sine, și nu este nevoie a insista prea mult în această direcțiune. EGETO, pornind spre București la 16 iulie 1922, când s--a prezentat la poliția ungară de frontieră din Bihorkerestes cu pașaportul fals ceholsovac, a fost recunoscut de detectivul maghiar al Siguranței Generale, care cunoscându-i adevărata identitate și bănuind că el practică spionajul în favoarea României, a procedat la arestarea sa, și pe când îl transporta la Budapesta la secția G a statului major asemenea a arestat și pe BALAZS, care convorbise în tren cu dânsul.

La Budapesta, BALAZS a fost condus la Prefectura Poliției, iar EGETO la statul major și fiindcă amândoi protestau spunând că au o misiune importantă de îndeplinit, sub ordinele lui TUROCZY, fost secretar al direcțiunei regionale a căilor ferate din Debrețin,

care este membru important la EBREDO, detectivul respectiv s-a prezentat în urma lui TUROCZY, căutând să verifice spusele deținuților și spre a-l informa despre arestare. TUROCZY, la rândul lui, a avisat pe același Dr. DANIEL, care imediat a mers la poliție și la statul major unde justificând că EGETO și BALAZS sunt oameni de încredere ai asociațiunii sale, a obținut imediat liberarea lor. Înainte de a fi fost eliberat, BALAZS ceruse la poliție să fie condus înaintea prefecturei de poliție ceea ce s-a și făcut, și îi expusese scopul misiunii sale.

Concursul dat de jandarmii din Artand și de însăși șeful lor, căpitanul respectiv pentru a se trece fără dificultăți prin contrabandă pe teritoriul nostru mașina infernală, recrutarea lui BALAZS de către locotenentul comandant al pieței Debrețin, concursul dat de magazinierul stației Bihorkerestes și al conductorului TIBOLDY din serviciul căilor ferate ungare, precum și ascunderea cu știință a identității numiților, BALAZS, EGETO și PALLAGY de către organele polițienești, cari le-au vizat actele false cu nume străine și au liberat pe BALAZS și EGETO, chiar atunci când îi dovedise cu asemenea acte, fără să ia vreo măsură împotriva lor, dovedesc cu prisosință dacă nu complicitatea, cel puțin concursul autorităților conduse de guvernul lui Bethlen.

Din cele arătate în acest raport, și din actele de anchetă ce se alătură se stabilește pe deplin că numiții:

1. – TUROCZY ISTVAN RAKSANYI zis REGULA, zis GABRIEL PROCOP, zis KOVACS ISTVAN
2. – PALLAGY LOJOS zis KOLOMAN RESS zis și ADALBERT PORUBSKY
3. – BALAZS IGNATZ zis IOSEF PAPP zis I. SZALKA
4. – BERNICZEI KMOSKO MIKLOS SANDOR conte FIQUELMONT DE BELMONT
5. DENGYEL BELLA
6. BERCZYI KAROLY și
7. KERECZY IANOS

aflați în stare de arest, precum și numiții:

- a. HEJJAS IVAN, locotenent de rezervă, aflat la Budapesta
- b. PRONAY PAL, loc. colonel de rezervă, aflat la Budapesta,
- c. KIR GYORGY, deputat aflat la Budapesta,
- d. TURCSANYI EGON EMIL, căpitan de rezervă aflat la Budapesta,
- e. PATER BONIS, preot în Budapesta
- f. BAROSS ZOLTAN sau GABOR locotenent de rezervă aflat la Budapesta
- g. Dr. Daniel Sandor, avocat din Budapesta
- h. CAROL EGETO zis SEDLAK din Budapesta Orhaz utca 4
- i. FODOR LAJOS sau IOSEF inginer la școala politehnică în Budapesta
- k. Locotenentul KALMAN FULOP, comandantul pieței Debrețin
- l. TIBOLDY, conductor de bilete la c.f. ungare, stația Bihorkerestes,

m. Inginer ADORJAN, Budapesta,
n. BECKER ISTVAN, sublocotenent activ la marele stat major ungar și
o. Locotenent ADAMETZ IMRE din Debrețin,
toți dispăruți, au complotat un atentat în contra Vieței suveranilor noștri și complotul a fost urmat de un act săvârșit sau început spre a pregăti executarea crimei, art. 76, 79, 47, 50 C.P., au introdus prin contrabandă explozibilele și mașina infernală, călcând dispozițiunile art. 193 și 196 din legea vămilor, s-au introdus în România cu acte false pe nume străine și uneori prin alte locuri decât acelea desemnate ca puncte de intrare și ȋșire, art. 7, 8 din legea pașapoartelor au furat de câmp vite de povară, faptul fiind comis de mai mulți complici asociați, - art. 309 al 1 și 310 ultimul aliniat 2- C.P. și urmează deci să fie trimiși înaintea justiției.

AN ATTACK THAT HAS NO LONGER TAKEN PLACE: HUNGARIAN RADICAL MOVEMENTS AGAINST THE ROYAL FAMILY OF ROMANIA (1922) – A DOCUMENT

Abstract: On November 7, 1922, the Directorate of Police and General Security sent to the head of the Special Security Service (*Siguranța*), in strict confidence, a copy of a report containing „relations with the Hungarian irredentist organization, which tried to endanger the lives of sovereigns“.

Between June and July 1922, an attack was allegedly carried out on the Royal Family of Romania, the basic idea of the assassination group being that Queen Maria was „the main culprit for the misfortunes that befell Hungary“, and that through the influence on the Great Powers, Greater Romania was born.

According to the *Siguranța* informations, the members of the Royal Family were the most targeted by such dangers, but on the list of possible targets were other political figures from Romania. The purpose of such actions, in addition to punish for losing Transylvania by Hungary, was to discourage Romania from intervening in the favor of the its allies from the Little Entente, Yugoslavia and Czechoslovakia, where Budapest had plans to destabilize and encourage autonomous movements.

It is obvious that the potential attacks against members of the Royal Family have not taken place, but the document found in the Archives of the National Council for the Study of Securitate Archives (ACNSAS) gives us a series of interesting information about the perception of the Romanian Security Service

(*Siguranța*) on radical movements from Hungary and about the methods by which such an action would have been set up.

Keywords: Royal Family, assassination, radicalism, General Security (*Siguranța*)

ISTORIE LOCALĂ ȘI NAȚIONALĂ

CONSIDERAȚII PRIVIND ROLUL DIVIZIILOR „TUDOR VLADIMIRESCU” ȘI „HORIA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN” ÎN ÎNLĂTURAREA SISTEMULUI MONARHIC DIN ROMÂNIA (1944-1947)

Rezumat: Hotărârea alcătuirii, pe teritoriul sovietic, a unor formațiuni militare a fost direct legată de contextul politico-militar din etapa finală al celui de-al Doilea Război Mondial (1944-1945), atunci când unitățile Armatei Roșii au dobândit, treptat, controlul asupra unor state din Europa Răsăriteană, Centrală și de Sud-Est.

Prin urmare, Iosif Visarionovici Stalin a acordat o atenție prioritară înființării în U.R.S.S. a unor așa numite „formațiuni de voluntari”, cărora li s-a stabilit ca obiectiv susținerea partidelor comuniste autohtone în procesul de dobândire a puterii politice. Așadar, diviziile „de voluntari” au constituit nucleele viitoarelor „armate populare” în Polonia, Ungaria, Cehoslovacia și România. În perspectiva impunerii unui „sistem social” de sorginte sovietică până acolo unde înainta Armata Roșie – așa cum mărturisea Stalin, în aprilie 1945, unei delegații iugoslave aflate în vizită la Moscova –, corpurile militare de voluntari, constituite în URSS, se puteau dovedi instrumente prețioase.

Articolul surprinde astfel, rolul jucat de cele două divizii de voluntari înființate pe teritoriul sovietic, Divizia „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan” în impunerea comuniștilor la putere și înlăturarea regimului monarhic.

Cuvinte cheie: divizii de voluntari, sovietizare, monarhie, lovitură de stat, politizare.

După cum este foarte bine cunoscut, înțelegerile secrete dintre Aliați din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial (cu precădere cea de la Moscova din octombrie 1944 și de la Yalta din februarie 1945) au plasat România în sfera de influență a Uniunii Sovietice. Evoluția defavorabilă a luptelor pentru armatele Axei pe frontul de Est și înaintarea rapidă a Armatei Roșii spre granițele României l-au determinat pe liderul de la Kremlin, Iosif Visarionovici Stalin, să treacă la punerea

* Drd., Școala Doctorală din cadrul Facultății de Istorie, Universitatea București. E-mail: mariusmotreanu@gmail.com.

în aplicare a planurilor de instalare în statele europene vecine a unor regimuri politice „prietene”, după chipul și asemănarea celui din Uniunea Sovietică. În condițiile în care ofițerii și soldații Armatei Regale Române, într-o proporție covârșitoare, nu îmbrățișaseră ideile și tezele marxiste, nutriend ostilitate față de colosul de la Răsărit care în anul 1940 a dat primele lovituri politico-militare care au condus la prăbușirea României Mari, liderul sovietic a decis constituirea așa numitelor divizii de voluntari din prizonieri români, cărora li s-a rezervat un rol major în procesul de îndoctrinare politică și sovietizare a armatei române.

Înființarea concretă a primei Divizii de voluntari, numită „Tudor Vladimirescu” (după numele celebrului conducător al revoluției de la 1821), alcătuită din prizonieri români (aproximativ 12.500 de soldați și ofițeri)¹ și aflată în rezerva Frontului 2 Ucrainean, s-a produs pe data de 15 noiembrie 1943, membrii fiind nevoiți să depună un jurământ de credință, încălcând astfel flagrant Codul de Justiție Militară care pedepsea cu moartea actul de trădare.

Prezidiul mitingului de constituire a Diviziei „Tudor Vladimirescu”.

Primul comandant a fost colonelul Nicolae Cambrea (15 noiembrie 1943 – 1 octombrie 1944), apoi colonelii Mircea Haupt (2 octombrie 1944 – 30 ianuarie 1945 și 11 martie – 12 mai 1945) și Iacob Teclu (31 ianuarie – 10 martie 1945). Organizată după model sovietic, divizia a dispus și de un aparat politic, cu următoarea încadrare: maior Ștefan Iordanov – locțiitor politic al mării unități, maior Dumitru

¹ I. Opreșan, *Infernul prizonierilor români în Rusia Sovietică*, Vol. I, Editura SAECULUM I.O., București, 2014, p. 21.

Petrescu – șeful Secției pentru educație și cultură, căpitan Mihai Burcă – loțiitor politic al Regimentului 1 infanterie, căpitan Dumitru Coliu – loțiitor politic al Regimentului 2 infanterie, căpitan Gheorghe Stoica – loțiitor politic al Regimentului 3 infanterie, căpitan Petre Borilă – loțiitor politic al Regimentului 1 artilerie, Sergiu Sevchenko – loțiitor politic al Divizionului de artilerie antitanc, Alexandru Paraschiv – loțiitor politic al Companiei cercetare, Ștefan Rab – loțiitor politic al Companiei transmisiuni².

La data de 15 noiembrie 1943, locotenent-colonelul Nicolae Cambrea emitea Ordinul de zi nr. 1, în care se spunea, printre altele, următoarele: „Ostași români voluntari! Stăpâniți de o grijă dureroasă pentru soarta țării noastre, care a fost târâtă în război alături de Germania, în contra voinței poporului și care este dusă la dezastru de actuala conducere, noi am obținut aprobarea Guvernului U.R.S.S. de a înființa prima divizie de voluntari români, care să lupte alături de Marile Puteri Aliate, U.R.S.S., Anglia și America, pentru distrugerea hitlerismului”³. În continuare, exprimându-și gratitudinea față de Stalin pentru posibilitatea de a organiza această divizie, Nicolae Cambrea pleda pentru o prietenie cu U.R.S.S. care va marca destinul României într-un mod tragic: „Să vă pregătiți bine pentru lupta care ne va aduce pacea, libertatea și belșugul și să nu uitați că avem alături de noi ca prieten și sprijin și ca vecin U.R.S.S., cea mai mare și puternică țară din lume. Numai alături de ea, țara noastră va fi în viitor fericită și respectată”⁴.

La Kotovsk, tot pe teritoriul Uniunii Sovietice, cu aprobarea lui Iosif Visarionovici Stalin, a fost creată, la 12 aprilie 1945, cea de-a doua divizie alcătuită din prizonieri români, căreia i s-a dat numele de „Horia, Cloșca și Crișan” și care a fost pusă sub comanda generalului Mihail Lascăr. Acesta a precizat și misiunea unității: „«Divizia Tudor Vladimirescu-Debrețin» împreună cu a noastră (<<Horia-Cloșca și Crișan>> - n.a.) și cu cele mai bune elemente din restul unităților românești formează sâmburele noii armate democratice românești”⁵.

Organizarea Diviziei „Tudor Vladimirescu” a fost inspirată după felul în care era organizată o divizie sovietică. Prezenta o mare putere de foc și un efectiv mult mai mare atât ca trupă cât și în cadre. Ofițerul Ion Tutoveanu, fost membru al statului major al Diviziei „Tudor Vladimirescu”, își amintea că unitatea a însumat, în cele din urmă, 12.500 de soldați și ofițeri, cărora li s-a mai adăugat un număr

² Alesandru Duțu, *Sub povara armistițiului 1944-1947*, Editura Tritonic, București, 2003, p. 67.

³ Depozitul Central de Arhivă Pitești, Fond „Divizia Tudor Vladimirescu”, dosar nr. 1, f. n.

⁴ Ibidem.

⁵ Dinu C. Giurescu, *România în timpul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej*, Editura Enciclopedică, București, 2017, p. 182.

important de prizonieri sosiți din Uniunea Sovietică și alți voluntari români, dintre care s-au mai reîntors în țară, după încheierea războiului, doar 4.500 dintre ei, restul sfârșind pe câmpurile de luptă⁶.

În ceea ce privește stabilirea misiunilor diviziei, au existat anumite dispute chiar în rândul comuniștilor români, fapt relevat abia în anul 1961 de către Gheorghe Stoica și alți comuniști⁷, implicați în formarea Diviziei „Tudor Vladimirescu”, cu ocazia dezbaterilor la Plenara C.C. al P.M.R. (30 noiembrie - 5 decembrie 1961) în legătură cu Darea de seamă a delegației P.M.R. la cel de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S., prezentată de Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Conform acestuia, Ana Pauker și Vasile Luca doreau ca Divizia „Tudor Vladimirescu” să nu participe la luptele pe frontul antihitlerist, ci doar utilizarea unităților ei, ca „trupe de ordine, care ar fi trebuit să vină în urma armatei sovietice, să asigure ordinea în localitățile eliberate de aceasta”⁸. În cele din urmă, se va definitiva clar misiunea diviziei, aceasta fiind precizată de către generalul sovietic Petrov încă de la data de 4 februarie 1944, și anume aceea de „întrebuințarea ei ca mare unitate operativă pe front și ca unitate de menținere a ordinii în țară”⁹.

În vederea supravegherii atente a activității diviziei și pentru lămurirea „pandurilor” asupra viitoarelor misiuni ale mării unități, în cadrul diviziei au început să sosească „specialiști” trimiși de Moscova.¹⁰ Astfel, la 8 martie 1944 sosește în divizie generalul Kovalenko, reprezentant al Marelui Stat Major al Armatei Roșii, însoțit de un grup de ofițeri superiori și unul de comuniști în frunte cu Ana Pauker, Mâță, Manole și Luca pentru munca politică¹¹.

Prin urmare, la data de 14 martie 1944, cu puține zile înainte ca Armata Roșie să pătrundă pe teritoriul României, Ana Pauker a precizat cu claritate: „Notați bine, domnilor ofițeri! Armata Roșie este foarte aproape de granița României, pe alocuri distanța este de abia 60-80 km. În consecință, locul dumneavoastră este acolo și nu aici”¹².

⁶ I. Opreșan, *op. cit.*, p. 21.

⁷ Aceste informații trebuie privite cu rezervă deoarece în urma procesului de destalinizare declanșat de către Nikita Hrușciiov, liderul Uniunii Sovietice, Ana Pauker și susținătorii săi fuseseră înlăturați de la conducerea Partidului Comunist Român de către gruparea condusă de Gheorghe Gheorghiu-Dej din care făcea parte și Gheorghe Stoica.

⁸ Din dezbaterile de la Plenara C.C. al P.M.R. 30 noiembrie – 5 decembrie 1961, în „Scânteia”, anul XXXI, nr. 5376, 12 decembrie 1961, p. 4.

⁹ Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial*, Editura All-Educațional, București, 1999, p. 271.

¹⁰ Alesandru Duțu, *Politizarea armatei române*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 4/1996, p. 30.

¹¹ Depozitul Central de Arhivă Pitești, Fond „Divizia Tudor Vladimirescu”, dosar nr. 17, f. 54.

¹² Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata Română în Al Doilea Război Mondial (1941-1945)*. *Dicționar Enciclopedic*, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 198.

În aprilie 1944, trupele sovietice au pătruns pe teritoriul României. Astfel, ofensiva Armatei Roșii a generat evoluții politice dramatice pe plan intern¹³. Chiar înainte de obținerea nelegitimă a puterii politice, comuniștii români au perceput armata ca pe un rival redutabil, atașat tradiției regalității, care mai întâi trebuia demolat și, ulterior, transformat într-un organism loial noii puteri. Cum comuniștii români, până în martie 1945 nu au avut autoritatea necesară să își pună planurile în aplicare, intervenția sovietică a fost decisivă.

Procesul amplu în urma căruia Armata Regală Română a fost epurată de cadrele ei cele mai valoroase și transformarea ei într-un instrument fidel la îndemâna puterii comuniste, a fost pregătit și lansat chiar înaintea încheierii celei de-a doua conflagrații mondiale, prin aplicarea unui cadru legislativ de către Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul comunist al Justiției (în luna septembrie a anului 1944). În ziua de 29 ianuarie a anului 1945, era adus la cunoștința opiniei publice așa numitul program de guvernare al Frontului Național Democrat care, printre altele, menționa și dorința „reorganizării armatei în spirit democratic, eliminând elementele reacționare și fasciste”¹⁴.

Între data de 26 octombrie și luna decembrie a anului 1944, Înalțul Comandament Sovietic și Comisia Aliată (Sovietică) de Control au dat două ultimatumuri oficialităților române prin care au solicitat reducerea semnificativă a numărului comandamentelor și trupelor aflate în interiorul țării. Ținta majoră era îndepărtarea oricărei posibilități ca o unitate militară română să mai poată garanta ordinea internă și protejarea autorității statale. Grăitor în acest sens este faptul că, în 28 februarie 1945, Comisia Aliată (Sovietică) de Control a formulat opt ordine, cu punere în aplicare chiar de a doua zi (adică pe 1 martie 1945) de diminuare (ori desființare) și dezarmarea integrală a tuturor unităților militare române¹⁵.

De altfel, presiunile cruciale ale Moscovei pentru înlăturarea guvernului Nicolae Rădescu și diminuarea puterii armate a țării au fost evidențiate chiar de către Ana Pauker într-o ședință a fruntașilor Partidului Comunist din România ținută pe 7 martie 1945: „Și dacă lucrurile s-au întâmplat, așa cum s-au întâmplat, mai cu seamă datorită ajutorului dinafară, acum nu am fi putut înregistra succesul...”¹⁶.

Trebuie subliniată ideea că, în paralel cu diminuarea forțelor militare românești prezente în capitală sau în zonele limitrofe acesteia, trupele sovietice

¹³ Michael Shafir, *România comunistă (1948-1985). O analiză politică, economică și socială*, traducere din limba engleză de Mihai-Dan Pavelescu, Editura Meteor Press, București, 2020, p. 73.

¹⁴ Alexandru V. Ștefănescu, „<<Democratizarea>>” armatei, în *Istoria românilor*, Vol. X, *România între anii 1948-1989*, coordonator Dinu C. Giurescu, Editura Enciclopedică, București, 2013, p. 732.

¹⁵ Dinu C. Giurescu, *România în timpul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej*, p. 174.

¹⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), Fond C.C. al P.C.R. Cancelarie, dosar nr. 14/1945, f. 3.

au fost folosite ca instrument de presiune politică asupra Regelui, opoziției cu adevărat democratice și pentru intimidarea opiniei publice. Afirmatia este demonstrată chiar de relatările fostului suveran Mihai I, care își amintea că: „Bucureștiul arăta ca un oraș ocupat. Atmosfera politică era irespirabilă (...). Din când în când, în momentele când propunerile lor nu erau primite cu entuziasm sau erau respinse, sovieticii își scoteau tancurile în stradă și făceau demonstrație de forță”¹⁷. Corneliu Coposu, un alt contemporan al evenimentelor, a descris și atmosfera de teroare din București creată de comuniști și trupele sovietice, oferind cazul de la 1 decembrie 1944, când s-a organizat o festivitate la Ateneu, la aniversarea Unirii. Ateneul a fost înconjurat de tancuri sovietice, iar participanții la festivitate au fost agresați de indivizi aduși cu camioane, exact după metoda stalinistă, prin folosirea de bastoane, lansându-se vociferări și amenințări. Corneliu Coposu a mai adăugat că: „Își permiteau luxul de a profera aceste amenințări și insulte, de a exercita presiuni morale și chiar agresivități, fiindcă aveau în spate armata sovietică”¹⁸.

Noul cabinet sub conducerea lui Petru Groza, „recomandat” de Andrei Ianuarevici Vișinski, era alcătuit din 17 miniștri și 14 subsecretari de stat. Potrivit aprecierii istoricului Dinu C. Giurescu, 86,6% din membrii executivului se aflau sub tutela directă sau indirectă a Partidului Comunist din România¹⁹.

Preluarea controlului total al armatei a reprezentat un obiectiv crucial pentru guvernul Petru Groza. Drept dovadă, chiar în ședința cu activul central al P.C.(d.).R. din 7 martie 1945, la care au participat printre alții, Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Emil Bodnăraș, Chivu Stoica Nicolae Ceaușescu, Miron Constantinescu, Vasile Vaida, s-a luat în discuție și subiectul armatei române. Ana Pauker a subliniat următoarele: „Fără îndoială, un rol de extraordinară importanță l-a jucat ajutorul pe care l-am primit prin loviturile date reacțiunii din România, prin luarea din mână reacțiunii, a uneltelor, cum erau armata, o parte din poliție, prin ruperea politicii reacționare și din afară, prin radio, prin articole de gazetă, printr-o intervenție mai directă”²⁰. Însă, după cum este deja cunoscut, răfuielele guvernanților cu „reacțiunea” din rândurile armatei a continuat pe o scară și mai mare.

Așa se face că, în martie-aprilie 1945, la scurt timp după impunerea guvernului pro-comunist, din efectivele Diviziei „Tudor Vladimirescu” au fost selecționați aproximativ 1.000 de ofițeri, subofițeri și soldați care, puși sub comanda lui Dumitru Popescu, au ajuns în Capitală, fiind întâmpinați în Gara de Nord de

¹⁷ Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 40.

¹⁸ Vartan Arachelian, *Mărturisiri. Corneliu Coposu în dialog cu Vartan Arachelian*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 22.

¹⁹ Conform Dinu C. Giurescu, *România în timpul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej*, p. 185.

²⁰ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R. Cămară, dosar nr. 14/1945, f.2.

Gheorghe Gheorghiu-Dej și instruiți în cadrul cazărmii „Mihai Viteazul” de activiști ai Partidului Comunist Român. La 26 aprilie 1945, așa numitul „lot 1.000”, a devenit osatura „aparaturii politice” al armatei române, 986 dintre ei fiind trimiși la diferite mari unități operative române aflate pe front, unde au fost încadrați în noile funcții de ajutoari ai comandanților pentru munca de educație, cultură și propagandă²¹. Ceremonialul încadrării acestora în oștirea română s-a desfășurat în cazarma Regimentului „Mihai Viteazul” din București, la care a participat chiar Regele Mihai I, dr. Petru Groza, președintele Consiliului de Miniștri, membrii ai guvernului, reprezentanți ai Armatei, numeroși lideri ai vieții politice românești, dar și reprezentanți sovietici ș.a.²².

Prezența în București și integrarea rapidă a lucrătorilor politici din Divizia „Tudor Vladimirescu” în armata română a fost explicată și de generalul Constantin Sănătescu, care la 24 aprilie 1945, în jurnalul său, a făcut următoarele aprecieri: „Ultima divizie română ce o mai aveam în jurul Bucureștiului a fost mobilizată și trimisă pe front, contrar protocolului militar ce-am încheiat cu rușii. În schimb a fost adusă Divizia Tudor Vladimirescu, care a fost formată în Rusia din prizonierii români și educată în spiritul Armatei Roșii”²³. Două zile mai târziu, pe 26 aprilie 1945, când a avut loc solemnitatea integrării în armata română a unui detașament din Divizia „Tudor Vladimirescu”, generalul Sănătescu a notat următoarele: „Cei ce aparțin acestui detașament au fost înaintați excepțional de către ruși, fără a ține seama de capacitatea lor și de gradele ce le au camarazii lor de promoție din armata română. Majestatea Sa Regele a participat la solemnitate, eu însă nu m-am dus, ca un protest contra ilegalităților ce *se fac*”. A doua zi, Constantin Vasiliu Rășcanu, ministrul de Război, i-a reproșat acestuia neparticiparea la ceremonialul respectiv²⁴.

²¹ Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata Română în Al Doilea Război Mondial (1941-1945)*, Editura Enciclopedică, București, pp. 198-200.

²² „Graiul Liber”, 30 aprilie 1945.

²³ Constantin Sănătescu, *Jurnalul Generalului Sănătescu*, cu o prefață de Simona Ghițescu-Sănătescu, Editura Humanitas, București, 1993, p. 200.

²⁴ *Ibidem*, p. 201.

Mitinguri organizate de comuniști prin care își arătau sprijinul pentru Divizie.

Rolul acestor lucrători politici în viața armatei, dar și, în general, în cadrul societății românești, a fost precizat de către maiorul Dumitru Petrescu, care, referindu-se la așa numita chestiune a „democratizării” oștirii, a subliniat următoarele: „Cu atât mai mult sunt indicați pentru această înaltă misiune cu cât ei își iubesc fierbinte țara și poporul. Sunt conștienți de mersul evenimentelor de azi și știu că România nu poate exista în viitor decât ca țară democratică (în realitate comunistă - n.a.) și în bună vecinătate și prietenie cu marea noastră vecină Uniunea Sovietică și că, deci, datoria lor este de a ajuta la democratizarea țării și în primul rând în corpul din care fac parte, adică al armatei române.

Domnule prim-ministru, domnule general-colonel Susaicov, ca unul care am luat parte la înființarea, organizarea și educarea Diviziei «Tudor Vladimirescu-Debrețin», și care cunoscând pe fiecare în parte din ostașii și ofițerii prezenți, țin să vă încredințez că ei toți își vor îndeplini cu succes misiunea și astfel vor dovedi că încrederea pusă în ei de guvernul român pe care îl prezidați și Înaltul Comandament al Frontului 2 ucrainean, va fi pe deplin justificată”²⁵.

În pofida preluării frâielor puterii, noul guvern și comuniștii nu se bucurau de simpatie în rândurile marii majorități a militarilor români, de la structurile superioare până la nivel de unități. Relevant în acest sens a fost întrederea din data de 7 martie a anului 1945, între generalul Vasiliu Rășcanu, noul ministru de

²⁵ Discurs publicat în ziarul „Scânteia”, 30 aprilie 1945.

război, și Constantin Sănătescu, șeful Statului Major al armatei române, în timpul căreia primul i-a solicitat concursul în activitatea de conducere a ministerului. Totuși, în aceeași zi, cu ocazia prezentării ministrului de Război în fața șefilor armatei, Constantin Sănătescu a ținut o cuvântare și a rugat public pe noul titular ministru „să vegheze la tradițiile armatei, care au constituit puterea și cinstea ei în trecut”, dar totodată „să lupte să nu amestece politica în armată, după cum este tendința în prezent”²⁶.

În consecință, rolul major pe care Diviziile „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan” urma să îl joace în procesul de sovietizare a armatei române a fost remarcat și într-un raport întocmit în data de 7 martie 1945 de către un agent al Oficiului de Servicii Strategice al S.U.A. de la București. Acesta preciza faptul că acțiunile de comunizare a României urmau să se întindă pe 3 ani, informație obținută în urma expunerii la București, în data de 7 martie 1945, de către Evgheni Suhlov, reprezentant al Cominternului, care a afirmat că venea chiar de la Gheorghe Dimitrov, liderul Cominternului. La întrunire au participat, printre alții: Ana Pauker, Vasile Prisenko, generalul Fedor Zurcov, Ilia Zurcov, Constantin Doncea, Constantin Pârvulescu și chiar Sulam Berezinsky (reprezentant al Cominternului și trimisul personal al lui Stalin, ca „observator” în problemele românești). În raport se menționa că una dintre măsuri ce avea să fie adoptată era „desființarea armatei în forma ei actuală” și constituirea unei „armate noi” din Diviziile „Tudor Vladimirescu” și „Avram Iancu” (era vorba de Divizia „Horia, Cloșca și Crișan” - n.a.), precum și din toți ofițerii aflați la aceea dată pe teritoriul Uniunii Sovietice²⁷.

Încheierea oficială a războiului, la 9 mai 1945, a găsit pe majoritatea militarilor români dislocați pe frontul din Cehoslovacia. Începând cu data de 9 iunie 1945, propagandiștii politici au însoțit trupele în marșul lor pe jos până la granițele României (42 de zile)²⁸. În mod oficial, militarii celor două unități militare („Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”) și personalul aparatului politic au fost reintegrați în armata română prin intermediul Legii nr. 666 din luna august a anului 1945²⁹.

²⁶ Constantin Sănătescu, *op. cit.*, p. 195.

²⁷ Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944-1947)*, Editura „Iconica”, București, 1993, p. 135-136.

²⁸ Dinu C. Giurescu, *România în timpul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej*, p. 180.

²⁹ Petre Opreș, *Două creații sovietice: Direcția Superioară Politică a Armatei și Divizia I Voluntari Români „Tudor Vladimirescu-Debrețin”*, <http://www.contributors.ro/politica-doctrine/doua-creatii-sovietice-directia-superioara-politica-armatei-si-divizia-1-voluntari-romani> (accesat la data de 10.03.2021).

În condițiile în care efectivele armatei române erau reduse drastic, în ședința din 19 iulie 1945 a C.C. al P.C.R., chiar Gheorghe Gheorghiu-Dej a pledat pentru păstrarea efectivelor celor două Divizii („Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”), apelându-se la următoarea metodă: pe o anumită perioadă de timp, militarii acestora să primească concedii, iar cei care fuseseră demobilizați să fie încadrați la Ministerul de Interne. Liderul comunist a susținut cu tărie „că nu pentru demobilizare au fost date” cele două unități militare³⁰.

Regimul comunist din România a utilizat Diviziile „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan” nu numai ca instrumente în procesul de „democratizare” a armatei române, dar și ca mijloc de reprimare a unor manifestației politice și sociale care amenințau „noua ordine de stat”.

În ziua de 8 noiembrie 1945, de ziua onomastică a Regelui Mihai I, a avut loc o amplă demonstrație pentru sprijinirea democrației, pentru Rege și împotriva regimului comunist condus de dr. Petru Groza. Manifestația din Piața Palatului a fost prima și ceea mai amplă demonstrație împotriva impunerii comunismului în țările din centrul și sud-estul Europei, organizată de către tineretul liberal și țărănist. Pe durata manifestației, grupuri de provocatori comuniști s-au amestecat printre manifestanți pentru a împiedica demonstrația. Mai multe camioane aduceau provocatori și bătauși la Confederația Generală a Muncii din strada Wilson. Detașamente din Divizia „Tudor Vladimirescu” au ocupat de dimineață intrările în piață. Cu toate acestea la ora 9.30 manifestanții s-au adunat. Camioanele provocatorilor au intrat în mulțime, care continua să aclame pe Regele Mihai. La ora 11³⁰, piața era plină. Agenții comuniști au atacat din nou, arestând peste 10 persoane. Camioanele au încercat din nou spargerea demonstrației, agenții lovind cu bare de fier. Două camioane au fost răsturnate și li s-a dat foc de către manifestanți. Din Ministerul de Interne au ieșit patru agenți care au deschis focul. Apoi, din Ministerul de Interne s-a deschis foc de mitralieră³¹ de către ostași. Divizia „Tudor Vladimirescu” și trupele de ordine sosesc la fața locului. Celor doi morți din timpul zilei li se adaugă și alte 13 victime din timpul nopții. Responsabilitatea celor petrecute revine, inevitabil, celor doi „huligani binecunoscuți”, Iuliu Maniu și Dinu Brătianu³².

Cu privire la derularea demonstrației, C.V.R. Schuyler, reprezentantul S.U.A. în cadrul Comisiei Aliate de Control în România a notat în jurnal următoarele: „Trupe ale diviziei «Tudor Vladimirescu» înconjurau, aliniate, piața.

³⁰ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R. Cancelarie, dosar nr. 64/1945, f. 3.

³¹ Constantin Scorpan, *Istoria României-Enciclopedie*, Editura Nemira, București, 1997, p. 395.

³² Andi Mihalache, 1944 - 1947:P.C.R. între teroare și represiune, în *Anul 1947. Căderea Cortinei* (colecția Analele Sighet nr. 5), Editura Fundația Academică Civică, București, 1997, p. 422.

Mulțimea a păstrat ordinea, scandând pentru «Rege și Țară» și agitând pancartele, cam până pe la prânz. Tot atunci, un număr de camioane pline cu polițiști și civili înarmați cu pistoale și băte, au pătruns în piață și au început să încercuiască oamenii. Atitudinea oamenilor s-a schimbat imediat. S-au ridicat pumni și au fost schimbate insulte. Atunci, polițiștii și civilii au coborât din camioane și au început să facă arestări. Au izbucnit bătăi, s-au tras focuri de armă și polițiștii au fost repede copleșiți. Mai multe camioane au fost răsturnate și li s-a dat foc. Trupele din jurul pieței au deschis focul, la început în aer, apoi direct în mulțime (...). Românii ne-au spus mai târziu că fuseseră arestați cam patru sute de oameni. Cei aflați în arest erau duși la cazarmile soldaților, unde erau bătuți sau torturați și forțați să semneze «mărturisiri» care-i implicau pe Maniu și pe Brătianu³³.

În noaptea zilei de 8 noiembrie 1945 și în ziua următoare forțele de ordine au percheziționat numeroase case și au arestat numeroși reprezentanți ai opoziției democratice sub pretextul că ar fi dorit organizarea unei „rebeliuni”³⁴.

După incidentele din 8 noiembrie 1945, în conformitate cu ordinul Corpului 2 Armată în cadrul Diviziei „Tudor Vladimirescu” se va forma un batalion de alarmă, care va fi instruit în cazarma Regimentului 1 Infanterie, acesta urmând să intervină în eventualele tulburări interne³⁵.

Spre sfârșitul anului 1947, Divizia „Tudor Vladimirescu” a fost implicată în cea mai importantă acțiune de susținere a regimului comunist, și anume lovitura de stat din 30 decembrie 1947 care a avut drept consecință înlăturarea monarhiei din România.

În vederea realizării acestui obiectiv esențial, autoritățile comuniste au adoptat o serie de măsuri politico-militare pentru a asigura succesul acțiunii³⁶. Faptul că armata întârzie să prezinte semnele subordonării față de noul regim, a determinat guvernul Groza să numească, la 23 decembrie 1947, în fruntea M.Ap.N. pe Emil Bodnăraș, cunoscut lider comunist³⁷. Această numire a venit, se pare, după o nouă călătorie, în secret, a acestuia la Moscova, unde ar fi fost

³³ Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *op. cit.*, p. 59-60.

³⁴ Ghiță Ionescu, *Communism in Romania. 1944-1962*, Editura Oxford University Press, Amen House, London, 1964, p. 120.

³⁵ Depozitul Central de Arhivă Pitești, Fond Divizia „Tudor Vladimirescu”, dosar nr. 27, f. 20-21.

³⁶ Absolvent al Facultății de Drept din Iași, Emil Bodnăraș va urma cursurile unor școli primare de artilerie devenind ofițer în armata română. Încă de pe băncile universității a fost un simpatizant al mișcării muncitorești. Arestat în anul 1934 și condamnat la 10 ani muncă silnică pentru participarea la lupta contra regimului burghezo-moșieresc. După instaurarea regimului comunist va deveni o figură marcantă a acestuia.

³⁷ Ioan Scurtu, *Ultimul an de coabitare a P.C.R. cu monarhia*, în „Dosarele Istoriei”, Anul II, nr. 11, 1997, pp. 18-23.

pregătit special, din punct de vedere militar, pentru executarea loviturii de stat din 30 decembrie 1947³⁸.

În ședințele ținute în 28 și 29 decembrie 1947, conducerea Partidului Comunist a stabilit planul de măsuri pentru abolirea monarhiei. Ca măsuri de securitate luate de M.Ap.N. și M.A.I. se prevedeau: paza instituțiilor, a demnitarilor, a punctelor strategice în capitală și provincie (telefoane, căi ferate, lucrări de artă, radiodifuziune), punerea în stare de alarmă a unităților de rezervă. Ca măsuri politice, erau trecute: mobilizarea partidului și a organizațiilor partidului și a organizațiilor de masă, convocarea parlamentarilor, mobilizarea presei și a radioului. În ziua de 30 decembrie după întrevederea cu Regele, când acesta urma să semneze actul de abdicare, era prevăzută ședința comună a Guvernului și Parlamentului pentru desemnarea organului provizoriu de conducere (în document erau trecute numele lui Petru Groza, Ioan Niculi, prof. Parhon, Vasile Vaida și Ștefan Voitec). De asemenea, urma să se opereze următoarele schimbări de guvern: Gheorghe Gheorghiu-Dej trebuia să devină președinte al Consiliului de Miniștri, Gheorghe Vasilichi, Ministru al Educației Naționale, Vasile Luca la industrie și comerț, Gheorghe Apostol la finanțe.

Primele măsuri cu caracter militar s-au luat încă din seara zilei de 29 decembrie. Astfel, la ora 19²⁰ Marele Stat Major a trimis o telegramă „extraurgent, secret” prin care se cerea întărirea pazei la toate depozitele de armament și muniții. Începând cu a doua zi, ora 7⁰⁰, ofițerii și subofițerii depozitelor de armament și muniții erau prezenți în cazarmă până la noi dispoziții. De asemenea, se prevedea: „comandanții secunzi pentru educație vor colabora intens la aceste măsuri și vor prelucra cu ofițerii și trupa acest ordin.”

În aceeași zi, 29 decembrie, a fost emis ordinul 50, prin care se oferea o seamă de avantaje personalului militar. Astfel, se mărea rația de calorii, se îmbunătățeau condițiile de cazarmament, subofițerii și ofițerii primeau alimente și alte avantaje în mod gratuit. Documentul se încheia astfel: „Față de măsurile de îmbunătățire a situației materiale a armatei și a condițiilor ce vor fi create cu neobosită stăruință, cer tuturor ostașilor și comandanților de toate gradele cea mai desăvârșită disciplină, executarea neșovăitoare a ordinelor și devotament față de marea cauză a constituirii democrației noastre populare și a armatei ca apărătoare a drepturilor și cuceririlor poporului”³⁹.

O altă măsură a fost înlăturarea din armată a încă unui grup de ofițeri care nu prezentau încredere pentru regimul comunist. Această măsură a fost

³⁸ Mircea Chirițoiu, *Armata ținută în frâu*, în „Magazin Istoric”. Revistă de cultură istorică, serie nouă, Anul XXXI, nr. 11 (368), noiembrie 1997, p. 27.

³⁹ *Ibidem*, p. 28.

dusă la îndeplinire de către o comisie formată la nivelul Regiunii a II-a Militară, din 12 membrii, 8 dintre aceștia provenind din Divizia „Tudor Vladimirescu”⁴⁰.

În seara zilei de 29 decembrie 1947, după ce a stabilit cu Gheorghe Gheorghiu-Dej detaliile privind audiența și discuțiile cu Regele Mihai, primul ministru Petru Groza, prin intermediul mareșalului Curții Regale, Dimitrie Negel l-a rugat pe Rege să vină de la Sinaia la București pentru a discuta de urgență „o chestiune de familie”⁴¹. Regele a acceptat, crezând că era vorba despre apropiata sa căsătorie, așa că a plecat spre București⁴². Audiența a fost fixată pentru a doua zi, 30 decembrie 1947, când în jurul orei 11,00 la Palatul din Șoseaua Kiseleff, Regele Mihai i-a primit în audiență pe șeful guvernului, dr. Petru Groza, și pe liderul P.C.R., Gheorghe Gheorghiu-Dej, aceștia cerându-i abdicarea. Inițial suveranul a refuzat, solicitând consultarea poporului cu privire la actul politic respectiv, însă cei doi au replicat că nu mai exista timp pentru așa ceva. Regele a cerut să fie lăsat un timp singur. Acesta a fost informat că legăturile telefonice au fost întrerupte și chiar piese de artilerie fuseseră îndreptate spre palat⁴³. Chiar Regele Mihai a ieșit pe un balcon și a observat că în curtea palatului se aflau grupuri de soldați cu puști-mitraliere și nu mai era nici unul dintre membrii gărzii regale⁴⁴.

Surprins de rapiditatea măsurilor adoptate de către guvernul Groza și sub presiunea trupelor din Diviziile „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan” care înconjuraseră reședința regală, Regele Mihai I a semnat abdicarea⁴⁵.

În seara zilei de 30 decembrie 1947 s-au schimbat gărzile militare la toate reședințele familiei regale. La ora 17⁰⁰, locotenent-colonelul Emanoil Popovici, din Marele Stat Major, a primit ordin ca împreună cu comandantul Batalionului de gardă, locotenent-colonel Nicolae Bercea, și unități din Divizia „Tudor Vladimirescu”, să procedeze la dezarmarea și înlocuirea gărzilor de la Palatul Regal din Calea Victoriei, Palatul Elisabeta, Cazarma Batalionului de Gardă (Ghencea) și Castelul Peleş. În București, operațiunea s-a desfășurat între orele 18⁰⁰-23⁰⁰. La 23³⁰, cei doi ofițeri au plecat spre Sinaia, unde au ajuns la ora 02⁰⁰. Din cauza viscolului puternic, între Comarnic și Sinaia, compania din Divizia „Tudor Vladimirescu” nu a ajuns decât la ora 08⁰⁰ în data de 31 decembrie. Vechea gardă a fost dezarmată de cei doi ofițeri și dusă în cazarma din

⁴⁰ Florin Șperlea, *Glasul Armatei-un instrument al propagandei comuniste (1945-1948)*, în, „Analele Sighet”, nr. 5, Editura Fundația Academică Civică, București, 1997, p. 390.

⁴¹ Mark Laszlo Herbert, *Abdicarea regelui Mihai. Documente diplomatice inedite*, Editura Humanitas, București, 2010, p. 258.

⁴² Diana Mandache, *Exilul regelui*, Editura Curtea Veche Publishing, București, 2016, p. 15.

⁴³ Mircea Chirițoiu, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁴ Arthur Gould Lee, *Coroana contra secera și ciocanul*, Editura Humanitas, București, 2001, p. 227

⁴⁵ Mircea Chirițoiu, *op. cit.*, p. 23.

Ghencea⁴⁶. La 31 decembrie, șeful Marelui Stat Major, general de divizie Septimiu Pretorian ordonă comandantului Diviziei Blindate „Tudor Vladimirescu” organizarea unui batalion de infanterie care să preia atribuțiile fostului Batalion de Gardă Regală⁴⁷.

Pe 31 decembrie, Regele Mihai și Regina Mamă Elena au părăsit Capitala și s-au îndreptat spre Sinaia, unde au fost ținuți sub atentă supraveghere până la data de 3 ianuarie 1948. Castelul Peleş se afla sub paza strictă a trupelor din Divizia „Tudor Vladimirescu”, iar orice mișcare îi era raportată imediat lui Emil Bodnăraș. De la întoarcerea în Sinaia, Regelui și Reginei Mamă li s-a interzis să comunice cu oricine și abia au avut timp să-și facă bagajele⁴⁸. De altfel, membrii familiei regale trebuiau să obțină permise speciale pentru a intra ori a ieși din palat⁴⁹.

Într-un „Raport asupra plecării fostului rege Mihai” din data de 4 ianuarie 1948, făcut public de CNSAS, este descris cu lux de amănunte momentul în care regele părăsește România. În data de 3 ianuarie, la ora 17:00, au sosit la gară trei automobile ale Regelui și două camioane cu bagaje. Imediat a început imbarcarea celor trei autoturisme și a bagajelor în vagoanele ce se găseau garate în spatele fostei rampe regale. La ora 17:05, în fața gării au sosit ziaristul englez Leonard Kirschen și trei jurnaliști americani, iar „la ora 18 a sosit de la București garnitura specială cu care pleca Mihai din țară. Paza trenului era asigurată de circa 25 agenți de siguranță sub conducerea Insp. Nicolski [Boris Grünberg, colonel NKVD, care folosea în România pseudonimul Alexandru Nicolski – n.r.] și comisar șef Vendel și de ostași și ofițeri din Divizia Tudor Vladimirescu. Fiecare ușa a vagonului era păzită de un agent și un soldat cu armă automată (...)”⁵⁰.

Rolul important pe care Moscova și comuniștii români l-au acordat celor două unități în sovietizarea României a fost dovedit de implicarea militarilor din Divizia „Tudor Vladimirescu” în reprimarea manifestației regaliste din 8 noiembrie 1945 și a militarilor din ambele divizii în lovitura de stat din 30 decembrie 1947. Nu întâmplător, inițial ziua armatei române a fost fixată pe 2 octombrie, data constituirii primei Divizii de „voluntari” „Tudor Vladimirescu”, care a fost percepută de comuniștii români ca fiind începutul procesului formării „armatei populare române” (data fiind modificată din 2 pe 25 octombrie, data eliberării întregului teritoriu românesc de sub ocupația armatelor germano-maghiare)⁵¹.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁴⁷ Mircea Chirițoiu, *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947, Preliminarii militare, consecințe politice*, Editura Fundația Academia Civică, București, p. 221.

⁴⁸ *Idem*, p. 253.

⁴⁹ Mark Laszlo Herbert, *op.cit.*, p. 262.

⁵⁰ Mircea Chirițoiu, *op. cit.*, p. 257.

⁵¹ I. Oprișan, *op. cit.*, p. 22.

CONSIDERATIONS REGARDING THE ROLE OF THE "TUDOR VLADIMIRESCU" AND "HORIA, CLOȘCA AND CRIȘAN" DIVISIONS IN THE REMOVAL OF THE MONARCHY SYSTEM FROM ROMANIA (1944-1947)

Abstract: The decision of forming, on the Soviet territory, of some military formations was directly related with the political and military context from the final stage of the Second World War (1944-1945), when the units of the Red Army, step by step, took control of states from the Eastern, South-Eastern and Central Europe.

Thus, Iosif Visarionovici Stalin granted a priority attention to the founding of the so called „voluntary formations” in the Socialist Soviet Union Republic, which had as an objective the supporting of the local Communist parties in the process of gaining political power. So, the “voluntary” divisions formed the core of the future “popular army” in Poland, Hungary, Czechoslovakia and Romania. In the perspective of imposing a “social system” of Soviet origins as far as the Red Army reached – as Stalin himself said to a Yugoslav delegation which was on a visit in Moscow, in April 1945 – the voluntary military corps, formed in the Socialist Soviet Union, could prove to be precious instruments.

The article, thus, captures the role played by the two divisions of voluntary formed on the Soviet territory, the „Tudor Vladimirescu” division and the „Horia, Cloșca și Crișan” one, in imposing communists to power and so remove the monarchic regime.

Keywords: volunteer divisions, sovietization, monarchy, coupe d'etat, politicization.

CADRE DIDACTICE REFUGIATE DIN NORD-ESTUL TRANSILVANIEI, STABILITE ÎN JUDEȚUL GORJ

Rezumat: Studiul de față are la bază documente inedite din cadrul Serviciului Județean Gorj al Arhivelor Naționale și privește prezentarea situației cadrelor didactice refugiate din teritoriul de Nord-Est al Transilvaniei, cedat de România Ungariei horthyste la 30 august 1940, ca urmare a prevederilor Dictatului de la Viena, act de forță prin care Puterile Axei i-au smuls României un teritoriu ai cărui locuitori erau în majoritate absolută români și ai căror reprezentanți votaseră, în mod democratic, unirea cu Regatul României în cadrul Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918.

Cuvinte-cheie: Dictatul de la Viena, Transilvania, refugiat, județul Gorj, Al Doilea Război Mondial.

Consecințele Dictatului de la Viena. Situația generală a refugiaților din nord-estul Transilvaniei (1940-1944)

Ca urmare a prevederilor Dictatului de la Viena, România a cedat Ungariei horthyste un teritoriu cu o suprafață de peste 43.000 de km² și o populație majoritar românească, însă cu importante minorități constituite din: maghiari, evrei și germani.

Fugind din calea trupelor ungare de ocupație, aveau să se refugieze în România, până în primăvara anului 1944, peste 200.000 de români din teritoriul anexat de Ungaria la data de 30 august 1940. Astfel, din localități ale județului Cluj s-au refugiat peste 55.000 de locuitori, din localități ale județului Bihor provenind peste 35.000 de refugiați, în timp ce refugiații provenind din județul Sălaj totalizau peste 29.000 de oameni. Un alt județ de unde proveneau numeroși refugiați, peste 25.000, era județul Someș.

Negocierile diplomatice ce au premers Dictatului de la Viena au fost inițiate ca urmare a presiunilor exercitate asupra guvernului român de către dictatorii Germaniei naziste, Adolf Hitler, respectiv al Italiei fasciste, Benito Mussolini. Acestea s-au desfășurat, începând cu data de 16 august 1940, la Turnu-Severin și

* Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefănescu” din Târgu-Jiu.

vizau rectificarea graniței româno-ungare stabilite conform prevederilor tratatului de pace semnat la Trianon la 4 iunie 1920. Ca urmare a pretențiilor exagerate ale părții ungare, negocierile de la Turnu-Severin aveau să decurgă foarte anevoios¹.

În cadrul negocierilor de la Turnu-Severin, delegația ungară a solicitat guvernului român cedarea unui teritoriu cu o suprafață de circa 68.000 km² și o populație de 3,9 milioane de locuitori, din care 2,2 milioane de români și 1,2 milioane de maghiari, în timp ce delegația română dorea realizarea unui schimb de populație și mici rectificări teritoriale².

În condițiile în care negocierile româno-ungare trenau, Adolf Hitler avea să intervină personal, stabilind, la 27 august 1940, viitoarea graniță dintre România și Ungaria³. Ulterior, miniștrii Afacerilor Externe ai României și Ungariei au fost convocați la Viena pentru a li se prezenta, de către Joachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano, noua graniță româno-ungară⁴.

În conformitate cu prevederile Dictatului de la Viena, România ceda Ungariei horthyste nord-estul Transilvaniei, teritoriu cu o suprafață de 43.492 km² și o populație de 2,6 milioane de locuitori⁵, dintre care: 50,2% români, 37,1% maghiari, 5,7% evrei, 2,8% germani, 1,9% țigani, 2,3% ruteni, cehi, slovaci⁶.

Conform istoricului Silviu Dragomir, suprafața teritoriului cedat Ungariei horthyste a fost de 43.591 km², populația acestuia fiind alcătuită din: 1.305.500 români, 968.000 de maghiari, 149.000 de evrei și 72.000 de germani⁷. Alte surse indică o suprafață a teritoriului de 42.610 km², cu o populație ce grupa 1.315.500 români, 969.000 de maghiari, precum și alte naționalități⁸.

A doua zi după semnarea Dictatului de la Viena, la 31 august 1940, Iuliu Maniu declara în Consiliul de Coroană: „Cred că cedarea Basarabiei, fără nici un fel de rezistență, a fost o profundă greșeală, ale cărei urmări le suferim astăzi. Trebuia, cu orice preț și cu orice sacrificii, chiar și cu sacrificiul de a suferi o înfrângere, să rezistăm”⁹.

¹ Gheorghe Buzatu, Petre Otu, Ioan Scurtu, Vasile Bozga, *Triumful dreptului forței asupra forței dreptului*, în *Istoria românilor*, vol. VIII, *România Întregită (1918-1940)*, coord. prof. univ. dr. Ioan Scurtu, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 578.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 579.

⁵ Dennis Deletant, *Activități britanice clandestine în România în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial*, Editura Humanitas, București, 2019, p. 106.

⁶ Gheorghe Buzatu, Petre Otu, Ioan Scurtu, Vasile Bozga, *op. cit.*, p. 579.

⁷ Silviu Dragomir, *La Transylvanie avant et après l'Arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943, p. 43.

⁸ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 287.

⁹ Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, Editura Enciclopedică, București, 2015, p. 265.

Conform autorităților române, până în septembrie 1943, se refugiaseră din nord-estul Transilvaniei aproape 110.000 de persoane¹⁰. O mare parte a acestora „erau foști angajați ai statului român care s-au trezit peste noapte fără serviciu, inclusiv profesori universitari și învățători”¹¹, însă numeroși refugiați proveneau și din rândurile țăranimii, orașenilor, care fugeau din calea abuzurilor trupelor de ocupație hothyste. Toți acești refugiați au primit „ajutoare sociale până la găsirea unui loc de muncă”¹².

Conform situației statistice întocmite, în primăvara anului 1944, de Statul Major al Armatei Române și prezentate Comisiei Germano-Italienne care monitoriza situația din nord-estul Transilvaniei, până la 31 ianuarie 1944, se refugiaseră din regiune un număr de 210.554 de persoane¹³.

Cei mai numeroși refugiați proveneau din localități ale județului Cluj, totalizând 55.659 de refugiați dintr-o populație de 154.968 de români, reprezentând peste 33% din populația românească a județului, în condițiile în care populația totală a județului se cifra la 274.147 de locuitori. Pe de altă parte, din localități ale județului Bihor proveneau un număr de 35.876 de refugiați, dintr-un total de 150.083 de locuitori români ai județului, la o populație totală a județului ce se cifra la 332.917 locuitori¹⁴.

Din localități ale județului Sălaj s-au refugiat 29.734 de locuitori români, dintr-un total de 215.104 locuitori români, ce reprezentau majoritatea absolută a locuitorilor județului, a cărui populație totală se cifra la 375.245 de locuitori¹⁵, în timp ce din localități ale județului Someș s-au refugiat un număr de 25.456 de români, dintr-o populație de 188.390 de români, care reprezenta peste 70% din populația totală a județului¹⁶.

Din localități ale județului Mureș s-au refugiat 22.693 de români, din totalul celor 129.492 de locuitori români, la o populație totală a județului ce se cifra la 294.471 de locuitori¹⁷. Nu mai puțin de 18.170 de locuitori români s-au refugiat și din localități ale județului Satu Mare, reprezentând aproape 10% din populația

¹⁰ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 106.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud, Fond „Dumitru Nacu”, dosar nr. 2, apud Dennis Deletant, *op. cit.*, pp. 287-288.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

românească a județului, ce se cifra la 198.516 locuitori din totalul de 321.393 de locuitori¹⁸.

Totodată, din localități ale județului Năsăud s-au refugiat un număr de 10.610 locuitori români, din cei 114.936 de români ce locuiau în județ, care avea o populație totală de 157.150 de locuitori¹⁹, în timp ce, din localități ale județului Trei Scaune s-au refugiat un număr de 7.335 de români, reprezentând peste o treime din totalul populației românești a județului, ce se cifra la 19.442 de locuitori, în condițiile în care populația totală a județului era de 138.250 de locuitori²⁰.

Din localități ale județului Maramureș s-au refugiat 6.709 români, 5.609 refugiindu-se din județul Ciuc și 2.193 din județul Odorhei în timp ce, din localități ale județelor Târnava Mare, s-au refugiat 322 de locuitori, respectiv 188 de locuitori din localități ale județului Târnava Mică²¹.

Situația cadrelor didactice refugiate din nord-estul Transilvaniei și stabilite în județul Gorj

Având la bază documente inedite aflate în cadrul Serviciului Județean Gorj al Arhivelor Naționale, cercetarea de față prezintă activitatea desfășurată de către 61 de cadre didactice (învățători, învățătoare, educatoare) refugiate din teritoriul cedat de România Ungariei horthyste la 30 august 1940 și stabilite pe teritoriul județului Gorj, precum însemnări, memorii și date personale și privind cariera didactică ori familiile unora dintre cadrele didactice refugiate.

În aceste condiții, unul dintre documentele cele mai elocvente aflate în arhivele gorjene relativ la situația cadrelor didactice refugiate în anul 1940 din nord-estul Transilvaniei, este o situație statistică întocmită în cursul anului 1943 de Inspectoratul Școlar al Județului Gorj, document ce reunea „*învățătorii utilizați pe anii 1942-1943, refugiați din Nordul Transilvaniei și din Cadrilater*”²².

Din totalul celor 77 de cadre didactice refugiate cuprinse în această statistică, 16 se refugiaseră din Cadrilater, în timp ce restul de 61 se refugiaseră din nord-estul Transilvaniei. Totodată, conform acestei situații statistice: 4 cadre didactice se refugiaseră din localități ale județului Năsăud, 3 din localități ale județului Bihor, 13 din localități ale județului Sălaj, 3 din localități ale județului Cluj, 7 din localități ale județului Maramureș, 5 din localități ale județului Someș, 5 din

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Serviciul Județean Gorj al Arhivelor Naționale (În continuare se va cita: S. J. A. N. Gorj), Fond Inspectoratul Școlar Gorj, dosar nr. 358/1943, ff. 1-3.

localități ale județului Mureș, 14 din localități ale județului Satu Mare, 5 din localități ale județului Odorhei și două din localități ale județului Ciuc²³.

Dintre cei 4 învățători refugiați în 1940 din localități ale județului Năsăud, învățătorul Nicolae Avram de la școala primară din comuna Ilva Mare Luncă a fost utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Brătuia, județul Gorj²⁴.

Refugiați, la rândul lor, din județul Năsăud, învățătorii Deatcu Eliodor și Deatcu Lucreția de la școala primară din comuna Sant, județul Năsăud, au fost utilizați, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Raci, județul Gorj²⁵.

Cel de-al patrulea învățător refugiat din județul Năsăud, Ochian Nicolae, predase la școala primară din comuna Budacul de Jos, județul Năsăud, în cursul anului școlar 1942-1943 fiind utilizat la școala primară din comuna Albeni, județul Gorj²⁶.

La 15 iunie 1945, Direcțiunea Învățământului Primar, Normal și Seminarial din Ministerul Educației Naționale înștiința Inspectoratul Școlar al județului Gorj că doamna Lucreția Deatcu, învățătoare titulară la școala primară din comuna Sant, județul Năsăud, urma a fi utilizată, până la finele anului școlar 1944-1945, la o școală primară din județul Gorj²⁷.

Totodată, printr-o adresă primită la Inspectoratul Școlar al județului Gorj la 19 iunie 1945, Inspectoratul Școlar al Regiunii Craiova, arăta că, în conformitate cu ordinul Ministerului nr. 104 244/1945, doamna Lucreția Deatcu, învățătoare titulară la școala primară din comuna Sant, județul Năsăud, urma să predea, până la finele anului școlar 1944-1945, în județul Gorj²⁸.

Printr-o adresă datată 16 iunie 1945, Direcțiunea Învățământului Primar, Normal și Seminarial din cadrul Ministerului Educației Naționale înștiința Inspectoratul Școlar al județului Gorj în legătură cu faptul că domnul Avram Nicolae, învățător la școala primară din comuna Ilva Mare Luncă, județul Năsăud, urma a continua să predea, până la finele anului școlar 1944-1945, la școala primară din Brătuia-Trocani, județul Gorj²⁹.

În consecință, la 21 iulie 1945, Inspectoratul Școlar Județean Gorj îl înștiința pe învățătorul Avram Nicolae de la școala primară din comuna Brătuia-Trocani că

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, f. 1.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, f. 2.

²⁷ S. J.A.N. Gorj, Fond Inspectoratul Școlar Gorj, dosar nr. 416/1945, f. 217.

²⁸ Ibidem, f. 234.

²⁹ Ibidem, f. 258.

a primit permisiunea de a preda la acea școală până la finele anului școlar 1944-1945³⁰.

Învățătoarea Andreescu Maria, refugiată din comuna Dorna, județul Bihor, avea să fie utilizată, în anul școlar 1942-1943, la școala primară din localitatea Bârzeiu de Pădure, județul Gorj³¹. Printr-o adresă primită la Inspectoratul Școlar Județean Gorj la data de 12 iulie 1945, Direcțiunea Învățământului Primar-Normal din cadrul Ministerului Educației Naționale arăta că doamna Maria Andreescu, învățătoare titulară la școala primară din comuna Dorna, județul Bihor, urma să predea, până la finele anului școlar 1944-1945, la școala primară din comuna Scrada, județul Gorj³².

Învățătorul Ilie Toaxen, refugiat în 1940 din comuna Cheț, județul Bihor, a fost utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din satul Bohorel, comuna Negomir, județul Gorj³³.

Cel de-al treilea învățător refugiat din județul Bihor, Vișan Pantelimon, predase la școala primară din localitatea Pesteș, județul Bihor, în cursul anului școlar 1942-1943 activând la școala primară din comuna gorjeană Bolboși³⁴.

Nu mai puțin de 13 cadre didactice s-au refugiat în județul Gorj din localități ale județului Sălaj, respectiv: Ioan Arsenie, Vasile Ciobanu, Atanasie Cârlogea, Dumitru Chilea, Constantin Davițoiu, Savu Manta, Grigore Pupăză, Victoria Popescu, soții Nicolae și Maria Roșu, Ioan Spahiu, Dumitru Șerban și Constantin Țigăran³⁵. În consecință, învățătorul Ioan Arsenie, refugiat de la școala primară din comuna Aleuș, avea să predea, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din satul Vidin, comuna Jupânești, județul Gorj³⁶.

Vasile Ciobanu, învățător la școala primară din comuna Tășnad, județul Sălaj, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Godinești, județul Gorj³⁷.

Învățătorul Atanasie Cârlogea, refugiat din comuna Tămășeni, județul Sălaj, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Bălăcești, județul Gorj³⁸.

³⁰ Ibidem, f. 259.

³¹ Ibidem, f. 1.

³² Ibidem, f. 279.

³³ Ibidem, dosar nr. 358/1943, f. 2.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, ff. 1-3.

³⁶ Ibidem, f. 1.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

Învățătorul Dumitru Chilea, refugiat în anul 1940 din comuna Simian, județul Sălaj, avea să predea, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Pociovaliștea, județul Gorj³⁹.

Constantin Davițoiu, învățător refugiat din comuna Boian-Pleasca, județul Sălaj, va fi utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Cernădia, județul Gorj⁴⁰.

Învățătorul Savu Manta, refugiat în 1940 de la școala primară din comuna Solona, județul Sălaj, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Turcinești, județul Gorj⁴¹.

Grigore Pupăză, învățător refugiat în anul 1940 din comuna Chichișa, județul Sălaj, unde preda la școala primară, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Dobrița, județul Gorj⁴². Grigore Pupăză s-a născut la 12 iulie 1915 în comuna Dobrița, județul Gorj, în familia Grigore și Elisabeta Pupăză, descendenții unui anume Adam Pupăză, „ciocănar de mină”, refugiat din nordul Transilvaniei, în județul Vâlcea, la finele secolului al XVIII-lea, stabilit, ulterior, în satul Frătești, județul Gorj⁴³.

A rămas orfan de mamă la vârsta de 3 ani și de tată la vârsta de 7 ani, fiind crescut de fratele său mai mare, Dumitru Pupăză, învățător, și de surorile mai mari, Grigore fiind al optulea din cei nouă copii ai familiei Grigore și Elisabeta Pupăză⁴⁴, respectiv: Marioara, căsătorită cu Ion Catană, născută în 1899, rămasă văduvă după decesul soțului; Maximilian, decedat pe front în 1916; Dumitru, învățător; Grigore (1903-1914), Ana, Vasile, Ileana și Floarea.

După ce, în perioada 1922-1929, a urmat cursurile școlii primare din comuna Dobrița, în septembrie 1929, Grigore Pupăză a fost admis la Școala Normală din Târgu-Jiu, absolvind cursurile acesteia în anul 1937. Aflându-se în clasa a II-a la Școala Normală din Târgu-Jiu, Grigore Pupăză a participat la concursul „Tinerimea Română”, obținând premiul al doilea pe țară, la secțiunea „Portretul unei persoane îndrăgite”⁴⁵.

Avea să primească premiul chiar din mâinile primului ministru al guvernului României de la acea vreme, istoricul Nicolae Iorga. Premiul consta într-un pachet de cărți și o excursie prin țară, în cursul căreia premianții aveau să

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, f. 2.

⁴² Ibidem.

⁴³ Dan Gr. Pupăză, Grigore Gr. Pupăză: *Dascăl de țară*, în „Revista de Lingvistică și Cultură Românească”, nr. 18/2018.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

viziteze inclusiv Bazargicul și Balcicul, la Balcic fiind întâmpinați, în balconul palatului, de către însăși Regina Maria⁴⁶.

Conform mărturiei lui Grigore Pupăză, în iunie 1937 a absolvit cursurile Școlii Normale de Băieți din Târgu-Jiu, astfel că, „de la 1 iulie 1937 până la 1 noiembrie 1937 am locuit în Dobrița, ajutându-l pe fratele cel mare la muncile agricole”⁴⁷. Ulterior, „de la 1 noiembrie 1937 am fost încorporat în regimentul 18 Dorobanți din Târgu-Jiu și am fost trimis la Școala Militară de Ofițeri de Rezervă din Ploiești, pe care am urmat-o până la 1 august 1938, când am fost trimis pentru stagiul la regiment”⁴⁸, obținând gradul de sublocotenent în rezervă⁴⁹.

Terminând stagiul militar și liberându-se cu gradul de plutonier TR, Grigore Pupăză are să primească o catedră în învățământ, astfel că, „de la 11 noiembrie 1938 până la 30 aprilie 1939 am fost învățător în comuna Camăr (Kemmeri) din județul Sălaj”⁵⁰, iar la data de 30 aprilie 1939 „am fost trimis în comuna Grădiște, județul Vlașca, la cursuri de perfecționare profesională”⁵¹.

La 1 septembrie 1938 a fost numit învățător titular la școala primară din comuna Camăr, județul Sălaj, localitate cu o majoritate de etnici maghiari⁵², ulterior, în cursul anului școlar 1939-1940, predând la școala primară din comuna Chichișa, județul Sălaj⁵³.

Conform aceleiași mărturii a învățătorului Grigore Pupăză, „la 15 iunie 1939 am fost concentrat la regimentul 18 Dorobanți Târgu-Jiu și dislocat pe zonă la Borba, județul Sălaj, unde am stat până în octombrie 1939”⁵⁴. Ulterior, „din octombrie 1939 până în martie 1940 am funcționat ca învățător în comuna Chichișa,

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Conform procesului verbal încheiat la 21 octombrie 1954 ca urmare a interogatoriului arestatului Grigore Gr. Pupăză, la sediul Securității din Craiova, din dosarul de urmărire a fugarului Grigore Pupăză aflat în arhiva CNSAS. Respectivul proces-verbal ne-a fost pus la dispoziție de către domnul profesor Dan Gr. Pupăză, fiul învățătorului Grigore Gr. Pupăză, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Dan Gr. Pupăză, *art. cit.*, în *loc. cit.*, nr. 18/2018.

⁵⁰ Conform procesului verbal încheiat la 21 octombrie 1954 ca urmare a interogatoriului arestatului Grigore Gr. Pupăză, la sediul Securității din Craiova, din dosarul de urmărire al fugarului Grigore Pupăză aflat în arhiva CNSAS.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Dan Gr. Pupăză, *art. cit.*, în *loc. cit.*, nr. 18/2018.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Conform procesului verbal încheiat la 21 octombrie 1954 ca urmare a interogatoriului arestatului Grigore Gr. Pupăză, la sediul Securității din Craiova, din dosarul de urmărire al fugarului Grigore Pupăză aflat în arhiva CNSAS.

județul Sălaj”⁵⁵, însă, „în martie 1940 am fost din nou concentrat în Regimentul 18 Dorobanți, unde am stat până în 26 octombrie 1940”⁵⁶.

Înrolat într-un batalion al Regimentului nr. 18 Infanterie Gorj, Grigore Pupăză se afla, în iunie 1940, în Basarabia. În aceste condiții, la 28 iunie 1940, Grigore Pupăză consemna în jurnalul său următoarele:

„Zi întunecată, ca sufletul întregii Țări Române, ca sufletele noastre, ale ostașilor ce am stat 4 luni degeaba, de veghe la granița de Est. Azi s-a săvârșit o tragedie istorică: Ciuntirea României Mari de către Rusia hrăpăreață. A smuls din trupul Moldovei lui Ștefan cel Mare, Basarabia și Bucovina de Nord. Aseară, ocuparea pozițiilor pentru război. Conducătorii au găsit inutilă orice încercare de rezistență, de aceea n-am luptat. Au fost cedate fără luptă, fără sânge. Aseară am plecat spre Cornești pe o vreme rea de tot; azi am revenit, iar, la Teșcureni; am împachetat materialele și suntem gata de drum.

Pe marginea drumului de la ieșirea din satul Teșcureni – Bălți, scriu acum, în amurgul acestei zile, cea de pe urmă noutate, cronica celei de pe urmă zi trăită pe pământurile Basarabiei. Mi-e atât de greu de durere sufletul, simt că aproape nici nu pot să leg șirul de vorbe pentru a prinde tot sensul tragic al acestei clipe. [...] Populația civilă plânge plecarea noastră și așteaptă cu genele înrourate regimul tiranic al comunismului rusesc. (...)

Duc cu mine o brazdă din pământurile acestui sfânt țărâm românesc, frământat cu sângele și sudorile martirilor în lungul veacurilor de suferință. Dacă voi sfârși viața, merită dezrobirea acestui ținut, pe pământul mormântului meu să-mi fie așternută această brazdă”⁵⁷.

Regimentul nr. 18 Infanterie avea să fie dislocat, după retragerea din Basarabia, în Transilvania, unde se afla la 30 august 1940, data semnării Dictat-ului de la Viena. În aceste condiții, la 31 august 1940, învățătorul Grigore Pupăză nota în jurnal: „Zi de doliu pentru întreg Neamul Românesc... Jumătate din Transilvania noastră, pentru care au luptat, au plâns și s-au jertfit șiruri întregi de generații, în urma hotărârii arbitrajului germano-italian de ieri de la Viena trece în mâinile ungarilor. (...) Șiroaiele de lacrimi nu mai conținesc... Am cunoscut acest pământ prea mult. L-am cunoscut ca învățător în Chichișa Sălajului; l-am cunoscut prin peregrinările tinereții mele. Este românesc. Mileniul trecut de suferință sub apăsarea maghiară n-a putut să-i piardă pe românii din aceste locuri... Parcă ar muri cineva dintre ai mei; parcă ar muri ceva din mine, atâta sfâșiere lăuntrică simt acum! Poate că dacă nu aș fi cunoscut colțisorul acesta de țară, Sălajul, durerea mea

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Grigore Pupăză, *File de jurnal. 1940-1942*, Editura Newest, Târgu-Jiu, 2005, pp. 52-53.

nu ar fi atât de mare astăzi. Cunosc însă oameni, de acolo, din Chichișa și din alte sate”⁵⁸.

Ulterior avea să noteze, în paginile aceluiași jurnal, referindu-se la asasinatelor făcute de trupele hothyste în teritoriul ocupat din nord-estul Transilvaniei: „Ziarele mi-au adus dureroasa veste a executării de către unguri a înv. Cosma și a preotului Moldovan din Treznea Sălaj. Cu ei am petrecut ultima duminică în Sălaj (10 Martie). Mărturie...Plâng moartea lor”⁵⁹.

Învățătorul Grigore Pupăză este autorul a numeroase lucrări: memorialistice, culegeri de folclor, studii istorice, precum: „File de jurnal. 1940-1942”, „Jurnal de front. Sevastopol”⁶⁰, „Istoria învățământului din Gorj”⁶¹, „Dacă soarta ne desparte”⁶², „Monografia raionului Târgu-Jiu”⁶³, „Cântec din bătrâni”⁶⁴, „Contribuții la monografia folclorică a Văii Jaleșului”⁶⁵, „O viață dăruită școlii”⁶⁶, „Monografia comunei Arcani”⁶⁷, „Monografia școlii Arcani”⁶⁸, „Dascălii: Averele României”⁶⁹.

Referindu-se la intrarea României în cel de-Al Doilea Război Mondial, învățătorul Grigore Pupăză mărturisea că „în iunie 1941 am fost trimis pe frontul din Răsărit cu Regimentul 74 Infanterie. Am intrat în luptă în decembrie 1941 până în martie 1942”⁷⁰. În martie 1942 „am fost trimis pe front la Regimentul 18 Dorobanți, care se afla la Sevastopol, unde am fost îngropat în pământ de un proiectil de artilerie grea, ulterior fiind internat în spitalul (...) din Crimeea, până în septembrie 1942”⁷¹. În noiembrie 1942, învățătorul Grigore Pupăză avea să revină

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 77-78.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 85.

⁶⁰ *Idem*, *Jurnal de front. Sevastopol*, Editura Newest, Târgu-Jiu, 2005.

⁶¹ *Idem*, *Istoria învățământului din Gorj*, Editura Newest, Târgu-Jiu, 2005.

⁶² *Idem*, *Dacă soarta ne desparte*, Editura Măiastra, Târgu-Jiu, 2008.

⁶³ *Idem*, *Monografia raionului Târgu-Jiu*, 1964, mss.

⁶⁴ *Idem*, *Cântec din bătrâni*, Casa Creației Populare Gorj, Târgu-Jiu, 1971.

⁶⁵ *Idem*, *Contribuții la monografia folclorică a Văii Jaleșului*, Editura Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Gorj, Târgu-Jiu, 2015.

⁶⁶ *Idem*, *O viață dăruită școlii*, Editura Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Gorj, Târgu-Jiu, 2015.

⁶⁷ *Idem*, *Monografia comunei Arcani*, 1964, mss.

⁶⁸ *Idem*, *Monografia școlii Arcani*, 1972, mss.

⁶⁹ *Idem*, *Dascălii: Averele României*, Editura Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Gorj, Târgu-Jiu, 2015.

⁷⁰ Conform procesului verbal încheiat la 21 octombrie 1954 ca urmare a interogatoriului arestatului Grigore Gr. Pupăză, la sediul Securității din Craiova, din dosarul de urmărire a fugarului Grigore Pupăză aflat în arhiva CNSAS.

⁷¹ *Ibidem*.

în țară împreună cu efectivul Regimentului nr. 18 Dorobanți pentru refacere. În aceste condiții, „din decembrie 1942 până în noiembrie 1943 am funcționat ca învățător la școala din Dobrița”, ulterior transferându-se la școala primară din satul Ursăței, comuna Lelești, unde a predat din noiembrie 1943 până în martie 1944⁷².

La data de 14 februarie 1943, învățătorul Grigore Pupăză s-a căsătorit cu învățătoarea Elena D. Chirtoc, refugiată, la rândul său, în iunie 1940, din localitatea Budachi, județul Cetatea Albă, unde avea catedră la școala primară. În anul 1952 avea să se nască unicul fiu al familiei Grigore și Elena Pupăză, Dan Pupăză. Îmbrățișând cariera de profesor de matematică, Dan Pupăză avea să le calce pe urme părinților, desfășurând, totodată, o intensă activitate culturală și de cinstire a memoriei dascălilor gorjeni, în general, și a părinților săi, în mod special.

Înrolat din nou în cadrul Regimentului nr. 18 Dorobanți, „în martie 1944 am fost trimis pe front la Iași, luând parte la luptele de la pădurea Mârzescu”⁷³, unde avea să fie rănit, fapt ce a condus la internarea sa „la Clinica de Neurologie din Sibiu, până în august 1944, când am fost încadrat ofițer la Biroul Mobilizării al Regimentului nr. 18 Dorobanți, unde am lucrat până în noiembrie 1945”⁷⁴.

Concomitent, în perioada decembrie 1944 – 1 septembrie 1945, Grigore Pupăză a predat la școala primară din satul Câmpofeni, la 1 septembrie 1945 fiind transferat la școala primară din satul Ursăței, comuna Lelești, unde a funcționat până la 1 septembrie 1948. Din noiembrie 1948 până în decembrie 1949 a activat în cadrul Căminului Cultural Județean Gorj pentru îndrumarea cursurilor Școlilor Țărănești. Ulterior, în perioada decembrie 1949 – ianuarie 1952, a funcționat ca profesor de matematică la școala primară din comuna Arcani, raionul Târgu-Jiu.

Implicat în mișcarea de rezistență armată condusă de către Grigore Brâncuși, cunoscută sub denumirea „*RUIC*” – „*Români, Uniți-vă Împotriva Comunismului*”, învățătorul Grigore Pupăză avea să se ascundă în păduri împreună cu camarazii săi astfel că, începând cu data de 3 ianuarie 1952, a fost dat dispărut de la domiciliu, fiind dat în urmărire de Securitate. Arestat la 17 octombrie 1954, Grigore Pupăză avea să fie anchetat de Securitatea din Craiova până la data de 29 noiembrie 1954 când a fost eliberat, din această perioadă datând și procesul verbal redactat ca urmare a interogatoriului din 21 octombrie 1954 de Securitatea din Craiova.

Reintegrat în învățământ după eliberarea sa din închisoare, învățătorul Grigore Pupăză s-a pensionat la 1 septembrie 1977, după o activitate didactică de aproape 40 de ani, încetând din viață după 20 de ani, în cursul anului 1997.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

Victoria Popescu, învățătoare refugiată în anul 1940 din comuna Mocirla, județul Sălaj, avea să fie utilizată, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Andreești, județul Gorj⁷⁵. Printr-o adresă datată 5 iunie 1945, Direcțiunea Învățământului Primar, Normal și Seminarial din Ministerul Educației Naționale înștiința Inspectoratul Școlar Gorj în legătură cu faptul că doamna Victoria Popescu, învățătoare titulară la școala primară din comuna Mocirla, județul Sălaj, urma să predea, până la finele anului școlar 1944-1945, la școala primară din comuna Andreești, județul Gorj⁷⁶. Ulterior, printr-o adresă primită la Inspectoratul Școlar al județului Gorj la data de 2 iulie 1945, se arăta că doamna învățătoare Victoria Popescu urma a preda la școala primară din comuna Andreești până la finele anului școlar 1944-1945⁷⁷.

Soții Nicolae și Maria Roșu, învățători refugiați din comuna Fetindia, județul Sălaj, aveau să fie utilizați, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Șasa, județul Gorj⁷⁸. Printr-o adresă datată la 1 iunie 1945, Inspectoratul Școlar Gorj îl anunța pe directorul școlii primare din comuna Șasa în legătură cu faptul că învățătorii Maria și Nicolae Roșu, titulari la școala primară din comuna Fetindia, județul Sălaj, urmează a preda, până la finele anului școlar 1944-1945, la școala primară din comuna Șasa⁷⁹.

Învățătorul Ioan Spahiu, refugiat în vara anului 1940 din comuna Ciada, județul Sălaj, a fost reutilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Strâmba Jiu, județul Gorj⁸⁰.

În ceea ce-l privește, Șerban Dumitru, învățător refugiat din comuna Chebăluț, județul Sălaj, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Radoși, județul Gorj⁸¹.

Constantin Țigăran, învățător refugiat din localitatea Sărănad Cătun, județul Sălaj, avea să fie reutilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din satul Prigoria, comuna Zorlești, județul Gorj⁸².

Din localități ale județului Maramureș proveneau nu mai puțin de 7 învățători refugiați în județul Gorj, respectiv: Ioan Buiurea, Călcescu Domnica, Virgil Niculescu, Mircea Viorel Niculescu, Constantin Rău, Constantin Trepăduș și Grigore Zorilă. Astfel, învățătorul Ioan Buiurea, refugiat din localitatea Valea

⁷⁵ S. J.A.N. Gorj, Fond Inspectoratul Școlar Gorj, dosar nr. 358/1943, f. 2.

⁷⁶ Ibidem, dosar nr. 416/1945, f. 219.

⁷⁷ Ibidem, f. 256.

⁷⁸ Ibidem, dosar nr. 358/1943, f. 2.

⁷⁹ Ibidem, dosar nr. 416/1945, f. 95.

⁸⁰ Ibidem, dosar nr. 358/1943, f. 2.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem

Porcului, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din satul Văcareia, comuna Dănești, județul Gorj⁸³.

Câlcescu Domnica, învățătoare refugiată din Vișeu de Sus, județul Maramureș, avea să fie utilizată, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Pocruia, județul Gorj⁸⁴.

În localitatea Vișeu de Sus a predat, până în august 1940, și învățătorul Virgil Niculescu, care, în cursul anului școlar 1942-1943, predă la școala primară din comuna Vladimir, județul Gorj⁸⁵, în timp ce învățătorul Mircea Viorel Niculescu s-a refugiat din localitatea Leonida, județul Maramureș, pentru ca, în cursul anului școlar 1942-1943, să predea la școala primară din comuna Temișani⁸⁶.

Învățătorul Constantin Rău s-a refugiat din comuna Bârsana, județul Maramureș, în cursul anului școlar 1942-1943 predând la școala primară din satul Piștești, comuna Budieni, județul Gorj⁸⁷.

Învățătorul Constantin Trepăduș s-a refugiat, la rândul său din comuna Săpânța, județul Maramureș, în cursul anului școlar 1942-1943 fiind utilizat la școala primară din satul Seuca, comuna Călnic, județul Gorj⁸⁸.

Grigore Zorilă, învățător refugiat din comuna Strâmătura, județul Maramureș, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din satul Strâmba, comuna Pojar, județul Gorj⁸⁹.

Din localitățile județului Someș s-au refugiat în județul Gorj 5 învățători și învățătoare, respectiv: Buligan Gheorghe, Danciu Ioan, Moșilă Ioan, Popescu Spiridon, Rădoi Ion⁹⁰. Astfel, învățătorul Buligan Gheorghe de la școala primară din comuna Negriștești, județul Someș, avea să fie utilizat, în cursul anului 1942-1943, la școala primară din localitatea Bârzeiu de Gilort, județul Gorj⁹¹.

Danciu Ioan, învățător la o școală primară din Dej, județul Someș, s-a refugiat în vara anului 1940 în județul Gorj, în cursul anului școlar 1942-1943 fiind utilizat la școala primară din comuna Mușetești⁹².

⁸³ Ibidem, f. 1.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, f. 2.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem, f. 1-2.

⁹¹ Ibidem, f. 1.

⁹² Ibidem.

Ioan Moșilă, refugiat în vara anului 1940 de la școala primară din comuna Groși, județul Someș, avea să predea, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Bumbești-Jiu⁹³.

Învățătorul Spiridon Popescu, refugiat în vara anului 1940 de la școala primară din comuna Cetan, județul Someș, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Andreești, județul Gorj⁹⁴.

Cel de-al cincilea învățător refugiat din județul Someș stabilit în județul Gorj, Ion Rădoi, predase până în vara anului 1940 la școala primară din comuna Cetan, județul Someș, în cursul anului școlar 1942-1943 fiind utilizat la școala primară din comuna Arcani, județul Gorj⁹⁵.

Relativ la situația învățătorilor refugiați din județul Someș, ca răspuns la adresa nr. 1 590/1945 a Inspectoratului Școlar al județului Someș către Inspectoratul Școlar al județului Gorj, acesta din urmă a alcătuit un „*Tablou cuprinzând învățătorii titulari în jud. Someș și utilizați pe anul școlar 1944/1945 în jud. Gorj*”, document în cuprinsul căruia sunt menționați învățătorii: Ioan Danciu, Ion Moșilă, Spiridon Popescu, Ioan Rădoi și învățătoarea Harca Cornelia⁹⁶.

Din localități ale județului Ciuc se refugiaseră învățătorii Ioan Huștea și Popescu Gh. Nicolae. Ioan Huștea, învățător ce predase, până în august 1940, la școala primară din comuna Armășeni, județul Ciuc, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Temișani, județul Gorj⁹⁷.

Pe de altă parte, învățătorul Popescu Gh. Nicolae, de la școala primară din comuna Suseni, județul Ciuc, avea să predea, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Negreni, județul Gorj⁹⁸.

Câte 5 învățători se refugiaseră în județul Gorj din localități ale județelor Mureș și Odorhei, astfel că, din localități ale județului Mureș se refugiaseră: Buteică Dinică, soții Gheorghe și Tasia Gârbaciu, Lăpădătescu Dumitru și Popescu D. Ioan, în timp ce, din localități ale județului Odorhei s-au refugiat învățătorii: Giurgiulescu Vasile, soții Mazilu Em. Maria și Mazilu Emanoil, Muru Constantin și Sanda N. Ioan⁹⁹.

Învățătorul Buteică Dinică, refugiat în vara anului 1940 de la școala primară din comuna Dămieni, județul Mureș, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar

⁹³ Ibidem, f. 2.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, dosar nr. 416/1945, f. 145.

⁹⁷ Ibidem, dosar nr. 358/1943, f. 1.

⁹⁸ Ibidem, f. 2.

⁹⁹ Ibidem, ff. 1-3.

1942-1943, la școala primară din satul Călugăreasa, comuna Negoiești, județul Gorj¹⁰⁰.

Învățătorul Gheorghe Gârbaciu, refugiat în vara anului 1940 de la școala primară din comuna Crăiești, județul Mureș, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Rădinești, județul Gorj, în aceeași situație aflându-se soția sa, învățătoarea Tasia Gârbaciu¹⁰¹.

În acest sens, printr-o adresă datată 4 iunie 1945, Direcțiunea Învățământului Primar, Normal și Seminarial din cadrul Ministerului Educației Naționale înștiința Inspectoratul Școlar al județului Gorj în legătură cu faptul că „soții învățători Tasia și Gheorghe Gârbaciu, învățători titulari la școala primară din comuna Crăiești, jud. Mureș” urmau să predea „până la finele anului școlar la școala primară din comuna Rădinești, jud. Gorj”¹⁰².

Ulterior, printr-o adresă a Inspectoratului Școlar al Regiunii Craiova către Inspectoratul Școlar al județului Gorj, adresă înregistrată sub nr. 6 767/27 iunie 1945, se arăta că Ministerul Educației Naționale „*aprobă ca soții învățători Ioana și Gheorghe Gârbaciu, învățători la școala primară din com. Crăiești, jud. Mureș, să funcționeze până la finele anului școlar la școala primară din com. Rădinești, jud. Gorj*”¹⁰³.

Printr-o adresă înregistrată cu nr. 6 785/29 iunie 1945 Inspectoratul Școlar al județului Gorj îl înștiința pe directorul școlii primare din comuna Moi, județul Gorj, că Ministerul Educației Naționale „*aprobă ca dl. Ioan Huștea, învățător, gradul II, titular la Armășeni, jud. Ciuc, să rămână până la sfârșitul anului școlar utilizat la școala Dvs*”¹⁰⁴.

Cei mai numeroși refugiați din nord-estul Transilvaniei stabiliți în județul Gorj în anul 1940 proveneau din localități ale județului Satu Mare, respectiv: Gheorghe Cornescu, Gabriela Cornescu, Elena Crețeanu, Constantin Gogoloșu, Teodora Gogoloșu, Constantin Harca, Cornelia Harca, Ion Negrea, Constantin Rustoiu, Marieta Rustoiu, Ion Trantea, Vasile Alboiu, Livia Alboiu, respectiv Peia N. Ioan¹⁰⁵.

Învățătorii Gheorghe și Gabriela Cornescu s-au refugiat în vara anului 1940 de la școala primară din comuna Peleş, județul Satu Mare, în cursul anului școlar 1942-1943 fiind utilizați la școala primară din comuna Baia de Fier¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 1.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem, f. 242.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 245.

¹⁰⁵ Ibidem, dosar nr. 358/1943, ff. 1-3.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 1.

Învățătoarea Elena Crețeanu, refugiată din localitatea Ocoliș, județul Satu Mare, avea să fie utilizată, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Novaci, județul Gorj¹⁰⁷.

Învățătorii Constantin și Cornelia Harca, refugiați de la școala primară din comuna Tarna Mare, județul Satu Mare, aveau să fie utilizați, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Capu Dealului, județul Gorj¹⁰⁸.

Învățătorul Ion Negrea, de la școala primară din comuna Viile Racșei, județul Satu Mare, refugiat în vara anului 1940, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Poiana Seciuri, județul Gorj¹⁰⁹.

Învățătorii Constantin și Marieta Rustoiu de la Școala Nr. 2 Băieți din orașul Satu Mare, refugiați în vara anului 1940, aveau să fie utilizați, în cursul anului școlar 1942-1943, la Școala Nr. 2 Băieți din orașul Târgu-Jiu¹¹⁰.

Ion Trantea, învățător la școala primară din comuna Gelu, județul Satu Mare, avea să fie utilizat, în cursul anului școlar 1942-1943, la școala primară din comuna Copăcioasa, județul Gorj¹¹¹.

Învățătorii Vasile și Livia Alboiu, refugiați, la rândul lor, din județul Satu Mare, aveau să fie utilizați, în cursul anului școlar 1942-1943, la Cancelaria Inspectoratului Școlar al județului Gorj¹¹².

Cel din urmă învățător refugiat din județul Satu Mare, menționat în inventarul cadrelor didactice refugiate din nord-estul Transilvaniei ce au predat în cursul anului școlar 1942-1943 în localități ale județului Gorj, învățătorul Ioan Peia, avea să fie utilizat, la rândul său, la Cancelaria Inspectoratului Școlar al județului Gorj¹¹³.

În consecință, pe teritoriul județului Gorj s-au stabilit 61 de cadre didactice (învățători, învățătoare și educatoare), refugiați din teritoriul cedat de România Ungariei horthyste ca urmare a prevederilor Dictatului de la Viena din 30 august 1940. Acest material se dorește a fi un elogiu și un semn de prețuire și cinstire a memoriei dascălilor ce și-au făcut datoria, până în vara tragicului an 1940, în acea parte a României Întregite.

Ulterior, după eliberarea nord-estului Transilvaniei de sub ocupația trupelor horthyste și naziste, încheiată la 25 octombrie 1944, odată cu eliberarea orașului Carei și revenirea teritoriului respectiv sub administrație românească,

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 2.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Ibidem, f. 3.

¹¹³ Ibidem.

conform unei adrese a Direcțiunii Învățăământului Primar din cadrul Ministerului Educației Naționale, destinată Inspectoratului Școlar al județului Gorj, document datat 12 septembrie 1945, funcționarii Inspectoratului Școlar al județului Gorj erau înștiințați că „Ministerul a dispus ca toți învățătorii, care la data de 1 Sept. 1940 erau în Ardealul de Nord titulari și care după cedare au fost utilizați în restul țării, să se înapoieze imediat la posturile lor”¹¹⁴. În acest sens, „cu începere de la 1 Sept. 1945, nu se va mai aproba nicio utilizare pentru acești învățători”¹¹⁵.

În consecință, ca urmare a acestei adrese, cea mai mare parte a cadrelor didactice refugiate în vara anului 1940 din nord-estul Transilvaniei aveau să-și reia posturile unde erau titulare la data semnării Dictatului de la Viena.

În patrimoniul Muzeului Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu” din Târgu-Jiu se află o lucrare editată la Arad în septembrie 1940, avându-l ca autor pe doctorul Constantin Hagea, în prefața căreia autorul preciza: „Scri-am această modestă broșură în zilele de dureroasă involburare a Ardealului, așteptând prin gări sosirea trenurilor ce purtau pe drumuri de pribegie atâția frați năpăstuiți. E un început. Vor veni, desigur, foarte curând, alții să strige, prin slovele lor tipărite, lumii întregi, durerea Ardealului înjunghiat și înspăimântătoarea nedreptate ce i s-a făcut. Și vor face-o cu mai multe amănunte și dovezi. Lupta s-a pornit. Și vom birui, căci dreptatea e cu noi”¹¹⁶.

De menționat că, asemenea cadrelor didactice, nu mai puțin de 14 preoți provenind de la parohii situate în nord-estul Transilvaniei aveau să se refugieze în Oltenia ca urmare a Dictatului de la Viena, cea mai mare parte a acestora refugiindu-se în județele Dolj (6) și Vâlcea (5), în timp ce doi preoți s-au stabilit în județul Romanați și unul în județul Mehedinți, fapt consemnat într-o situație statistică întocmită de Mitropolia Olteniei la finalul anului 1940, document ce relevă că nici un preot refugiat din nord-estul Transilvaniei nu s-a refugiat pe teritoriul județului Gorj¹¹⁷.

În concluzie, cercetarea de față analizează situația celor 61 de cadre didactice refugiate în județul Gorj în toamna anului 1940, ca urmare a Dictatului de la Viena, punând în lumină atât documente de arhivă inedite, cât și manuscrise ce i-au aparținut învățătorului gorjean Grigore Pupăză, refugiat, la rândul său, din comuna Chichișa, județul Sălaj, cel care avea să participe, ca militar, la cel de-Al

¹¹⁴ Ibidem, dosar nr. 416/1945, f. 393.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Constantin Hagea, *Plânge Ardealul!...*, Tipografia Lovrov&Co., Arad, 1940, p. 4.

¹¹⁷ Apud *** *Preoții refugiați primiți în Eparhia Olteniei*, în vol. *Vieța bisericească în Oltenia. Anuarul Mitropoliei Olteniei, Sfânta Mitropolie a Olteniei, Râmnicului și Severinului*, Tipografia Sfintei Mitropolii a Olteniei, Râmnicului și Severinului, Craiova, 1941, p. 805.

Doilea Război Mondial, așa cum relevă într-un jurnal în manuscris aflat în colecțiile Muzeului Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu” din Târgu-Jiu.

La foarte scurt timp de la ocuparea nord-estului Transilvaniei de trupele horthyste avea să se producă o serie neagră de masacre ce au avut ca țintă populația românească din teritoriul ocupat, învățătorul Grigore Pupăză condamnând, asemeni întregii opinii publice românești și internaționale¹¹⁸, aceste acte de barbarie¹¹⁹. În acest sens, învățătorul Grigore Pupăză avea să condamne, într-un articol de presă publicat spre sfârșitul anului 1940, masacrele împotriva populației civile românești de la Ip și Trăznea.

Trebuie menționat faptul că o parte a cadrelor didactice refugiate din nord-estul Transilvaniei în localități ale județului Gorj aveau origini gorjenești și, după absolvirea școlii normale, fuseseră numite la posturi din localități transilvănene din teritoriul ce urma a fi cedat de România astfel că, în cazul lor, refugiul a însemnat, în fapt, revenirea în județul Gorj, unde aveau rude sau chiar dețineau terenuri agricole și/sau forestiere, sau chiar revenirea la posturile unde profesaseră înaintea numirii lor la post în teritoriul din nord-estul Transilvaniei.

ANEXA 1

Inspectoratul Școlar Județean Gorj

Tablou nr. 2 de învățătorii utilizați pe anul 1942/1943, refugiați din Nordul Transilvaniei și din Cadrilater

Nr. crt.	Nume și Prenume	Șc. unde a funcț. ca utilizat în 1942/1943	Șc. de unde provine Comuna Județul
1	Avram Nicolae	Brătuia	Ilva Mare Luncă, Năsăud
2	Andreescu Maria	Bârzeiu de Pădure	Dorna, Bihor
3	Arsenie Ioan	Jupânești, Vidin	Aleuș, Sălaj
4	Alboiu Alexie	Rășina	Petea, Cluj
5	Bărbulescu Vasile	Urechești	Arnăut - Cuius, Caliacra
6	Buiurea Ioan	Dănești, Văcareia	Valea Porcului, Maramureș
7	Bucoi Alexandru	Bălta	Suneci, Durostor
8	Bucoi Al. Florica	Bălta	Suneci, Durostor
9	Buligan Gheorghe	Bârzeiu de Gilort	Negrilești, Someș
10	Bucoi Nicolae	Cornești	Artimova, Durostor
11	Bucoi N. Florica	Arcani	Artimova, Durostor

¹¹⁸ Olimpiu Matichescu, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Editura Dacia, -ClujNapoca, 1975.

¹¹⁹ Grigore Pupăză, *Pentru 1 decembrie 1940*, în „Gorjeanul”, serie nouă, an XVII, nr. 7 843/29 noiembrie 2019, p. 10.

12	Buteică Dinică	Negoiești, Călugăreasa	Dămieni, Mureș
13	Ciobanu Vasile	Godinești	Tășnad, Sălaj
14	Cornescu Gheorghe	Baia de Fier	Peleş, Satu Mare
15	Cornescu Gabriela	Baia de Fier	Peleş, Satu Mare
16	Cârlogea Atanasie	Bălăcești	Tămășeni, Sălaj
17	Călcescu Domnica	Pocruia	Vișeu de Sus, Maramureș
18	Chilea Dumitru	Pociovaliștea	Simian, Sălaj
19	Crețeanu Elena	Novaci	Ocoliș, Satu Mare
20	Davițoiu Constantin	Cernădia	Boian – Pleasca, Sălaj
21	Deatcu Eliodor	Raci	Sanț, Năsăud
22	Deatcu Lucreția	Raci	Sanț, Năsăud
23	Davițoiu Maria	Peștișani, Hobîța	Șabla, Caliacra
24	Davițoiu Victor	Peștișani, Hobîța	Șabla, Caliacra
25	Danciu Ioan	Mușetești	Dej, Someș
26	Eremia Vasile	Tg-Jiu, Șc. nr. 2 Băieți	Silistra, nr. 26, Durostor
27	Gârbaciu Gheorghe	Rădinești	Crăiești, Mureș
28	Gârbaciu Tasia	Rădinești	Crăiești, Mureș
29	Gogoloșu Constantin	Peșteana Jiu	Chechiș, Satu Mare
30	Gogoloșu Teodora	Peșteana Jiu	Chechiș, Satu Mare
31	Giurgiulescu Vasile	Șipot/ Șc. Apl. Tg-Jiu	Ulieșul, Odorhei
32	Harca Constantin	Capul Dealului	Tarna Mare, Satu Mare
33	Harca Cornelia	Capul Dealului	Tarna Mare, Satu Mare
34	Huștean Ioan (f. 1)	Temîșani	Armășeni, Ciuc
35	Lăpădătescu Dumitru	Stolovani Jiu	Porumbeni, Mureș
36	Mazilu Em. Maria	Bengești	I. Gh. Duca, Odorhei
37	Mazilu Emanoil	Bengești	I. Gh. Duca, Odorhei
38	Moșilă Ioan	Bumbești Jiu	Groși, Someș
39	Mutulescu Constantin	Bârzeiu de Pădure	Hasi-Kioseler, Durostor
40	Mutulescu Constanța	Licuriciu	Hasi-Kioseler, Durostor
41	Manta Savu	Turcinești	Solona, Sălaj
42	Muru Constantin	Mușetești, Stănțești	Crăciunel, Odorhei
43	Niculescu Oct. Virgil	Vladimir	Vișeu de Sus, Maramureș
44	Niculescu Mircea Viorel	Temîșani	Leonida, Maramureș
45	Negrea Ion	Poiana Seciuri	Viile Racșei, Satu Mare
46	Ochian Nicolae	Albeni	Budacul de Jos, Năsăud
47	Pupăză Grigore	Dobrița	Chichișa, Sălaj
48	Popescu Alexandru	Poenari	Bontida, Cluj
49	Popescu Ileana	Bumbești Jiu	Jucul de Jos, Cluj
50	Popescu D. Ioan	Bălcești	Stânceni, Mureș
51	Popescu Spiridon	Andreești	Cetan, Someș
52	Popescu Sp. Victoria	Andreești	Mocirla, Sălaj
53	Popescu Gh. Nicolae	Negreni	Suseni, Ciuc
54	Roșu Nicolae	Șasa	Fetindia, Sălaj

55	Roșu Maria	Șasa	Fetindia, Sălaj
56	Rustoiu Constantin	Tg-Jiu, Șc. nr. 2 Băieți	Satu Mare, Șc. nr. 2 Băieți
57	Rustoiu Marieta	Tg-Jiu, Șc. nr. 2 Băieți	Satu Mare, Șc. nr. 2 Băieți
58	Rău Constantin	Budieni, Piștești	Bârsana, Maramureș
59	Rădoi Ion	Arcani	Cetan, Someș
60	Sanda N. Ioan	Rădinești, Obârșia	Mihăileni, Odorhei
61	Spahiu N. Ioan	Strâmba Jiu	Ciada, Sălaj
62	Stoican Constantin	Sărdănești, Piscuri	Curtbunar, Otulgea, Durostor
63	Șerban Dumitru	Radoși	Chebăluț, Sălaj
64	Șerban Paulina	Urdarii de Sus	Hasan Faci, Durostor
65	Șerban Victor	Urdarii de Jos	Hasan Faci, Durostor
66	Ștefănescu Alexandru	Tg-Jiu, Vărsături	Bazargic, Caliacra
67	Ștefănescu Maria	Tg-Jiu, Grădinița de Copii	Bazargic, Grădinița de Copii, Caliacra
68	Trepăduș Constantin	Câlnic, Seuca	Săpânța, Maramureș
69	Trantea Oprica	Bălteni	Ciucurova, Durostor
70	Trantea Ion	Copăcioasa	Gelu, Satu Mare
71	Toaxen Ilie	Negomir, Bohorel	Cheț, Bihor
72	Țigăran Constantin	Zorlești, Prigoria	Sărănad Cătun, Sălaj
73	Vișan Pantelimon	Bolboși	Pesteș, Bihor
74	Zorilă Grigore (f. 2)	Pojar, Strâmba	Strâmătura, Maramureș
75	Alboiu Vasile	Cancelaria Insp. Șc. Gorj	Baia Mare
76	Alboiu Livia	Cancelaria Insp. Șc. Gorj	Satu Mare
77	Peia N. Ioan (f. 3)	Cancelaria Insp. Șc. Gorj	Satu Mare

S. J. A. N. Gorj, Fond Inspectoratul Școlar Gorj, dosar nr. 358/1943, ff. 1-3.

ANEXA 2

Inspectoratul Școlar al județului Someș
No. 1 590/1945

Dej, la 27 Aprilie 1945

Către,
Inspectoratul Școlar al județului Gorj în Tg-Jiu

Domnule Inspector Școlar!

Avem onoare a Vă ruga să binevoiți a ne trimite un tablou cuprinzând înv. titulari din acest județ/ Someș/ utilizați pe anul școlar 1944/1945 la școli primare și grăd. de copii de stat din județul Dvs.

În tablou, Vă rugăm a ne arăta, în dreptul fiecărui învățător, și comuna unde este utilizat.

Totodată, Vă rugăm să binevoiți a ne trimite și următoarele acte, în cazul că Vi s-au trimis din partea Insp. Școl. Reg. Alba Iulia, unde a fost evacuată arhiva acestui Insp. Școlar:

1. Statele personale de plată ale înv. susnumiți, împreună cu toate anexele lor;
2. Fișele de pensiuine ale înv. de mai sus, cu toate anexele lor.

Insp. Școl. Jud.

Subinsp. Școlar,

S. J. A. N. Gorj, Fond Inspectoratul Școlar Județean Gorj, dosar nr. 416/1945, f. 143.

ANEXA 3

Inspectoratul Școlar Județean Gorj

Tablou Cuprinzând învățătorii titulari în jud. Someș și utilizați
pe anul școlar 1944/1945 în jud. Gorj

Nr. crt.	Numele și prenumele	Șc. unde este titular	Șc. unde a fost utilizat
1	Danciu Ioan	Dej, Someș	Mușetești
2	Harca Cornelia	Cațcău, Someș	Capu Dealului
3	Moșilă Ion	Groși, Someș	Bumbești Jiu
4	Popescu Spiridon	Cetan, Someș	Andreești
5	Rădoi Ioan	Cetan, Someș	Arcani, Câmpofeni

Inspector Școlar jud. șef,
Victor C. Crăniceanu Subinspector,

S. J. A. N. Gorj, Fond Inspectoratul Școlar Județean Gorj, dosar nr. 416/1945, f. 145.

ANEXA 4

Însemnarea din ziua de 31 august 1940 din jurnalul învățătorului Grigore Pupăză, refugiat din comuna Chichișa, județul Sălaj, utilizat la școala din comuna Dobrița, județul Gorj, după cedarea nord-estului Transilvaniei Ungariei horthyste.

Zi de doliu pentru întreg Neamul Românesc... Jumătate din Transilvania noastră pentru care au luptat, au plâns și s-au jertfit șiruri întregi de generații, în urma hotărârii arbitrajului germano-italian de ieri de la Viena trece în mâinile ungurilor. Știrea este confirmată și de postul de Radio București. Este adevărată și este nespus de dureroasă pentru tot sufletul românesc. Șiroaiele de lacrimi nu mai conținesc... Am cunoscut acest pământ prea mult.

L-am cunoscut ca învățător în Chichișa Sălajului; l-am cunoscut prin peregrinările tinereții mele. **Este românesc.** Mileniul trecut de suferință sub apăsarea maghiară, n-a putut să piardă pe

Românii din aceste locuri...Parcă ar muri cineva dintre ai mei; parcă ar muri ceva din mine, atâta sfârșire lăuntrică simt acum. Poate că dacă nu aș fi cunoscut colțișorul acesta de țară, Sălajul, durerea mea nu ar fi atât de mare astăzi.

Cunosc însă oameni, de acolo, din Chichișa și din alte sate. Cum se vor jelui ei acum de amar! Și sfârșirea mea e și mai cruntă când gândesc la copiii de Români pe care i-am învățat carte, copiii aceia care plângeau când le vorbeam despre moartea groaznică a lui Horea și Cloșca. Ce vor zice ei acum? Cine le va mai da mâine lumina românească? Îi văd pe toți, așa cum erau: Sestraș Florian, Elec Augustin care erau în fiecare dimineață la mine în cameră la Pop Atanasie, unde eram găzduit și cu ei toți ceilalți...îi îmbrățișez pe toți în lumina celui mai senin gând. Pe ei vor încerca ungurii să-i piardă...Mă întreb, vor avea ei tăria să reziste?...

Retrăiesc clipele în care glasul meu răsună în clasa aceea a școlii de la Chichișa... Ce se va auzi de acum înainte acolo? Revăd banca de lângă sobă, acolo unde din priviri s-a născut dragostea pentru Olim; colțul străjeresc lucrat de mâna noastră; colțul dinastic; centru de interes. Revăd dealurile din stânga și dreapta Văii Agrijului; drumul străjuit de șirul de salcâmi, în freamătul cărora a început să glăsuiească tăria iubirii pentru Olim... Apusurile și răsăriturile de soare la poalele Mureșului... Le revăd pe toate, vii ca și cum aieva le-aș avea acum în față. De fiecare e legată o părticică din sufletul meu... Și lacrimile îmi întunecă privirile când știu că de acum, toate acestea nu vor mai fi pentru mine decât vedenii de amintiri, că nu le voi mai revedea niciodată, în realitatea lor. Doamne, Tu care vezi zbuciumul lumii întregi, înțelegei zbuciumul care frământă azi suflarea românească? Ai torturat destul acest neam! De ce lași ca nedreptatea să-i frângă mișelește trupul? Doamne, străjer al tuturor puterilor lumești, de la Tine așteaptă mântuirea Neamul Românesc, pe care puterile pământului încearcă să-l piardă. Sub icoana de pe peretele căsuțelor românești pierdute prin munții Ardealului, aici, astăzi, ard candelile și curg șiroaie de lacrimi...

Jugul unguresc peste Transilvania noastră... Nu știu de ce, văd iar pe vârfuri de munte, geniile răzmeriței aprinse de lăncu și aud parcă din vale în vale răsunând buciul Motului... Scriu aceste rânduri în casa țaranului român Ion Albu din comuna Brusturi, județul Bihor. Venisem aci să-i apărăm. Încercasem, însă, să ne apărăm în fața amenințării germano-italiene, și așteptam ordinul de plecare. Tot timpul cât eu am scris, în camera de alături a fost un vaiet de jale al familiei. Fetița Viorica de 14 ani spune mereu că nu vrea să rămână la unguri.

Grigore Pupăză, *Jurnal*, vol. I (15 martie 1940 – 15 februarie 1941), manuscris expus în cadrul expoziției permanente a Secției de Istorie-Arheologie a Muzeului Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu” din Târgu-Jiu. Grigore Pupăză, *File de jurnal. 1940-1942*, Editura Neweast, Târgu-Jiu, 2005, pp. 77-78.

ANEXA 5

Însemnare inedită relativă la cedarea nord-estului Transilvaniei dintr-un caiet cu proiecte de lecții aparținându-i învățătorului gorjean Grigore Pupăză.

Izgonit din pământul sfânt al Ardealului, rupt din glia udată cu lacrimile lui Bărnăuțiu, de sudoarea stăruinței lui Pop de Băsești, frământat de oștile lui Mihai Viteazul, în apriga încordare

de la Gorăslău, plecat din Chichișa Sălajului de mii de ani românesc, din mijlocul românilor cu suflet mare și cald, reiau firul vieții de apostol, început acolo, ca învățător utilizat în com. Dobrița, jud. Gorj.

Amenințarea barbară a Germanilor, trădarea blestemată a „maicii noastre Roma”, a sfâșiat trupul Ardealului, dându-l jumătate în mâna maghiarilor. Sfășierea acestui colț de țară este sfășierea propriei mele inimi...Rămân acolo părți din propria-mi viață, frânturi din propria-mi inimă.

Icoana plaiurilor sălăjene va stăruî mereu în minte; amintirea copiilor care plâneau atunci când le povesteam cruntul sfârșit al lui Horea și Cloșca va fi neștersă.

Până în clipa în care oștile vor călca biruitoare pe drumul Moigradului, peste înălțimile Meseșului, liniște nu vom găsi...

Înainte de a rosti primul cuvânt în noul altar de lumină, în care mi-am găsit refugiul, jur:

„De te voi uita, Ardeal, uitată să fie dreapta mea.

Să se lipească limba mea de cerul gurii mele, dacă nu-mi voi aduce aminte de tine, dacă nu voi pune Ardealul în fruntea bucuriei mele.

Voiu sădi în inimile copiilor durerea întreagă a răstignirii ardelenesti; îi voi face ca, fără Ardealul întreg al nostru, să nu poată trăi. Iar dacă împlinirea va întârzia, să fie ei cei care să lovească cu amnarul scânteierii cremenea răbdării, pentru a aprinde din nou vreascuri de răzmeriță pentru o nouă dreptate.

Să-mi ajuți, Doamne, să fiu și eu părtaş al mării bucurii, să înec în lacrimi de veselie toată durerea de azi.”

Grigore Pupăză

Înv. utiliz. de la Chichișa Sălaj la Dobrița jud. Gorj

Însemnare inedită a învățătorului Grigore Pupăză într-un caiet cuprinzând proiecte de lecții ce i-a aparținut. Îi mulțumim și pe această cale domnului profesor Dan Pupăză, fiul învățătorului Grigore Pupăză, cel care, cu deosebită generozitate ce îl caracterizează, ne-a pus la dispoziție acest manuscris.

ANEXA 6 - Pentru 1 Decembrie 1940

Viața poporului nostru s-a desfășurat în tot lungul frământatei istorii lângă Altarul lui Dumnezeu. Născut creștin acest neam românesc s-a găsit cu genunchii plecați în fața lui Dumnezeu, atât în clipele de grea încercare, cât și în cele de triumf.

Dacă în istoria poporului german se simte zvâcnind cadența marșului barbar spre vărsare de sânge, dacă în istoria poporului francez simți clocotul de ape mugind în fața stăvilărilor care le oprește, din istoria neamului nostru se ridică parcă un glas de duioasă rugăciune:

„Cu noi este Dumnezeu,

Înțelegeți neamuri și vă plecați

Căci cu noi este Dumnezeu”.

Neam și Altar; Neam și Dreptate, nicăieri nu se pot împerechea mai potrivit decât când vorbești de poporul român. În victorii, ca și în înfrângeri, noi n-am uitat de Dumnezeu. Istoria niciunui neam al

pământului nu ne arată că preoții cu Crucea erau în fruntea armatelor ce plecau în luptele pornite pentru dreptate.

Au luptat străbunii noștri numai pentru ceea ce era al lor, așa cum Dumnezeu cere, și a reușit acest neam să se strecoare prin vijelia celei mai crunte furtuni, reușind acum douăzeci de ani să întregască România Mare, să rezidească pe temelii de sânge și credință vechea Dacie – cu hotarele între Nistru, Tisa, Dunăre și Mare – strângându-se laolaltă ținuturi care o mie de ani suferiseră jug străin. Astfel, la 1 decembrie 1918, venea lângă Muntenia și Moldova, Transilvania, ținutul românesc de dincolo de munți. N-a fost poate niciodată o mai mare sărbătoare pentru acest neam precum cea de la 1 Decembrie 1918, spre amintirea căreia se îndreaptă gândurile noastre astăzi.

Era ținutul românesc care suferise cel mai îndelungat timp și cea mai grea apăsare. Aceea a ungurilor, care, în ura lor nepotolită, căutau pe toate căile să distrugă neamul românesc. Înfipt pe acest pământ de Traian cu o mie de ani înainte ca cele dintâi hoarde ale lui Arpad să-și facă apariția în câmpul Tisei. Din toate văgăunile munților, cărturari cu fețele supte de răcoarea temnițelor din Szeghedin și de aiurea, bătrâni și tineri, se adunau la Alba Iulia, lângă Gorunul lui Horea, lângă Mormântul lui Iancu, în Cetatea Nădejzii aprinsă de Mihai Viteazul.

Clopotele din turnurile bisericilor au cântat lung, ca în urma apusului pentru totdeauna al grofilor și al împilării maghiare. S-au mai zbatut ungurii să-i mai țină în frâu iscând zăzanie. Sunt și între bătrânii noștri unii care, în acest timp, au învâțat drumul Budapestei.

La 1 Decembrie 1918 se refăcea vechea Dacie, a lui Traian, prindea contur de realitate visul lui Mihai Viteazul. Se răzbunau cei care pieriseră pe roată la Alba Iulia și cei care mișelește căzuseră pe Câmpia Turzii. Lângă urna amintirii istorice, cădeau în ghirlande florile triumfului; lângă ulcica lacrimilor vărsate în plânsete de amar, s-așeza ulcica lacrimilor produse de bucuria victoriei.

Și, mai târziu, sub cupola Bisericii, la Alba Iulia, primea coroana Regele Ferdinand cel Loial. Iată ce ne-a pregătit 1 Decembrie 1918... Trăirea aceea pe culme a visului milenar românesc... Cel mai mare Praznic al istoriei noastre naționale... 22 de ani de atunci... 1 Decembrie 1940 ne găsește lângă aceleași altare ale credinței străbune. Au amuțit, însă, cântecele de preamărire a victoriei...

Românii își pleacă, umili, fețele spre pământ, căutând, în tăcere, să descifreze tainele adânci ale rostului nostru istoric. La 22 de ani de la cea mai mare sărbătoare a istoriei noastre ni-i zdreanță iarăși harta țării... Trupul Moldovei este rupt. Dobrogea-i sfâșiată. Dar durerea cea mai mare e dincolo de munți: Trupul Ardealului de o mie de ani românesc e frânt în două. Ardealul care acum 22 de ani horea cea mai măreață sărbătoare, e lacrimi și sânge de la un capăt la altul...

Ce ni s-a luat, cum ni s-a luat și cui i s-a dat știm toți. Aceiași urmași ai lui Attila și Arpad, lungind tălpile... au obținut 44 000 km² și au prins în jug 1 400 000 de români.

Ce mai știm, iarăși, că armata română, aceea care a stăvilat la Mărăști și Mărășești formidabila armată germană, a lăcrimat și a părăsit pământul pe care se zbatuse să-l păstreze ori să moară pentru el.

De ce acest lucru? Nu s-au mai găsit, oare, acolo sus, la conducere, oameni de talia unui Ilie Filipescu, care rostea:

„Ori ne urmezi la Alba Iulia,

Ori mori victorios pe Câmpia Turzii!”

Armata României Mari n-a fost atât de bravă? Nimic din acestea. E cu totul altceva, ceea ce neamul românesc a acceptat la 27 August. E o taină a istoriei care se va lămuri mai târziu. Atâta știm, însă, astăzi, că frângerea acestui Ardeal ne doare, ne doare ca și cum ceva s-ar fi rupt din noi – ne doare amar căci știm „că-i trup și os din osul nostru sfânt”. Ne doare, căci dincolo au rămas frații noștri; bătrâni care-și smulg părul de durere, care știu că roadele pământului frământat din veacuri cu sudoarea și sângele martirilor lor e stăpânit de neam străin. Ne-au rămas acele morminte ale sfinților noștri naționali, pe care

ni le pângăresc barbar. Au rămas frați care sufăr cumplit. Știți ceva din ororile maghiare? E destul a aminti că în Treznea Sălajului învățătorul a fost spânzurat de troița din curtea bisericii, iar preotul legat de un stâlp și ciopârțit cu baionetele; satul a fost făcut scrum și încă 97 cetățeni secerați de gloanțele mitralierelor.

În alt sat, Ip, și-au găsit moartea 125 români; în județul Mureș, preotul și învățătorul au fost găsiți, într-o Duminică dimineață, de cetățeni care mergeau la slujbă, spânzurați în ușa bisericii. Șirul cruzimilor e infinit... Altora li s-a luat pământul și au fost lăsați, în pragul iernii, pe drumuri și muritori de foame. Se vede că urmașii hunilor, fiindcă sunt urmași ai lor, nu au uitat obiceiurile acestora. Dumnezeu le va plăti după fapta lor...

Și cu râul lacrimilor vărsate pentru aceste dureri se scurge zi de zi șuvoiul lacrimilor ce se varsă pentru acei care au preferat să lase acolo totul și să vie între noi în „țara mumă”, cum îi zic ei. Și cum n-am plânge pentru acești oropsiți ai sorții...

Să-ți lași acolo agoniseala trudei tale de o viață; să lași mormântul părinților tăi, pe care nu-i va mai tămâia decât mireasma florilor; să te desparți de imaginea dulce a colinelor care în primăveri te chemau la viață nouă; de streășina sub care s-adăpostea cândva un pui de rândunică; de pomii copilăriei, de tot ceea ce este viață din viața ta. Durerea acesta e mare, imensă...mai ales atunci când peste toate aceste imagini sfinte, gândul seamănă sămânța amară a acelei vorbe cu ecouri de veșnicie, „niciodată”. Niciodată să nu-ți mai fie dat a te împărtăși din bucuria celor ce ți-au fost odinioară nespus de dragi...

1 Decembrie 1940 îi găsește pe toți aceștia îngenuncheați în fața icoanei lui Hristos, unde curg râuri de lacrimi amare. Și drept ar fi ca lângă ei, în genunchi, cu părul smuls de căință, să ne găsim mai toți cei de azi, cărora ne cădea pe umeri sarcina păstrării acestei „Românii Mari”. Fiindcă nu trebuie să uităm: „Suntem sortiți să primim asupra noastră blestemul întregii istorii”.

S-ar ridica toți aceia care au căzut pentru România Mare. Și-ar fi drept.

Durerea acesta, infinită, nu trebuie să ne copleșească, nu trebuie să ne lăsăm zdrobiți. Marea durere ne-a arătat ce-i simț național; ne-a făcut să tresărim din timpul victoriei. Ne-a făcut să simțim adevărata legătură a vieții noastre cu Patria. Fiindcă noi suntem trecători pe pământ.

Lupta noastră individuală nu înseamnă nimic dacă năzuințele și lupta noastră nu sunt acordate cu tonul speranței neamului. Singurul mijloc prin care ne putem eterniza memoria este Patria – fie chiar și făcând parte dintr-un mare număr de eroi anonimi. Loviturile din acest an au sensul întoarcerii noastre grave spre țărâna Patriei, spre memoria bunilor și străbunilor noștri. Din atingerea aceasta cu Patria să se descifreze sensul existenței noastre viitoare.

Mitologia greacă amintește de un oarecare „Anteu”, care nu putea fi zdrobit de nimeni în luptă fizică fiindcă îndată ce era atins de pământ dobânda însutite puteri. Prin urmare, orice îngenunchere însemna pentru el dobândirea unui nou elan pentru revanșă. Fie ca înfrângerea noastră de acum, atingerea noastră cu marile dureri ale neamului, să aibă pentru neamul nostru sensul legendei lui Anteu. Iată de ce spun că nu trebuie să ne lăsăm copleșiți.

Să nu uităm că în marea judecată a neamului cei chemați să rostească cel din urmă cuvânt sunt părtașii armelor, ostașii – reprezentanții voinței de a accepta moartea sau viața pentru un popor. În judecata neamului, ostașul român nu și-a spus cuvântul până astăzi. Și războiul e în toi...Marea judecată a sângelui nici n-a început pentru neamul nostru. Și, așa cum pentru judecata de apoi, omul trebuie purificat pentru a trece în raiul fericirii veșnice, la marea judecată a sângelui ce ne așteaptă sufletele noastre, purificate de văpaia suferințelor crude ce s-au abătut asupra neamului acestuia, să se prezinte cu hotărârea fermă: pentru dreptatea noastră, învingem sau murim!

Sensul lui 1 Decembrie 1940 acesta să fie: hotărârea că, pentru dreptatea noastră, cu prețul celei mai mari jertfe să fim gata. Aceasta să ne fie pornirea Ceasului de Forță. Și s-o rostim tare astăzi în fața Altarului lui Dumnezeu. Atunci când goarna va suna și se aprinde focul pentru Ardealul furat, să pornim

cu toții fără nicio șovăire. La temelia României stau oseminte de mucenici, eroi și sfinți, și Dumnezeu va fi cu noi. Un iureș nebun să fie pornirea noastră. Mame de luptători, să blestemați pe fiii voștri care vor șovăi!

Grigore Pupăză, *Pentru 1 Decembrie 1940*, în „Gorjeanul”, serie nouă, an XXVII, nr. 7 843/29 noiembrie 2019, p. 10. (reeditare)

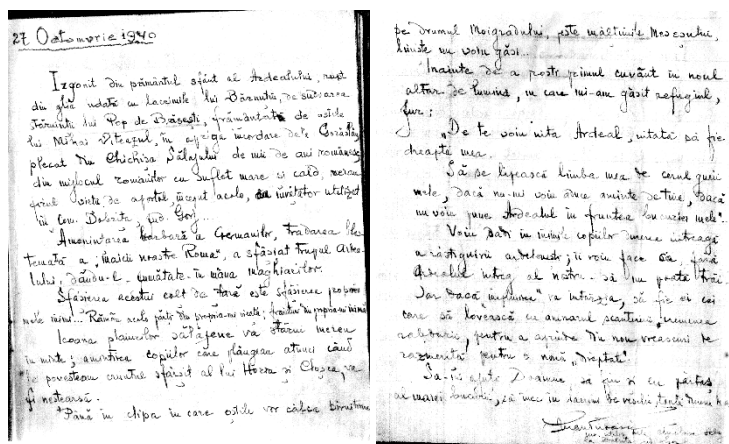

Fig. 1 Pagină din însemnările învățătorului Grigore Pupăză cu un text relativ la cedarea nord-estului Transilvaniei.

Fig. 2. Învățătorul gorjean Grigore Pupăză (1915-1997), refugiat în 1940 din comuna Chichișa, județul Sălaj.

REFUGEE TEACHERS FROM NORTH-EASTERN TRANSYLVANIA, ESTABLISHED IN GORJ COUNTY

Abstract: The present contribution is based on unpublished documents of Gorj Country Archives, the territorial branch of the National Archives of Romania, and investigates the settlement of refugee teachers from North-Eastern Transylvania, a large territory yielded by Romania under duress by the Second Vienna Dictate on 1940 August, 30th, to Hungary ruled by Regent Horthy.

Then, Nazi Germany and Fascist Italy imposed Romania to yield a territory of Romanian majority, whose representatives democratically had voted for the unification with the Romanian Kingdom at the Great National Assembly of Alba-Iulia, on December 1st, 1918.

Keywords: Vienna Dictate, Transylvania, refugee, Gorj county, Second World War.